

SOCIJALNA DEMOKRATIJA U EVROPI I KONCEPT „DOBROG DRUŠTVA”

Priredio
Slaviša Orlović

Beograd, 2016. godine

**SOCIJALNA DEMOKRATIJA U EVROPI
I KONCEPT „DOBROG DRUŠTVA“**

IZDAVAČI:

FONDACIJA FRIDRIH EBERT
Dositejeva 51, Beograd

CENTAR ZA DEMOKRATIJU
Fakultet političkih nauka
Jove Ilića 165, Beograd

ZA IZDAVAČA:

Ana Manojlović

UREDNIK:

Prof. dr Slaviša Orlović

LEKTURA I KOREKTURA:

Marija Todorović

PREVOD:

Biljana Majstorović

PROOFREADING:

Grainne Boyle Orlić

DIZAJN I PRIPREMA:

Marko Zakovski

ŠTAMPA:

Službeni glasnik Beograd

TIRAŽ: 250 komada

ISBN 978-86-83767-55-7

Beograd, 2016. godine

Mišljenja i stavovi u ovoj publikaciji predstavljaju stavove autora i ne odražavaju neophodno i zvanične stavove Fondacije Fridrih Ebert.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	5
PRVI DEO	
ČEDOMIR ČUPIĆ	
Univerzalne vrednosti i demokratija	
Značaj i uloga univerzalnih vrednosti za utemeljenje socijalne demokratije	9
VUKAŠIN PAVLOVIĆ	
Evropska socijalna demokratija: vrednosti i izazovi (u uslovima duboke ekonomske i društvene krize)	21
SLAVIŠA ORLOVIĆ	
Socijaldemokratija - stare vrednosti u novom kontekstu	35
ZORAN STOJILJKOVIĆ	
Marginalije o sreći i jednakosti	47
FILIP BALUNOVIĆ	
Da li je socijaldemokratija klinički mrtva?	63
DRUGI DEO	
HENNING MEIER	
The <i>Good Society</i> Project	75
VLADIMIR VULETIĆ	
<i>Dobro društvo</i> i njegovi akteri	81
ĐORĐI SPASOV	
Koncept „Dobrog društva“ u zemljama Zapadnog Balkana	95
NEAL LAWSON	
Social democracy without social democrats? Making progressive change happen in the 21 st century	107
GVOZDEN FLEGO	
<i>Dobro društvo</i> , sloboda medija i sigurnost novinara	115
JOVAN KOMŠIĆ	
Da li varvari dolaze sa juga ili se promaljavu u nama samima?	
Identiteti Evrope u senci izbegličke krize i mogući socijaldemokratski odgovori	125
MARIJANA PAJVANČIĆ	
Ravnopravnost polova, jednake mogućnosti i posebne mere u kontekstu principa socijalne pravde	137
DRAGAN STANOJEVIĆ	
Socijalni kapital kao izvor kohezije ili reprodukcije nejednakosti	147
TREĆI DEO	
ZOLTÁN POGÁTSA	
The Neoliberal Erosion of Eastern European Democracy and the Chance for the Nordic Model in the Region	163
DRAGAN TEVDOVSKI	
Kako smanjiti nejednakost na Zapadnom Balkanu?	173
DUŠAN SPASOJEVIĆ	
Kakve levice su moguće u Srbiji?	183

DUŠKO RADOSAVLJEVIĆ	
Socijaldemokratske partije u Vojvodini 1990-2014 – programska obeležja	197
OLIVERA KOMAR	
Socijaldemokratija i crnogorski birači	209
SLOBODAN CVEJIĆ	
Inkluzivne institucije u Srbiji – izazov za 21. vek	221
RADIVOJE JOVOVIĆ	
Radnička klasa i mogućnosti socijaldemokratije: slučaj Srbije	231
MARIJA MARTINIĆ	
Socijalni dijalog i politika tržišta rada u Srbiji	241

PREDGOVOR

Kriza socijaldemokratije u Evropi i na Zapadnom Balkanu čini se, da postaje sve dublja, a to zahteva pronalaženje načina da se iz te krize izađe što pre. Ovaj zbornik sadrži duboke analize o trenutnom stanju socijaldemokratije, njenih vrednosti i politika u promenljivom političkom okruženju, posmatranih sa raznih tačaka gledišta i iz različitih perspektiva zemalja fokusiranih na Zapadni Balkan, a posebno na Srbiju. Zbornik otvara pitanje zbog čega danas, socijaldemokratija u mnogim delovima Evrope gubi svoju privlačnost i poverenje sve većeg broja birača, pristalica, pa čak i svojih članova partije. Da li socijaldemokrate u Evropi i dalje imaju prave odgovore na velike i istorijske izazove današnjice i bliske budućnosti? Koje poučne lekcije je socijaldemokratija naučila iz svoje nedavne prošlosti za ubuduće kako o svojim propustima tako i o uspesima?

Uzimajući ova pitanja u obzir, neki odgovori bi se mogli naći u sledećim predlozima današnjoj socijaldemokratiji: da se drži svojih osnovnih vrednosti i da prilagodi i približi te vrednosti svakodnevnom životu ljudi koji sve više brinu o svojoj budućnosti, da pokaže jasniji politički stav za bitku sa svim oblicima političkog ekstremizma i nacionalističkih snaga u Evropi i da snažno štiti, ne samo socijalne i demokratske vrednosti, već i ljudska i manjinska prava, da bude više otvorena za uspostavljanje mostova i da pokaže volju za saradnjom sa drugim partijama sa kojima deli iste vrednosti, da nadvlada unutrašnje nesuglasice i podele, što je ključ za politički oporavak i za uspešno hvatanje u koštac sa zajedničkim izazovima koji stoje ispred njih, da obezbedi više demokratije unutar stranaka i da razvije međusobnu kulturu političkog dijaloga. Na kraju, ali ne i manje važno jeste – pronaći *viziju* ili *narativ* – koji će pokazati ljudima kuda socijaldemokrate žele da odvedu njihovu zemlju.

Pre nekoliko godina je koncept „Dobrog društva“ koji je prvobitno razvijen u Velikoj Britaniji i Nemačkoj, postao važan novi pristup socijaldemokratije o kome se naširoko raspravlja u Evropi. Razrađen i unapređivan od strane socijaldemokrata i stručnjaka, danas se smatra u socijaldemokratskoj zajednici Evrope novim programskim putokazom za socijaldemokratsku viziju 21. veka. O konceptu „Dobrog društva“ prvi put se javno raspravljalo u Srbiji, na međunarodnoj konferenciji koju je organizovala Fondacija Fridrih Ebert, novembra 2015. godine u Beogradu. Program konferencije je uključio širok spektar kako programskih, tako i političkih tema kao što su: značaj univerzalnih vrednosti danas, nejednakost, pitanja političkog i istorijskog identiteta, politike zapošljavanja, jednakih mogućnosti, inkluzije, slobode medija i još mnogo toga.

Ovaj zbornik sumira glavne aspekte i rezultate ove debate i nadam se da će doprineti boljem razumevanju reformi koje su potrebne za uspešnu budućnost socijaldemokratije na Zapadnom Balkanu.

HEINZ ALBERT HUTHMACHER

DIREKTOR FONDACIJE FRIDRIH EBERT U BEOGRADU

PRVI DEO

SOCIJALNA DEMOKRATIJA U EVROPI
I KONCEPT „DOBROG DRUŠTVA”

UNIVERZALNE VREDNOSTI I DEMOKRATIJA

ZNAČAJ I ULOGA UNIVERZALNIH VREDNOSTI ZA UTEMELJENJE SOCIJALNE DEMOKRATIJE

Sažetak: *Socijalna demokratija utemeljena je na univerzalnim vrednostima: pravdi, solidarnosti, dobru, slobodi i ravnopravnosti. Pravda je mera na kojoj bi trebalo da se zasnivaju pravo i pravni sistem socijalne demokratije. Na pravdi utemeljen pravni sistem omogućava uspostavljanje vladavine prava, to jest vladavine zakona kao garanta za održanje socijalne demokratije. Socijalna demokratija pomoću pravde postaje antiautoritarna, depersonalizovana i sprečava uspostavljanje bilo čije samovolje. Solidarnost kao univerzalna vrednost omogućava da u socijalnoj demokratiji ljudi imaju empatiju prema svima koji su ugroženi, osećaju se nesigurno i čija se egzistencija dovodi u pitanje. Socijalna demokratija razvija mrežu mera i institucija koje omogućavaju da svi ugroženi dobiju sredstva koja neće dovesti u pitanje njihovo ljudsko dostojanstvo. Siromaštvo se solidarnošću kanališe tako što stvara uslove da se ljudi zaposle, a onima u bedi omogućava minimum egzistencijalnih sredstava kojima će koliko-toliko život biti olakšan i poboljšan. Funkcija solidarnosti je i kontrola ljudske nezajažljivosti, to jest egoizma koji uzrokuje različite oblike i sadržaje problema i nevolja u zajedničkom životu. Mere koje podstiču solidarnost su: poreska politika, socijalna davanja i pravična raspodela budžetskih sredstava svim ugroženim pojedincima i grupama. Dobro kao univerzalna vrednost je praktični cilj dobro uređenog političkog poretka, u ovom slučaju za vladavinu socijalne demokratije. Prema vrednosti dobra meri se kvalitet života u društvu i državi. Sloboda i demokratija često su izvori napetosti u društvu. Zbog toga je potrebno omogućiti i delovanje negativne slobode, a istovremeno procedurama ograničiti pozitivnu slobodu. Socijalna demokratija treba da garantuje slobodu „od“ jer ona omogućava nesmetano delovanje pojedinaca od drugih, s tim da to bude samo zakonski regulisano. Sloboda „za“ treba da bude ograničena da ne bi završila u samovolji pojedinaca. Ravnopravnost bitno utiče na osećaj ljudi da nisu podređeni i marginalizovani. Ravnopravnost uspostavlja i kriterijume koji omogućavaju svima iste šanse nezavisno od polne, rasne, etničke, religijske, socijalne ili neke druge posebnosti.*

Ključne reči: *pravda, prijateljstvo, milosrđe, solidarnost, sloboda, ravnopravnost, socijalna demokratija, dijalog, tolerancija, moć, interes.*

Ništa što nije povezano s vrednostima nikada se ne može iskreno prihvatiti ni praktikovati, niti – što je bitnije – utemeljiti. Bez utemeljenja univerzalnih vrednosti svaka demokratija se može lako instrumentalizovati, to jest njom se vešti demagozi i manipulatori mogu poslužiti i u njeno ime počiniti mnoge zloupotrebe. Da bi demokratija – i kao vladavina i kao proces – mogla da daje bolje odgovore i rezultate potrebno je da bude utemeljena na sledećim univerzalnim vrednostima: *pravdi, solidarnosti, dobru, slobodi i ravnopravnosti*. Na osnovu tih vrednosti, ako se praktikuju, možemo zaključiti, što je i iskustvo pokazalo, da demokratija ispunjava očekivanja građana. Ovim vrednostima demokratija građanima omogućava da iskažu vrline u meri koja se približava savršenom ispunjavanju njihovih dužnosti.

Utemeljenje demokratije na vrednostima, to jest vrlinama, nije ništa drugo do stvaranje uslova da se fomira društvo u kojem će ljudski kvaliteti doći do izražaja, to jest društvo u kojem će *čovečnost* dominirati. Demokratija treba da forsira ljudske kvalitete koji će izražavati

njihovu *čovečnost*. Dobro uređen demokratski poredak je onaj u kojem se obezbeđuje prostor za kolektivnu sreću, a to je upravo prostor pravde. Problem pravde proteže se od Platona do današnjih dana.

Pravda širi javne vrline koje mogu moćno da utiču i na privatne vrline.¹ Javne vrline proizvode posledice po zajednicu i one su od zajedničkog interesa. Ako one ne dominiraju, društvu mogu vešto da se nametnu privatne vrline, koje često završavaju kao lični i privatni interes predstavljen kao javni, ili se lična ili pojedinačna sreća potura kao zajednička, što omogućava velike zloupotrebe i štetu. Demokratija u savremenim društvima trebalo bi da ohrabri *javne vrline*, odnosno traganje za dobrim zajedničkim interesom i životom. Upravo je pravda prva takva javna vrlina, kao pravičnost. Rols ističe da pravda *uključuje opis nekih političkih vrlina – vrlina nepristrasne društvene saradnje, kao što su uljudnost i tolerantnost, razložnost i osećaj za nepristrasnost*.²

Zajednička predstava *dobrog života* koja se ostvaruje u dobrom društvu podstiče etičku i političku koncepciju pravde. Zbog toga cilj demokratije i demokratske države treba da bude socijalna pravda koja bi podsticala sve druge vrline koje pokazuju da se pravda održava. Demokratija treba da stvori stavove i navike ponašanja koji će afirmisati razumevanje, odgovornost i solidarnost među građanima. Drugim rečima, proces vladavine demokratijom se koliko-toliko moralizuje. Još je Aleksis de Tokvil upozoravao da *demokratija ne pruža narodu najvičniju vlast, ali čini ono što je često i najvičnija vlast nemoćna da stvori: ona širi po celoj društvenoj zajednici nesmirenu delatnost, preobilje snage, energiju, sve to što nikad ne postoji bez nje i što može stvoriti čuda, ako su okolnosti iole povoljne. U tome su njena prava preimućstva*.³

Vrednosti, odnosno vrline u zajednici, razvijaju odnos prema drugome, naklonost prema drugima, a to praktično znači približavanje i saosećanje s problemima i sukobima koji pogađaju drugoga. Drugim rečima, život drugoga interesuje i mene. To je ono što bi demokratija trebalo da podstiče kod građana, a što je socijalno produbljuje.

¹ Izuzetnu studiju o javnim vrlinama i njihovom uticaju na demokratiju napisala je Viktorija Kamps, profesor etike i politike Autonomnog univerziteta u Barseloni. Ona u javne vrline uključuje pravdu, odgovornost, toleranciju, profesionalizam, dobro obrazovanje, duh žena i identitet. Za razliku od nje, smatram da u javne vrline koje Kamps nabraja mogu biti ubrojane samo – pravda i solidarnost. Ostale vrline koje ona nabraja su vredna sredstva, karakteristike i standardi. Moćna i vredna sredstva, posebno za demokratsku vladavinu, su: dijalog, tolerancija, konsenzus, kompromis, kritika i kontrola. Univerzalne vrednosti bitne za demokratiju su: istina, pravda, dobro solidarnost, sloboda, ljudsko dostojanstvo i ravnopravnost. Kada je u pitanju socijaldemokratija, nesporno je da je socijalna pravda najdominantnija vrednost. Kamps smatra da je socijalna pravda *horizont socijaldemokratije iako se danas ovaj horizont čini pomalo oblačan, a teškoće koje imamo su velike i prete da nam potpuno zamraču vidik. Ali isti taj strah da ne izgubimo vidik upravo i čini mogućim razgovor o rekonstrukciji morala kao skupa vrlina, to jest, o etici delanja i individualnih sklonosti usmerenih ka pravednijem i dostojanstvenijem zajedničkom životu... Demokratija mora biti traganje i zadovoljavanje zajedničkih potreba i interesa, za šta je potrebno – osim što ih treba definisati i navesti – da se ustanove prioriteta i stvori klima saradnje i kooperacije. Za stvaranje takve klime neophodne su, kako ih ovde nazivam javne vrline* (Viktorija Kamps, *Javne vrline*, Filip Višnjić, Beograd, 2007, str. 7–8). Kamps ističe da bez javnih vrlina, demokratija je samo fikcija, stvar prepuštanja samo profesionalnim političarima koje, i pored ostalih, bez sumnje mnogo dostojanstvenijih težnji, neizbežno pokreće nagon za održanjem na vlasti (Op. cit. str. 177).

² Džon Rols, *Politički liberalizam*, Filip Višnjić, Beograd, 1998, str. 233.

³ „Ali ako vam se čini korisno da misaonu i duhovnu delatnost čovekovu skrenete ka potrebama materijalnog života i da je upotrebite za stvaranje blagostanja; ako vam se razum čini korisniji ljudima nego genijalnost; ako vam cilj nije da stvarate herojske vrline, nego miroljubive navike; ako više volite da vidite poroke nego zločine i radije biste videli i manje velikih podviga pod uslovom da vidate i manje zlodela; ako vam je, umesto da delate usred jednog sjajnog društva, dovoljno da živite usred jednog društva koje prosperira; ako, najzad, po vama, glavni cilj vlasti nije to da celoj naciji pribavi što je moguće više snage i slave, nego da svakoj jedinki koja je sačinjava pribavi što više blagostanja i poštedi je što je više moguće bede; onda izjednačite položaje u društvu i uspostavite demokratsko uređenje“ (Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, Knjižarnica Zorana Stojanovića, CID, Sremski Karlovci, Titograd, 1990, str. 212– 213).

Prva vrednost u okviru javnih vrлина zbog toga je – pravda. Da bi izazvala dobre posledice, efikasne i operativne, ona treba da se materijalizuje kroz zakonodavstvo i institucije. Pravda je prvi i poslednji cilj kome treba da teži demokratsko društvo. Kada ljudi, to jest građani, žive u nepravdi, gube poslednja dva smisla socijalnog života – nadu i veru. Povlače se u privatni život, izoluju se i atomizuju. Hana Arent je to označila kao nastupanje antipolitičkih principa u političkoj zajednici. To su: *ravnodušnost, strah i strepnja i osećaj nemoći*. *Ravnodušni ljudi* napuštaju socijalni ambijent, gube osećaj za druge i povlače se duboko u privatnost koja je najčešće pribežište njihovog oćaja. *Strah i strepnja* stvaraju kod ljudi neke karakteristike životinja u koje je, da bi preživjele, ugrađen instinkt straha. Oni se ponašaju u skladu s psihologijom miševa. Poslednji od antipolitičkih principa, *osećaj nemoći*, pokazuje da se ljudi opraštaju i od javnog i od privatnog života. Oni samo još vegetiraju. Antipolitički principi pogoduju demagozima koji zloupotrebljavaju demokratiju i često je pretvaraju u lične, odnosno autoritarne vladavine.

Ključni elemenat borbe za pravdu, odnosno pravičnost, jeste donošenje dobrih zakona i utemeljenje pravednih institucija. Da bi bila ostvarena pravda, kao prva i najznačajnija vrednost demokratskog društva, građani treba da budu solidarni, odgovorni i tolerantni. Te vrednosti su neophodan uslov za postojanje i održavanje demokratije, posebno socijalne demokratije.

Solidarnost kao univerzalna vrednost je moderan pojam. To je pojam koji nastaje s modernom mišlju, iako je u drugaćijem obliku prisutan i u antićkoj filozofsko-politićkoj i socijalnoj misli. Etimologija reći *solidarnost* vezuje se za latinsku reć *solide* koja je prvi put zapisana u 14. veku sa znaćenjima gusto, ćvrsto, kompaktno i od reći *solidus* koja, takode, oznaćava ćvrsto, ali dobija i još dva znaćenja – celo i potpuno. Od ovih reći nastala je i reć *solidarite* u francuskom jeziku kojom je oznaćena zajednićka odgovornost. Ovaj pojam prvi put se pominje u Francuskoj enciklopediji 1765. godine, a u engleskim rećnicima zapisana je prvi put 1841. godine. Iz reći *solidarite* nastala je reć *solidare* kojom se oznaćava mećuzavisnost.

U antićkom svetu solidarnost je vezana za dva znaćenja, kod starih Grka za prijateljstvo, a kod Rimljana za zajednićko jemstvo, odnosno zajednićki dug, kao i solidarnu obligaciju. U ovom rimsko-pravnom znaćenju solidarnosti stoji formula: *jedan za sve, svi za jednoga*. Kada jedan ne moće da isplati dug svi mu priskaću u pomoć, ali ga i obavezuju da se na isti naćin ponaša prema drugima kada se naću u istoj situaciji. Rimski pravni pojam *in solidum* oznaćava obavezivanje prema celini. To rimsko znaćenje u Revolucionarnom ustavu posle Francuske revolucije iz 1789. godine prelazi u republikansko naćelo koje glasi da je slućaj jednog graćanina istovremeno slućaj svih graćana. U ćlanu 34. tog ustava piše: „...*potlaćeno je celokupno društvo kad je i samo jedan njegov ćlan potlaćen*.”⁴ U drugom stavu ćlana 34. Revolucionarnog ustava zapisano je: „Potlaćen je svaki pojedini ćlan kada celokupno društvo biva potlaćeno.”⁵ Na ovaj naćin se istiće i podstiće borba za ljudska prava koja podrazumeva i pojedince i celokupno društvo. To će sjajno formulisati u *Društvenom ugovoru* Źan Źak Ruso, jedan od prosvetitelja koji je pripremao Francusku revoluciju, rećima da od onog momenta kada su graćani okupljeni kao jedno suvereno *telo nije mogućno povrediti jednog ćlana a da*

⁴ Hauke Brunkhorst, *Solidarnost, od graćanskog prijateljstva do globalne pravne zajednice*, Beogradski krug, Multimedijalni institut, Beograd, Zagreb, 2004, str. 10.

⁵ Op. cit. str. 10.

*se ne povredi telo, a još manje da se povredi telo, a da to ne oseće i njegovi članovi. I tako, dužnost i interes podjednako obavezuju obe ugovarajuće strane na međusobno pomaganje; i isti ljudi moraju se truditi, u tom dvostrukom odnosu, da spoje sva preimućstva koja od njega i zavise.*⁶

Semantika pojma *solidarnost* pored rimskih pravnih izvora potiče još iz dva daleka izvora evropske istorije. Prvi je *pagansko-republikanska* sloga koja se iskazuje kod starih Grka terminom *homonoia*, a kod starih Latina *concordia*. Ali i građanskog prijateljstva koje je u starogrčkom označavano *philia*, a kasnije u latinskom *amicitia*. U ovom starogrčkom i antičkom rimskom periodu solidarnost se odnosila na slobodne građane, posebno za njihove staleške statuse. Na taj način oni su se udruživali i jedne druge pomagali. Ta pomoć bila je i iz nužde, jer bez uzajamne pomoći mogli su lako kada nastupe problemi, to jest krize, završiti u propasti, ali i iz prijateljstva u koja su ugrađena i plemenita osećanja i empatije jednih prema drugima, što je bilo od značaja, ali i bitnosti da se na najlakši način prebrode nevolje.

Drugi izvor je biblijsko-hrišćansko bratstvo označavano rečju *fraternitas*, kao i ljubav koja se odnosila na bližnje označavana rečju *caritas*. Prvi izvor će završiti u modernim vremenima tako što će oplemeniti ustavna rešenja i završiti u garanciji ljudskih prava, kao i kolektivnih prava. Drugi izvor će podsticati izjednačavanje ljudi pred najvećom merom – Bogom, uvodeći principe jednakosti i ravnopravnosti među ljude kao božja stvorenja i na taj način prekinuti lance robovanja u kojem je dominirala dihotomija nadređenih i podređenih, tlačitelja i tlačениh, gospodara i robova. Takođe, ovaj drugi izvor podstaknuće milosrđe kao lični čin, ali ne i kao moguću solidarnost. *Milosrđe* će imati više ličnu odluku i psihološki efekat da bi bili označeni oni koji su spremni da pomognu i istovremeno odvojeni od nemilosrdnih, opasnih i opakih. Međutim, *milosrđe* je lični, a ne kolektivni čin i zbog toga se ne može poistovećivati sa solidarnošću.

Solidarnost u ovom drugom izvoru podstiče dobra osećanja, a preko njih pomaže da se u društvu i državi uspostavi pravda. Solidarnost je neophodan dodatak pravdi. Zato što pravda uvek vodi računa o opštim potrebama i interesima, a realizuje se zakonima koji su uvek uniformisani, beskompromisni i sprovode se uz pomoć pretnje kaznama. Manjkavost se, međutim, sastoji u tome što se ispostavlja da pravda ne pomaže svima, posebno kad je reč o ekstremnim razlikama. Takođe, pravda se teško ostvaruje u potpunosti. Zbog toga je treba ispraviti i oplemeniti prijateljstvom, pomoći drugima i saradnjom s drugima. Ono što najviše pogađa pravdu jeste činjenica da je život nepravedan, a prirodna jednakost nemoguća. Postavlja se pitanje da li je pravedno da čovek ostari i da ga na kraju čeka smrt?

Zbog ovih iskustveno dokazanih nedostataka pravde potrebna je neka dodatna vrednost koja će koliko-toliko ublažiti ove probleme pravde. *Solidarnost* je vrednost koja najoptimalnije pomaže pravdi jer tamo gde zakazuje pravda, solidarnost potpomaže da se moguća nepravda lakše podnese, jer ona upućuje ljude da učestvuju u tuđim patnjama i bolu. Na taj način solidarnost ima dvostruku ulogu: istovremeno je uslov pravde i kompenzacija za nepravde koje pravda ne može da ispravi. *Solidarnost*, kao univerzalna vrednost, podjednako je okrenuta ugroženim pojedincima i grupama. Zbog toga je ona neophodna za svaku demokratsku vladavinu. Nema demokratske vladavine bez solidarnosti. Demokratska

⁶ Suveren narod, dakle, pošto je sastavljen samo od pojedinaca koji ga sačinjavaju, nema niti može da ima interes suprotan njihovom interesu; prema tome, suverena vlast nema nikakve potrebe da daje jemstvo svojim podanicima, jer je nemoguće da telo hoće da škodi svim svojim delovima..." (Žan Žak Ruso, *Društveni ugovor*, Filip Višnjić, Beograd, 1993, str. 37–38).

vladavina u kojoj dominiraju samo individue sa svojim potrebama i interesima, kao i ličnom srećom, lako završava u neosetljivosti, nemilosrdnosti i egoizmu. Sloboda bez solidarnosti samu sebe urušava. Kad se sloboda koristi samo za sopstvene potrebe, interese i zadovoljstva ona lako završava u jednoj vrsti egoističke neosetljivosti i narcizma. Tada nastupa logika po kojoj je ostvarenje mojih potreba, mojih interesa i mojih zadovoljstava istovremeno i najviši cilj, ideal i ostvarenje osećaja da sam potpuno slobodan i oslobođen svega što me sprečava da to i postignem. Naravno, takva vrste slobode slepa je za slobodu drugoga. I drugi ima isti osećaj. Zbog toga sloboda ima jedno ograničenje: granica moje slobode granica je slobode drugoga. Slobode na granici razgovaraju, usaglašavaju se, dogovaraju i razumevaju. Taj proces postiže se uz pomoć pravde i solidarnosti.

Pokazalo se tokom istorije da materijalno bogatstvo i blagostanje podstiču stvaranje egoističnih i nesolidarnih pojedinaca. Takvi pojedinci okrenuti su samo sopstvenoj sreći i potpuno su nezainteresovani za sreću drugog ili drugih. Zbog toga je, upravo, potrebna solidarnost koja koriguje ovu egoističnost i često iza nje ljudsku nemilosrdnost. Solidarnost je korektiv koji ublažava nepravde i zbog toga je ona i iznad i dalje od pravde. Ona je praksa koja podstiče prijateljstva, saosećanja sa ugroženima, ugnjetavanima, progonjenima i svima onima koji su u nevolji i kojima je potrebna pomoć. Kada se solidarnost u društvu sprovodi onda se u državi upotrebljavaju često nepopularne mere koje mnogi osećaju kao zakidanje i teret. Te mere zahtevaju žrtvovanje koje se često pravno formuliše, odnosno ozakonjuje i na osnovu toga nešto što je zarađeno oduzima da bi se ugroženima pomoglo. Kada su ljudi ugroženi oni očekuju i vaze za solidarnošću, ali kada im je dobro na nju često zaboravljaju. Zato se i smatra da je solidarnost vrlina ugroženih i siromašnih.

Još je Aristotel upozoravao da su pravedni samo oni zakoni koji su dobri. I ti dobri zakoni, međutim, ponekad ne mogu da obuhvate sve. Zato je Aristotel smatrao da prijateljstvo treba da se uključi da bi moglo da popuni ono što zakoni i pravda propuštaju. Aristotel je isticao da je prijateljstvo i prijateljsko odnošenje od suštinske važnosti za čoveka i društvo. Upravo ukazujući na važnost i značaj prijateljstva Aristotel je upozorio da je ono potrebnije od pravde. Prema njemu, *prijateljstvo je ne samo neka vrsta vrline ili nešto što bar prapraća vrlinu, nego je i krajnje neophodno za život*. Niko, naime, ne bi mogao sebi izabrati život bez prijatelja, pa čak i da ima sva dobra ovoga sveta... Jer šta im koriste sva ta spoljna dobra ako su lišeni mogućnosti da čine dobro, a to se najviše čini prijateljima i tada je najpohvaljenije? I kako bi se čuvala i štitila ta dobra bez prijatelja? Jer *što je sreća veća, to je klimavija*. U siromaštvu i ostalim udarima sudbine ljudi smatraju da su im prijatelji jedino pribežište... Jer se udruženim snagama stiže veća moć i za stvaranje planova i za njihovo ostvarivanje... Zato i hvalimo čovekoljupce... Izgleda da je prijateljstvo ona veza koja spaja države i da se zakonodavci više staraju o njemu nego o pravednosti⁷. Aristotel je smatrao da je prijateljstvo moguće u okolnostima kada su ljudi međusobno jednaki. Koristoljublje je smatrao nesavršenim prijateljstvom. Ako je prijateljstvo zasnovano na koristi onda je ono najčešće neiskreno. Prijateljstvo podrazumeva da prepoznamo naše biće i naše kvalitete u drugome i drugima. Prijatelj je ogledalo moje duše. Prijateljstvo nije ništa drugo nego voleti sebe u drugoj osobi. Zato se kaže da su prijatelji srodne duše. To je razlog što kod starih Grka prijateljstvo pokriva

⁷ „Prijateljstvo, međutim, nije samo neophodno, ono je i s moralnog gledišta vredno. Mi cenimo one koji vole svoje prijatelje; imati mnogo prijatelja smatra se za nešto lepo, a mnogi smatraju da su 'dobar čovek' i 'prijatelj' sinonimi". (Aristotel, *Nikomahova etika*, Kultura, Beograd, 1970, str. 196–197).

ono što pravda ne može da zadovolji. Ovo poimanje prijateljstva kao velike etičke i moralne vrline nestaje sa stoicima. Moderno doba neće više moći da prihvata, praktikuje i vidi prijateljstvo kao što su ga videli stari grčki mislioci.

Moć i interesi učinili su da prijateljstvo kao ogledalo dve srodne duše nestane kao princip i vrednosni ideal koji ljude zbližava, a njihove odnose oplemenjuje. Najbolji umovi moderne nisu se mirili s činjenicom da se moć kao nadmoć i interes kao kalkulacija nametnu ljudskim zajednicama, društvima i državama. Znali su da ako to dominira društvom da će ono brzo završiti u nejednakosti, sukobima do ratova. Zato su tražili izlaze kako da se moć raspodeli i na taj način bude iznutra kontrolisana. Takođe, tražen je izlaz da interesi ne završe u egoizmu nego da se nađe mera između pojedinačnog, grupnog i opšteg interesa. Drugim rečima, da nijedan interes ne bude zapostavljen, ali da se svaki odrekne onog dela koji bi ugrozio druge interese. U tim razmišljanjima upravo su zgasnuti ideali prijateljstva i milosrđa koji se nisu mogli povratiti u onom starom obliku sada zamenjeni jednim novim pojmom koji će prerasti u vrednost, a to je – solidarnost. Nažalost solidarnost u modernim i savremenim okolnostima ne može se nametnuti kao apel već samo kao moralna vrednost koja se pravno reguliše. Pokazalo se da se u modernim ustavnim porecima opšte dobro, pravda i solidarnost podudaraju sa demokratskim težnjama društava. Demokratija ne može bez solidarnosti kao što se ni solidarnost ne može ukoreniti ni razviti bez demokratije. Solidarnost je ta koja podupire životne snage građana. Ona između ostalog ne dozvoljava da političke institucije okoštaju i pretvore se u vlastodržačke aparate kako je to sjajno izrekla Hana Arendt.

Solidarnost oplemenjuje demokratiju jer demokratiji daje šansu da podjednako omogući razvoj i pojedinaca i grupa, da uspostavi ravnotežu između različitih položaja i drugih različitosti u društvu. Solidarnost u demokratskom poretku trebalo bi da bude selektivna jer to proizilazi iz principa različitosti. Treba prihvatiti i dati šansu najugroženijima, odnosno onima koji se osećaju nesigurno i čija je egzistencija dovedena u pitanje. Uloga socijalne demokratije trebalo bi da posveti pažnju razvoju mreže mera i institucija koje će omogućavati da svi ugroženi dobiju sredstva koja će im omogućiti da se njihovo ljudsko dostojanstvo ne uruši. Siromaštvo se solidarnošću kanališe tako što se stvaraju uslovi da se ljudi zaposle, a onima koji su u stanju bede omogući minimum egzistencijalnih sredstava kojima će koliko-toliko njihov život biti olakšan i poboljšan. Funkcija solidarnosti u dobrom demokratskom poretku je i u kontroli ljudske nezajažljivosti, odnosno egoizma koji uzrokuje različite oblike i sadržaje problema i nevolja u zajedničkom životu. Mere koje podstiče solidarnost vezuju se za poresku politiku, socijalna davanja i pravičnu raspodelu budžetskih sredstava svim ugroženim pojedincima i grupama. Da bi ove mere bile sprovedene potrebno je da se sačini socijalna karta svakog građanina i svake porodice. Na taj način tačno se može utvrditi u kojoj su meri ugroženi pojedinci, ali i njihove porodice. Izmereni stepen ugroženosti omogućava raspodelu socijalne pomoći gde se selektivnost pokazuje kao pravednost. U okviru poreske politike potrebno je uspostaviti progresivno oporezivanje da bi se solidarno pomoglo ugroženima. Da bi to sve na najbolji način moglo da funkcioniše potrebno je omogućiti uvid građana u budžetska sredstva pa prema tome i u sredstva koja se raspodeljuju ugroženima. Pravda i solidarnost nalažu da u demokratskom poretku budžet bude vidljiv kao *stakleni džep*. Drugim rečima, kada je u pitanju budžet kao *stakleni džep* demokratski poredak obezbeđuje potpunu kontrolu trošenja budžetskih sredstava koja može da kontroliše svaki građanin.

U razvijenim individualizovanim društvima *solidarnost* je nešto što je po logici razvoja nepotrebno. Nezajažljiva trka za ličnim bogaćenjem i ličnom srećom, međutim, može lako da stvori situaciju da u toj trci mnogi posustanu, pa i propadnu. Zato su, upravo, te razvijene, a uz to i demokratske države ugradile solidarnost u pravni sistem da bi pomoću nje, kada zatreba, svima koji su posustali i zapali u egzistencijalne probleme pritekne u pomoć. U zemljama u kojima je siromaštvo dominantno pokazalo se da solidarnost nije dobila značaj koji proizilazi iz logike siromaštva, a to je povezivanje ljudi između sebe kada nastupe njihove egzistencijalne nevolje. U takvim društvima nastaje raslojavanje u kojem je mali procenat oholo i osiono prebogatih i ogroman procenat siromašnih i onih koji su pali u bedu. Tu gde bi solidarnost trebalo da bude najrazvijenija pokazuje se da je ona najoskudnija.

Da bi bile izbegnute velike polarizacije u budućim globalnim procesima izuzetan značaj će imati solidarnost. Bez solidarnosti će na globalnom planu nastati ogromne nejednakosti koje mogu lako da prerastu u teške sukobe do ratnih obračuna. Takođe, da bi solidarnost došla do izražaja u jednom društvu potrebno je da se kod pojedinaca i grupa razvije visok osećaj *odgovornosti*. Samo odgovorni mogu biti solidarni jer odgovorno biće je slobodno biće. Autonomni ljudi mogu da odlučuju šta će da izaberu između više ponuđenih mogućnosti. Taj izbor čini ih odgovornim prema onome što će učiniti. Odgovornost u sartovskom shvatanju podrazumeva slobodu. Sloboda čini svakog odgovornim, ali ne samo za sebe već i za celo čovečanstvo. Sartr upozorava: "... kada kažemo da čovek sebe izabere razumijemo pod tim da svaki između nas sebe izabire, ali time hoćemo također reći da izabirajući sebe on izabire sve ljude."⁸ Drugim rečima, to znači da ne može ništa biti dobro za nas, ako nije to dobro i za sve. Odgovornost na ovaj način nije samo vezana za nas kao pojedince već je ona istovremeno i odgovornost prema svima, u zajednici ili društvu, sa kojima živimo.

Da bi čovek bio odgovoran on treba da bude spreman za dijalog, za raspravu, za prihvatanje različitih pogleda i opcija, za pluralizam perspektiva, ali i različitih predviđanja, očekivanja, povezivanja i uspostavljanje reda. Odgovornost je i unutar sebe slojevita. Odgovoran pojedinac je onaj koji ima više nivoa odgovornosti. Prva odgovornost pojedinca je prema sebi, druga prema bližnjima, treća prema drugima, četvrta prema profesiji i pozivu, peta prema užim grupama kojima pripada, šesta prema prirodi i sedma prema društvu i državi u kojoj živi.⁹ Svaka od ovih odgovornosti obuhvata neku od sfera ljudskog praktičnog i aktivističkog života. Jedna od najosetljivijih odgovornosti (a istovremeno i najznačajnijih) za povezivanje i osećaj da pojedinac pripada zajednici i društvu jeste - odgovornost prema drugima. Ova odgovornost, između ostalog, obavezuje ljude i na solidarnost. Istovremeno, ova odgovornost je, u užem smislu, i moralna odgovornost pojedinca. On je moralno odgovoran da bude solidaran sa drugima u njihovim patnjama, nevoljama i bolovima. Ova odgovornost podstiče empatiju, odnosno uživljavanje u probleme drugih. Ona zahteva aktivistički odnos, odnosno da se konkretno drugome pomogne da izađe iz nevolje. Na osnovu ove odgovornosti ljudi se povezuju pa tako povezani postaju i grupno odgovorni. To je tačka susreta *odgovornog ja* i *odgovornog mi*. Što je više odgovornih ja to je veća mogućnost i da se razvije mreža odgovornosti u okviru jednog društva. Umrežene odgovornosti ljude čine slobodnijima, sigurnijima i stabilnijima, a samim tim i društva po istom principu postaju bolja, a život u njima kvalitetniji uz garanciju da će se smanjiti sve

⁸ Žan Pol Sartr, *Egzistencijalizam je humanizam*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1964, str. 12.

⁹ Čedomir Čupić, *Politika i odgovornost*, Udruženje za političke nauke Srbije, Čigoja štampa, Beograd, 2010, str. 11.

loše na najmanju moguću meru. Slobodni i odgovorni nalaze načine da to i normativno garantuju. Upravo iz ovih razloga su sloboda i odgovornost preduslovi da se uspostavi solidarno društvo i socijalna demokratija kao vladavina koja optimalno vodi računa i o pojedinačnom i društvenom.

Društvena odgovornost nalaže prema distributivnoj pravdi da nije pravedno da stalno teret patnje nose isti. To je razlog da društvena odgovornost treba da se sastoji u osetljivosti prema onima koji su u problemima i posebno da vodi računa o onima koji su u siromaštvu i bedi. Posebnu odgovornost za to imaju oni koji su po definiciji dužnosti nadležni da njihove probleme rešavaju. To je neosporni prioritet i odgovornih pojedinaca i odgovornog društva u zajedničkom životu.

Demokratija utemeljena na univerzalnim vrednostima treba da vodi računa o jednoj vrlini koja kao sredstvo produbljuje demokratiju i na najbolji način pokazuje njene najbolje strane. Ta vrлина, odnosno sredstvo, jeste *tolerancija*. Bez prihvatanja i poštovanja drugih, bez ravnopravnosti i jednakosti prema svim verovanjima, mišljenjima i ubeđenjima, ne može se govoriti o dobroj demokratiji. Demokratija je otvorena za različite poglede, različite pristupe, različita uverenja i ubeđenja. Ona pokazuje da niko ne može biti apsolutno u pravu i posedovati apsolutnu istinu. Nesporno je da bez *tolerancije* demokratija završava u obmani i prevari. Tamo gde je na delu netolerantnost lako se završava u totalitarizmu. Jedan od uslova za demokratiju jeste pluralizam. Pluralizam se održava i pokazuje priznavanjem razlika, odnosno različitih obrazaca, kao i oblika života. *Tolerancija* kao sredstvo i vrлина nastala je u periodu kada su sukobljene razlike vodile ka potpunom uništenju jednih i drugih. Ona je bila nužni izlazak iz tog uništavajućeg procesa. U prvom njenom značenju trebalo je zaustaviti sukobljene da se ne bi uništili. Izaći ćemo iz sukoba tako što ćemo tolerisati jedni druge i istovremeno prihvatiti sopstvenu štetu, a u zamenu dobiti mogućnost da ne nestanemo. I jedna i druga strana u sukobu, kada počinju da se tolerišu, prihvataju sopstvenu štetu iako se ne odriču svojih ciljeva, interesa i pretenzija. *Tolerancija* je u ovom značenju iznuđivanje, a ne rešavanje problema. U dugom vremenskom periodu ljudi su vremenom shvatili da treba da menjaju svoje okoštale stavove u obliku dogmi, predrasuda i stereotipa da su njihova mišljenja, shvatanja i pogledi jedini i apsolutno ispravni. Pomak nastaje kada ljudi postaju svesni da je svet oko njih prepun različitih oblika i sadržaja i da te razlike ne bi trebalo da ih udaljuju i otuđuju. Ovo drugo značenje *tolerancije* bitno je za jednu zdravu integraciju u demokratskom društvu. Omogućavajući prihvatanje razlika *tolerancija* značajno podstiče da se i socijalne razlike uoče i prihvate, ali i da se stvaraju uslovi da one ne prerastu u neprijateljske sukobe. *Tolerancija* u ovom slučaju podstiče na vođenje dijaloga suprotstavljenih i smirivanje konflikata na meru koja neće ugroziti jedno društvo. Na ovaj način tolerancija je veliki korektiv i šansa za demokratiju da izbegne nestabilnosti u društvu.

Dobro kao univerzalna vrednost je praktični cilj dobro uređenog političkog poretka, a poseban značaj ima kada je u pitanju utemeljenje vladavine socijalne demokratije. Prema vrednosti *dobra* meri se kvalitet života u društvu i državi. U zajednicama i društvima oduvek je postojala napetost između ličnog, grupnog i opšteg dobra. One vladavine koje su uspevale da nađu meru da dobro i jednih i drugih i trećih uravnoteže pokazale su da su na taj način stabilne. Sreća jednih i nesreća drugih izvor je velikih problema koji često završavaju u žestokim sukobima. Stoga je izuzetno važno postići saglasnost, a istovremeno naći kompromisna rešenja. Socijalna demokratija, upravo, ima tu osetljivost kada su u pitanju resursi, raspodela resursa i kontrola nad resursima. U dobrom demokratskom

poretku resursi se raspoređuju tako da niko ne bude toliko ugrožen da se njegova egzistencija dovodi u pitanje. Upotreba resursa i usaglašavanje interesa treba da je pravno regulisana, ali se mora ostaviti mogućnost da različite vrste građanskih udruženja pokušaju da pomognu ili da sarađuju, ali i da kontrolišu kako se resursi raspoređuju. Dobri propisi i aktivna uloga građana omogućavaju da se napetosti između opšteg dobra, grupnog i pojedinačnog svedu na najmanju moguću meru. Ako su odluke u demokratiji izraz slobodnih ljudi i ako su prihvatljive za sve onda je sigurno da će one na najbolji i najlakši način biti ostvarene. Preglasavanje u donošenju odluka može da bude opasno jer neke pojedince ili grupe dovodi u neravnopravan položaj. Poreska politika treba da vodi računa da omogući zadovoljavanje opštih potreba koje podižu kvalitet života svih u društvu, a da u isto vreme ne destimuliše pojedince u njihovim aktivnostima i ne dovede u pitanje njihove delatnosti, odnosno rentabilnost njihovog poslovanja. Kada je u pitanju *dobro*, upravo socijalna demokratija u suštini svog postojanja treba da vodi računa i bude osetljiva da se niko ne oseća zapostavljenim i ugroženim.

Jedna od univerzalnih vrednosti bez koje nema demokratije jeste *ljudska sloboda*. *Ljudska sloboda nije božanski dar, već pre delo ljudskog čuda*.¹⁰ Hana Arendt smatra da je politika kao oblast ljudske inovacije omogućila slobodu kao ljudsko čudo. Ona se zalagala za pozitivnu slobodu koja ljudima omogućava da budu svoji gospodari. Prema njoj, to se odvijalo već u političkom životu starih Grka.¹¹ Kod njih se na političkoj sceni odigrao veliki prevrat u kojem je organizacija klana završila u polis, ritual u izvršenju, fizička snaga i moć u besedništvu, pretnja u ubeđenju, kult u javnom duhu i javnim ustanovama. Agora je pokazala da se slobodni ljudi u dijalogu mogu dogovarati, usaglašavati, sporazumevati i donositi odluke. *Ljudska sloboda* omogućila je razdvajanje privatnog i javnog, razdvajanje verskog, obrednog, tradicionalnog od javnog. Sve će to kasnije doprineti da sloboda podrazumeva druge, različite i da je za slobodu izuzetno važan i dijalog i tolerancija i konsenzus i kompromis i kritika i kontrola. Isaija Berlin zalagao se, za razliku od Hane Arendt, za afirmaciju *negativne slobode*, po kojoj je ona *područje u kome čovek može da deluje neometan od drugih*.¹² Istovremeno je smatrao da slobodno biranje kako će čovek da živi *mora se odmeriti u odnosu na zahteve drugih vrednosti, među kojima su jednakost, pravda, sreća, bezbednost, javni poredak, možda najočigledniji primeri. Zbog ovoga, sloboda ne može biti neograničena*.¹³

Sloboda i demokratija često su izvori napetosti u društvu. Zbog toga je potrebno omogućiti i delovanje negativne slobode, a istovremeno procedurama ograničiti neke opasnosti koje mogu da proizađu iz pozitivne slobode. Drugim rečima, socijalna demokratija treba da garantuje *slobodu* od jer ona omogućava nesmetano delovanje pojedinaca, s tim da to bude precizno zakonski regulisano. Sloboda za takođe, treba da bude ograničena da ne bi završila u zloupotrebi slobode od pojedinaca, odnosno u njihovoj samovolji.

Još jedna od univerzalnih vrednosti koja utemeljuje dobar demokratski poredak, a posebno socijalnu demokratiju jeste *ravnopravnost*. *Ravnopravnost* bitno utiče na osećaj ljudi da nisu podređeni i marginalizovani. Ona uspostavlja i kriterijume koji omogućavaju svima

¹⁰ Džon Brinkmen, *Kulturne kontradikcije demokratije*, Filip Višnjić, Beograd, 2008, str. 225.

¹¹ Arendt Hannah, *Što je politika*, Zagreb, 2013, str. 33-39.

¹² Isaija Berlin, *Četiri ogleda o slobodi*, Nolit, Beograd, 1992, str. 205.

¹³ Op. cit. str. 263.

iste šanse nezavisno od polne, rasne, etničke, religijske, socijalne ili neke druge posebnosti. *Ravnopravnost* se u modernim i savremenim društvima i državama garantuje prvim i najznačajnijim zakonom, ustavom, ali i drugim posebnim zakonima i propisima. Ljudi u zajedničkom životu izuzetno su osetljivi kada je u pitanju njihov tretman od bližnjih, drugih, ali i države u kojoj žive. *Ravnopravnost* podržava i održava ljudsko dostojanstvo. Ona omogućava ljudima da se ne osećaju kao da su ljudi drugog reda ili da ih neke njihove posebnosti izdvajaju i stavljaju na marginu. *Ravnopravnost* ukida isključivanje, a omogućava uključivanje u zajednički život. Neravnopravan položaj i uloga stvaraju kod ljudi osećaj odbacivanja što za posledicu ima velike frustracije koje mogu kasnije da završe u ekstremnom delovanju i ponašanju. Neravnopravnost je izvor upotrebe sile i nasilja. Tamo gde se neravnopravnost toleriše, toleriše se i nasilje. *Ravnopravnost* podstiče kod ljudi nadu i veru da njihov život ima smisao, ali i značaj u zajednici i društvu.

S ovim vrednostima ugrađuje se u politiku i politički život moralni minimalizam. Moralni minimalizam brani ili kontroliše politiku da ona ne završi u nezajažljivim i krvavim obračunima između pojedinačnih i grupnih interesa. Bez minimalnog oslonca i korektiva, a to su upravo vrline to jest vrednosti, politika bi bila opasna i po ljude i po sva živa bića, a i po celokupnu prirodu i planetu.

LITERATURA:

Arendt Hannah, *Što je politika*, Zagreb, 2013.

Aristotel, *Nikomahova etika*, Kultura, Beograd, 1970.

Berlin, Isaija, *Četiri ogleda o slobodi*, Nolit, Beograd, 1992, str. 205.

Brinkmen, Džon, *Kulturne kontradikcije demokratije*, Filip Višnjić, Beograd, 2008.

Brunkhorst, Hauke, *Solidarnost, od građanskog prijateljstva do globalne pravne zajednice*, Beogradski krug/Multimedijalni institut, Beograd/Zagreb, 2004.

Čupić Čedomir, *Politika i odgovornost*, Udruženje za političke nauke Srbije, Čigoja štampa, Beograd, 2010.

Kamps, Viktorija, *Javne vrline*, Filip Višnjić, Beograd, 2007.

Rols, Džon, *Politički liberalizam*, Filip Višnjić, Beograd, 1998.

Ruso, Žan Žak, *Društveni ugovor*, Filip Višnjić, Beograd, 1993.

Sartr, Žan Pol, *Egzistencijalizam je humanizam*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1964.

Tokvil, Aleksis de, *Demokratija u Americi*, Knjižarnica Zorana Stojanovića, CID, Sremski Karlovci, Titograd, 1990.

PROF. ČEDOMIR ČUPIĆ, PH.D.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

UNIVERSAL VALUES AND DEMOCRACY

THE ROLE AND IMPORTANCE OF UNIVERSAL VALUES AS THE FOUNDATIONS OF SOCIAL DEMOCRACY

Abstract: *Social democracy is founded upon universal values such as justice, solidarity, goodness, freedom and equality. Justice is a measure that the law and legal system of social democracy should be based upon. A justice-based legal system facilitates the establishment of the rule of law as a guarantor of sustainable social democracy. Justice-assisted social democracy thus becomes anti-authoritarian, depersonalized and prevents any form of arbitrariness. Solidarity as a universal value in social democracy enables people to feel empathy towards all those who are vulnerable, feel insecure and whose existence is called into question. Social democracy develops a network of measures and institutions that enable all those who are vulnerable to receive benefits that will not jeopardize their human dignity. Solidarity is a means of channeling poverty by creating conditions for employment and offering those living in poverty minimum funds to cover at least their basic needs and thus alleviate and slightly improve their situation. The purpose of solidarity is to control human greed or egotism which cause various forms and types of problems in a community. Measures which are aimed at fostering solidarity include taxation policies, social payments and the equitable allocation of budgetary resources to all vulnerable groups and individuals. Goodness as a universal value is a practical goal of a well-organized political system, i.e. of social democratic rule in this case. This value measures the quality of life in a state or a society. Freedom and democracy may often be seen as sources of tension in society. Therefore, it would be necessary to enable the effects of negative freedom, while limiting positive freedom through various procedures. Social democracy should guarantee a freedom "of" and thus allow individuals to act unhindered, provided that this is clearly regulated by the law. On the other hand, freedom "to" do something should be limited in order not to be transformed into arbitrariness of individuals. Equality has a significant impact on people not feeling subservient or marginalized. Equality also establishes criteria that offer equal opportunities to all, irrespective of gender and race, as well as ethnic, religious, social or other specific affiliations.*

Key words: *justice, friendship, compassion, solidarity, freedom, equality, social democracy, dialogue, tolerance, power, interest.*

EVROPSKA SOCIJALNA DEMOKRATIJA: VREDNOSTI I IZAZOVI

(U USLOVIMA DUBOKE EKONOMSKE I DRUŠTVENE KRIZE)

Sažetak: Glavna pažnja u radu je posvećena analizi koncepta „Dobrog društva“. U prvom odeljku se daje geneza ideje dobrog društva u evropskoj političkoj tradiciji. Posebna pažnja u ovom odeljku je posvećena liberalnoj i egalitarnoj političkoj teoriji pravde i dobrog društva sadržanoj u delima Džona Rolsa „Teorija pravde“ i „Politički liberalizam“. Drugi deo analizira prethodnu strategiju evropske socijaldemokratije poznatu pod nazivom „Treći put“, a koju su ponudili Toni Bler i Gerhard Šreder, a čiju je teorijsku elaboraciju dao Entoni Gidens. U trećem delu se analizira koncept „Dobrog društva“ koji predstavlja političku viziju evropske socijaldemokratije. Četvrti deo rada posvećen je predstavljanju glavnih ideja iz Fundamentalnog programa Partije evropskih socijalista (PES). U zaključnom delu ocenjuju se ove koncepcije s obzirom na mogućnosti i izazove njihove realizacije u uslovima ekonomske i društvene krize.

Ključne reči: evropska socijaldemokratija, ekonomska i društvena kriza, temeljne vrednosti evropske leve, Rolsova teorija pravde i dobrog društva, Treći put, Dobro društvo, Fundamentalni program, kriza legitimacije poznog kapitalizma, izazovi i neizvesnosti izlaska iz krize.

UVODNA NAPOMENA

Socijaldemokratski koncept „Dobro društvo“ rođen je 2009. godine, deset godina nakon uspona i padova strategije „Trećeg puta“.

Najvažnija karakteristika konteksta unutar koga je usvojen ovaj programski dokument evropske leve obeležava duboka finansijska, ekonomska i društvena kriza.

Da bi se sagledao programski razvoj evropske socijaldemokratije od kraja dvadesetog veka do sredine druge decenije dvadeset prvog veka, u ovom saopštenju će se krajnje sažeto razmotriti ne samo programski projekat „Dobrog društva“, nego i koncepcija koja mu pod nazivom *Treći put* prethodi, kao i platforma Fundamentalni program Partije evropskih socijalista, koji sledi nakon koncepta „Dobro društvo“.

Neophodno je, međutim, da najpre u krajnje komprimiranom vidu pogledamo šta sintagma *dobro društvo* znači u tradiciji evropske političke misli, kao i u savremenoj političkoj filozofiji i političkoj sociologiji, a posebno u liberalnoj i egalitarnoj političkoj teoriji pravde i dobro uređenog društva u delima Džona Rolsa.

KONCEPT „DOBROG DRUŠTVA“ U EVROPSKOJ POLITIČKOJ TRADICIJI

IDEJA EUNOMIJE KAO ZAKONSKI DOBRO UREĐENOG PORETKA

Ideja eunomije, kao oznake zakonski dobro uređenog poretka i državne zajednice (polisa) u kojoj se zakoni dosledno primenjuju, potiče iz antičke Grčke. Smatra se da prva upotreba ideje eunomije pripada spartanskom pesniku Tirteju koji je u herojsko-političkoj elegiji pod nazivom *Eunomija*, spevanoj sredinom sedmog veka pre nove ere, u vreme velikog ustanka porobljenih Mesenjana, umirivao Spartance poručujući im da je njihovom narodu sam Apolon podario ustavno uređenje (Ђурић, 2003:156).¹⁴

Temida, boginja pravde, imala je sa Zevsom tri ćerke koje personifikuju neke bitne ideje i vrednosti *dobroga društva* pa zaslužuju da se o njima kaže ono što je najosnovnije. Najstarija ćerka Eunomija predstavljala je božansku personifikaciju zakonitosti; Dika je bila boginja pravde; a Ejrena boginja mira. Sve tri navedene vrednosti (zakonitost, pravda i mir) su bitne i za današnji pojam dobrog društva, u istoj meri kao što su bile i u antičko doba (Zamurović, 1936:460; Srejić i Cermanović, 1979:491).

Koncept eunomije kao oznake za dobar poredak doživljava punu afirmaciju u Solonovom političkom programu kojim je Atinu postavio na put demokratije.

Prva politička naredba koju je Solon izdao nakon izbora za arhonta 594 pre Hrista bila je *da se svi dugovi moraju ukinuti* (Плутарх, 1987:81). Ta mera je dobila naziv *sisahcija* ili rasterećenje i ukinula je, to jest onemogućila ropstvo po osnovu duga. Solon, mada je bio jedan od najvećih mudraca antičkog doba, po svoj prilici nije sam izmislio meru ukidanja dugova, već je preuzeo tu ideju od starih Vavilonaca koji su u vreme Hamurabija primenjivali sličnu meru jer su znali da prezaduženost nanosi velike ekonomske štete (Rejnert, 2010:20). Da li se moderna evropska socijaldemokratija kao osnovni pobornik *dobrog društva* danas zalaže sa ublažavanje (rasterećenje) javne prezaduženosti mnogih zemalja, naročito onih na periferiji Evrope, što ove države i njihove stanovnike zbog enormnih kreditinih dugovanja dovodi do položaja dužničkog ropstva u modernom obliku?

Osnovni zadatak koji je sebi postavio Solon bio je da napravi dobar ustavni poredak. Svakako su tačne ocene da Solon spada među najznačajnije atinske državnike. Mada su ga kasnije mnogi smatrali utemeljivačem atinske demokratije, čini se da je njegov osnovni cilj bio da uspostavi relativnu ravnotežu i harmoniju u odnosima između vladajuće bogatške manjine, srednjih slojeva i siromašne većine.

Ako se za Solona ne može tvrditi da je osnivač atinske demokratije, on je svakako svojim reformama utro put za nju. To što su siromašni slojevi bili zadovoljni njegovim zakonima, a što se aristokratija nije bunila pokazuje da je Solon nastojao da izgradi stabilnu državu čijem uređenju bi možda najviše odgovarala oznaka *timokratija* (vladavina časnih i poštenih). Na

¹⁴ Termin *eunomija* je pozajmljen iz starogrčke teogonije i označava ime hore Eunomije, najstarije ćerke boginje Temide koja je oličavala boginju večitih zakona, kako onih koji vladaju u kosmosu, tako i harmoničnih odnosa među ljudima. Stari Grci su smatrali da ko povredi Temidu taj narušava zakone i pravdu (Srejić i Cermanović, 1979:410).

pitanje da li su današnji politički poreci *timokratski* (odnosno da li su na vlasti časni i pošten) ili bar *meritokratski* (gde se učešće u vlasti i bogatstvu zasniva na zaslugama), odgovor je vrlo često negativan.

Solonov politički program je važan za projekat savremene evropske socijaldemokratije „Dobro društvo“ i u još jednom pogledu. Naše savremeno društvo se sve više suočava sa problemima političke apatije i visokog stepena apolitičnosti građana, razočaranih u postojeće političke elite, a naročito u političke partije i njihove lidere. Solon je doprineo podizanju političke kulture kao neophodnog uslova za demokratiju, o čemu svedoči njegov zakon koji predviđa da se svaki građanin, koji za vreme nekog političkog sukoba ostaje po strani, proglasi za beščasna (*atimos*) i da mu se oduzmu građanska prava. Mislim da Plutarhovo objašnjenje ove mere važi i danas. Zakonodavac Solon je imao na umu važnu ideju: da niko prema opštoj stvari ne sme ostajati ravnodušan. Može se reći da je za politički etos atinskog polisa najneprihvatljivije političko stanovište bilo apolitičnost, to jest odbijanje onih koji su imali status građanina da uzmu učešće u političkom životu. Da li se to isto može reći za politički etos današnjih političkih društava?

Pod uticajem Solonovih reformi *kroz ceo 6. vek politički život Grčke bio je u znaku borbe za uvođenje 'dobrog poretka' u državi, tokom celog tog razdoblja izraz eunomia zauzimao je najistaknutije mesto u političkom rečniku* (Ђурић, 1968:194).

FRANCUSKA REVOLUCIJA I RAĐANJE LEVICE

Nakon skoro osamnaest vekova predominacije hrišćanske ideje u Evropi i religijskog učenja da je važniji dobar život na nebu nego na zemlji, tek će prve buržoaske revolucije uspostaviti kontinuitet sa antičkim idejama o dobrom i srećnom životu u državi kao najvažnijoj političkoj zajednici ovozemaljskog života.

U evropskoj političkoj tradiciji izuzetno važan doprinos ideji dobrog, ili tačnije, boljeg društva dala je Francuska buržoaska revolucija, koja je izvedena pod poznatim sloganom: *sloboda, jednakost, bratstvo*.

Podela na političku levicu i desnicu je evropski izum nastao upravo tokom Francuske buržoaske revolucije. Kao što veli Slobodan Jovanović: „Francuska se pocepala na dve krvno zavađene stranke: stranku revolucije i stranku njenih protivnika. Stranku revolucije nije činila sama buržoazija, nego treći stalež – dakle, i buržoazija, i seljaštvo, i radnici. Protivnici revolucije bili su povlašćeni staleži, plemstvo i sveštenstvo“ (Јовановић, 1940:206). Politički centar je izvedena kategorija koja obeležava politički prostor između levice i desnice i koja će se pojaviti tek u periodu Restauracije nakon Ustava Francuske iz 1814. godine.

U odnosu na pitanje jednakosti koje je jedna od bitnih dimenzija ideje *dobrog društva*, zanimljiva je ključna razlika između Američke i Francuske revolucije, koja objašnjava zašto je američko društvo bilo i ostalo manje osetljivo na razlike u bogatstvu od evropskih društava. Američka *Deklaracija o nezavisnosti* (1786), odmah nakon uvodnog pasaža u kome se objašnjava nužnost odvajanja od Britanske monarhije i objave nezavisnosti, u sledećem pasusu sadrži tvrdnju da su među neotuđivim pravima: *pravo na život, slobodu i traženje sreće*. U Deklaraciji se nigde ne pominje pitanje društvenih nejednakosti. Međutim, u francuskoj *Deklaraciji o pravima čoveka i građanina* (1789), već u njenom prvom članu je zapisano:

„Društvene razlike mogu biti zasnovane samo na zajedničkoj koristi“. Bila je to jasna, ali kao što će se vrlo brzo pokazati, privremena pobjeda levice nad kapitalom.

Od tada do danas traju idejne i političke rasprave, sukobi i protesti, napadi i odbrane, kritike i opravdanja u odnosu na pitanje šta je u sadržinskom smislu ostalo od ključnog slogana Francuske revolucije: *sloboda, jednakost, bratstvo*.

DOBRO DRUŠTVO I PITANJE NEJEDNAKOSTI U SAVREMENIM TEORIJAMA PRAVDE

U klasičnoj i savremenoj političkoj filozofiji, kao i u političkoj sociologiji, rasprave o teoriji pravde i društvenim nejednakostima tesno su povezane sa idejom *dobrog društva*. To se jasno vidi i kod Džona Rolsa (*John Rawls*) koji je svojim delima doprineo revitalizaciji političke filozofije i etike u naše vreme. Dva veka nakon velike buržoaske revolucije u Francuskoj, američki teoretičar Džon Rols u svojim delima „Teorija pravde“ (1971) i „Politički liberalizam“ (1993) značajno dopunjuje uslove za opravdane društvene nejednakosti. U tom smislu on utvrđuje dva važna zahteva koji podržavaju ideju opravdanih nejednakosti u modernim društvima: prvi iskazuje *princip ravnopravnih mogućnosti ili šansi, dopunjen principom meritokratije*, odnosno sticanja položaja i prihoda po principu zasluga; a drugi se zasniva na *principu solidarnosti* jer vodi računa o članovima društva koji su u najtežem i najnepovoljnijem položaju.

Rols započinje i završava svoju knjigu *Teorija pravde* povezujući pitanje pravde i društvenih nejednakosti sa idejom *dobro uređenog društva*. On već u prvim pasazima ove knjige kaže: „Pravda je prva vrlina društvenih ustanova, kao što je istina prva vrlina sistema mišljenja. Jedna teorija koliko god bila elegantna i ekonomična mora se odbaciti ili izmeniti ako je neistinita; na isti način zakoni i ustanove, ma koliko bili efikasni i dobro uređeni, moraju se reformisati ili ukinuti ako su nepravedni“ (Rols, 1998a:21). Tu već nalazimo *prvi postulat dobro uređenog društva: ono mora da bude pravedno*. Rols pokazuje da su pravda i istina, kao prve vrline ljudskih aktivnosti, beskompromisne.¹⁵

Motiv dobro uređenog društva je neprestano prisutan, kako implicitno tako i na eksplicitan način i u *Teoriji pravde* i u *Političkom liberalizmu* (Rols, 1998a:464), što je i razumljivo, jer se, po njemu društvena pravda može ostvariti samo unutar ovog teorijskog koncepta i modela, ako može da izdrži i praktičnu proveru.

Do koncepta „Dobrog društva“ Rols dolazi tragajući za odgovorom na pitanje: „Kako je moguće da tokom vremena postoji pravedno i stabilno društvo slobodnih i jednakih građana, duboko podeljenih razložnim religijskim, filozofskim i moralnim doktrinama?“ (Rols, 1998b:36). Prvi korak u tom traganju predstavlja odgovor na pitanje kako urediti osnovne ustanove ustavne demokratije da zadovolje *nepristrasne uslove saradnje između slobodnih i jednakih građana* (Rols, 1998b:36). Drugim rečima kako pomiriti i uskladiti princip slobode i princip jednakosti. Kao što je poznato, u modernoj klasičnoj filozofskoj tradiciji ponuđena su dva glavna odgovora na ovo pitanje. Jedan potiče od Loka (*Locke*) koji daje primat i

¹⁵ Rols dozvoljava samo izuzetak u jednom slučaju: „... nepravda se može tolerisati samo kada je to nužno da bi se izbegla još veća nepravda“ (Rols, 1998a:22).

veću težinu principu slobode shvaćenom u Konstanovom (*Constant*) smislu kao slobode modernog sveta (to jest slobode od države u zaštiti slobode misli i savesti, prava ličnosti i svojine, vladavini prava). Drugi odgovor nudi Ruso (*Rousseau*) koji primat i veću težinu daje onim vrstama slobode koje Konstan naziva *slobode starog sveta* (odnosno jednakosti u smislu jedankih političkih sloboda i vrednosti javnog života, jednakosti u realnim životnim uslovima). U odnosu na ove dve klasične konkurentske tradicije moderne političke misli o demokratiji Rols u knjizi *Teorija pravde* nudi koncepciju pravde kao nepristrasnosti (*justice as fairness*).

Može se smatrati da *javno shvatanje pravde sačinjava temeljnu povelju* dobro uređenog društva, veli Džon Rols. Ako je *društvo manje ili više samodovoljno udruženje osoba koje u svojim međusobnim odnosima priznaju izvesna pravila ponašanja kao obavezujuća i koje se uglavnom ponašaju u skladu sa njima opravdano se može pretpostaviti da ova pravila određuju sistem saradnje koji je zamišljen da unapredi dobro onih koji u njoj učestvuju. Mada je društvo 'kooperativni poduhvat čiji je cilj uzajamna korist' u njemu istovremeno postoje i sukobi i identiteti interesa. Sukobi interesa postoje zato što niko nije ravnodušan u odnosu na način raspodele kako uvećane koristi od međusobne saradnje, tako i eventualne štete ili gubitaka od zajedničkog delovanja u društvu. Skup načela koja određuju ovu podelu koristi (ili štete-prim.aut.) i osiguravaju saglasnost o pravilnim udelima u raspodeli (...) su principi društvene pravde: oni određuju način dodele prava i dužnosti u osnovnim ustanovama društva i definišu odgovarajuću raspodelu koristi i tereta u društvenoj saradnji* (Rols, 1998a:22).

Zbog toga Rols smatra da je društvo dobro uređeno ne samo ako je usmereno prema unapređenju dobra svojih članova, nego i kada počiva na javnom shvatanju pravde. *Radi se o društvu u kome 1) svako prihvata i zna da drugi prihvataju ista načela pravde i 2) osnovne društvene ustanove uglavnom zadovoljavaju i uglavnom se zna da zadovoljavaju ova načela* (Rols, 1998a:22).

Važno je napomenuti da Rols u prvom redu ima u vidu pitanje principa društvene pravde, pa zato tvrdi: „Za nas je primarni subjekt pravde osnovna struktura društva, ili preciznije, način na koji glavne društvene ustanove raspodeljuju temeljna prava i dužnosti i određuju podelu koristi iz društvene saradnje” (Rols, 1998a:24). Samo društveno, odnosno *zajedničko shvatanje pravde ustanovljava veze građanskog prijateljstva; opšta želja za pravdom ograničava težnju za drugim ciljevima* (Rols, 1998a:22), a posebno, kako je upozoravao Aristotel, obuzdava neutaživu pohlepu, koju su stari Grci označavali terminom *pleonexia*.

I u završnim delovima knjige „Teorija pravde” Rols se vraća ideji *dobrog društva*. On podseća da je *okarakterisao dobro uređeno društvo kao društvo koje je oblikovano da unapredi dobro svojih članova i koje je delotvorno uređeno javnim shvatanjem pravde. Stoga je to društvo u kome svako prihvata iste principe pravde i zna da ih drugi prihvataju i u kome osnovne društvene ustanove zadovoljavaju ove principe i da se zna da ih zadovoljavaju* (Rols, 1998a:405). I zaključuje da je pravda kao nepristrasnost uobličena da bude u skladu sa idejom i praksom *dobrog društva*.

Odgovarajući na neke kritike iznete na račun teorije pravde i dobro uređenog društva ponuđene u *Teoriji pravde*, Rols u *Političkom liberalizmu* manje vrši korekciju a više dopunu i preciziranje svog shvatanja teorije pravde. I u *Političkom liberalizmu* naglašava da su dva, po njemu, temeljna principa pravde:

a) *Svaka ličnost polaže jednako pravo na u potpunosti adekvatnu shemu jednakih osnovnih prava i sloboda, koja je saglasna sa istom shemom za sve; u ovoj shemi jednakim političkim slobodama, i samo tim slobodama, treba garantovati njihovu nepristrasnu vrednost.*

b) *Društvene i ekonomske nejednakosti treba da zadovolje dva uslova: prvo, treba da budu vezane za položaje i službe koji su otvoreni za sve pod uslovima nepristrasne jednakosti mogućnosti; i, drugo, one treba da budu od najveće koristi članovima društva u najnepovoljnijem položaju* (Rols, 1998b:37, 38). Kao što je već rečeno, ovim Rols naglašava da teorija pravde i dobro uređenog društva treba da uvažava kako princip jednakih mogućnosti i raspodele po zaslugama (načelo meritornosti), tako i princip solidarnosti, to jest vođenje računa o onima koji su u društvu u najnepovoljnijem položaju.

Ono što je u *Političkom liberalizmu* jasnije iskazano to je Rolsov pogled na principe pravde u dobro uređenom društvu kao na *objašnjenje sadržaja liberalne političke koncepcije pravde* (Rols, 1998b:38). Naglašavam da je reč o *liberalnoj političkoj koncepciji pravde*. Sadržaj te koncepcije Rols konkretizuje ukazujući na sledeće njene osnovne karakteristike: *prva je specifikacija određenih osnovnih prava, sloboda i mogućnosti (one vrste koja nam je poznata iz ustavnih demokratskih režima); druga je određivanje posebnih prioriteta tim pravima, slobodama i mogućnostima, pre svega u pogledu zahteva za opštim dobrom i perfekcionistačkim vrednostima; a treća podrazumeva mere koje svim građanima obezbeđuju univerzalna sredstva za delotvorno korišćenje njihovih sloboda i mogućnosti* (Rols, 1998b:38).

Druga bitna komponenta njegovog shvatanja dobro uređenog društva je ne samo liberalno nego i egalitarno shvatanje pravde. I ovde naglašavam da je reč o *egalitarnom shvatanju pravde*, što je bitno za razumevanje koncepta „Dobrog društva“ i za evropsku socijaldemokratiju. Egalitarni oblik liberalizma Rols objašnjava uz pomoć sledeća tri elementa:

a) *garancija nepristrasne vrednosti političkih sloboda, tako da one nisu čisto formalne; b) nepristrasna (i opet ne čisto formalna) jednakost mogućnosti; c) takozvani princip razlikovanja koji kaže da društvene i ekonomske nejednakosti vezane za službe i položaje treba podesiti tako da, bez obzira na nivo tih nejednakosti i na to da li su velike ili male, one budu od najveće koristi članovima društva u najnepovoljnijem položaju* (Rols, 1998b:38,39).

Dakle, možemo na osnovu prethodnih krajnje zgusnutih uvida da zaključimo da nam Džon Rols nudi uverljivu teorijsku argumentaciju i elaboraciju za *liberalnu i egalitarnu političku koncepciju pravde i dobro uređenog društva*. On to, uostalom i sam potvrđuje u stavu kojim obrazlaže povezanost teorije pravde sa idejom građanskih sloboda i konceptom dobro uređenog društva. U ideji pravde kao nepristrasnosti povezuju se *fundamentalna ideja društva kao nepristrasnog sistema saradnje koja se odvija kroz generacije i razvija se zajedno sa dve druge prateće ideje: idejom građana kao slobodnih i jednakih ličnosti i idejom dobro uređenog društva, kao društva koje je efikasno regulisano javnom političkom koncepcijom pravde* (Rols, 1998b:68).

Danas se načelno, a verovatno i pod uticajem Rolsove teorije, među teoretičarima pravde smatra moralno i filozofski neutemeljenim bilo kakvo opravdanje ekstremno velikih društvenih nejednakosti u pogledu bogatstva s obzirom na rasne i etničke razlike, razlike među polovima ili po bilo kom drugom osnovu.

LUTANJA NA TREĆEM PUTU

Smatra se da je čuveni britanski sociolog Antoni Gidens (*Anthony Giddens*), poznat i kao glavni teorijsko-ideološki savetnik britanskog premijera i lidera Laburista Tonija Blera (*Tony Blair*), teorijski oblikovao platformu *Trećeg puta* objavljenu 1998. godine u Gidensovoj knjizi pod istoimenim naslovom *Treći put: obnova socijalne demokratije* (*The Third Way: The Renewal of Social Democracy*).

Kao dugogodišnji član Laburističke partije, rođen u porodici niže srednje klase (otac mu je bio službenik u gradskom transportu Londona), Gidens u sociologiji pripada teorijskoj levisi, a kao politički angažovani intelektualac nastoji da nekim svojim teorijskim radovima ponudi okvir i za praktične političke platforme levice specifičnog socijaldemokratskog tipa kakav predstavlja britanska Laburistička partija.

Knjiga *Treći put* nije bila iznenađenje za svakog ko je pratio teorijski rad i društveni angažman Antoni Gidensa. Njoj je prethodila Gidensova knjiga iz 1994. godine. *S onu stranu levice i desnice* (*Beyond Left and Right, the Future of Radical Politics*), kao što će joj 2003. godine slediti knjiga *Progresivistički manifest, nove ideje za levi centar* (*The Progressive Manifesto, New Ideas for the Centre-Left*)

Gidens pod sintagmom *Treći put* podrazumeva srednji put između antikapitalizma levice i konzervativne odbrane kapitalizma sa desnice. O takvom pristupu rečito govori i podnaslov pomenute knjige koji bez uvijanja pokazuje nameru autora da doprinese obnovi socijalne demokratije.

Socijaldemokratska koncepcija pod nazivom *Treći put* proglašena je u političkom obliku Bler-Šrederovom deklaracijom 1999. godine. To je bio svojevrsan politički i ideološki kompromis između ostrvske laburističke potrebe za reformama i potrebe kontinentalne evropske socijaldemokratije predvođene nemačkim SPD-om da se prilagodi novom vremenu.

U Evropi, Toni Bler (*Tony Blair*) i Gerhard Šreder (*Gerhard Schroeder*) prihvataju nešto mekšu varijantu neoliberalizma u formuli privatno-javnog partnerstva (*public-private partnership*), za razliku od mnogo čvršće varijante neoliberalizma kakvu zastupaju neokonzervativne političke partije. Teorijska matrica te hibridne političke formule sastojala se u uspostavljanju veze između javnog i privatnog sektora: države i ekonomije; javnih i privatnih privrednih i tržišnih subjekata u svim sferama društva, od javnog saobraćaja do obrazovanja, kulture i medija, od zdravstva i socijalne politike do bezbednosnih i kaznenih ustanova. Gidens je smatrao da će *nova mešovita ekonomija* stvoriti podsticajnu sinergetsku vezu koja na maksimalan način koristi motivacionu snagu privatnih interesa i dinamizam tržišta, na jednoj i javni interes države, političke zajednice i društva, na drugoj strani. Moto *Trećeg puta* mogao bi se naći u Gidensovom sloganu: nema prava bez odgovornosti, niti autoriteta bez demokratije. Kao što primećuje Slaviša Orlović, politika *Trećeg puta* je *pretočila jednakost i solidarnost u društvenu uključenost, a socijalna zaštita treba da sledi moderan liberalni pristup pomoći ljudima da pomognu sami sebi* (Orlović, 2013:46).

Kritika *Trećeg puta*, kako nas podseća Orlović, najpre je započeta u Francuskoj. „Žispenovi socijalisti nazvali su ga *trojanskim konjem neoliberala*“ (Orlović, 2013:47).

DOBRO DRUŠTVO KAO POLITIČKA VIZIJA EVROPSKE SOCIJALDEMOKRATIJE

Bilo je potrebno da 2008. godine izbije ozbiljna ekonomska kriza kako bi evropska socijaldemokratija shvatila da je strategija sadržana u formuli *Trećeg puta* nekritički prihvatila novi globalizovani korporativni kapitalizam i potcenila destruktivne potencijale prebrzo deregulisanog finansijskog sektora.

Projekat evropske demokratske levice prikazaću na osnovu teksta *Building the Good Society* čiji su autori Džon Krades (*Jon Cruddas*) i Andrea Nales (*Andrea Nahles*).¹⁶

Polazni stav je da su društvena pravda, održivost i bezbednost fundamentalne pretpostavke za dobro društvo. „Vodeći princip dobrog društva je pravda, čije je etičko jezgro jednakost” – kaže Andrea Nahles, nemačka ministarka za rad i socijalna pitanja. Socijaldemokratska evropska levica smatra da je ideja socijalnog progresa zasnovana na ideji boljeg života za sve pripadnike društva. Takva vrednosna i politička platforma ide mnogo dalje od uvećanja potrošnje i prekomernog konzumerizma namenjenog bogatijim slojevima društva. U platformi se s pravom kaže da se ljudi ne mogu svesti samo na proizvođače ili potrošače. Ponuda ili kupovanje roba na tržištu ne može da reši pitanje pronalaženja smisla i vrednosti života za sve građane društva.

S druge strane, pitanje bezbednosti u koncepciji *dobrog društva* ne svodi se samo na političku i odbrambenu funkciju već ima šire, društveno značenje. Glavne dimenzije tog značenja podrazumevaju bitnu zaštićenost od fundamentalnih socijalnih rizika kao što su nezaposlenost, bolest, život u starosti, kao i zaštitu od diskriminacije i eksploatacije.

Smatram da je u načelu ispravno shvatanje po kome koncepcija *dobrog društva* za većinu građana znači, pre svega: dobar posao, dobro obrazovanje, dobar zdravstveni sistem, široko dostupnu kulturu. Ali to nije dovoljno.

Izuzetno značajna dimenzija socijaldemokratske koncepcije *dobrog društva* tiče se shvatanja demokratije. Prema ovoj koncepciji demokratija se ne može svesti samo na uređenje odnosa u sferi politike na nivou nacionalne države. Demokratija ima šire društveno značenje i treba da bude primenjena u lokalnim zajednicama (komunalna i regionalna samouprava) ali i u ekonomiji (industrijska demokratija), kao i društvu u celini (civilno društvo i građanske inicijative).

Dakle nije u pitanju samo kriza savremenog korporativnog neoliberalnog kapitalizma, nego i ozbiljan deficit dominantne reprezentativne demokratije da se na bolji način reguliše i zauzda moć tržišta i finansijskog kapitala. Zato su široka participacija građana i bezbednost shvaćena u sveobuhvatnom smislu brige o društvenim skupinama u nepovoljnom i ugroženom položaju preduslovi sveopšte emancipacije ljudi u savremenom dobu.

Kada je pak reč o održivosti, uspostavljanje *dobrog društva* podrazumeva ekološki održiv i jednak ekonomski razvoj za dobro svih. Održivost razvoja takođe znači i potrebu da se potrebe ljudi i planete stave ispred i iznad logike profita po svaku cenu.

¹⁶ Jon (Jonathan) Cruddas pripada levom krilu laburista, a Andrea Maria Nahles levom krilu socijaldemokrata Nemačke.

Ako procenjujemo ova tri glavna stuba koncepcije *dobrog društva* (društvena pravda, društveno shvaćena bezbednost i ekološka održivost razvoja) onda bi, sa stanovišta socijaldemokratije, prioritet svakako dobilo pitanje društvene pravde. To pitanje je kompleksno i suštinski povezuje sva tri idejna kamena temeljca koncepta „Dobrog društva”. Međutim, društvena pravda je ujedno i najvažniji ali i najteže ostvarivi cilj u realizaciji ideje *dobrog društva*.

Socijaldemokratska ideja društvene pravde podrazumeva:

- redistribuciju bogatstva između ekstremno bogatih i krajnje siromašnih, odgovarajućim merama poreske i socijalne politike;
- preraspodelu moći koja bi, nezavisno od rase, pola, klasne pripadnosti ili starosti, učinila društvo više jednakim;
- uvažavanje i poštovanje društvenog pluralizma, kulturnog diverziteta i razlika, toleranciju različitih religijskih, ideoloških i političkih uverenja;
- reafirmaciju interesa javnog dobra (obrazovanje, zdravstvo, kultura, sistem socijalne zaštite) i uvažavanje njihove prednosti nad logikom tržišta i trke za povećanjem profita;
- obnavljanje poverenja u javni život i društveni angažman (politički i civilni), s obzirom na veliko nezadovoljstvo delovanjem većine postojećih partija i političkog sistema reprezentativne demokratije;
- poštovanje i odbranu individualnih i kolektivnih građanskih (civilnih) sloboda;
- obnovu odnosa između građana i države u obliku participativnog demokratskog partnerstva i saradnje;
- stvaranje i razvoj demokratske države kao političke zajednice koja počiva na vladavini prava, transparentnom donošenju odluka i redovnom polaganju računa svih nosilaca državnih i javnih funkcija;
- obezbeđivanje slobode javne reči i slobodnog i nezavisnog rada medija;
- ravnopravnu raspodelu ekoloških, socijalnih i bezbedonosnih rizika za sve delove stanovništva.

Iz svega prethodno rečenog proizilazi da je vizija *dobrog društva* povezana sa idejama mnogo egalitarnije i socijalno odgovornije ekonomije. Postavlja se, međutim, pitanje mogu li se obezbediti uslovi da neoliberalni kapitalizam i deregulisana tržišna ekonomija polažu računa demokratskom korpusu građana. Koncepcija *dobrog društva* je povezana sa potrebom mnogo egalitarnije kapitalističke ekonomije. Koliko su realna očekivanja da se mogu ostvariti vrednosti slobode, društvene pravde (solidarnosti i jednakosti) i ekološki održivog razvoja kako bi svet bio bolji. Odgovori na ta pitanja ostaju otvoreni, a ishodi krajnje neizvesni. Ono što se sa relativnom sigurnošću može reći, *dobro društvo* se teško može nametnuti i izgraditi odozgo. Ono se može ostvariti samo demokratskim zahtevima odozdo, putem različitih pritisaka i inicijativa građana. Drugim rečima, *dobro društvo* ne može biti oktroisano. Za njega se građani moraju sami izboriti.

FUNDAMENTALNI PROGRAM PARTIJE EVROPSKIH SOCIJALISTA (PES)

Koncept „Dobrog društva“ doživeo je određene inovacije u drugoj polovini 2013. godine u vreme predizbornih priprema za Evropski parlament, za izbore održane 2014 godine. Dokument pod nazivom *Fundamentalni program Partije evropskih socijalista* (PES) svestrano je prikazala i analizirala Nataša Vučković.¹⁷ Ukazaću na najvažnije momente iz te njene analize (Vučković:2013).

Fundamentalni program je nastao iz širokog konsultativnog procesa koji je trajao skoro godinu dana i u kome su učestvovali ne samo predstavnici partija članica, nego i širok krug od oko 2000 predstavnika civilnog društva, univerziteta, sindikata i drugih aktivista.

Temelji *Fundamentalnog programa* počivaju na osnovnim vrednostima evropske socijaldemokratije: slobodi, demokratiji, jednakosti, solidarnosti i pravdi.

Potreba za ovim programom proizašla je iz samokritičkog uvida da porast podrške populističkim partijama u Evropi postaje privlačan i jednom delu dosadašnjih glasača leve i levog centra. Po oceni autora programa rastući populizam i evroskepticizam mogu ozbiljno da ugroze evropsku demokratiju i evropske vrednosti.

Fundamentalni program je predviđao da će za glasače za novi saziv Evropskog parlamenta biti od ključnog interesa sledeća tri tematska bloka pitanja:

Prvi blok pitanja odnosi se na aktuelnu ekonomsku i socijalnu krizu koja više ili manje pogađa sve evropske zemlje, a posebno periferne države na evropskom jugu, bez obzira na to da li su članice Evropske unije ili nisu.

Drugi blok pitanja tiče se odnosa sve većih napetosti između nacionalnog suvereniteta i posebnih interesa članica Evropske unije i zajedničke politike koja se vodi u Briselu kao sedištu EU (dakle, pitanje preraspodele nadležnosti između nacionalni i evropskih institucija), kao i pitanje preraspodele nadležnosti između Evropskog saveta i Evropske komisije.

Treći blok pitanja se odnosi na mogućnosti povećanja efikasnosti ne samo upravljanja ekonomskom i socijalnom krizom, nego i stvaranja novih mehanizama, posebno u oblasti finansijske (bankarska unija) i fiskalne (ujednačenje stope oprezivanja) politike, kako bi se olakšalo finansiranje realnog sektora ekonomije i lakše otvarala nova radna mesta za sve veći broj nezaposlenih.

Dugoročno gledano Fundamentalni program se, po oceni Nataše Vučković, oslanja na tri glavna stuba: novu političku ekonomiju; novi društveni dogovor za Evropu; i zahtev za evropsku socijalnu uniju solidarnosti (Vučković, 2013:56).

Prvi stub je zalaganje za novu ekonomiju čiji je glavni cilj puna zaposlenost i prosperitet. *Zbog toga PES traži da primat imaju građani i društvo nad politikom, politika nad ekonomijom, a realna ekonomija nad finansijskim kapitalizmom* (Vučković, 2013:56). U takvoj ekonomiji

¹⁷ Nataša Vučković je poslanica u Narodnoj skupštini Republike Srbije, potpredsednica Demokratske stranke i potpredsednica Socijalističke grupe u Parlamentarnoj skupštini Saveta Evrope.

građani nisu potčinjeni interesima bogate manjine vlasnika kapitala nego su i sami zainteresovane strane (*stakeholders*).

Drugi stub govori o Novom društvenom dogovoru za Evropu i u njemu *velika pažnja se posvećuje rodnoj ravnopravnosti, stavljajući u srž politike za socijalnu pravdu borbu za kontinuiranu emancipaciju svake žene i svakog muškarca, bez obzira na njihove godine, seksualnu orijentaciju, etničku propadnost ili društveno poreklo, religijsko uverenje, invaliditet, rodni identitet ili mentalnu odnosno fizičku sposobnost* (Vučković, 2013:57). Važni zahtevi unutar ovog stuba su i: pravno priznavanje rada u kući; pristup besplatnom i kvalitetnom obrazovanju; briga o zapošljavanju; briga o starim licima i licima sa posebnim potrebama; utvrđivanje minimalnih zarada; smanjivanje nejednakosti. Načelni je stav *Fundamentalnog programa* da su visok kvalitet javnih dobara i javnih službi bitni za očuvanje modela države blagostanja i da usluge od opšteg interesa moraju biti sačuvane od dominacije profitne logike.

Treći stub *Fundamentalnog programa* je ideja solidarne Unije. *Budućnost Evropske unije zavisi od toga može li se obnoviti posvećenost solidarnosti. Jaz između regiona i zemalja članica je sad suviše dubok, on potkopava demokratski legitimitet i poverenje procesa odlučivanja u EU. Potrebna je efikasnija koordinacija i saradnja kako bi se ukrotio finansijski kapitalizam* (Vučković, 2013:58). U ovom kontekstu pominju se i borba protiv organizovanog kriminala, korupcije i pranja novca kao prioriteta. U okviru teme o održivom razvoju navodi se da sve politike u okviru EU i njenih članica moraju da budu društveno odgovorne i u interesu očuvanja životne sredine.

ZAKLJUČNE NAPOMENE

Svaka rasprava o idejnim vrednostima i društvenim i političkim odgovorima socijalne demokratije mora uzeti u obzir postojeći kontekst koji je bitno određen uslovima finansijske i ekonomske krize koja je započela 2008. godine, a traje i danas. Ta kriza je izazvala mnoge negativne društvene i političke efekte, kako na unutrašnjem planu svake od pojedinačnih zemalja Evrope i sveta, tako i u međunarodnim odnosima.

Strategija *Trećeg puta* je opravdano bila podvrgnuta ozbiljnim kritikama. Ona se sa današnje vremenske distance može oceniti kao preuranjeni ustupak neoliberalnom kapitalizmu koji je, nakon ideološke i političke pobede nad socijalizmom započeo nezadrživ globalni pohod pod vođstvom finansijskog kapitala. Nije svaki politički kompromis nužno štetan. U ovom slučaju, međutim, pokazalo se da je kompromisna formula *Trećeg puta* više išla na ruku ofanzivnom korporativnom kapitalizmu neoliberalnog tipa. Evropska levica socijaldemokratske orijentacije, koja je u nekoliko prethodnih decenija bila najzaslužnija za uspostavljanje države blagostanja, objektivno je time gurnuta u dugotrajnu defanzivnu poziciju.

Procena narednog projekta evropske levice pod nazivom *Dobro društvo*, nije vezana samo za trenutak njenog usvajanja, nego se mora prevashodno zasnivati na kritičkom vrednovanju njenih ostvarenih i neostvarenih ciljeva u proteklom periodu od pola decenije. Što se tiče samog konteksta on je prevasodno određen činjenicom da je duboka finansijska, ekonomska i društvena kriza uveliko bila započela i da je strategija *Trećeg puta* postala neodrživa.

Što se tiče ponuđene platforme pod nazivom *Fundamentalni program evropskih socijalista (PES)*, koji je usledio pet godina nakon usvajanja konceptijskog dokumenta *Izgradnja Dobrog*

društva, čini se da je još uvek prerano da se daju definitivne ocene o vrednosti ove strategije. Ona svakako predstavlja pokušaj inovacije koncepta „Dobro društvo“ i prvenstveno je formulisana kao predizborna platforma uoči izbora za Evropski parlament 2014. godine. Sa tog stanovišta posmatrano ona je uspeła da održi i konsoliduje nivo zastupljenosti socijaldemokratske opcije u Evropskom parlamentu, ali nije mogla da zaustavi uspon desnih populističkih i ekstremno nacionalističkih snaga u evropskom političkom prostoru. Ostaje, međutim, otvoreno pitanje da li će se i u kom pravcu programski razvijati evropska levica i kakve će odgovore ponuditi na stara i nova krizna pitanja u Evropi i svetu. Pogotovu kada se ima u vidu da je i ovaj program kompromisni rezultat različitih političkih pogleda i unutar samog Pokreta evropskih socijalista (PES-a).

Kada je reč o našoj temi posvećenoj konceptu „Dobro društvo“, ono što se i bez dubljih uvida odmah može da kaže je, nažalost, očigledna činjenica da je danas situacija u Evropi i svetu u mnogo dimenzija teža i komplikovanija nego u momentu pokretanja projekta *Dobro društvo*.

Ekonomska kriza koja je postala očigledna u prvim decenijama dvadeset i prvog veka, još uvek traje i ima višestruko negativan uticaj na društveni i politički život. Kritička analiza odgovora na krizu koje su ponudile konzervativne političke formacije i neoliberalni korporativni kapitalizam (tačerizam i reganomika u drugoj polovini dvadesetog veka i politika restrikcija, štednje, prezaduživanja i povećanja socijalnih nejednakosti između bogatih i siromašnih, kakva se primenjuje u dvadeset i prvom veku) pokazuje da se sve više udaljavamo od vizije *Dobrog društva* i da ulazimo u model *Kriznog društva* (društva koje opstaje stalno proizvodeći različite tipove kriza).

Habermasova stara teza o potrebi preispitivanja društvene i političke legitimacije kasnog (poznog) kapitalizma danas dobija novu potvrdu i podršku glasovima koji dolaze sa mnogo strana. Osobnosti aktuelne ekonomske krize pružaju empirijsku potvrdu za potrebu takvog preispitivanja: dominacija finansijskog nad realnim sektorom današnje kapitalističke ekonomije; porast društvenih nejednakosti; kritika neoliberalne strategije restriktivne štednje; stvaranje takozvanog fleksibilnog tržišta radne snage i urušavanje sindikata i demokratije u svetu rada.

Čini se da je dugoročno gledano najteža društvena posledica aktuelne krize radikalno sužavanje mogućnosti obrazovanja i zapošljavanja mladih generacija. Obrazovanje, kultura, zdravstvo i socijalna zaštita su oblasti društvenog života koje ne mogu biti podvedene pod isključivu logiku profita.

U političkom smislu širenje polja siromaštva i ekonomsko i društveno urušavanje srednjih slojeva ozbiljno ugrožava stratešku poziciju evropske socijaldemokratije i posebno otežava mogućnosti realizacije koncepta „Dobrog društva“ ne samo u razvijenim zemljama stare demokratije nego i u istočnoevropskim zemljama tranzicione demokratije, a posebno u državama evropske periferije, kao što je slučaj sa našim regionom. Slabljenje društvene pozicije i uticaja prirodnih saveznika socijaldemokratije takođe je jasno vidljivo: opadanje moći sindikata i oblika demokratije u svetu rada; oseka alternativnih ili novih društvenih pokreta; sužavanje prostora za delovanje organizacija civilnog društva, ugrožavanje autonomije univerziteta i masovnih medija.

Najzad, postavlja se pitanje ima li socijaldemokratija ozbiljne i delotvorne odgovore na probleme sužavanja socijalnih funkcija savremene države, urušavanje obrazovnog sistema, zdravstvene zaštite, osiromašenje kulture i opštu pauperizaciju društvenog života? Ponekad se dobija utisak da preovlađuju nedoumice socijaldemokratskih partija i pokreta, koje su se našle u makazama između dve vrste populizma: porasta desnog i ksenofobičnog ekstremizma odbrane sopstvene nacije i krajnje levičarskih pokreta koji su jači u kritici postojećeg stanja nego u ponudi realnih i delotvornih političkih i društvenih strategija za izlazak iz krize. Odgovornost političkih, kulturnih i drugih društvenih elita, kao i civilnih pokreta građana za izlazak iz krize je ogromna, a ishodi i dalje ostaju puni neizvesnosti, kako na globalnom, tako i na evropskom, regionalnom i lokalnom nivou.

LITERATURA:

- Cruddas, Jon and Nahles, Andrea, *Building Good Society*, www.feslondonorg.uk/cms/Files/fes/pdf/goodsocietyenglisch.pdf
- Giddens, Anthony, 1994, *Beyond Left and Right, the Future of Radical Politics*, Cambridge: Polity.
- Giddens Anthony. 1998. *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*. Cambridge: Polity.
- Giddens Anthony, 2003. *The Progressive Manifesto, New Ideas for the Centre-Left*, Cambridge: Polity.
- Ђурић, Н. Милош, 2003, *Историја хеленске књижевности*, у: *Изабрана дела Милоша Н. Ђурића*, том IV, 2003, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ђурић, Михаило, *Хуманизам као политички идеал*, 1968, Београд: Српска књижевна задруга.
- Јовановић, Слободан, 1940, *Примери политичке социологије*, Енглеска, Француска, Немачка, Београд: Геца Кон, а.д.
- Мрђеновић, Душан, приредио, *Темељи модерне демократије, Избор декларација и повеља о људским правима (1215 – 1990)*, Београд: Завод за уџбенике и Досије.
- Orlović, Slaviša. 2013. *Izazovi socijaldemokratije*, у: Stojiljković, Zoran, urednik, *Levica u postkriznom kontekstu*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung .
- Плутарх, 1987, *Славни ликови антике, том I*, Нови Сад: Матица српска.
- Rejnert, Erik, 2010, *Spontani haos, ekonomija u doba vukova*, Beograd: Čigoja.
- Rols, Džon, 1998a, *Teorija pravde*, Beograd: JP Službeni list SRJ i Podgorica: CID.
- Rols, Džon, 1998b, *Politički liberalizam*, Beograd: Filip Višnjić.
- Срејовић, Драгослав и Цермановић, Александар, 1979, *Речник грчке и римске митологије*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Vučković, Nataša, 2013, *Program evropskih socijaslista (PES) i evropski parlamentarni izbori 2014. godine*, у: Stojiljković Zoran, urednik, *Levica u postkriznom kontekstu*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung.
- Замуровић, Александар, 1936, *Митологија Грка и Римљана*, Нови Сад: Књижара Славија.

PROF. VUKAŠIN PAVLOVIĆ, PH.D.
UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

EUROPEAN SOCIAL DEMOCRACY: VALUES AND CHALLENGES

(UNDER THE CONDITIONS OF A DEEP ECONOMIC AND SOCIAL CRISIS)

Abstract: *The concept of the Good Society is the main focus of this paper. The first part of the presentation is dedicated to a short overview of the birth and genesis of the notion of a "good society" in the European political tradition. Special attention in this part is devoted to John Rawls's books A Theory of Justice and Political Liberalism, as well as his liberal and egalitarian political theory of justice and a good society. The second part deals with the concept of the Third Way, offered by Anthony Giddens and politically developed and implemented by Tony Blair and Gerhard Schroeder. The next part presents the analysis of the main content of the concept of the Good Society. The fourth part deals with the Fundamental programme, the political platform of the European Left's preparation for the EU parliamentary elections in 2014. In the final part, the author offers an evaluation of all three political platforms, with several critical concluding remarks and comments.*

Key words: *European Social Democracy, economic and social crisis, liberal and egalitarian political theory of justice, basic values of the European Left, the Third Way, the Good Society, Fundamental Programme, crisis of the legitimacy of late capitalism, challenges and the unpredictable outcome of the crisis.*

SOCIJALDEMOKRATIJA – STARE VREDNOSTI U NOVOM KONTEKSTU

Sažetak: *Socijaldemokratija kao i demokratija ugrožene su sa obe strane: od strane ekstremne desnice i radikalne levice. U Grčkoj i Španiji su nastali novi progresivni levičarski pokreti (Siriza i Podemos), dok se u Engleskoj desilo nešto prilično neočekivano u Laburističkoj partiji, gde je pobedio tvrdokorni levičar Džeremi Korbin. U ovim zemljama došlo je do vraćanja klatna ulevo od strane radikalne levice. Na drugom kraju spektra, kao reakcija na svetsku ekonomsku krizu, došlo je do masovnog nezadovoljstva, straha, ksenofobije, rasizma, neprijateljstvu prema strancima. To je plodno tle za uspon desnice. Pod izgovorom sigurnosti suspenduju se građanske slobode. Na jednoj strane su interesi građana, a na drugoj strani - moć banaka i korporacija. Sve su jači zahtevi za neposrednom demokratijom, koji se obrazlažu potrebom građana da deluju i učestvuju u političkom životu svakoga dana, a ne svake četiri godine. Imamo stravičan i zabrinjavajući porast nejednakosti po kojem bogati postaju sve bogatiji, a siromašni sve siromašniji. Ekonomski jaz ne samo da se produbio, već se pretvara u provaliju. Antipolitika, antipartijski pokreti i populizam obeležja su ekstremne ili krajnje levice i krajnje desnice. I jedni i drugi daju obećanja koja ne mogu da ostvare. Ono što je zajedničko Ciprasu, Iglesijasu i Korbinu jeste da su došli na talasu masovnog nezadovoljstva političkim i ekonomskim elitama, da su se izjasnili protiv stezanja kaiša i rezanja socijalnih beneficija, ali su i zadali udarac starim partijama.*

Ključne reči: *socijaldemokratija, levi zaokret, populizam, nejednakost.*

UVOD

Koliko je svetska ekonomska kriza uzdrmala stare aktere i promotere socijaldemokratije, a izbacila nove radikalne levičare i ekstremne desničare i šta su oni ponudili kao odgovor? Da li se starim idejama i vrednostima socijaldemokratije može odgovoriti na izazove i iskušenja savremenog društva? Gubitnici tranzicije (nezaposlenost i otpuštanje sa posla) i pogođeni svetskom krizom, gube poverenje u levicu i kao da alternativu vide u olakim obećanjima desnice. Desnica populizmom pokušava da nadomesti nesnalaženje levice. Važno pitanje je: kako se prilagoditi vrednostima moderne socijaldemokratije unutar Evropske unije? Možda još važnije, kako prilagoditi vrednosti socijaldemokratije novom kontekstu?

Socijaldemokratija, kao i demokratija, ugrožene su sa obe strane jednodimenzionalnog spektra kompeticije: od strane ekstremne desnice i radikalne levice. Centrifugalne sile zaljuljale su klatno ka levim i desnim ekstremima. Centar koji je bio širok i jak na način da se govorilo o svojevrsnom polu, više ne postoji u dosadašnjem obliku. Logika centra je da nema alternative, a ona iznenada dolazi sa suprotnih polova. *Doba ekstrema* obeležava i levi zaokret, koji nije otklon samo od libertarijanaca (neoliberalizma), već od umerenosti socijaldemokratije. Ključno pitanje je do koje mere je socijaldemokratiji neophodno vraćanje izvorima i korenima, a ništa manje, koliko je to primenljivo i prihvatljivo u datom političkom kontekstu. Socijaldemokratija, to jest socijaldemokrate se danas suočavaju sa četiri vrste izazova (Orlović, 2013). Prvi izazov socijaldemokratije je nezaposlenost. Drugi izazov je što

populizam desnice napada leve birače. Treći izazov je pojačana napetost između demokratije i socijaldemokratije. Levičarskim protestima ne samo da se osporavaju, već se potencijalno i urušavaju određene institucije. Četvrti izazov je zaduživanje, odnosno kupovina jednakosti i socijalnog mira na kredit od budućih generacija.

ANTIPARTIJSKE PARTIJE I ANTIPOLITIČKI POLITIČARI

Dok je socijaldemokratija jasna politika ili nudi jasne javne politike, nove partije i političari neretko dolaze na stavu antipolitike i sa antipartijskim stavovima. Na tom talasu nastale su antipartijske stranke i antipolitički političari (antiestablišment partije i političari). Novi lideri nastupaju pod izgovorom da ne žele političku funkciju odbijajući omraženi posao političara, kao i da više vole ulične proteste nego fotelje u kabinetima. Pa, ko im poveruje! Tom pristupu pogoduju i okolnosti u kojima promena partija na vlasti ne donosi nikakvu promenu (kartel partije), nakon čega, zatim, nezadovoljni traže promenu sistema. Ovo potvrđuje trend deideologizacije partija i delegitimisanje postojećih institucija, ali ne uvek sa jasnom ideološko-vrednosnom pozicijom.

Antipartijske stranke imamo i na levisi (Siriza, Podemos) i na desnici (Pegida, Pokret pet zvezdica, Piratska partija) ali i one koje lebde negde između (Pozitivna Slovenija, Orah ili Most u Hrvatskoj). Antipolitički političari su: Aleksis Cipras, Pablo Iglesias i Pepe Grilo. Po mnogim elementima tu bi se ubrojao i Džeremi Korbina. U SAD to je Donald Tramp. Ono što može da zabrine je da igra na kartu antipolitike neretko politički učinkovita, to jest delotvorna, bar sa aspekta zadobijanja sledbenika u prvi mah. Nisu li Džimi Karter, Ronald Regan i Barak Obama dobijali na izborima odbacujući omraženi posao političara?

Naginjanje ka desnici u Nemačkoj predstavljaju Alternativa za Nemačku i antiimigrantski pokret Pegida. Ne je kod njih bila jedina pokretačka snaga. Dok je u drugim zemljama internet bio izvor protesta, u Nemačkoj je iznedrio propalu Piratsku partiju. Na drugoj strani spektra, Nemačka kao da je ostala po strani izvan talasa *levog zaokreta*. Razloga za to ima više. Sirizin pandan u Nemačkoj, pre bi bila Levica (*Die Linke*), reformisani komunisti nekadašnje Istočne Nemačke koje je bivši socijaldemokrata Oskar Lafonten podigao. Levica je u prethodnom periodu, uglavnom pokupila sve što je mogla i koliko je mogla. Zeleni su u defanzivi, dok su socijaldemokrate unutar velike koalicije u senci Angele Merkel iz koje nikako da izađu. Iz pomenutih razloga, u Nemačkoj, bez podrške levice, a možda i zelenih, teško je u skorijoj budućnosti očekivati kancelara iz socijaldemokratske partije. Zato upozoravajuće zvuče reči legendarnog socijaldemokratskog kancelara Vili Branta: „Za socijaldemokrate nema smisla da prave većinu ako je cena za to da više ne budu socijaldemokrate“.

LEVI ZAOKRET – CIPRAS, IGLESIJAS I KORBIN

Za razliku od Nemačke, u Grčkoj i Španiji su nastali novi progresivni levičarski pokreti (Siriza i Podemos), dok se u Engleskoj desilo nešto prilično neočekivano u Laburističkoj partiji. Na iznenađenje mnogih, pobedio je *tvrdokorni levičar* Džeremi Korbina. U ovim zemljama došlo je do vraćanja klatna ulevo od strane radikalne levice. Ono se može tumačiti dvojako kao zastupanje izvornih ideja socijaldemokratije i radničkog pokreta, kao što je slučaj sa Džeremi Korbinom, ali i kao populistički zapaljivi diskurs koji mobilise nezadovoljne gubitnike krize.

Siriza sa Ciprasom na čelu, došla je na vlast u antiprotivnom stavu u odnosu na Brisel i na Evropsku centralnu banku. Međutim, vremenom su postali taoci svojih nerealnih obećanja datih biračima. Cipras je dijagnostifikovao probleme Grčke, između ostalog i u tome što je *ogromna i neoporezovana dobit u kojoj su uživali bogati te prezaduženost i povećanje nezaposlenosti siromašnih* (Cipras, 2014). Nakon krize 2008. godine banke su gubitke stvorene špekulacijama prebacile na države, a one su zauzvrat taj trošak prenele na društvo. Grčka je lišena mogućnosti pozajmljivanja, postala zavisna od kredita MMF-a i Evropske banke koji su bili praćeni izuzetno teškim programom štednje. Ono što joj se nudi kao program *stabilizacije* znači i posredno destruktivno oporezivanje, velike rezove javnih troškova, uništenje socijalne države, posebno zdravstva, obrazovanja i sektora socijalne sigurnosti, kao i privatizaciju čak i osnovnih socijalnih dobara, poput vode i energije (Cipras, 2014). Prema Ciprasu, levica u Grčkoj uvidela je od prvog trenutka da mere štednje neće izlečiti, nego produbiti krizu. Tako se u Grčkoj, jednoj državi evrozone, kako ističe Cipras, otvoreno raspravlja o uvođenju plata na nivou kineskih, ukidanju radničkih prava, ukidanju sistema osiguranja i socijalne države, potpunoj privatizaciji komunalnih preduzeća i javnih dobara. Stopa nezaposlenosti mladih je veća od šezdeset odsto u Grčkoj.

Cipras je tokom 2015. godine tri puta dobio podršku grčkog naroda i to dva puta na vanrednim parlamentarnim izborima u januaru i septembru i jednom na referendumu u julu. Premijerski mandat dobio je u januaru 2015. godine kada je levičarska Siriza pobedila sa 36,34 odsto glasova birača i osvojila 149 od 300 mesta u parlamentu, samo dva manje od apsolutne većine. Šezdeset i četiri poslanika, od toga trideset i dva iz Sirize nisu podržali paket reformi *Trojke* (Evropska komisija, Evropska centralna banka i MMF). Usledio je i razlaz sa ministrom finansija Varufakisom. U julu je održan referendum na kojem su glasači odbacili predloge stranih kreditora o reformama, takozvane briselske uslove štednje (*austerity*), koje je Ciprasova vlada prihvatila kao uslove za treći paket spasavanja Grčke. Više od šezdeset odsto Grčkih građana reklo je *ne* zahtevima i predlogu stranih kreditora koje je Ciprasova vlada prihvatila pod pritiskom. Protiv je bilo 61%, za 39%, uz 62,5% izlaznosti birača. Narod je slavio na ulicama i trgovima. Osim što je možda pomoglo pregovaračkoj poziciji Ciprasa, izjašnjavanje grčkog naroda na referendumu nije imalo mnogo efekta. *Trojka* je opet bila jača. Na referendumu grčki narod kaže *ne* (οχι), a Cipras kaže *da*. Paradoks je još veći kada posle svega grčki narod glasa za Ciprasa. Na novim prevremenim parlamentarnim izborima 20. septembra Siriza sa Ciprasom na čelu, opet je bila pobednik osvojivši najviše glasova - 35%. Druga je bila Nova demokratija sa 28 odsto glasova, a treća Zlatna zora sa oko 7% glasova. Za razliku od izbora u januaru, kada je izlaznost iznosila 63,6%, u septembru je na birališta izašlo 55 odsto birača (iako je glasanje obavezno). Može se приметiti da čak 1,6 miliona glasača koji su glasali na julskom referendumu nije izašlo na ove izbore.

Nakon izbora u septembru 2015. Siriza je postala znatno umerenija u odnosu na prethodne kada je prvi put došla na vlast. Cipras sebe više ne vidi kao radikalnog socijalistu, već kao nekog ko želi da svoju socijalističku partiju preobrazi u reformističku stranku koja se bavi ostvarivim ciljevima. On se od socijalističkih obećanja usmerio ka politici štednje i finansijskim tržištima. Slogan Sirize je: „Dobijamo sutra“, ostalo je možda *malo sutra*, a malo manje danas? Cipras i Siriza, bar za sada, potvrdili su da nema budućnosti sa starim partijama, o čemu govori podnaslov na njenim predizbornim plakatima: „Počistimo staro“. I zaista, za sada, počistili su iz vlade stare: Novu demokratiju i PASOK. Međutim, nije li Cipras više slušao zahteve „Trojke“ nego glas grčkog naroda? Cipras je svestan da danas političari, kako bi uopšte mogli da voze

državnu mašineriju, moraju da legitimišu dvostruko ka onima gore u Briselu, i onima dole (samo) na izborima. On nije jedini.

Grčka nije dala ostrva, kako im je bilo sugerisano, ali jeste četrnaest aerodroma na važnim turističkim destinacijama – ostrvima, koje je kupila jedna nemačka kompanija. Osim toga prodaju se i luke u Pireju i Solunu, gasovod, elektrodistribucija, 648 kilometara auto-puta, značajan udeo u najvećoj naftnoj rafineriji, sistemi vodosnabdevanja u Solunu i Atini.

Pandan Sirizi u Grčkoj je Podemos (*Možemo*) u Španiji sa Pablom Iglesijasom na čelu. Podemos, jedna od najmlađih evropskih stranaka na izborima za Evropski parlament (maj 2014) osvojila je 1,3 miliona glasova u Španiji i pet poslaničkih mandata. Odbili su da primaju plate od 8.000 evra u Evropskom parlamentu, već samo 1.900 evra što je tri puta veće od minimalne plate u Španiji. Slogani Podemosa bili su: „Dug je nelegitiman“, „Dvopartizam je otišao u istoriju“, „Nećemo diktat banaka“, „Politička elita kleči pred finansijskim institucijama“. Slične su parolama pokreta „Okupirajmo“. Na parlamentarnim izborima, Podemos je osvojila 69 mandata, čime je postala relativni pobednik jer je vladajuća Narodna partija, Marijana Rahoja, pala sa prethodnih 186 na 122 mandata, a socijalisti su sa 110 pali na 91 mandat. Od trideset šest miliona Španaca sa pravom glasa, na izbore je izašlo 71%. Za formiranje vlade potrebno je 176 mandata.

U Španiji je stopa nezaposlenosti odmah iza Grčke u Evropi, a u poslednje četiri godine, ona je zemlja sa najvećim stepenom nejednakosti u Evropi. Jedan posto bogatih poseduje kapital jednak onom kojim raspolaže sedamdeset odsto građana Španije.

Velika Britanija ima indikatore oporavka ekonomije, budžetski deficit se smanjuje, ali su velika i bolna odricanja građana. Vlada Dejvida Kameruna smanjuje socijalnu državu, a istovremeno rastu troškovi stanovanja i studiranja. U takvim okolnostima održani su izbori unutar opozicione Laburističke partije. Laburisti su na kongresu u septembru 2015. godine izabrali Džeremi Korbina za lidera. Odmah je dobio epitet *pravi levičar*, iako nije sigurno šta to tačno znači i ko daje licence za to. U biografiji mu piše da je decenijama član Britanskog parlamenta, nije obavljao nijednu važnu funkciju i uvek je bio protiv kada su laburisti bili spremni da naprave neku *glupost*, bilo da je rat ili privatizacija. Tvrdokorni levičar Džeremi Korbin, u svom poslaničkom stažu petsto puta je prekršio stranačku disciplinu, to jest izbegao da se povinuje *partijskim bičevima*. Biti *protiv* je možda i bilo delotvorno, za dolazak na vlast, a da li je i za ostanak na vlasti? Kako sada da postupa kada mora da bude ZA nešto? Problem možda i nije bila politika novih laburista koliko okoštavanje učešćem u vlasti. Do Korbinove pobede dovelo je nestajanje umerenih laburista. Iako je desno krilo tražilo otvaranje partije i reformu glasanja po kojoj je svako ko uplati tri funte mogao da glasa na unutarpartijskim izborima, to je pomoglo levom krilu. Ovo je išlo u prilog Korbinu koji je dobro stajao na društvenim mrežama (na Fejsbuku i Tviteru). Za samo tri meseca, od anonimnog parlamentarca iz zadnjih klupa Korbin je evoluirao do kandidata koji je dobio četvrt miliona glasova, što čini gotovo 60%, čime je nadmašio Blerovih 57% kada je prvi put izabran za lidera stranke 1994. godine. U Laburističkoj partiji je došlo do demokratske erupcije nezabeležene u britanskoj političkoj istoriji. Za partijske izbore u samo jednom danu registrovano je više od 168.000 ljudi. U svojstvu člana ili simpatizera, laburistima se od maja do septembra pridružilo oko 400.000 ljudi. Sada ova partija ima preko 600.000 članova. Za Korbina su one grupe i pokreti koji su protiv poskupljenja školarine, antiradni pokret i sindikalni pokret.

Korbin insistira na javnom vlasništvu nad železnicom i energijom – što podržava veći deo javnosti i što je u trendu podrške novim oblicima društvene svojine koji jača u celoj Evropi, a posebno u Nemačkoj. Zalaže se i za prekid politike štednje koju podržavaju finansijski i poslovni krugovi i naklonjen je konceptu javnog investiranja, predlaže renacionalizaciju energetskog i transportnog sektora, a proširenje države blagostanja nailaze na pozitivan odjek u javnosti. To je čovek koji želi da ukine atomsko naoružanje i izađe iz NATO-a. Korbin se obraća ljudima koji su razočarani britanskim surovim kapitalizmom, ali i spoljnom politikom zemlje i ratovima u Iraku i Avganistanu. Međutim, Korbin ima problem sa partijama establišmenta, kako konzervativaca, tako i unutar svojih laburista. Na primer, premijer Dejvid Kamerun je, 13. septembra 2015. godine, na Tviteru reagovao na rezultate izbora kod laburista: „Laburistička partija sada je pretnja našoj nacionalnoj bezbednosti, našoj ekonomskoj bezbednosti i bezbednosti naših porodica“. Jednim delom postoje otpori i unutar stranke od strane poslanika koji su instalirani u vreme Tonija Blera ili Gordona Brauna. Po svima njima, Laburistička partija nije napravljena da bi se suprostavljala državi ili prkosila poretku. To nije Siriza (Aleks Nans, 2015). Politička tradicija, kao i političke institucije poput većinskog izbornog sistema sa jednomandatnim izbornim jedinicama, sprečavaju ulazak u parlament partija koje stoje više levo od laburista, poput Sirize u Grčkoj i Podemosu u Španiji. Otuda je i bilo jedino moguće da se unutar laburista izvrši to pomeranje više u levo. To znači otklon od, prema njihovim tumačenjima, neoliberalnih mera *blerizovanih* laburista. Ostaje veliko pitanje da li će Korbin moći da dođe na vlast 2020. kao i da li će moći da realizuje svoje ideje, ali jedno je sigurno – pokazao je da ovako više ne može. On je verovatno u značajnoj meri već promenio Laburističku partiju i politiku u Britaniji.

POPULIZAM, DESNICA I UGROŽAVANJE DEMOKRATIJE

Na drugom kraju spektra, kao reakcija na svetsku ekonomsku krizu, došlo je do masovnog nezadovoljstva, straha, ksenofobije, rasizma, neprijateljstva prema strancima. To je plodno tlo za uspon desnice. Imamo porast nacionalizma, deportaciju izbeglica, izolacionizam i rat protiv islama i strah koji zahtevaju red i poredak. Sigurnost, pre svega. Na tu kartu igra desnica. Imamo trend jačanja populizma i dolazak populista. Populizma ima i na levoj i na desnici. I jedni i drugi daju obećanja koja ne mogu da ostvare. I ekstremna desnica i radikalna levica jašu na zavodljivoj retorici populizma. Gubitnici tranzicije (nezaposleni i otpušteni s posla) i pogođeni svetskom krizom, gube poverenje u levicu i kao da alternativu vide u olakim obećanjima desnice. Desnica, populizmom pokušava da nadomesti nesnalaženje levice. Populizam, socijalna demagogija, kao ni povratak u osamdesete („radnici, zauzmite fabrike“), nisu obeležja socijaldemokratije. Populizam, možda zvuči kao *glas naroda*, ali više je glas gladnih za vlašću. Pod izgovorom ispunjavanja želja naroda, populizam, ustvari uspešno vara i daje lažnu nadu. Plima populizma - ekstremne desnice i radikalne levice preplavila je socijaldemokratiju i primarno pitanje je kako isplivati iz tog vrtloga? Zavodljiva retorika populizma može lako da zavede ljude željne promena, ali se još lakše okreće protiv manjinskih grupa i pogrešno targetuje krivce. U borbi protiv označenog zla, populizam nudi lake odgovore na teška pitanja i nudi laka rešenja za komplikovane probleme. Sklonost teorijama zavere i katastrofalne interpretacije, lako uspostavlja komunikaciju sa običnim svetom. Na prvi pogled zvuči kao autentični glas naroda ali više govori ono što ljudi žele da čuju. Populizam je možda i alarm kojim se zvoni na uzbunu pred novim pretnjama, ali zar i on sam nije pretnja? Umesto da tragaju za pravičnijim i humanijim rešenjima, političari koriste plimu populizma za sticanje poena i dobijanje glasova. Na kraju kao da ne znaju šta će sa

njima. Populisti, izgleda, imaju više uspeha u protestima nego u vladanju. Populisti huškaju ogorčene ljude protiv elite – onih gore, ali i protiv onih dole.

Desničari profitiraju i od terorizma. U Francuskoj se beleži uspon Nacionalnog fronta na čelu sa Marin Le Pen. Kako ističe Dominik Moizi to su *uobraženi demagozi koji „surfuju“ na nezadovoljstvu i strahu*. Glasanje za Nacionalni front je izražavanje frustracija i anksioznosti. U Italiji je Pokret pet zvezdica satiričara, klovna i aktiviste Pepe Grila uz pomoć interneta okrenuo čitav politički sistem naglavčke, osvojivši na parlamentarnim izborima 2013. godine čak 25 odsto glasova. Grilo demonstrativno drži distancu prema institucijama. On svojim pokretom upravlja preko interneta. Francuski politikolog Jacques de Saint Victor naziva Grila *oružjem masovnog uništenja i osvajanja javnog mnjenja*. Desnica u mađarskoj (Fides) zaoštrava retoriku, ali i povlači poteze u takmičenju sa ekstremnom desnicom (Jobikom, Pokretom za bolju Mađarsku). Slično radi Erdogan u Turskoj. Političke partije krajnje desnice, dobro su iskoristile krizu, ali su slabo dobacile. Izuzetak je Orban sa Fidesom u Mađarskoj i Andžej Duda, lider desničarske Partije zakona i pravde u Poljskoj. Međutim, Partija nezavisnosti Ujedinjenog Kraljevstva (UKIP) slabo je prošla na parlamentarnim izborima. Nemačka populistička partija Alternativa za Nemačku deli se i dezintegriše. Slično je sa pokretom „Pet zvezdica“. Da li je to primer mogućeg ishoda *protestne politike* ili *politike protesta*?

Nezadovoljstvo građana različito se manifestuje i artikuliše. Ulice, protesti, okupiranje Volstrita, parkova, trgova i institucija, peticije, mreže, ali da li je to samo pražnjenje bez artikulacije i kanalsanja? Samo izražavanje nezadovoljstva nije dovoljno da nastane uspešna politika. To može biti samo inicijalna kapisla. Teško je nezadovoljne učiniti zadovoljnim, ali im se može pružiti privid kao neki ventil za pražnjenje. Zahvaljujući internetu, iznošenje stavova i obaveštavanje ljudi postaje lakše nego ranije. Komentari u blogosferi neretko stvaraju pogrešnu sliku o raspoloženju birača. Ako budućnost demokratije zavisi od stvarne želje većine glasača da se suprotstave daljem širenju velikog jaza između bogatih i siromašnih, potreban je sasvim novi pristup komunikaciji i radu sa javnošću. Na početku, kao i na kraju ostaje važno pitanje - kako očuvati izbornu kredibilnost, a neispunjavati izborna obećanja?

Prizivanje katastrofičnih scenarija i proizvodnja vanrednog stanja (Karl Šmit) zahteva da glasovi idu ka onima koji nude red i sigurnost (*law and order*). Pod izgovorom sigurnosti suspenduju se građanske slobode. A u prividnoj demokratiji ranog 21. veka, kako je nedavno pisao *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, sve vrednosti sem reda i sigurnosti odlaze u drugi plan. Potrebno je pronaći ravnotežu između sigurnosti i slobode. Posle terorističkih napada u centru Pariza i drugde, nije lako organizovati demonstracije na trgu i u centru gradova. Otvoren javni prostor se sve više zatvara. Za javnu reč nikad nije bilo potrebno više hrabrosti.

Elite, kao da se više legitimišu spolja nego iznutra, više odozgo nego odozdo (*top down, bottom up*). To zadire u problem ne samo socijaldemokratije, već pre svega demokratije. U proteklih nekoliko godina imali smo demokratski izabrane vlade u Španiji, Italiji i Grčkoj, i sve su ih srušile nelegitimne evropske institucije. Slaba izlaznost, što je neka vrsta udaraca demokratiji, ne samo u Grčkoj, kao da ne predstavlja veliki problem za birokrate iz Brisela, Frankfurta i Vašingtona za koje je demokratija, u svakom slučaju, samo smetnja. Ako im isporučuje kooperativne političare, demokratija je dobra, u suprotnom – ona može biti smetnja. Građani zahtevaju više učešća i forme neposredne demokratije. Argument neposredne demokratije je da građani hoće da deluju i učestvuju u političkom životu svakoga dana, a ne svake četiri godine. Neposredna demokratija, poput referenduma u Grčkoj, ostaje

neefikasna ako je političke elite ne artikuliraju i učine delotvornom. Na jednoj strani su interesi građana, a na drugoj strani - moć banaka i korporacija. *Domaći zadaci* diktiraju se spolja. Narod neće političare koji rade po diktatu banaka i korporacija, već da brinu o interesima onih koji su ih birali. EU ne voli neposlušne lidere. Najbolji primer koji ilustruje razapetost je između interesa banaka i interesa građana, između principa socijaldemokratije i interesa kapitala jeste predsednik Portugalije Anibal Kavako Silva. On je odbio da poveri mandat za sastavljanje vlade demokratski izabranoj levičarskoj većini i izazvao ustavnu krizu u zemlji. Rekao je da bi *levičarska vlada poslala pogrešan signal finansijskim institucijama, investitorima i tržištima*. Drugim rečima, većina portugalskih građana je glasala za ublažavanje ili ukidanje programa štednje, ali njihov predsednik je zaključio da je to rizičan stav prema Briselu i finansijskim tržištima, pa je ignorisao rezultate izbora i mandat za sastav manjinske vlade poverio konzervativnoj vladajućoj partiji koja će nastaviti program štednje. U Italiji je, premijer Mario Monti, takoreći postavljen od strane Brisela.

ZABRINJAVAJUĆI PORAST NEJEDNAKOSTI

Jedna od tri reči na trobojnici nakon Francuske buržoaske revolucije bila je *egalite* (jednakost).¹⁸ Možda nijedna vrednost klasične socijaldemokratije danas nije ugrožena kao ova. Imamo stravičan i zabrinjavajući porast nejednakosti po kojem bogati postaju sve bogatiji, a siromašni sve siromašniji. Jedan od centralnih problema i severno i južno i istočno i zapadno je nesrazmera u distribuciji bogatstva. Za samo mali broj ljudi rezervisana je vertikalna mobilnost. Oni se penju lako i brzo ekonomskim liftom. Kao posledicu imamo nejednakost koja je postala, ne samo suviše očigledna, već i suviše štetna da bi smo ostali ravnodušni. O tome svedoče brojni pokazatelji. Prema prezentaciji Oxfama u Davosu 2014. godine, gotovo polovina svetskog bogatstva danas se nalazi u rukama jednog procenta stanovništva. Osamdeset pet najbogatijih ljudi na svetu raspolažu istim bogatstvom kao tri milijarde ljudi sa dna lestvice. Prema Oxfamu imovina 1% najbogatijih (od 2009. do 2014. godine) je porasla sa 44 na 48% svetskog bogatstva, a 2016. godine trebalo bi premašiti 50%. Istovremeno, u 2014. godini je 80% najsiromašnijih kontrolisalo tek 5,5% ukupnog svetskog bogatstva.¹⁹ Šest naslednika imperije Valmart podeliće 90 milijardi dolara, što je jednako bogatstvu 30% najsiromašnijih Amerikanaca. Ta današnja klasa superbogatih je za većinu ljudi nevidljiva. Njihove vile, helikopteri, limuzine, jahte i umetničke kolekcije pripadaju zoni nestvarnog koja je previše udaljena da bi izazivala otpor. Desnica prstom lakše upire na kolone izbeglica, korisnike socijalne pomoći i ljude za koje se lako poveruje da uzimaju nešto što im ne pripada. Kao odgovor na neoliberalni slogan koji kaže da će plima rasta nacionalne ekonomije, kada jednom stigne, podići sve čamce u luci, u oktobru 2000. godine nekoliko nedelja pre američkih predsedničkih izbora, Ralph Nader je u svom govoru na Harvardu rekao: „Dolazeća plima će podići samo jahte“. Možemo dodati - plima nihilizma podići će samo jahte najmoćnijih u marinama koje čuvaju najsiromašniji. Za porast nejednakosti jedni smatraju da je to problem ekonomije, drugi da je to problem demokratije (Stiglic), a treći da je to problem javnog mnjenja. U interpretacijama uzroka, posledica, kao i reagovanja na ove tendencije, imamo ideološki jaz. Libertarijanci i socijaldemokrate ne vode dijalog, već se radi o dva monologa. Ovo naročito dolazi do izražaja među ekonomistima.

¹⁸ Ostale dve su *Liberte* i *Fraternite* (sloboda i bratstvo).

¹⁹ Oxfam predlaže sedam mera kako bi se smanjila nejednakost u svetu: 1. sprečavanje izbegavanja plaćanja poreza; 2. ulaganja u besplatno zdravstvo i školstvo; 3. pravedna raspodela poreznog tereta; 4. uvođenje minimalne plate; 5. ujednačavanje plata za iste poslove; 6. uspostavljanje adekvatnog socijalnog osiguranja 7. postizanje globalnog sporazuma o borbi protiv nejednakosti.

Ekonomija je razapeta između povećanja kolača i njegove preraspodele. Na jednoj strani su privatna svojina, tržište i ekonomska efikasnost (rast), a na drugoj strani pitanje pravične raspodele i nejednakosti. Pojednostavljeno: reč je o pogađanju i nagađanju između efikasnosti i jednakosti. Ekonomiju interesuje proizvodnja i alokacija, kao i efikasno korišćenje oskudnih izvora. Ekonomiju kao da više interesuje povećavanje kolača, a ne način na koji će on biti podeljen. Tačno je i sledeće: da bi se nešto delilo treba najpre da se proizvede. Po libertarijancima, mešanje u način kako tržište deli kolač može samo da ga smanji. Nejednakost je u središtu istraživanja Jozefa Stiglica, kao i najpopularnije ekonomske knjige u novije vreme, *Kapitala* ekonomiste Tomasa Piketija. Kao što pokazuje njen naslov, Piketijeva knjiga uglavnom govori o kapitalu: o načinu na koji koncentracija bogatstva teži da se reprodukuje, što vodi sve većoj nejednakosti. Iako Piketi i Štiglic na različite načine objašnjavaju koncentraciju kapitala na vrhu, slažu se da se ekonomski jaz ne samo produbio, već da se pretvara u provaliju.

U novije vreme, najveće ekonomske institucije kao što su MMF ili OECD objavljivale su studije u kojima se tvrdi da nejednakost ne pogoduje ekonomskom rastu već mu, naprotiv, škodi. Stiglic, nobelovac i nekada glavni ekonomista u Svetskoj banci, postao je guru ekonomske levice, pokazao je kako su nepotpune i asimetrične informacije redovno vodile tržišta do rezultata koji nisu predstavljali najveće moguće blagostanje. Tvrdio je da to znači, bar u teoriji, da dobro usmerene intervencije vlade mogu pomoći u ispravljanju tih nedostataka tržišta. Nejednakost očigledno nema samo jednu definiciju. Kao što piše Stiglitz: „Ima mnogo različitih strana američke nejednakosti: ekstremni dohodak i bogatstvo na vrhu, splašnjavanje sredine, povećavanje siromaštva na dnu. Svaki ima sopstvene uzroke i zahteva posebne mere.“ Strategije za smanjivanje nejednakosti mogu se svrstati u dve kategorije: one koje pokušavaju da poboljšaju preporesku raspodelu (to se ponekad nespretno naziva predistribucija) i one koje koriste poreze i transfere da promene posleporesku distribuciju prihoda (to je ono što obično nazivamo distribucija). Povećavanje minimalne nadnice je primer predistribucije. Medikeid (*Medicaid*) je redistribucija.

Glavna debata vodi se oko pitanja *štednja ili potrošnja (investiranje)*? Pol Krugman je kejnzijanac koji smatra da privredna depresija može da se pobedi ako se reši problem opšte štednje. Rešenje je veća agregatna tražnja koja u vremenu krize može da se stvori samo većom javnom potrošnjom (tj. većom potrošnjom države). Kada bi se štedelo u banci, štednja bi predstavljala investiciju, jer banka pozajmljuje novac privrednicima koji će tim novcem moći više da proizvedu. Međutim, u vremenima krize, odnosno privredne depresije, ljudi štede u dušecima, a ne u bankama. To je upravo razlog teškog izlaska iz depresije. Tako nastaje psihološki fenomen koji se naziva paradoks štednje: kada svi štede (potrošači, bankari, privrednici), nema čime da se kupuju dobra; a kada niko ne traži dobra, niko ih neće ni proizvoditi (Krugman, 2012).

U pozadini porasta nejednakosti su i pitanja oporezivanja i zaduživanja. Možda rešenje i jeste u povećanju marginalne poreske stope za bogate i smisleno investiranje u javnu infrastrukturu, obrazovanje i tehnologiju. U sferi poreza, Stiglic želi da poveća poreze na najviše zarade i na kapitalne dobitke, da uvede porez na emitovanje štetnih gasova i na finansijske transakcije i da skreše korporativne subvencije. Ali bavljenje nejednakošću ne može ostati na oporezivanju. Ono se tiče i investiranja. Stiglicovim rečima: „Kad bismo više trošili na obrazovanje, zdravlje i infrastrukturu, osnažili bismo našu ekonomiju, sada i u budućnosti.“ On, dakle, želi više investiranja u škole, infrastrukturu i fundamentalna

istraživanja (Surowiecki, 2015). Međutim, bogate koji su sve više politički uticajni, ne interesuje, ne samo redistribucija, već ni ulaganje u javna dobra (obrazovanje i infrastruktura). To se njih ne tiče, jer ta dobra nemaju veliki uticaj na njihov život.

POREZI

Poreska politika je jedan od ugaonih kamena dubokog socijalnog jaza. Dobra socijalna politika zahteva visoke takse i poreze, a to ne privlači kapital i investicije, već ih tera. U novim demokratijama još uvek se nije odomaćilo da je plaćanje poreza obaveza. Kao da se teži sistemu u kojem bogati slabije plaćaju porez (i u Srbiji i drugde). Velikim lopovima se skida kapa, a sitnim glava! To se lako može zaključiti kada se pogleda spisak najvećih poreskih dužnika koje objavljuju i mediji. Da li su oni moćniji od države? Bez prikupljenih para nema javnih usluga. Zašto Grci koji nisu platili porez izazivaju veći bes kod finansijera koji su utajili porez? Veliki deo današnje političke retorike ima za cilj da glasače stalno iznova podseća na javni sektor i njegovo rasipništvo. Kao da se bolje vidi i lakše čuje kako su za sve krivi glomazna država, potrošači budžetskih sredstava i rasipništvo u javnom sektoru, a ne i menadžeri propalih bankara koji primaju bonuse isplaćene novcem poreskih obveznika? Krivi su i jedni i drugi. Iako je teško staviti znak jednakosti, ali primećuju se brojne paralele između optužbi koje se upućuju Grčkoj i optužbi na račun nemačkih banaka: loše upravljanje, korupcija, kronizam, prikrivanje stvarnog finansijskog stanja i prihvatanje obaveza koje premašuju realne mogućnosti. Neefikasna državna uprava nije u stanju da prikupi poreze i obezbedi javne usluge, a to joj je jedan od najvažnijih zadataka.

ZADUŽIVANJE

Vlade su ucenjene krupnim kapitalom. Imamo zadužene države. Potrošene države. Banke lako (olako) daju novac, ali vas još lakše njime zarobe i/ili orobe. Vlade češće idu lakšim nego težim putem, a na građanima je da se bune ili čute. Otpori se uvek ne pretvaraju u političku snagu. Na čemu je baziran društveni ugovor između vlasti i građana i koja je to politička formula koja je delotvorna? Društveni ugovor između vlasti i građana – nesavršen i u bogatim zemljama – u siromašnim kao da i ne postoji. Države su zavisne od kreditora a građani od države, ali i banaka. Zavisnost od države je obostrana pogrešna strategija, ali šta je alternativa?

IMIGRANTI

Kriza u susedstvu Evrope prenosi se na njen teren. Migracije su jedan od ne samo najaktuelnijih, već i jedan od najvećih problema. Pretpostavlja se da postoje tri uzroka migracija u Evropi danas: dešavanja na Bliskom istoku, građanski ratovi i sukobi u Africi i ekonomska neizvesnost na Zapadnom Balkanu. Evropa je suočena sa pitanjima identiteta, očuvanja svojih vrednosti, ali i sa strukturnim problemom – demografijom. Evropsko stanovništvo stari, ekonomski aktivno stanovništvo opterećeno je izdržavanjem penzionera. Visok nivo socijalne sigurnosti otvara pitanja održivosti ekonomskog prosperiteta. Potreba za radnom snagom u imigrantima ne vidi pretnju koliko dobru priliku i šansu. Jedni se plaše budućnosti sa migrantima, a drugi budućnosti bez njih. Gde su granice i šta je mera? Podaci su surovi. U Nemačkoj danas ima 45 miliona radno sposobnih ljudi. Bez imigracije, 2050. godine će ih biti 29 miliona. I demografija i imigranti deluju nezaustavljivo. Zatvaranjem Balkanske rute i podizanjem žičanih ograda, Zapadni Balkan ostaje izvan EU. Na jednoj

strani je zamor od proširenja, a na drugoj zamor od čekanja i uslovljavanja. Desničari i u tome vide svoju šansu.

ZAKLJUČAK

Lakše ćemo se složiti oko toga da je Evropa zajednica vrednosti nego oko odgovora na pitanje koje su to vrednosti. Izgleda da te vrednosti nisu demokratske već finansijske i da su važniji interesi banaka od volje birača. Osetljivost (senzibilnost) za potrebe ljudi, bila je i ostala vrednost socijaldemokratije. Šta znači danas imati posao, a nemati (adekvatna) primanja? Šta znači imati primanja, a nemati mogućnost da se preživi sa njima? Ko se danas brine o masovnim otpuštanjima sa posla? Sindikati možda ne izumiru ali su na margini. Radna mesta koja kontroliše država rezervisana su uvek za partije na vlasti.

Loša osećanja u lošem društvu treba preusmeriti u osvetljavanje nade na putu ka *dobrom društvu*. Danas je važno ostvariti životni prostor nezavisno od porekla ili mesta stanovanja, u kome ljudi podržavaju jedni druge. Biti za *dobro društvo* jedan je od suštinskih zadataka savremene socijaldemokratije. Pod *dobrim društvom* podrazumevamo socijalnu pravdu, ekološku održivost, inovativnu i uspešnu privredu (ekonomiju), kao i demokratiju u kojoj građani aktivno učestvuju. Dobrog društva nema bez vrednosti slobode, socijalne pravde i solidarnosti. Vrednosti moraju biti prilagođene društvenom diskursu. Socijalni konteksti su masovno izmešteni, a životni stilovi i načini razmišljanja mnogobrojni, različiti i pomešani. Iz vizure socijaldemokratije neophodno je te grupe zaštititi od diskriminacije i marginalizacije. Zato su težišta ove debate: 1. Obračun sa ekstermizmom i desnim populizmom; 2. Podrška učešću i aktivizmu mladih generacija; 3. Podrška razumevanju migracija i integracija, koja se preseca i odnosi na sve oblasti politike; 4. Saradnja na jednom uspešnom interkulturalnom i interreligijskom suživotu u evropskim društvima.

Čamac (brod) ne može da plovi dok ga ljuljaju i naginju ka krajnjoj desnici ili ka krajnjoj levisi. Da bi čamac ili brod imali dobar kurs plovidbe, ne smeju se previše naginjati ni levo ni desno, a ipak treba da bude dovoljno fleksibilan da amortizuje talase. Na primer, u Nemačkoj, Mađarskoj i Poljskoj imamo naginjanje ka desnici, u Grčkoj, Španiji i Velikoj Britaniji naginjanje ka levisi. Kao što Vil Rodžers (*Will Rogers*) vidi politiku. On je rekao da politika pomalo podseća na održavanje balansa prilikom ukrcavanja na brod. „Kada se brod nagne levo, ti treba da se nagneš desno, kada se brod nagne desno, ti treba da se nagneš levo.”²⁰ Oni koji ljuljaju čamac, pre su ekstremni desničari ili radikalni levičari. Da bi brod plovio mora da bude balansa. Nije li upravo to socijaldemokratija?

Antipolitika, antipartijski pokreti i populizam obeležja su ekstremne ili krajnje levice i krajnje desnice. Ono što je zajedničko Ciprasu, Iglesijasu i Korbinu jeste da su došli na talasu masovnog nezadovoljstva političkim i ekonomskim elitama, što su se izjasnili protiv stezanja kaiša i rezanja socijalnih beneficija. Levi zaokret izlazi sa zahtevima za podržavljenjem, dok banke i korporacije vrše pritisak na političke elite za privatizaciju. Cipras sa Sirizom i Iglesijas sa Podemosom, zadali su udarac starim partijama - Cipras Novoj demokratiji i PASOK-u, a Iglesijas, Narodnoj partiji i Socijalističkoj partiji. Politika traži povremeno luftiranje ustajalog vazduha u vladi i parlamentu, ali i korekciju građana, ako treba i na ulicama i trgovima.

²⁰ Prema, Dalton Russel J., *Citizen Politics, Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, str. XIII.

LITERATURA:

- Cipras Aleksis, (2014), uvodni tekst knjige „Šta Evropa želi?“, Srećko Horvat i Slavoj Žižek, Laguna.
- Dalton Russel J., (2002) *Citizen Politics, Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies* (Third edition), Chatham House Publishers, Seven bridges press, llc, New York, London.
- Krugman Pol, (2012), *Okončajte ovu depresiju. Odmah!* Helix i Interkomerc, Beograd
- Nans Aleks, *Džeremi Korbin, čovek-meta i vesnik nade*, LE MONDE diplomatique, oktobar 2015.
- Orlović Slaviša, (2013), *Izazovi socijaldemokratije*, u: *Levica u postkomunističkom kontekstu*, str. 41-52 Fakultet političkih nauka – Centar za demokratiju i Fondacija Fridrih Ebert .
- Piketi Toma, (2015), *Kapital i XXI vek*, Akademska knjiga
- Stiglic Džozef E., (2015), *Velika podela: društva nejednakosti i šta da radimo s njima*, Akademska knjiga.
- Surowiecki James, *Zašto su bogati toliko bogatiji?*, The New York Review of Books, 24.09.2015.
- Peščanik.net, 02.10.2015. <http://pescanik.net/zasto-su-bogati-toliko-bogatiji/>

PROF. SLAVIŠA ORLOVIĆ, PH.D.
UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

SOCIAL DEMOCRACY - OLD VALUES IN A NEW CONTEXT

Abstract: *Social democracy, as well as democracy itself, is endangered from two different positions – the extreme right and the radical left. In Greece and Spain, new progressive left-wing movements have emerged (SYRIZA and PODEMOS), while in the UK something pretty unexpected occurred in the Labour Party with the victory of hard-core left-wing politician, Jeremy Corbyn. In these countries a significant move has been made to the left by radical left-wing movements and politicians. On the other side of the spectrum, as a reaction to the global economic crisis, there was a significant increase in discontent, fear, xenophobia, racism and hatred towards foreigners. These circumstances are suitable for the rise of the far right. Certain civil liberties have been suspended under the label of the protection of security. The interests of citizens, on the one hand, and banks and corporations, on the other, are often conflicting. Demands for direct democracy, justified with the need of citizens to participate in political life and its processes every day, instead of every fourth year, are becoming more and more frequent. Inequality between the rich and the poor is worryingly on the increase. The economic gap is constantly deepening. Anti-politics, anti-party movements and populism are characteristics of both the extreme right and the radical left. They both promise more than they can accomplish. The common characteristics of Tsipras, Iglesias and Corbyn are that they have all used the wave of the mass discontent of citizens with the political and economic elites, they are all against austerity and the cutting of social benefits, and they have all seriously attacked traditional parties and/or their elites.*

Keywords: *social democracy, the left shift, populism, inequality.*

MARGINALIJE O SREĆI I JEDNAKOSTI

Sažetak: *Sve do pre desetak godina činilo se da su gotovo plebiscitarno prihvaćene subverzivne ideje sa kraja 18 veka – sloboda, jednakost, demokratija, kao i pravo na svojinu i traganje za srećom. Istovremeno, bar u poslednje četiri decenije dolazi do rasta nejednakosti koji prate i uslovljavaju „turboglobalizacija“, kriza dugova i prateća „slaba demokratska kondicija“ modernih postdemokratskih poredaka. Uzajamno osnaživanje terorizma i „humanitarnih intervencija“ i kriza sa migrantima kao da su nad nečim što je izgledalo ireverzibilno ponovo stavili upitnik.*

U ovom radu posebno ću se fokusirati na ključnu i u velikoj meri spornu ideju jednakosti. Prvo ću nastojati da dokažem tezu da je do rasta nejednakosti došlo sinergetskim delovanjem tehnoloških inovacija i procesa globalizacije koji su stvorili pretpostavke za rast tržišne i političke moći krupnog kapitala i za demontažu nacionalne države kojom je multinacionalni kapital postao praktično neograničen. Neoliberalizam predstavlja ideloški amalgam ovog trenda. Drugi cilj rada je kritički pregled modela i aktera obnove jednakosti i društva blagostanja i socijalne kohezije u čijem su središtu „klasična“ pitanja (pre)redistributivnog redukovanja socijalnih nejednakosti.

Ključne reči: *jednakost, dobra vladavina, sreća, tržišna i politička moć.*

POLAZNA DILEMA: ŠTA JE DANAS SA JEDNAKOŠĆU I SREĆOM?

Jednakost je, bez sumnje, ključna politička vrednost čije poimanje najjasnije razlikuje moderne političke ideologije i pokrete, pre svega socijaldemokrate od liberala i konzervativaca, na jednoj, kao i komunista, na drugoj strani političkog spektra.

Konzervativci smatraju da je društvo po prirodi hijerarhijski ustrojeno i da je jednakost apstraktan i nedostižan cilj, pri čemu u verziji paternalističkog konzervativizma, uspešniji treba da preuzima brigu o slabima i nemoćnima.

Liberali principijelno ne odbacuju jednakost. Po njima, ljudi se rađaju jednaki i imaju jednaku moralnu vrednost, ali raspolažu različitim talentima i veštinama. Posledično, liberali su za pravnu i političku, ali ne i za društvenu jednakost, izuzev u slučaju socijalnih liberala, korigujuće jednakosti prilika.

Za razliku od liberala koji smatraju da se društvena jednakost može postići samo na račun slobode i kažnjavanja talenata, socijalisti drže da su ove vrednosti kompatibilne. Na drugoj strani, za razliku od komunista koji su za apsolutnu društvenu jednakost koja se postiže ukidanjem privatne svojine, socijaldemokrate proklamuju relativnu društvenu jednakost i preraspodelu kroz sistem progresivnog oporezivanja i razvijene socijalne funkcije države.

Napetost između imperativa i logike kapitala i logike i vrednosti demokratije vodi nevoljnom pristajanju liberala i na razvojno produktivna državna ulaganja u obrazovanje, zdravstvo i komunikacijsku infrastrukturu.

Na drugoj strani, savremenoj levisi po mome sudu, pripada svako zalaganje za političko uokvirenje tržišta koje za cilj ima razvoj, ali i solidarnost i socijalnu koheziju – uključivši i preventivno socijalno delovanje i redistributivne funkcije države. Minimalni, (socijaldemokratski) projekat tako, ovoga puta na planetarnoj ravni, uključuje rektifikaciju (ispravljanje) društvenih nejednakosti: naglašavanje značaja javnih dobara, kao što su obrazovanje, zdravstvo, transferi i usluge socijalne politike; redistribuciju rizika, bogatstva i društvene moći u cilju stvaranja egalitarnijeg društva; priznavanje rodne jednakosti i poštovanje razlika među rasama, religijama i kulturama.

Ključna praktična pitanja i dileme i razlike vezane su za društvenu jednakost, posebno opravdanost redistribucije prihoda, odnosno poželjnu visinu i udeo javne potrošnje u budžetu, kao i legitimnost vođenja i efekte tripartitnog socijalnog dijaloga (Stojiljković, 2014:375).

Imaju li međutim, danas jednakost, kao i druga dva elementa svetog revolucionarnog trojstva sloboda i bratstvo, kao i traganje za srećom šansu pod otuđujućom i disciplinujućom, tržišnom, neoliberalnom presom, odnosno da li ćemo živeti u Evropi kojoj je prvi interes bankara ili njenih građana ne odlučuje se (samo) u Beogradu.

Za svaku strategiju povratka jednakosti prethodno, polazno pitanje je da li će veći deo stanovništva poverovati da ima realne održive alternative neoliberalizmu?

ZAŠTO JE JEDNAKOST VREDNOST?

Formativni argument u prilog društvenoj jednakosti predstavlja činjenica da jednakost vodi ka sreći, odnosno da su najsrećnije zemlje na svetu zemlje sa visokim prihodima, ali i sa visokim nivoom socijalne jednakosti, poverenja i kvalitetne vladavine.

Izveštaji o sreći u svetu *detektuju 6 (grupnih) faktora sreće*. Prvi čine prihod i posao. I zaista, ima li ičega radikalnog i neprihvatljivog u zahtevu za dostojanstven rad - ugovoren, bezbedan i (pristojno) plaćen posao? Tek pristojan posao čini trajan osnov za politički narativ o visokim demokratskim standardima, socijalnoj koheziji i inkluzivnosti.

Drugi, ili za mnoge i prvi, čini zdravlje (očekivano trajanje života), ali i zdravo i bezbedno životno okruženje.

Postojanje životnog oslonca i postojanje privatnih – porodičnih i prijateljskih, ali i socijalnih mreža, na koje čovek može da se osloni u situacijama rizika i nesigurnosti je treći, važan (pred)uslov za sreću.

Mogućnost da se bude solidaran i velikodušan i danas, u vremenima interesnog kalkulusa i pohlepe, većinu čini srećnom.

Sloboda od korupcije koja unižava ljudsko dostojanstvo i integritet je naredni - peti faktor.

Meni se jednako važnom, ako ne i najvažnijom čini sloboda kao i mogućnost da se prave autonomni životni izbori, izvan svake doktrine i palanačke filozofije (Konstantinović).

Osim sa srećom, jednakost je i u funkcionalnom odnosu sa principima dobre vladavine. Jedna *revolucionarna organizacija* poput Svetske banke u svojim analizama polazi od sledećih 6 dimenzija (sa 35 indikatora) dobre vladavine:

1. *slobodni izbori i odgovornost vlasti* (uključivši i slobodu izražavanja, udruživanja i medija);
2. *politička stabilnost i odsustvo nasilja (i terorizma)*;
3. *delotvornost vlade* (kvalitet usluga, javne uprave, autonomija u odnosu na vlast, posvećenost usvojenim politikama);
4. *kvalitet zakonodavstva*;
5. *vladavina prava* (poverenje u pravila, poštovanje ugovora i vlasničkih prava);
6. *kontrola korupcije, odnosno korišćenja javne vlasti u private svrhe* (Šunderić, 2015:94).

Posebno važnim smatram postojanje delotvorne, efikasne i demokratski nadgledane vlasti. Uspešno izbegnute *zamke korumpiranosti i neefikasnosti* i ostvarena očekivanja građana u pogledu distribucije kvalitetnih dobara i usluga stvaraju poverenje i socijalnu koheziju. Stvoreni osećaj uključenosti, integracije i jednakosti, osećaj pripadanja dalje, povratno, u spirali rastućih očekivanja, jačaju poverenje i participaciju.

Stiglic recimo, potencira značaj efikasne vlasti konstatujući da slaba vlada ne može da spreči moćne i obezbedi prosperitetno i inkluzivno društvo, dok jaka vlada pak, može da postane previše moćna i da krši građanska prava (Šunderić, 2015 :122).

Borba za pravo da se živi u svetu bez korupcije, važna je za efektuiranje jednakosti i kvaliteta života ne samo na nivou političkih visova, već i na nivou *ulične birokratije*. *Ulične birokrate* (Majkl Lipski, 2010) – policajci, lekari, sudije, nastavnici, carinici, socijalni radnici – svi koji osiguravaju pristup programima ili nude javne usluge su prva linija vlasti prema građanima i od njihove nepristrasnosti i pruženog kvaliteta usluga zavise u velikoj meri životne šanse svakoga od nas.

Zaključak se sam po sebi nameće: Jaka ali odgovorna i kontrolisana vlast koja vodi računa o javnom interesu, odnosno monitoring i evaluacija javnih politika su važan (pred)uslov za jednakost i sreću.

O kakvom se tipu veze radi reljefno pokazuju Vilkinson i Picket koji tvrde da velika nejednakost povećava potrebu za velikom vladom – za više policije i zatvora, više zdravstvenih i socijalnih usluga bilo koje vrste. Na drugoj strani, ako je nejednakost prihoda niska onda nema potrebe ni za dodatnom preraspodelom (Willkinson, Picket, 2009:294; Šunderić, 2015:40).

Pritom, nejednakost nije samo odbojna sama po sebi - ona za ova dva, kao i brojne druge autore, očigledno korespondira sa patološkim društvenim problemima koje ne možemo rešiti ukoliko se ne pozabavimo njihovim osnovnim uzrocima. Drastične nejednakosti i rezultirajuće siromaštvo su razlog zašto su smrtnost novorođenčadi, životni vek, kriminal, broj zatvorenika, mentalne bolesti, nezaposlenost, gojaznost, neuhranjenost, tinejdžerska trudnoća, narkomanija, ekonomska nesigurnost, lična zaduženost i anksioznost toliko upadljiviji problem u SAD i Britaniji nego u državama kontinentalne Evrope (Džad, 2011:29).

Prema francuskom ekonomisti Tomasu Picketiju (*Thomas Piketty*), koji je istraživao efekte nejednakosti, u poslednjih 100 godina u demokratijama zagovarana jednakost u pravima svih

građana oštro se razlikuje od zaista stvarne nejednakosti u životnim uslovima. Nejednakost stoga mora biti pravedna i korisna svima. Piketi tvrdi *da problemi zbog nejednakosti nastaju kada ova postane tako ekstremna da više nije korisna za rast* (Piketty, 2014:383).

Kao što tvrdi Branko Milanović, i o dobrom i o lošem holesterolu može se govoriti kao o *dobroj i lošoj* nejednakosti. *Dobra* nejednakost je potrebna kao podsticaj stvaranju i radu. *Loša* nastaje u prilikama kada se bogatstvo i imovina koriste da bi se sprečile ekonomski pozitivne političke promene za društvo ili omogućilo bogatima da steknu najbolje obrazovanje ili zadrže najbolje poslove. Rečju - da ovi očuvaju stečene pozicije. Ona je pre svega, loša jer podriiva ekonomsku efikasnost (Milanović, 2012).

Najzad, i same pristalice neoliberalnog zaokreta osamdesetih godina prošlog veka, treba podsetiti na stavove njihovog rodonačelnika Adama Smita, formulisane još sredinom 18. veka u njegovoj „Teoriji moralnih osećanja” - *da nijedno društvo ne može biti uspešno i srećno, ako je većina njegovih pripadnika siromašna i bedna, odnosno da sklonost tome da se divimo i bezmalo obožavamo bogate i moćne, i da preziremo, ili makar zapostavljamo ljude u nevolji... [jeste] važan i najčešći uzrok kvarenja naših moralnih osećanja* (Smith, 2006:59).

ZAMKA NEJEDNAKOSTI: ŠTA JE U OSNOVI RASTA NEJEDNAKOSTI U POSLEDNJE ČETIRI DECENIJE?

TEHNOLOŠKE INOVACIJE

Gotovo da je nepregledna literatura koja procenjuje uticaj modernih tehnologija ne samo na zaposlenost, već i na karakter rada. Polazna, dominantna pretpostavka je bila da nova tehnologija inicijalno unosi destrukciju i restrukturiranje radne snage, ali da kasnije kreira i novu zaposlenost. Pritom, tehnologija eliminiše rutinski rad i otvara prostor *simboličkim analitičarima – ljudima sa talentom i obukom da barataju simbolima i idejama*. Problem sve veće nejednakosti će se rešiti ako što više ljudi dobije obuku za novo doba: produbljavanjem konvencionalnog obrazovanja i uvođenjem sistema permanentnog učenja.

Danas, u globalizacijskom ključu, stvari izgledaju drugačije jer će nove tehnologije, robotizacija i automatizacija zaista dovesti ne samo do smanjivanja potrebe za radnom snagom, već i do promene karaktera rada. Produktivnost sve više zavisi od ulaganja u tehnologiju i inovacije, a mnoga zanimanja su svedena na nadzor i kontrolu procesa proizvodnje. Nestale su ili su potpuno preobražene čitave profesije (Willkinson, Picket, 2009: 294, Šunderić, 2015:40).

Sumorne projekcije Gunara Mirdala i skandinavske socijaldemokratije o *klimatiziranom Rimskom carstvu* u kome iako imate sopstvenu kuću, istina uzetu na kredit, i klimu i plazma televizor jednako ste nevažni kao rimski plebs, ili pak, nalazi o desubjektivizaciji i gubljenju kontrole nad radnim procesom Džeremi Rifkina su više nego dobra ilustracija.

I tako umesto mnoštva novih i prestižnih zanimanja, tj. kreativnih radnika i njihove autonomije, ubrzano nestaju kapaciteti zaposlenih za pregovaranje i kolektivno odlučivanje, a i topi se ekonomska sigurnost.

Za većinu *autonomnih i kreativnih radnika - frilensere*, honorarce, samozaposlene i druge fleksibilno zaposlene, nova realnost postaju nedostatak posla ili previše rutinski istog. Anticipirano i dragoceno slobodno vreme pretače se u stalno i anksiozno iščekivanje novog posla, projekta ili izgleda za njih (Ružica, 2015. 17).

Nakon početnog spektakularnog rasta, ugrožena je danas i srednja klasa unutar koje takođe dolazi do oštre polarizacije. Samo manji deo nje je lukrativno uposlen i živi u blagostanju. Većina je izložena procesu prekarizacije.²¹

Drugim rečima, problem poslodavca je kako minimizirati rizike nedovoljne iskorišćenosti *suvišne* radne snage. Odgovori su skraćeno, povremeno i privremeno zapošljavanje, uz rastuće diskreciono pravo otpuštanja, kao i pojednostavljenje radnog procesa i minimalni trening.

Mamutske međunarodne korporacije nameću internu podelu rada u kojoj većina profesionalaca radi daleko ispod standarda vlastite profesije, tj. pružaju logistiku ili obavljaju fragmente posla za integratore, dakle izvestioce, menadžere i glavne analitičare.

Ovde je sve vidljivija *internship generation*, dakle *stažisti, volonteri* koji mogu i godinama raditi besplatno ili za minimalne nadoknade i tako oblikovati novu podvrstu prekarijata.

Indikativno je da su u međuvremenu prihodi onih, na samom vrhu socijalne piramide koji zauzima jedan procenat ljudi, i dalje rasli. I to odstupanje očigledno nije imalo veze sa obrazovanjem, jer menadžeri hedž-fondova i nastavnici iz srednjih škola imaju sličan nivo formalnog obrazovanja (Ružica, 2015:18).

Nakon prevratničke 1989. godine, rad kao takav gubio je na vrednosti u odnosu na kapital. Posle nekoliko decenija stabilnosti, deo nacionalnog dohotka koji ide zaposlenima naglo se smanjio. Ukratko, teza da tehnološke inovacije i globalizacija, same po sebi, nužno uvećavaju nejednakost sve je manje verovatna. Pre bi se moglo reći da ih one, u situaciji disbalansa moći u korist kapitala, omogućuju i čak olakšavaju (Piketty, 2014). Na drugoj strani, shvatanje da će stručno usavršavanje radnika samo po sebi preokrenuti situaciju čini se neostvarivom utopijom.

DISBALANS TRŽIŠNE I POLITIČKE MOĆI

Zapravo, sve je više dokaza da je tržišna moć ta koja određuje utiče na ekonomsko ponašanje i pozicije. Naglasak na tržišnoj moći pomaže nam takođe da objasnimo zašto se veliki zaokret ka nejednakosti prihoda poklopio sa političkim zaokretom udesno. *Političke odluke zapravo određuju u kojoj meri multinacionalne korporacije mogu da sprovedu tržišnu moć i nad 'suverenim' nacionalnim državama. Koje su veze između tržišne i političke moći?*

Robert Rajh u „Spasavanju kapitalizma” dokazuje da je povećanje nejednakosti u velikoj meri posledica određenih političkih odluka. Jačanje tržišne moći odraz je nepoštovanja antimonopolskih zakona koje vremenom postaje sve manje održivo. U međuvremenu

²¹ Prekarijat i prekarizacija kao koncepti dolazi od latinske reči *precarius* u značenju neizvesno, ugroženo, opasno ili *zavisiti od milosti drugog*. U savremenom kontekstu u većini evropskih jezika u pitanju je igra reči: proletarijat u kombinaciji sa *precarius*, odnosi se na životne okolnosti u kojima dugotrajna nesigurnost, nestabilnost i nepredvidljivost ugrožavaju mentalno i materijalno blagostanje ljudi.

su oslabili oblici tržišne kontramoci od kojih korist ima veliki broj radnika, a ne mali broj plutokrata, što je opet velikim delom posledica političkih odluka. Skloni smo da o drastičnom slabljenju sindikata razmišljamo kao o neizbežnoj posledici tehnoloških promena i globalizacije, no radi se zapravo o političkoj (zlo)upotrebi mogućnosti koje pružaju globalizacija i uspostavljeni monopoli.

Slabljenje sindikata ima velike posledice koje se ne tiču samo direktnog uticaja na zarade članova: istraživači Međunarodnog monetarnog fonda ustanovili su da postoji bliska veza između opadajućeg sindikalnog organizovanja i rastućeg udela prihoda onog jednog procenta ljudi koji su na vrhu, što pokazuje da jak sindikalni pokret doprinosi obuzdavanju snaga koje stvaraju visoku koncentraciju prihoda na vrhu.²²

U svakom slučaju, uzroci i posledice slabljenja sindikata, kao i uzroci i posledice jačanja moći monopola, veoma dobro ilustruju ulogu politike u porastu nejednakosti.

Kao i drugi komentatori, Rajh tvrdi da postoji povratna sprega između političke i tržišne moći. Veće bogatstvo na vrhu kupuje veći politički uticaj – putem davanja priloga kampanjama, lobiranjem i premeštanjem zaposlenih na visokim položajima iz privatnog u javni sektor i obrnuto (fenomen *obrtnih vrata*).

Politički uticaj se zauzvrat koristi za prepravljavanje pravila igre – u vezi sa antimonopolskim zakonima, deregulacijom, izmenama ugovornog prava, razbijanjem moći sindikata – na način koji povećava koncentraciju prihoda. Rezultat je neka vrsta spirale, začaranog kruga rasta oligarhije.

Paradigmatičan je u ovom pogledu primer izdašnih državnih intervencija u operaciji spašavanja banaka nakon dužničke krize 2008. godine. Umesto da se pomogne štedišama štice su *zlatnim padobranima* - visokim otpremninama – top-menadžeri i visoki ulagači. Na delu se pokazalo pravilo da krupni kapital privatizuje dobitke, a da uz pomoć i prisustvo *kooperativnih vlasti* socijalizuje svoje gubitke. Ili kako bi to Slavoj Žižek rekao: „Komunizam je već tu, ali samo za bogate.”

Tako je paketima finansijske pomoći koji su odobreni bankama posle 2008. godine izvršen veliki prenos privatnih gubitaka na račune poreskih obveznika u Evropi i SAD. Poslednji paket pomoći za Grčku banku je poučan primer spremnosti politike – u ovom slučaju evropske – da uvećava gubitke javnog sektora zbog sumnjive privatne koristi.

Politička sociologija je odavno identifikovala brojne mehanizame usled čijeg delovanja se u modernim kapitalističkim društvima javljaju političke nejednakosti, to jest krajnji disbalans u raspolaganju političkim kapitalom.

Jedna kategorija nejednakosti tiče se razlika u vremenu i resursima za učestvovanje. Druga se tiče političke kompetentnosti, uključivši različite sklonosti ka učestvovanju, i sposobnosti da se učestvuje i da se bude shvaćen ozbiljno (politička potentnost). Politički kapital je uslovljen razlikama u prihodu i obrazovanju. Visoko obrazovani ljudi sa značajnim prihodima i makar malo slobodnog vremena i resursa na raspolaganju će verovatnije biti politički angažovani – radeći na kampanjama, pridružujući se političkim organizacijama, dajući novac kandidatima,

²² <http://www.pescanik.net/spasavanje-kapitalizma/>, pristupljeno 5. 12. 2015. godine

ili neposredno lobirajući kod izabranih političkih predstavnika. Visoko obrazovani će takođe mnogo češće biti politički gladijatori - kandidovati se za političke funkcije i biti postavljani na njih, posebno na višim nivoima vlasti.

Pritom su radnički sindikati – jedna od primarnih institucija koje su istorijski pomogle da se kako-tako premoste ove razlike – postojano slabili tokom poslednjih 40 godina.

Dalje narušavanje jednakosti i osnovnih sloboda, posledica je konstantnog političkog uticaja privatnog kapitala, i činjenice da pod kapitalističkim sistemom demokratski izabrani političari – čak i oni sa leve, ne mogu uspešno da sprovedu mere koje smatraju najboljim i da pritom zadrže moć, bez saradnje privatnih investitora i međunarodnih finansijskih organizacija. Kapital može da odgovori na restriktivne mere tako što će otići negde drugde. Zamisao da bi svrha politike trebalo da bude zajedničko rasuđivanje o javnim problemima unutar moralnog okvira koji svi delimo, sa zajedničkom posvećenošću osnovnim principima pravde, sve više se vidi kao utopijska fantazija. Za mnoge, sklone kako levici tako i desnici, politika je inherentno korumpirana i uvek služi interesima najmoćnijih. Posledično, država u liberalnom kapitalizmu jeste polje utakmice, ali je to polje neravno i neravnopravno sa sudijama koje tolerišu ofsajde i faulove i sviraju penale u korist bogatijeg tima – na delu je *strukturni afinitet* između vlasti i krupnog kapitala.

EFEKTI POLITIKA NEJEDNAKOSTI: PREKARIZACIJA RADA

Tekstovi koji se bave kritikom neoliberalizma su poprilično depresivno štivo, često oblikovano po uzoru na sumornu biblijsku priču o gubitku božije milosti i Adamovom i Evinom izgnanstvu iz raja javnih dobara u surovi svet u kome su prepušteni sami sebi. Tako u svojoj novoj knjizi „Ukidanje demosa“ (Wendy Brown, *Undoing the Demos*, 2015) Vendi Braun skreće pažnju na to da je neoliberalizam, kao i prvobitni greh, u samoj srži našeg bića. Naša potreba da pripadamo svetu kojim upravljamo zajedno sa drugim ljudima, u eri neoliberalizma je svedena na preduzetničko nadmetanje. Životi nam prolaze u pokušajima prilagođavanja pravilima nemilosrdne tržišne konkurencije.

Neoliberalni zaokret je označio kraj shvatanja da logika tržišta ne treba da vlada društvenim životom kao takvim. Tržišna logika se neosetno uvukla u naš intimni život i lične izbore. Ona se iz ekonomskih priručnika o uspešnim pristupima u biznisu i romansiranih biografija poznatih preselila u naše škole, kuće i srca.

Slično tome, tranzicijski diskurs u postkomunističkim društvima je obećanje o povratku u raj koji dolazi na kraju, nakon svih patnji, kada napokon postanemo *ispravni* ljudi - *navučeni* na protestantsku etiku i duh kapitalizma.

Međutim, dok u večnom međuvremenu većina ljudi pati, mere ideološke konsolidacije pokazuju svu svoju političko-ekonomsku (ne)inventivnost i socijalnu nakaznost.

Na delu su bazični energetske principi autoritarne politike – strah odozdo i pohlepa, uz bahatost odozgo.

Posledično – sve se više živi u prekarnoj nesigurnosti, neizvesnosti i nemogućnosti usmeravanja vlastitog života. Nema nepristojne ponude i svi smo mi *na izvol'te* – potencijalnom poslodavcu. Duh koji je izašao iz boce najbolje ilustruje rečenica koju gotovo svakodnevno čujemo: „Radio bih bilo šta.“

„San svakog poslodavca su - dodaje Ofe - fleksibilni radnici, koji su stalno na raspolaganju i koji su spremni za sve vrste poslova, uz niske kvalifikacije i minimalnu pregovaračku moć.“ Sada je fokus isključivo na ponudi radne snage, ali na specifičan način. Formula izgleda približno ovako: ako si bez posla, nešto nije u redu s tobom ili tvojom stručnošću ili stavom prema radu. Mi ćemo pomoći, ali traženo znanje, radno iskustvo i traganje za poslom je tvoja odgovornost (Offe, 2011).

Dakle, stručno usavršavanje, socijalne veštine, adaptibilnost i spremnost na različite oblike fleksibilnosti sada je individualno.

Novi kulturni obrazac u formuli „24/7“ (spremnost da se radi 24 sata svih sedam dana u nedelji) to jest 'prostorna mobilnost' tj. erozija fiksiranog radnog mesta, to jest nestalnost posla i njegove lokacije, trasiraju ovaj trend (Ružica, 2015:9).

U tom okviru, svi kolektivni akteri – sindikati pre svih su viđeni kao monopolisti ili kolektivni rentijeri na bazi javnih funkcija ili su remetilački faktor reformi. Građani se vide samo funkcionalno: zadatak im je da obezbede fleksibilnu ponudu radne snage. To je neophodno za globalni kapitalizam i temelj je njegovog produkcionog režima. Ovu praktičnu filozofiju dobro izražava obrazac: treba olakšati otpuštanje da bi se lakše zapošljavalo.

Prekarnost se iz sveta rada pretače u društvo i kroz smanjivanje javnog sektora, socijalnih programa (komercijalizacija zdravstva, obrazovanja, javnog transporta), a posebno reduciranjem raznovrsnih novčanih davanja (penzije, naknade za nezaposlenost i/ili za bolovanja).

Preterana privatizacija znanja (obrazovanje, istraživanje, inovacije) donosi takođe sumnjive koristi i ugrožava tradicionalnu autonomiju univerziteta, a obrazovanje pretače u trening i obuku (Ružica, 2015:19-22).

Prekarizacija posebno pogađa i evropski javni sektor koji je decenijama bio bastion sigurnosti, stabilnosti i statusa. U kontekstu krize zaduženosti dolazi do drastičnih rezova: otpuštanje, smanjivanje radnog vremena, eksternalizacije, privatizacija usluga, pretvaranje stalnog zapošljavanja u privremeno, povremeno ili nepotpuno.

NEJEDNAKOST UBIJA

Posledično, u SAD, prosečan prihod muškarca zaposlenog sa punim radnim vremenom manji je nego pre 40 godina. Plate muškaraca sa srednjom školom opale su za 19% samo u periodu koji su proučavali Case i nobelovac Deaton (1999-2013). Osnovne beneficije srednje klase sve su nedostupnije sve većem broju Amerikanaca. Velika recesija je pokazala njihovu ranjivost. Oni koji su investirali u akcije ostali su bez velikog dela svoje imovine; onima koji su uložili novac u sigurne vladine obveznice penzijski fond se gotovo istopio, jer je država neprestano smanjivala i kratkoročne i dugoročne kamate. Pošto su školarine jako porasle, pozajmljivanje je bilo jedini način da deca dobiju pristojno obrazovanje, ali budući da se krediti za školovanje gotovo nikada ne otpisuju, studentski dug je postao najgori oblik dugovanja u Americi. Sve veći finansijski pritisak izazvao je napetost u porodicama srednje klase. A onda je došlo do porasta upotrebe droga i alkohola i broja samoubistava.

Krakter nastalih promena slikovito opisuje Ivan Krastev, bugarski politikolog, imajući u vidu analogiju sa 1968. godinom: *Tada su studenti na ulicama Evrope demonstrirali svoju želju da žive u svetu koji je različit od sveta njihovih roditelja. Sada su studenti na ulicama demonstrirajući svoju želju da žive u svetu svojih roditelja* (Ružica, 2015:22).

NEJEDNAKOST, NEOLIBERALIZAM I RELIGIJSKI I IDEOLOŠKI IMPLANTANTI

Prodor (neo)liberalizma prati, ruku pod ruku, i uspon novog konzervativizma. Nova desnica predstavlja pokušaj spajanja različitih intelektualnih tradicija, pre svega liberalne i konzervativne. Konzervativni momenat predstavlja isticanje značaja poretka, autoriteta, discipline i tradicionalnih vrednosti. Liberalno je u novoj desnici insistiranje na logici slobodnog tržišta, čak tržišni fundamentalizam (Hejvud, 2005:96).

Centralno konzervativno obeležje nove desnice je strah od socijalne fragmentacije i društvenog sloma izazvanog širenjem liberalnih ideja i vrednosti koje ugrožavaju tihu, konzervativnu i patrijarhalnu većinu. Rešenje je u vraćanju moralnim standardima, porodici, zakonu i poretku, kao i nacionalnom jedinstvu i identitetu. Po libertarijskim konzervativcima, kulturna različitost i multikulturalnost slabi sponu nacionalnog jedinstva istovremeno vodeći u etničke i rasne sukobe (Hejvud, 2005:104).

Prodor konzervativne nove desnice prepoznatljiv osamdesetih godina 20. veka i kroz praksu *reganomike* i *tačerizma* svoj liberalni, ekonomski momenat imao je u promociji snažnog tržišnog liberalizma – čvrstog novca, niskih poreza i privatizacije, viđenih, u okviru neoliberalnog tipa globalizacije kao univerzalnih rešenja. Nova desnica smatra da je demokratija za odrasle ono što je čokolada za decu: beskraino izazovna, bezopasna u malim količinama, ali štetna kada se previše uzme, odnosno da je ona pre odbrana od samovolje vlade nego institucionalni okvir za sprovođenje reformi (Hejvud, 2004: 162).

Zavodljiva ideologema da su liberalizacija, uvećanje nejednakosti, kao i redukovanje preterane socijalne zaštite *koja vodi kulturi nerada i zavisnosti* nužno, istina bolno sredstvo da se dođe do uvećanja bogatstva, sa izbijanjem krize 2007/2008. godine izgubila je na uverljivosti.

Značajnu ulogu u usponu nove desnice imao je i povratak religijskoj tradiciji i vrednostima. Kad je o religiji reč, još su Fuko i pre njega Maks Veber, bili svesni veze religije i onoga što danas zovemo neoliberalnom vladavinom. U svojoj *Protestantskoj etici* (1905) Veber se bavi religijom u kontekstu uspona kapitalizma i njegove etike sticanja. A u *Rađanju biopolitike* (1978/1979), Fuko kaže da shvatanje *vladavine ljudi*, koja sa neoliberalizmom dostiže svoj vrhunac, vodi poreklo iz *pastirske moći* crkve.

To znači da se naše razumevanje neoliberalizma ne može osloniti na shvatanje da on uništava svaki oblik društvene solidarnosti. Suprotno, *prevlast neoliberalizma omogućila je upravo mobilizacija naših usvojenih afektivnih, moralnih i društvenih sklonosti, a ne njihova destrukcija. Sam po sebi neoliberalizam je neprivlačan, čak bezdušan i potrebna mu je maska neke moralnosti koja je često religijskog porekla.*

Andrea Mjulebak pokazuje da pošto država odstupa, siromašni građani se u sve većoj mери okreću religijskoj etici usluge. U knjizi „Moralni neoliberal: socijalna zaštita i građanstvo u Italiji“ (Andrea Muehlebach, *The Moral Neoliberal: Welfare and Citizenship in Italy*, 2012), Mjulebak na osnovu istraživanja sprovedenog među pripadnicima radničke klase u zajednicama na periferiji Milana, konstatuje ogromni ponos i zahvalnost koju italijanski građani osećaju prema paternalističkim kapitalističkim poslodavcima. I Mjulebak je uverena da religija služi kao ideološki implatant neophodan za nesmetano funkcionisanje neoliberalizma. Ona pokazuje da povlačenje italijanske države iz ekonomije socijalnog staranja iziskuje masovnu mobilizaciju jeftine ili volonterske radne snage koja često potiče iz redova nezaposlenih mladih i penzionera. Mjulebak zaključuje da se priča o italijanskom neoliberalizmu ne svodi na bezdušni poredak, odnosno da *navodno distopijski neoliberalni poredak zapravo sve više zavisi od novih oblika utopije koji mu omogućavaju dalji opstanak*.

Ideja da su verske organizacije legitimni mehanizmi obezbeđivanja socijalne pomoći postala je neoliberalni zdravorazumski stav: verskim organizacijama je to praktično omogućila programska politika Džordža V. Buša, a Al Gor i Barak Obama su takođe signalizirali svoje odobravanje; posledica toga je da sve veći broj verskih organizacija prihvata finansijsku podršku vlade.

Da bi se neoliberalizam prevazišao, ta osećanja će morati da se mobilišu za nove projekte i nove vrednosti, uključivši i one koji dolaze iz religijskih zajednica. Primera radi, na globalnoj sceni, papa Franja pokušava da uradi tako nešto i *Laudato Si*, njegova široko obuhvatna poslanica o klimi, na svoj način oštro kritikuje neoliberalizam.

KA OBNOVI JEDNAKOSTI I PRAVIČNOSTI

OFICIJELNI AKTERI I (OGRANIČENE) STRATEGIJE PROMENA

U situaciji drastičnih nejednakosti i privredne recesije MOR, ETUC i druge međunarodne organizacije postale su aktivnije, predlažu radikalnije mere i animiraju javno mnjenje, ali su bez većeg realnog uticaja. *Čak su i Svetska banka i Međunarodni monetarni fond počeli da promovišu inkluziju i dostojanstveni rad u svojim dokumentima*. Radi se o plemenitim i utemeljenim inicijativama, ali koje ostaju bez potrebne podrške. Dobar primer je MOR-ova *Decent Job Initiative* koja je izazvala mnogo pohvala, analiza i unošenja u javne dokumente mnogih država, ali je donela samo kozmetičke promene.

Danski *flex-security* program je takođe inicijalno izazvao veliku pažnju i pokušaje transplantacije. Ali ovaj koncept mirenja fleksibilizacije radnih odnosa uz obilne nadoknade i tansfere države onima koji gube posao ili ga imaju neredovno, kritičari su izložili raznovrsnim prigovorima. Najubedljivija, metaforička i najduhovitija je teza Adranika Tangiana koja kaže da *program nije dobar kada su vremenske prilike loše*, dakle, kada prekarni radnici postaju mnogobrojni, a budžeti čak i bogatih država se pokažu kao ograničeni. Uz to, očita internacionalizacija prekarijata (globalno tržište radne snage, multinacionalne kompanije) svakodnevno obelodanjuje da su nacionalni socijalni sistemi obično institucionalno rigidni i nespremni da prate internacionalizaciju tržišta rada, pa i prekarizacije.

U „Spasavanju kapitalizma“ Rajh se zalaže za neku vrstu portfolija ili tržišne korpe promena čiji je cilj *predistribucija* – izmena alokacije tržišnih prihoda – a ne njihova redistribucija. Te promene bi bile zasnovane na standardnim liberalnim idejama, kao što su *povećanje*

*minimalne zarade, izmena zakona o radu usmerenog protiv sindikata i promena ugovornog prava koja bi radnicima dala ovlašćenje da preduzmu korake protiv poslodavaca, a dužnicima da brane svoje interese od kreditora. Rajh takođe, traži zakonodavne i druge promene koje bi vratile korporacije na ono što su bile pre pola veka: organizacije koje nisu odgovarale samo svojim deoničarima, nego širem krugu zainteresovanih učesnika, između ostalog i radnicima i klijentima.*²³

PROGRESIVNO OPOREZIVANJE I SOCIJALNA ZAŠTITA

I prema francuskom ekonomisti Tomasu Piketiju (*Thomas Piketty*) minimalne nadnice sprečavaju poslodavce da iskoriste svoju komparativnu prednost iznad nekih razumnih ograničenja (Piketty, 2014:253).

Progresivni porez bi zaustavio ili bar usporio rast nejednakosti koje danas raste po stopi koja se na dugi rok ne može održati. Čista i perfektna konkurencija tu devijaciju ne može otkloniti (Piketty, 2014:517). Kada je o redistributivnim strategijama reč, primera radi, raskid s poluvekovnom politikom progresivnog oporezivanja u Velikoj Britaniji prepoznatljivo je postignuće po kojem se i danas pamti epoha tačerizma (kao što je osobeno dostignuće reganizma bio Zakon o poreskoj reformi (donet 1986. godine) kojim su najviše poreske stope u SAD smanjene na 28%). Novi laburisti iz epohe Tonija Blera takvu odluku nikada nisu doveli u pitanje, baš kao što ni demokrate u vreme Klintonovih ili Obaminih mandata nisu postavljale pitanja o Reganovoj poreskoj politici.

Ideja o povratku na fiskalnu politiku progresivnijeg oporezivanja čini važan deo plana Entoni Atkinsona. Veliko smanjivanje poreskih stopa za najviše dohodovne razrede doprinelo je naglom rastu nejednakosti počevši od osamdesetih godina, a da pritom nije ostvarena adekvatna korist za društvo u celini. Zato ne treba ni gubiti vreme na rušenje tabua koji kaže da marginalna stopa poreza nikada ne sme premašiti 50%²⁴ (*The New York Review of Books*, 11. 6. 2015. Peščanik.net, 25. 6. 2015.)

To bi omogućilo finansiranje proširenja britanskog sistema socijalne zaštite i redistribuciju dohotka, povećanje beneficija za porodice, kao i uvećanje pomoći za penzionere i nezaposlene u nižim dohodovnim razredima. Atkinson predlaže više verzija takvih mera i scenarija reforme i zaključuje da bi to omogućilo povratak na politiku univerzalne socijalne zaštite koja bi bila svima dostupna, nasuprot uslovljenom pružanju pomoći. Atkinson jasno upućuje na te probleme i govori o formiranju svetske poreske uprave i mogućem povećanju međunarodne pomoći na jedan odsto bruto društvenog proizvoda. Ali daje im manje prostora nego predlozima koji se odnose na Britaniju.

ROLSOVA VIZIJA I RADIKALNI REFORMIZAM

Iako izvestan motivirajući stepen socio-ekonomske nejednakosti može biti poželjan – u meri u kojoj kompetitivni stimulansi pomažu da se proizvede dinamičnija ekonomija koja proizvodi veću dobrobit za sve – nejednakosti koje pomažu onima koji su već bogati da se dodatno obogate, a da pritom ne pomažu onima koji se nalaze u najgorem položaju, to svakako nisu.

²³ The New York Review of Books, pristupljeno 17. 12. 2015. godine.

²⁴ The New York Review of Books, pristupljeno 11. 6. 2015. godine. Peščanik.net, pristupljeno 25. 6. 2015. godine.

Po ovom pitanju, socijalni liberali su dugo bili inspirisani velikim američkim filozofom Džonom Rolsom i njegovom koncepcijom pravde kao pravičnosti. Njegov argument, originalno formulisan u magnum opusu *Teorija pravde*, a zatim dalje razvijan u njegovim kasnijim delima, bio je da pravedno društvo treba da zadovolji dva principa. Prvo, trebalo bi da garantuje jednaka osnovna prava za sve; drugo, trebalo bi da osigura da socio-ekonomska nejednakost radi u maksimalnu korist onih na dnu lestvice (*princip razlike*) i da postoji pravična jednakost mogućnosti u konkurenciji za poslove i funkcije. Rolsova dva principa, uzeta zajedno, čine reper za merenje pravičnosti postojećih aranžmana.

Kao što je posebno naglasio u svojim poznim spisima, on nije smatrao da kapitalizam može ostvariti njegovu teoriju pravde. Rols je tvrdio da u pravednom društvu, politička ekonomija mora biti organizovana sa eksplicitnim ciljem bilo zajedničkog bilo široko raspodeljenog bogatstva i kapitala. Prva opcija odgovara onome što Rols naziva *liberalni socijalizam*: shemama za tržišni socijalizam u kojem je veći deo kapitala u kolektivnom vlasništvu, na ovaj ili onaj način. Opcija sa širokom raspodelom bogatstva i kapitala odgovara *sistemu demokratski regulisanog vlasništva (property-owning democracy): političko-ekonomskom sistemu usmerenom ka raspodeli bogatstva i kapitala što je moguće šire među građanima, držeći ih u što većoj mogućoj meri u privatnom vlasništvu. Pri izboru između ova dva moguća puta ka pravdi, on je smatrao da treba da razmotrimo pitanja kulture, istorije i političke ostvarivosti.*²⁵

Realno ostvarivi sistem demokratski regulisanog vlasništva, *umesto da pokušava da ispravi rezultate unapred izgubljene bitke između tržišnih pobednika i gubitnika post festum, cilja na pravednije širenje dobiti od ekonomske aktivnosti na samom izvoru.*²⁶

Pouzdati se preterano u redistribuciju je naivan optimizam. Oni dobrostojeći su skloni da misle da su *zaradili svoj (neoporezovani) prihod – da je to njihov novac. Čak i društva sa snažnim osećajem za društvenu pravdu, imala bi problema da ostvare bilo šta poput principa razlike putem post festum preraspodele.* Još gore od toga, zavisnost od mehanizama preraspodele, oporezivanja i transfera, otvara vrata za konzervativce da povuku crtu između radničke klase koja je jedva iznad granice siromaštva i totalne sirotinje, što podriva osećaj solidarnosti neophodan za održavanje pravednog društva.

Kako bi se Rolsova uopštena vizija *da društvena pravda zahteva pravedniju preporesku preraspodelu produktivnog bogatstva, a ne samo preraspodelu prihoda* mogla prevesti u progresivni politički program? Brojni autori su razvili neke ideje koje obećavaju.

Prvo, sva deca bi mogla odmah po rođenju dobiti poverenički fond.

Drugo, mogao bi da bude ustanovljen *univerzalni bazični dohodak (UBD)* što je ideja koja stiće sve više pristalica.

UBD bi zamenio druge socijalne transfere (socijalna pomoć, dečji dodaci, osnovne penzije); idealno, UBD bi morao biti adekvatan za društveno prihvatljiv životni standard i bez dodatnih transfera iz plaćenog rada. Dakle, doneo bi osnovnu sigurnost i nudio zaštitu u šokovima koje nestabilnost i nesigurnost u poslu i životu donose svakodnevno. I što je radikalna novina, ovaj i drugi predlozi eksplicitno traže da se rad/posao napusti kao jedini izvor socijalne sigurnosti.

²⁵ Martin O'Neill i Thad Williamson, Boston Review, pristupljeno 24. 10. 2012. godine.

²⁶ <http://www.pescanik.net/s-onu-stranu-drzave-blagostanja-3/>

Treće, država u SAD bi mogla da obezbedi svim mladima supstancijalni ulog od 80.000\$ sa kojima bi započeli svoje odrasle živote, kao što su predložili Brus Ekerman i Ejmi Alkot. Iznađujuće, ali takve velike kapitalne uloge za mlade ne bi bilo nemoguće proizvesti u sadašnjim ekonomskim uslovima, kada bi za to postojala politička volja. *Pod sadašnjom nejednakom raspodelom bogatstva u SAD, bilo bi matematički moguće, bez stvaranja novog novca, obezbediti svim domaćinstvima u SAD osnovna sredstva od oko 100.000\$ po domaćinstvu, putem preraspodele ne više od jedne trećine bogatstva koje je trenutno u vlasništvu najbogatijih jedan posto.*²⁷

Na drugoj strani, brojni autori su se fokusirali na razvijanje oblika proizvodnog kapitala sa širokim vlasništvom, bilo od strane radnika, lokalnih organizacija i samouprava ili drugih hibridnih oblika vlasništva poput kooperativa, zadruga i drugih oblika socijalnog preduzetništva. Pri tome se neretko predlažu promene vlasničke strukture proizvodnog kapitala u mnogo većim razmerama. Džon Remer, na primer, predlaže efektivno podruštvljavanje vlasništva nad akcijama korporacija, dajući svakom građaninu trajni udeo u vlasništvu nad korporacijama.

NOVI MODELI, METODE I IGRAČI

Posledično, u nekim zemljama evrozone (Italija, Španija i Grčka) dolazi do radikalizacije sindikata, kao i političkih partija leve (Syriza, Podemos), koje uz pomoć novih socijalnih pokreta, traže i dobijaju podršku i prekarijata i nezaposlenih i institucionalno i programski se otvaraju ka njima i pokušavaju da ih uključe u svoje strukture. Unutar ovih partija i pokreta se, imajući u vidu socijalni profil njihovih aktivista i pristalica, često zagovara teza da *od radikalizacije srednje klase zavise promene i da ovaj, pre svega, 'kreativni prekarijat,' postaje ključni socijalni akter.*

Primeru radi, politički stil Indignadosa i njenog naslednika Podemos, dijametralno je suprotan dosadašnjoj političkoj praksi: *asambleas* – javna okupljanja na gradskim trgovima i organizovanja preko interneta umesto iza zatvorenih vrata; *marchas* – masovne šetnje; *escraches* – glasni protesti ispred stanova ili radnih mesta pojedinih političara umesto uobičajenih institucionalizovanih demonstracija; svesna konfrontacija kao najviši cilj umesto *concordia y moderación* (pristojnosti i umerenosti) (Stojiljković, 2014:208).

Okupacija prostora takođe ponovo *postaje važan način delovanja, a tiče se ne samo okupiranja objekata i javnih prostora sa velikim simboličkim značajem da bi se izrazio nekakav protest, već i da bi se na ovaj način omogućili kooperativni i alternativni projekti* ili zaštita nekog javnog dobra (napuštena fabrička hala ili soliter) ili zagovaranje i/ili zaustavljanje neke javne akcije (recimo, zaustavljanje privatizacije gradskog vodovoda ili bioskopa, kao u slučaju beogradskog bioskopa Zvezda).

Na kraju da se vratimo i odgovorimo na početnu dilemu – svest da postoji alternativa i da neoliberalno sivilo ne mora biti naša sudbina je početak njegovog kraja.

²⁷ Martin O'Neill i Thad Williamson, Boston Review, pristupljeno 24. 10. 2012. godine.

LITERATURA:

- Atkinson, Anthony, 2015, *Inequality: What Can Be Done?*, Harvard University Press.
- Džad, Toni , 2011, *Teško zemlji*, Pešćanik, Beograd, 2011.
- Hejvud, 2004, *Politika*, Clio, Beograd.
- Hejvud, 2005, *Političke ideologije*, Clio, Beograd.
- Lipsky, Michael, 2010, *Street-Level Bureaucracy: Dilemmas of the Individual in Public Service*, The Russel Sage Foundation.
- Milanović, Branko, 2012, *Bogataši i siromasi: kratka i neobična istorija globalne nejednakosti*, Službeni glasnik, Beograd.
- Muehlebach, Andrea *The Moral Neoliberal: Welfare and Citizenship in Italy*, 2012.
- Offe, Claus, 2011, *The Vanishing "Shadow of the Future"*, u *European Journal of Sociology*, Vol 52 (3).
- O'Neill, Martin i Thad Williamson, *S onu stranu države blagostanja*, Boston Review, 24.10.2012, Pešćanik.net 01.11.2012.
- Piketty, Thomas, 2014, *Capital in the Twenty-First Century*, Harvard University Press.
- Politička sociologija savremenog društva*, 2014 (priredio Zoran Stojiljković), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Soroš Džordž, *Prikaz knjige Roberta B. Reicha Saving capitalism: For the many, not for few / Spasavanje kapitalizma: za većinu, ne za manjinu*, Knopf 2015 The New York Review of Books, 17.12.2015. Pešćanik.net, 05.12.2015.
- Piketty, Thomas, *Prikaz knjige Anthony B. Atkinsona „Inequality: What Can Be Done? / Nejednakost: šta da se radi?“*, Harvard University Press 2015, Pešćanik.net,
- Rols, John, 1999, *A Theory of Justice*, Harvard University Press.
- Ružica, Miroslav, 2011, *Zašto je evropska socijaldemokratija u krizi: Pan-evropska debata o budućnosti ESD, 2009 – 2011, Političke perspektive*, 3/2011, str. 79-106.
- Ružica, Miroslav, 2013, *Krize i mogućnosti obnove evropske socijaldemokratije*, u *Levica u postkriznom kontekstu*, Friedrich Ebert Stiftung i Centar za demokratiju FPN, Beograd.
- Ružica, Miroslav, 2015, *Prekarizacija i prekarijat u Evropi*, u : *Od novinara do nadničara. Prekarni rad i život* (ur. Srećko Mihailović), Centar za sindikalizam, Fond za otvoreno društvo, Dangraf.
- Smith, Adam, 2006, *The Theory of Moral Sentiments*, Dover Publication Classics, Mineola, NY.
- Šunderić, Žarko, 2015, *Uloga institucija u stvaranju socijalne kohezije*, Fefa, Beograd.
- Wilkinson, Richard, Pickett, Kate, 2009, *The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better*, London:Allen Lane.
- World Happiness Report*, 2013, Colombia University, The Earth Institute.

PROF. ZORAN STOJILJKOVIĆ, PH.D.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

MARGINALIA ON HAPPINESS AND EQUALITY

Abstract: *Until some ten years ago it seemed that the subversive ideas from the end of the 18th century – freedom, equality, democracy, as well as the right of ownership and the right to pursue one's happiness – had been almost universally accepted. At the same time, at least during the last four decades, we have been witnessing growing inequalities accompanying and resulting from "turbo-globalisation", the debt crisis and the associated "weak democratic condition" of modern post-democratic orders. Interaction between ever-growing terrorism, "humanitarian interventions" and the migrant crisis seem to have called into question something that appeared irreversible.*

In this paper I will focus in particular on the key, and largely controversial idea of equality. I will first attempt to prove the thesis that growing inequalities emerged as a result of the synergetic operation of technological innovations and the globalisation process, which created assumptions for market growth and the political power of large capital, as well as the dismantling of the national state, resulting in multinational capital becoming practically unlimited. Neoliberalism represents an ideological amalgam of this trend. The other objective of this exercise is to provide a critical overview of models and actors involved in the restoration of equality and a welfare society, and social cohesion focussing on "classical" issues of (pre)redistributive reduction of social inequalities.

Key words: *equality, good rule, happiness, market and political power.*

DA LI JE SOCIJALDEMOKRATIJA KLINIČKI MRTVA?

Sažetak: Ovim esejem branim tezu da je socijaldemokratija kakvu danas baštine partije socijaldemokratske orijentacije, zapravo negacija svih etapa razvoja ideje socijaldemokratije kroz istoriju. Da li smo u pravu ako kažemo da su danas, primera radi, rasprave marksovsko – bernštajnovskog tipa oko metoda borbe proleterijata postale izlišne jer socijaldemokratija više ne zagovara nikakav vid borbe protiv kapitalističke eksploatacije? Da li smo danas, u postindustrijskim društvima suočeni sa manjkom konceptualnih aparata sa kojima možemo adresirati i konfrontirati savremeni kapitalizam kojeg mnogi, opravdano ili ne, nazivaju „postkapitalizmom”? Da li je socijaldemokratija danas skliznula u sopstvenu suprotnost? Da li to znači da „klinički mrtvu” socijaldemokraciju ne treba „reanimirati”, već je treba ostaviti iza sebe i pokušati iznaći nove teorijske paradigme, kao i nove i efikasnije načine borbe protiv kapitalizma i inherentnih mu kontradikcija? U ovom eseju braniću pozitivne odgovore na sva navedena pitanja. Najpre ću se osvrnuti na istorijski proces tokom koga je socijaldemokratija na evropskom nivou „gubila svest”. Zatim ću dokazati da su oni koji su je navodno spašavali iz tog stanja, zapravo bili dodatni narušavaoci njenog „zdravlja”. Posledično, dokazaću da je konačno, socijaldemokratija ušla u stadijum „kliničke smrti”. Pored analize stanja socijaldemokratije na evropskom nivou, pozabaviću se i dodatnom kontekstualizacijom evropskog trenda, na prostoru bivše Jugoslavije.

Ključne reči: socijaldemokratija, Evropa, bivša Jugoslavija, kapitalizam, klinička smrt.

UVOD

U svojoj knjizi o postdemokratiji, Kolin Krauč (Colin Crouch) osvrćući se na nove pojavnosti u ponašanju političkih partija, primećuje da je jedan od sindroma postdemokratskog doba i to što se političke partije sve više okreću ka personalizaciji politike. Ovakav trend svakako ima svoje korene u američkom fenomenu desupstancijalizacije politike i njene komodifikacije. Sve češće, kako navodi on, počinjemo da smatramo normalnim to što nam političke partije svoje programe predstavljaju kao neakve *proizvode*. Ovakva je praksa iz anglosaksonske političke sfere prešla i u države za koje se očekivalo da će se, zbog negativnog istorijskog iskustva sa raznim vođama, odupreti ovakvom trendu gubljenja političke supstance i okretanje ka ispraznom obliku *prodavanja* personalizovanih, ali i desupstancijalizovanih stranačkih *proizvoda*. Kao jednu od takvih zemalja Krauč navodi i Italiju koja je nakon Musolinija bila izuzeta iz postdemokratskog trenda u domenu partijske sfere političkog, sve do 2001. godine. Tada Silvio Berlusconi ulazi u izbornu trku za drugi premijerski mandat (prvi je bio od 1994. do 1995. godine) i čitava kampanja liberalno – desne koalicije *La Casa delle Libertà* (*Kuća slobode*) biva svedena na njegovu ličnost. Umesto da se posluži personalizacijom i desupstancijalizacijom politike od strane Berlusconija, kao platformom za politički napad i na postdemokraciju odgovori demokratijom – navodi Krauč – italijanska socijaldemokratska levica odgovorila je individualizacijom sopstvene kampanje (Crouch, 2004:26/7).

Kroz ovaj primer može se, sažeto, opisati čitav spektar razloga zbog kojih u ovom eseju branim tezu da je evropska socijaldemokratija klinički mrtva i da ne treba trošiti snagu na reanimaciju. Strategija kojom se socijaldemokratska levica na evropskom nivou prilagodila globalizujućoj ideološkoj hegemoniji neoliberalnog kapitalizma u poslednjih nekoliko decenija, a pogotovo u poslednje dve decenije, ne može se više nazvati ni zaokretom. Umesto toga, nastupio je period harmonizacije odnosa sa liberalnom, a vrlo često i konzervativnom desnicom. Stoga se socijaldemokratsko prilagođavanje novonastalim geopolitičkim, a onda i ideološkim i ekonomskim rasporedom snaga na globalnom nivou, može nazvati asimilacijom, to jest srastanjem sa nekadašnjim političkim suparnicima. U tom novom ruhu, nekada zastupnici interesa radništva i obespravljenih društvenih slojeva, pristali su na *politiku konsenzusa* u čijoj srži se, kako to primećuje francuski filozof Žak Ransijer (*Jacques Ranciere*), nalazi pristanak na podređenost vlastite klase, odnosno vizija nošena logikom oligarhijskog sistema (Ranciere, 2008:93).

Ideološki *melting pot* tako je pogodio i predstavničku demokratiju, pa se politička klasa u njoj pojavila u nikada homogenijem, gotovo monolitnom obliku. Mihelsov (*Robert Michels*) *gvozdeni zakon oligarhije* doživeo je svoju punu manifestaciju u periodu nakon završetka hladnog rata. Politički predstavnici više političkih ideja, društvenih i klasnih skupina, interesa i pretenzija, stopili su se u manje-više jedinstveni, elitni blok. Međutim, nisu sve ideološke strane odstupile od svojih načela i nisu sve partije izneverile interese i očekivanja dela biračkog tela zbog kog postoje u institucionalizovanoj formi. Konzervativne i desnoliberalne stranke nikada nisu odustale od svog elitizma i nastojanja da demokratsko odlučivanje u reprezentativnom sistemu svedu na što manji broj participanata i to, obično onih čiji ih kapital finansira, uslovljava, održava u političkom životu i zbog čijih su interesa ispočetka i osnovane. Sa druge strane, partije socijaldemokratske levice od nekada revolucionarnih, pa onda reformističkih ali i dalje radničkih partija, postale su drugom stranom kapitalističke medalje.

ULOGA SOCIJALDEMOKRATIJE POSLE 1945. GODINE U ZAPADNOJ EVROPI

Od kad je Entoni Gidens (*Enthony Giddens*) napisao svoju prvu knjigu o *nadilaženju ideoloških podela* (Giddens, 1994), nazivajući ih pritom političkim konzervativizmom, isti autor je u svojoj narednoj knjizi *Treći put* (*Third Way*) ipak izvršio autokorekciju, navodeći da bi umesto napuštanja ideoloških podela trebalo ipak, *obnoviti socijaldemokratiju* (Giddens, 1998). Međutim, ovde se neću baviti Gidensovim predvorjem za blerovsku političku agendu koja je doprinela konačnoj asimilaciji evropske socijaldemokratije u *mejnstrim ekstremni centar*, kako ga je nazvao Tarik Ali (*Tariq Ali*) (Ali, 2015: Uvod). Moja je pozicija ovde: da je to što je socijaldemokratija tokom procesa *stopljavanja* sa nekadašnjim ideološkim suparnicima postala *suvišna*, samo najupečatljiviji sindrom – pre nego uzrok stanja kliničke smrti u kom se danas nalazi evropska socijaldemokratija. Ovakvu tvrdnju zasnivam na dvostepenoj argumentaciji koja teži ka tome da mapira ranije uzroke konačne kapitulacije socijaldemokratije pred naletom neoliberalne hegemonije (Mouffe, 2000:5).

Prvi je stepen ekonomski. Ukratko, ovde je od odlučujuće važnosti uvesti dodatni element u analizu i to odnos između Sjedinjenih Američkih Država i Evrope nakon Drugog svetskog rata. Najpre, svojim novim Globalnim planom na konceptualnom nivou i Maršalovim

planom na praktičnom, SAD je u vreme svoje *New Deal* faze imala sledeću logiku. Kako je nakon rata njena industrijska proizvodnja bila superiorna u odnosu na ostatak sveta, ona je morala pronaći i adekvatna tržišta za plasiranje svojih proizvoda. Maršalovim planom najpre je planirana reindustrijalizacija Zapadne Evrope (ali na prvom mestu Zapadne Nemačke) i to tako što se u formi jednokratne pomoći, prema tom planu, iz američkog budžeta slilo 5,3 milijarde dolara samo u prvoj godini primene programa (1947) – dok se do kraja 1953. godine ova suma popela na 12,5 milijardi. Ne bez razloga, ovaj plan čije je ime bilo *Maršal plan* (*Marshall plan*), bivši potpredsednik Sjedinjenih Država Henri Valas (*Henry Wallace*) i verovatno najveći socijalista koji je ikada kročio u Belu kuću, a koji je kasnije bio smenjen od strane Henrija Trumana, nazvao je *Martial plan* ili *Vojni plan* (Varoufakis, 2013:72). Ne samo iz geopolitičkih i vojnih razloga, SAD je dakle uložila novac u Zapadnu Evropu (i Japan sa druge strane), ne bi li obezbedila tržište za izvoz svoje nadmoćne industrijske proizvodnje (pri čemu je presudno kumovala i osnivanju preteče Evropske unije, odnosno formiranju Zajednice za ugalj i čelik i skidanju trgovinskih barijera najpre u zapadnom delu Evrope, a onda i širom kontinenta). Takozvana *država blagostanja* koja je iznedrila ono što danas nazivamo *30 slavnih godina* nakon završetka Drugog svetskog rata, za šta obično vezujemo primenu kejnzijanske ekonomske logike, veliku javnu potrošnju i socijalna davanja - svoj nastanak tako, duguje pre svega američkom interesu da u Zapadnoj Evropi dobije društvo koje će moći da konzumira njihov izvoz. Prvi zaključak koji želim da izvedem je dakle, da nije evropska socijaldemokratija bila ta koja je imala *zlatno doba* nametanja svojih agendi, već je američka industrijska proizvodnja trebala od Zapadne Evrope primenu kejnzijanskih mera kako bi imala gde da plasira svoje proizvode (to jest, kako bi imao ko da ih konzumira). Onog momenta kada SAD od države sa trgovinskim suficitom, postaje država sa trgovinskim deficitom (u razloge ovde nemam prostora da ulazim), odnosno kad joj više nije bila potrebna Evropa za konzumaciju – već joj je trebalo što više investicija u domenu finansija (Wall Street) kako bi se finansirao taj deficit, *država blagostanja* u Evropi nestaje i Evropa se još jednom prilagođava novoj vrsti diktata koji stiže iz SAD-a, a to je zaokret ka hegemoniji korporacija i vladavini finansijskog kapitala (Varoufakis, 2013c: 109).

Druga platforma na kojoj želim da razvijem argumentaciju za tvrdnju da *blerovski momenat* (odnosno njegove varijacije poput Šrederove *neue Mitte*), nije uzrok pozicije na kojoj se danas nalazi socijaldemokratija (a to je pozicija naličja kapitalističke medalje) – već samo razgolićeni oblik onoga što je ona postepeno postajala nakon 1945. godine jeste politička platforma. Nema nikakve sumnje u to da je u vreme Hladnog rata sovjetski model socijalizma u svojoj totalitarnoj staljinističkoj, a onda i autoritarnoj poststaljinističkoj fazi vodio ka dehumanizaciji i da je moć države i razlika među klasama u to vreme u Sovjetskom Savezu bila veća nego u Zapadnoj Evropi (From, 1963:265). Ovo je važno naglasiti jer je prvi činilac rasprave o reakcionarnoj ulozi socijaldemokratije nakon 1945. vezan upravo za strah na Zapadu od bauka *komunizma* koji bi mogao da se prelije sa Istoka. Hoću reći da je ovaj strah bio razumljiv, jer je ono što je pretilo (sovjetski antihumanistički *socijalizam*) bilo ekonomski i politički inferiorno u odnosu na trenutno *blagostanje* unutar kapitalizma. Moja zamerka socijaldemokratiji ne ide tako u smeru kritike njene hladnoratovske antisovjetske pozicije, već ide ka kritici odabira alternative. Drugim rečima, ono što je bila konceptualna obaveza čak i takve socijaldemokratije koja je u to vreme već raskrstila sa revolucionarnim putem u socijalizam, jeste bio reformistički - ali i dalje *socijalistički humanizam*. Umesto toga, ona je prihvatila nešto što se tada usled povoljnih geopolitičkih i ekonomskih okolnosti pojavilo kao humanistički kapitalizam. Greška je dakle bila u tome što se nije težilo ka humanističkom

socijalizmu koji bi trebalo da označava *industrijsku organizaciju u kojoj će svaki radni čovek biti aktivni i odgovorni učesnik, gde će rad biti privlačan i sadržajan, gde kapital neće upošljavati rad, već rad kapital* (From, 1965c:270). Sa druge strane, humanistički kapitalizam koji je zapadno – evropska socijaldemokratija prihvatila i njime se dičila označavao je kratkoročno umanjeno klasno i intenzitet klasne dominacije u vreme uzlaznog ekonomskog ciklusa sa jedne i povoljnih geopolitičkih okolnosti sa druge strane. Ova fetišizacija SAD kao snabdevača *socijalnog* u socijalnoj državi, neretko je vodila ne samo ka ekonomskom, već i političkom zaokretu i to u vidu podržavanja onoga što socijaldemokratija nikada ne bi trebalo da podrži – a to su imperijalistički pohodi.²⁸

Proleterski pokreti i njihovi politički predstavnici koji su stajali na *levljim* političkim stanovištima od socijaldemokratije, ugušeni su ovakvom praksom, baš kao što je poništena i njihova važna istorijska uloga u ostvarivanju svih radničkih (pa i građanskih) prava u Zapadnoj Evropi.

Ispunjenjem zahteva za potrošnjom i stvaranjem konzumerističkog društva kratkoročno, revolucionarni pokreti su se našli u situaciji da prihvate sopstvenu političku nemoć koja je, uz navigaciju kratkotrajnog humanističkog kapitalizma, politički integrisana u sistem koji će ih usled degradirane političke pozicije i otud političke impotencije, ubrzo lišiti prava koja su uživali u *državi blagostanja* (Hobsbawm, 2011:327). Ono što je počelo kao pogrešan odabir alternative u drugoj polovini dvadesetog veka, u devedesetim godinama ustoličilo se kao začetak smrtonosne bolesti socijaldemokratije od koje je, nakon krize 2008. godine ona konačno zapala u komu. U ovom trenutku, socijaldemokratija, tako klinički mrtva, vegetira i prikazana je na aparate za disanje.

SOCIJALDEMOKRATIJA U BIVŠOJ JUGOSLAVIJI

Ako je zapadnoevropska socijaldemokratija imala određenu genezu razvoja, kontinuiteta i onda laganog napuštanja najpre revolucionarnog, a onda i reformističkog puta ka napuštanju kapitalizma, onda je socijaldemokratija u bivšoj Jugoslaviji imala dve svoje glavne etape, na početku i na kraju 20. veka (između kojih se dogodila Komunistička partija i socijalistička era koja se može smatrati trećom fazom). Od 1903. do 1919. godine u Srbiji je politički delovala Srpska socijaldemokratska stranka (od 1909. godine *partija*). Ova politička snaga bila je jedna od dve socijaldemokratske partije u Evropi koja je glasala protiv ratnog budžeta matične države u predvečerje Prvog svetskog rata. Principijelna i nespremna da bije bitke srbijanske buržoazije, ova partija jedina je govorila o Drugom balkanskom ratu kao zaokretu u odnosu na 1912. godine kada je cilj bio odbrana od okupatora. O Drugom balkanskom ratu i srbijanskoj buržoaziji, Tucović piše:

“(...) da su ova gospoda stajala što god bliže idejama socijalne demokratije, ne bi ušla u taj apsurdan položaj: da u isto vreme kada se bore protiv zavojevačke politike Austro-Ugarske i Italije, preporučuju i brane zavojevačku politiku Srbije. Njihovo gledište je očajno prosto: Arbaniju hoće da porobe te hoće da porobe, pa kada joj je to suđeno, onda je bolje da taj porobljač bude Srbija nego ove dve velike sile.” (Tucović, 2011:36)

²⁸ U vreme dok je, primera radi, bio u opoziciji u šezdesetim godinama i tragao za načinima da dođe na vlast, nemački SPD je u svojoj podršci američkom ratu u Vijetnamu prednjačio u odnosu na konzervativce. Godine 1966. čak je i konzervativni, antikomunistički Aksel Springer objavio članak u kom je podsetio Amerikance da je vijetnamsko pravo na samoopredeljenje važeće čak i ako ishod slobodnih izbora u toj zemlji bude nepovoljan po njih. Vidi, Sassoon, Donald, *One Hundred Years of Socialism*, I.B Tauris, 2010:344.

Pored socijaldemokratske partije u Srbiji, postojalo je još nekoliko grupa poput Jugoslovenske socijaldemokratske stranke koja nastaje u Sloveniji, a koja je težila ka tome da ujedini socijaldemokratske snage u delu slovenskih zemalja unutar Austro-Ugarske monarhije (od 1896). Ova stranka raspala se 1918. godine, nakon što je prethodno, još uvek celovita, pozdravila pobedu Oktobarske revolucije.

Jugoslovenski period ovde nije u centru analize, ali jeste važna referenca kada se uzme u razmatranje stanje socijaldemokratske levice na postjugoslovenskom prostoru u drugoj pomenutoj fazi (ili trećoj, ako se u analizu uvrsti i period dominacije Komunističke partije). Od početka rata u bivšoj Jugoslaviji naovamo, karakterističan je radikalni prekid kako sa socijaldemokratijom kasnog 19. i ranog 20. veka, tako i sa socijalističkom prošlošću. Socijaldemokratija bivše Jugoslavije koja je posle 1990. godine trebalo (makar teorijski) da u višestranačju brani interese radničke klase i na neki način, nasledi (što formalno – pravno i jeste bio slučaj) bivšu Komunističku partiju, okrenula je leđa svom nasleđu na koje se mogla (ili morala) osloniti. Ovome su u devedesetim godinama značajno doprinela i ratna zbivanja, ali to ne može biti izgovor. Jugoslovenska socijaldemokratska partija, primera radi, nikada nije prihvatila popularno nacionalističko naginjanje u Sloveniji, iako je bila pod okupacijom Austro-Ugarske. Srpska socijaldemokratska partija nikada nije prihvatila ratni budžet za rat koji se poveo usled imperijalističkih trvenja velikih sila, baš zbog toga što je srbijanska buržoazija imala slične pretenzije, samo regionalne. Principi socijaldemokratije ne zavise od istorijskog trenutka, pa se tako ne mogu napuštati i prisvajati kako vetar dune.

Umesto da budu kontrateža nacionalističkom (i buržoaskom) ratu devedesetih, republičke naslednice Komunističke partije Jugoslavije postale su aktivne u kreiranju politika i *odbrani nacionalnih interesa*. Tako su se, za razliku od zapadnoevropskih socijaldemokratskih partija, ove u našem regionu pojavile odmah kao mrtvorodenčad. Dopustile su sebi da uđu u začarani krug u kom su se od nacionalizma iz susednih republika, branile podržavanjem nacionalizma u sopstvenim republikama. Pri tome nisu imale snage da na nacionalizam odgovore jedino kako mogu s obzirom na to da su socijaldemokratske – a to je internacionalizmom. Začarani krug reakcije na hrvatski, albanski, srpski, bošnjački ili bilo koji drugi nacionalizam unutar bivše Jugoslavije ostavio je zapis o socijaldemokratskim snagama u regionu kao o snagama protivrečnim samim sebi, a o njihovim političkim zastupnicima kao o nacionalnim socijaldemokratama. Logiku opisa koji je Olivera Milosavljević dala kada je govorila o aktuelnoj rehabilitaciji kolaboracionista, možemo primeniti i na ratne godine. Milosavljevićeva navodi:

„Kolaboracija se danas pravda sa argumentacijom da savremenici nisu imali, niti su mogli imati punu svest ni saznanja o tome šta fašizam jeste i čemu teži, nisu mogli znati za koncentracione logore i masovna ubijanja, sa tezom da je rasizam bio opšte mesto i da su tada svi mislili u rasističkim kategorijama, pa se pozivanje na rasu ne može smatrati rasizmom.“ (Bešlin i Atanacković, 2012:35)

Nije li naraciju koja stoji iza aktuelnih procesa rehabilitacije nacifašističkih kolaboranata iz vremena Drugog svetskog rata u regionu bivše Jugoslavije, moguće preslikati i na pravdanje pozicija socijaldemokratije u devedesetim godinama, u vreme ratnih zbivanja? Nije li gotovo pa moguće, današnje apologetisanje socijaldemokratskog učešća u kreiranju atmosfere mržnje i straha, svesti na to da oni u devedesetim godinama nisu znali za zločine, da je nacionalizam bio opšte mesto i da su svi mislili u njegovim kategorijama, da se pozivanje

na naciju u to i takvo vreme – ne može smatrati nacionalizmom? Kada imamo takve temelje jedne političke pozicije koju danas sa malo uspeha pokušavaju reinkarnirati razni oportunisti na političkim scenama u bivšoj Jugoslaviji, onda nije čudno to što su takvi pokušaji ne samo jalovi već i pomalo neozbiljni. Kako je nedavno na jednom skupu saopštio hrvatski autor Viktor Ivančić, osvrćući se na splitski logor „Lora“, problem nije u tome da ljudi ne znaju šta se tamo događalo, već u tome što su ljudi sa tim što se dešavalo saglasni. Sličan zaključak može se, po mom uverenju, izvesti i kada je u pitanju socijaldemokratija u vreme i nakon ratnih sukoba devedesetih godina.

Ipak, nakon završetka rata u bivšoj Jugoslaviji, pojavljuju se težnje ka *ispravljanju* krivudave socijaldemokratske linije od strane novonastalih partija. Dva su parametra sada u igri. Jedan se i dalje tiče ratnog nasledstva i pristajanja na delovanje u nacionalnom kontekstu (u šta se ubraja i odnos prema socijalističkoj prošlosti u zajedničkoj državi), a drugi se tiče ekonomskih agendi kojima se ovde neću baviti. Razlog za ovakvu odluku pronalazim u tome da je ekonomski sunovrat socijaldemokratije postao gotovo pa opšte mesto, a da je umesto ekonomskih alternativa (kojima se više uopšte ne bavi), socijaldemokratija počela sebe razlikovati u odnosu na desnicu preko leđa političke agende.

Analiza stanja socijaldemokratije u bivšoj Jugoslaviji, koja nakon rata deluje u okvirima koji su joj neadekvatni (što će reći ne samo u nacionalnim, već (etno)nacionalističkim), može početi od jedne matematičke postavke. Kada matematičari određuju vrednost funkcije „X“, onda oni određuju koja je vrednost „X“ kada on prođe kroz jednu kutiju i preslika se u skupu „Y“. Tako funkcija od „X“ ili matematičkim znakovima iskazano „f (x)“, može dobiti različite vrednosti u setu „Y“, kao na primer „2x“. Tako za funkciju $f(x) = 2x$, ukoliko je vrednost „X“ jednaka broju dva, njegova vrednost u skupu „Y“ iznosi četiri. Ako uzmemo međutim da je naš „X“ socijaldemokratija, a *kutija* kroz koju prolazi nacionalni okvir, onda se njena funkcija u skupu „Y“ preslikava kao „-X“, odnosno kao potpuna negacija. Vratimo se sada našem političkom parametru.

Ne bi li se nekako ogradila od uloge tvorca ili u najboljem slučaju pasivno–agresivnog posmatrača u (krvavom) procesu kreiranja nacionalnih (ili etnonacionalnih) država na tlu bivše Jugoslavije, ona je pribegla različitim metodama. Jedna od najrasprostranjenijih, pozicionirala je socijaldemokratiju na ovom prostoru kao građansku opciju koja predstavlja protivtežu nacionalizmu unutar granica sopstvene države. Ona je sve češće počela govoriti o temama kao što je vladavina prava, sekularizam, individualne slobode i ljudska prava. Sve ove teme najpre (u svojoj finalnoj formi), uopšte ne pripadaju tradiciji iz koje su nastale socijaldemokratske partije – već pripadaju ideji liberalizma i građanskoj opciji. Pod nazivom koji u sebi sadrži ideal demokratije (i to socijalno odgovorne), socijaldemokratija se transformisala u jednu pristojnu građansku opciju za koju je postalo gotovo opšteprihvaćeno da jedina može biti protivteža klerikalnom (etno)nacionalizmu. Nažalost, u najboljem slučaju građanska socijaldemokratija se suprotstavlja etnonacionalizmu građanskim nacionalizmom. Teme koje pripadaju uopšteno demokratskoj tradiciji, a onda i tradiciji socijalne demokratije kao što su popularni suverenitet ili jednakost (Mouffe, 2000c:Uvod), bačene su na isto ono smetlište na koje je bačena i ideja o jedinstvu jugoslovenskih naroda. Problem dakle nije u tome što je socijaldemokratija uopšteno, pa i ona u bivšoj Jugoslaviji, prisvojila građanske ideale, već u tome što u tim građanskim idealima nije prepoznala zaslugu pokreta iz kog je sama iznikla. Tako je radničkom pokretu koji je u vreme pre institucionalizacije njegovih

interesa (u vidu socijaldemokratskih partija), vaninstitucionalno izborio prava koja se sada pripisuju građanskom nasleđu, oduzeta zasluga za ostvarivanje prava poput univerzalnog glasačkog prava ili odvajanja crkve od države. Drugim rečima, problem nije u tome što socijaldemokratija danas govori o primera radi ljudskim pravima, već u tome što se zadovoljava onim što je konceptualno dostignuto pre njenog insitutucionalnog nastanka i što, sa druge strane, o njima govori iz liberalne perspektive – iste one koja je pristala na uvođenje tih prava tek nakon pritiska radničkog i drugih demokratskih pokreta. Drugim rečima, ako je liberalni centar kooptirao koncepte koji su svoje postulate izvukli iz stvarnosti stvorene pod pritiskom radničkih pokreta, onda zadatak socijaldemokratije nije puko zagovaranje istih tih koncepata, već naglašavanje istorijskog značaja koji je njen izvorni elektorat odigrao u ostvarivanju prava, iz kojih su onda proistekli koncepti poput sekularizma ili ljudskih prava. Istovremeno, one vrednosti koje su ostale na levisi poput gorepomenute jednakosti ili popularnog suvereniteta, potpuno su iščezli iz socijaldemokratskog diskursa. Ovim je sebe generalno ali i u konkretnom postjugoslovenskom kontekstu, socijaldemokratija napravila naličjem desnog centra (ali i reaktivnog nacionalističkog diskursa koji je preplavio države u bivšoj Jugoslaviji), a na opštem nivou upala je u zamku paradoksa zvanog liberalna (ili liberalizovana) demokratija:

Oni će (socijaldemokrate prim.aut.) zagovarati ljudska i građanska prava; promovisati legislativu koja podržava zahteve onih kojih se diskriminisalo i kojih se i dalje diskriminiše; nastojati da omoguće širi pristup obrazovanju, kulturnim aktivnostima i zdravstvenoj zaštiti. Ali da bi neko imao takva ubeđenja, ne mora biti posvećen socijaldemokratskoj agendi. Progresivni liberali, „socijalni“ hrišćani (ili muslimani), pa čak i „saosećajni“ konzervativci, takođe mogu raditi isto to. (Sasson, 2014:IX)

ZAKLJUČAK

Na krilima knjige Hane Arent (*Hannah Arendt*) o poreklu totalitarizma, na zapadu Evrope levica se podelila između antikapitalističke i *antitotalitarne*. Ova koja je bila anti-kapitalistička, sa izuzecima nekih staljinističkih marginalnih kružoka, bila je istovremeno i antitotalitarna. Međutim, ona koja je pristala na *mejnstrim* antitotalitaristički ideloški trik, pristala je na izjednačavanje komunista sa nacistima, preko leđa izjednačavanja staljinizma sa nacizmom. Ovaj se trend naposljetku proširio, pa čak i ekstremizovao na prostoru Istočne Evrope posle 1989. uključujući i područje bivše Jugoslavije. To znači da je *antitotalitarna* levica u potpunosti odbacila antikapitalizam, počela da barata liberalnim konceptima bez napomene o radničkim zaslugama za uspostavu tih koncepata i na posletku, sve to u nacionalnim kontekstima. Odsustvo određenih tema na takvoj levisi nije problem po sebi, u smislu da bi leva politička ortodoksija mogla vratiti socijaldemokrate na pravi put. Naprotiv, danas je umnogome potrebno iznaći nova rešenja za novu vrstu problema. Problematika je međutim, malo kompleksnija od podele na *staro* i *novo*.

U jednom delu sveta i dalje možemo govoriti o industrijskom radništvu, ali je struktura iznad *glave* industrijskog radnika/ce, potpuno promenila svoj oblik. Ona je znatno internacionalnija, ona je umrežena, korporativnija i naposljetku, znatno moćnija i neuhvatljivija nego pre stotinu ili dvestotine godina. U drugim delovima sveta (u zemljama takozvanog *prvog sveta*), danas gotovo da nema industrijskog radništva, jer je sva industrijska proizvodnja *eksternalizovana*. Umesto nje, danas ekonomijama razvijenih i sve

više polurazvijenih zemalja vladaju uslužne delatnosti i kognitivni rad. Zbog toga su nam danas potrebni novi koncepti i zasigurno, nove strategije i prakse. Međutim, sa pozicije koja je terminološki i politički *očišćena* od leve ortodoksije i koncepata tipičnih za nju, socijaldemokratska levica ne može krenuti putem građenja novih koncepata koji bi više odgovarali današnjem vremenu. Na emancipatornoj bazi drugim rečima, mogu se graditi emancipatorna društva, a i ne moraju. Na antiemancipatornoj bazi može se sa druge strane, izgraditi jedino isto takvo društvo. Najbolji primer je baza na kojoj su izgrađene nacionalne države na prostoru bivše Jugoslavije. Zbog toga je potrebno govoriti o radniku u klasičnom značenju,²⁹ da bi se ono, preko takve jedne osnove, danas moglo redefinisati u istom ili makar sličnom duhu.

Ono što socijaldemokratija nije mogla ili htela da uzme u obzir, a morala je, jeste da nakon 1989. godine ipak nije bio kraj. Nije se zakoračilo i ireverzibilnu istorijsku epohu. Ponovo, nije važno vratiti se radi vraćanja, već radi nadilaženja trenutne atmosfere neminovnosti koja koči kritičku misao. S obzirom na to da se socijaldemokratija ne samo *nije vratila da bi otišla dalje* – već da je bila zamajac u točkovima težnji ka iznalaženju alternative, pa je stoga i završila na aparatima, mišljenja sam da joj te aparate treba isključiti. Reciklirati isti komad koji nakon što mu se zakrpi jedna rupa, u novom obliku ponovo *propušta* kroz drugu, nije previše smisleno pa na kraju ni efikasno. Krizu koja nastupa kada staro odumire, a novo ne može da se rodi (na levisi u ovom slučaju) treba po mom skromnom sudu radikalno preseći. U protivnom, izgledi za koliko-toliko dostojanstven odlazak socijaldemokratije kakvu poznajemo sa političke scene, svakim danom biće sve manji.

LITERATURA:

Ali, Tariq, *The Extreme Center: A Warning*, Verso, 2015.

Bešlin, Milivoj i Atanacković, Petar, *Antifašizam pred izazovima savremenosti*, AKO, 2012.

Crouch, Colin, *Post – Democracy*, Polity Press, 2004.

From, Erih, *Zdravo društvo*, Rad Beograd, 1963.

Giddens, Anthony, *Beyond Left and Right*, Stanford University Press, 1994.

Giddens, Anthony, *The Third Way: Renewing Social Democracy*, Polity Press, 1998.

Hobsbawm, Eric, *How to Change the World: Tales of Marx and Marxism*, Abacus, 2011.

Mouffe, Chantal, *The Democratic Paradox*, Verso, 2000.

Ranciere, Jacques, *Mržnja demokratije*, Naklada Ljevak, 2008.

Sassoon, Donald, *One Hundred Years of Socialism*, I.B Tauris, 2010.

Tucović, Dimitrije, *Srbija i Arbanija: Jedan prilog kritici zavojevačke politike srpske buržoazije*, Mostart, 2011.

Varoufakis, Yanis, *The Global Minotaur*, Zed Books, 2013.

²⁹ Radnik – svako ko živi od svog rada, bez naknadnog profita od rada drugih. Vidi: From, 1963c:270.

FILIP BALUNOVIĆ

PH.D. CANDIDATE AT SCUOLA NORMALE SUPERIORE
FLORENCE UNIVERSITY

IS SOCIAL DEMOCRACY CLINICALLY DEAD?

Abstract: *In this essay, I am defending the main hypothesis that political practice nurtured by today's social democratic political parties, actually negates all the stages of the idea of social democracy developed throughout history. Are we right in saying that today, for example, Marxist-Bernstein type discussions over methods of struggle of the proletariat have become redundant because social democracy does not advocate any form of struggle against capitalist exploitation? Are we today, in "post-industrial" societies, faced with the lack of a conceptual apparatus with which to address and confront modern capitalism, which many, rightly or wrongly call "post-capitalism"? Does today's social democracy contradict itself? Does this mean that the "clinically dead" social democracy should not be "reanimated", but abandoned, and a new theoretical paradigm found, as well as new and more efficient ways of addressing capitalism and its inherent contradictions? In this essay I will argue in favour of the positive answers to all the questions posed above. Firstly, I will discuss the historical process during which social democracy at a European level has "lost consciousness". I will then prove that all those who were allegedly attempting to save social democracy turned out to be the additional destroyers of its "health". I will also prove that social democracy has finally fallen into a coma, or "clinical death". In addition to the analysis of the state of social democracy at a European level, I will deal with the additional contextualization of European trends in the former Yugoslavia.*

Key words: *social democracy, Europe, former Yugoslavia, capitalism, clinical death.*

DRUGI DEO

SOCIJALNA DEMOKRATIJA U EVROPI
I KONCEPT „DOBROG DRUŠTVA”

HENNING MEIER

DIRECTOR OF NEW GLOBAL STRATEGY LTD.

THE GOOD SOCIETY PROJECT

SOCIAL DEMOCRACY AND THE CRISES

Abstract: *The Good Society is a new reform programme for European social democracy that puts policy-formation on the basis of political values first. It breaks with an often too transnational style of politics and emphasises the importance of social, economic and environmental sustainability in policy making.*

Key words: *Good Society, social democracy, politics, policy.*

When the global financial crisis hit more than half a decade ago, many social democrats in Europe believed that their time had finally come. Deregulated financial markets had developed into a self-referential system that was becoming more and more detached from the wider economy. And when the finance industry collapsed it had wide-ranging consequences, given global economic interdependency. The crash of Wall Street brought down not just other financial centers, like the City of London, but plunged the whole of the global economy into a deep crisis that has still not been resolved to date.

It also became clear quite quickly that this global melt down was bound to have significant political repercussions. Surely this should be a 'social democratic moment', as the Oxford historian David Marquand mused. Was it not social democracy that had always argued for the appropriate regulations to steady inherently unstable markets? Was it not this that had just happened? Real world evidence that one of the main planks of social democratic theory is right and markets need to be regulated to function properly?

Seven years on it is fair to conclude that the *social democratic moment* has not happened yet. In Europe, the political repercussions of the crisis have materialized as have substantial political volatility and semi-permanent emergency politics. The problems of the financial sector also corresponded with major shortcomings in the construction of the Euro. What had started as a financial crisis became a crisis of the Eurozone and the European Union at large. The resulting political discontent has not benefitted social democrats even though on the surface the conditions might have looked that way. So why is this case, and what does this mean for the future of social democratic politics?

SOCIAL DEMOCRACY AFTER THE THIRD WAY

In order to answer these questions one has to understand the development of European social democracy in the decades before the economic crisis. In the 1990s and 2000s social democratic parties assessed their situation and tried to determine the reasons why they had significantly lost electoral appeal ever since the late 1970s. There are of course many country-specific variations, but one common concern was that against the backdrop of the emerging free market the doctrine of traditional social democratic politics looked outdated. The old ways were identified as the reason why electoral fortunes were declining.

In reaction to this, and inspired by the experiences of the New Democrats and Bill Clinton in the USA, many social democratic parties started a renewal process to adjust their political programs. This *Third Way* adjustment period basically led to different forms and degrees of social democratic accommodation towards the neoliberal mainstream. New Labour in Britain and the *Neue Mitte* in Germany were just two examples of different *Third Ways* that emerged all over Europe.

This programmatic renewal had several consequences. As it meant moving towards, rather than challenging, neoliberal political orthodoxy, the development of real political alternatives and visions was neglected. Especially the acceptance of the *economization* of almost all areas of politics, including social policies, led to a monolithic political discourse. Political renewal is always necessary and social democracy should of course learn lessons from conservative, green and liberal ideas. But the extent to which this political adjustment process was conducted, in many cases led to the accusation, which one still hears to this day, that social democratic parties have sacrificed their core beliefs and have become almost indistinguishable from their political competitors.

In electoral terms, the *Third Way* worked well for a time. At the end of the 1990s all but a few EU member states had governments led by social democrats. Many of them had implemented bold policy agendas based on their new politics. The *Third Way* seemed to have won the day. Even though cracks started to appear a bit earlier, the problems really began when the financial crisis revealed that all the old-fashioned social democratic talk about the inherent instability of markets was not that outdated after all and that we were entering a period of global economic turmoil.

At this point, what seemed like strengths before the economic collapse became fundamental weaknesses: as social democrats had neglected the development of an alternative political program in the previous decades, the crisis hit them intellectually unprepared. There simply was no real political alternative on offer. Even worse, as many social democrats in government had pushed through deregulation agendas, they were not just seen as politically clueless but, moreover, as collaborators in a failing system. This led to a breakdown of trust and alienated significant parts of the traditional social democratic support, already disaffected by unpopular policy measures even further. Against this backdrop, it is unsurprising that social democrats were not the political beneficiaries of the crisis.

The reasons why the *social democratic moment* never happened also present the backdrop to the contemporary challenges. European social democrats struggle with the rapid change that is taking place around them. The Eurozone crisis required and still requires bold decisions and further steps towards European integration that seemed unthinkable only a few years ago. The alternative to the integration leap forward is a slow renationalization, which has equally been unthinkable until most recently. The European Union's core competence of *muddling-through* has reached its limits and will not be good enough to stabilize the situation for good. And Europe's citizens, some of whom are suffering from severe economic hardship not seen in modern times, are confused, disillusioned and unconvinced about any direction.

This political storm, which requires bold leadership, has hit social democrats ill prepared. The evolution from the global financial crisis to the Eurozone crisis has further intensified the social democratic malaise. The *Third Way* period is over but a genuinely new social

democratic politics has not been established yet. The list of urgent tasks is daunting: social democrats have to redefine their political offering, rebuild credibility and trust, and, as if this was not enough, have to achieve this in the most turbulent political times in decades. The current struggles of social democracy are therefore unsurprising.

BUILDING THE GOOD SOCIETY

But not all is gloomy. Clarity about the task ahead helps addressing it. A group of thinkers and practitioners from all over Europe have worked on a new social democratic politics for several years now. What has been developed under the concept of the *Good Society* is a new social democratic narrative that takes a thorough value-driven analysis of our current economic and political problems as a starting point to craft a new politics. The underlying idea is to develop a political vision that provides direction. The goal is to define the *Good Society* to make a *better society* possible and sketch a political way towards it. Such a value-driven political compass provides an important tool to navigate the stormy political seas we are currently facing and is a useful starting point from which to address wider challenges.

The idea of a *Good Society* is based on democracy, community and pluralism. It is democratic because only the free participation of every citizen can guarantee true freedom and progress. The *Good Society* is based on a community approach because it recognizes our mutual interdependencies and joint interests. And it is pluralistic because it draws vitality out of the diversity of political institutions, economic activities and cultural identities.

In practical terms this means reestablishing the primacy of politics over economic interests. It means defending and expanding citizen rights where possible and transforming the relationship between individuals and the state into a new democratic partnership that strengthens transparency and accountability on all levels. The primacy of society means the supremacy of general social goods such as inclusion, education and health over market interests. It also involves redistribution of wealth and power. The economic philosophy of the *Good Society* is rooted in the idea of ecologically sustainable and just economic development that benefits the whole of society, not just a few at the top.

It is the lesson of the last decades that we have to rethink in order to implement our current politics. One of Willy Brandt's key remarks is as potent today as it was several decades ago: "What we need is the synthesis of practical thinking and idealistic striving". The *Good Society's* ambition is exactly this: to be the synthesis between a realistic vision of a better society and the practical steps needed to get there. Will the way be easy? Of course not. But *it always seems impossible until it is done* as the late Nelson Mandela once said.

The *Good Society* approach also breaks with some of the political techniques that have run their course. During the *Third Way* period policy-making had a rather transactional character. Based on political research and focus groups, a political offer was developed that sought to cater to the identified needs of the electoral customer. The resulting politics was reactive rather than transformational. But in times in which the limits and constraints of our current economic and political systems have become all too obvious, a more ambitious politics is needed.

The task for European social democracy is to analyze the current situation, read political trends and develop a new politics based on this. The focus must be on the development

of a new and convincing political agenda that is able to compete and win in the electoral competition rather than reverse-engineer a political agenda that has its starting point in a specific electoral target.

In the political arena, there is also an additional reason for why a new value-driven approach such as the *Good Society* is needed for the revival of European social democracy. Societies are becoming more and more individualized and the logical consequence is that if you try to generate electoral success by targeting specific social segments with transactional politics, you are chasing groups that are continuously becoming smaller and more differentiated. Politics is thus becoming narrower and more exclusive in the process. A value-based political agenda should be able to create a broad buy-in and unite otherwise diverse social groups drawn in by the social and economic vision.

Political change is, however, a slow process and takes place only in small steps alongside the necessities, and within the constraints of day-to-day politics. Creating a new distinctive social democratic agenda is also difficult because political competition is not static either and because in an interdependent world it is simply not good enough to think of a *Good Society* in a European shell, let alone within national borders. The global dimension of the *Good Society* approach therefore deserves special attention.

THE *GOOD SOCIETY* ON A GLOBAL, EUROPEAN AND NATIONAL LEVEL

Many of today's most important issues, such as rising inequality, the quality of work and environmental degradation, simply cannot be addressed on a national or European scale. The *Good Society* project therefore aims to revitalize the internationalist tradition of social democracy and seeks to build alliances across the globe. The global nature of many political issues means that they are also felt, albeit differently, in countries across the globe.

Reaching out and building bridges to other progressive traditions in other parts of the planet is therefore a vital part of the *Good Society* project. How are the same or similar political issues perceived in different parts of the world? What are other progressive solutions to these problems? And where are there connection points for discursive and political alliances that can help to conceptualize and address today's pressing issues in a more joined up way? These are crucial questions that give the *Good Society* a truly global dimension; a dimension that social democracy has neglected in recent decades.

These important efforts to strengthen the global dimension of the *Good Society*, however, need to coincide with additional work in Europe. The years to come will be an important time for the European Union. The European Union is an existing political space that is underused in the pursuit of social democratic objectives. It is therefore imperative that the European dimension of the *Good Society* project is further developed.

A great strength of the *Good Society* is that it is not a one-size fits all approach which seeks to implement the same policies everywhere, regardless of specific circumstances and national traditions. The *Good Society* is, moreover, an approach that is conceived as a political toolbox consisting of best practices and general policy guidance. These policies have common roots in

the analysis of today's pressing problems and the social democratic values underpinning this analysis. The continuous adaptation of the *Good Society* to different national circumstances therefore remains an important line of work.

FOR OUR GLOBAL IMPACT

The underlying idea of the *social democratic moment* was that the political center ground shift in the wake of the economic crisis and that it shift towards a more social democratic view of the world. This is certainly true to an extent and the fact that social democrats have not benefitted from this shift so far, does not mean there is no chance to benefit from it in the future. A new value-driven approach, which the *Good Society* offers, is a realistic way forward.

Social democracy is in transition and it needs to adapt to the current political and economic circumstances. Small or simply rhetorical adjustments will not suffice. But the direction of travel has become clearer and there is a real chance that social democracy can be rejuvenated and also have an enlarged global impact.

HENNING MEIER

DIREKTOR NEW GLOBAL STRATEGY LTD.

PROJEKAT „DOBROG DRUŠTVA”

SOCIJALDEMOKRATIJA I KRIZE

Apstrakt: „Dobro društvo” je novi program reforme evropske socijaldemokratije koji na prvo mesto stavlja formiranje javnih politika kao osnovu političkih vrednosti. Ovaj koncept predstavlja raskid sa često preterano transnacionalnim stilom politike i ističe značaj socijalne, ekonomske i ekološke održivosti u oblasti kreiranja javnih politika.

Ključne reči: Dobro društvo, socijaldemokratija, politika, javna politika.

DOBRO DRUŠTVO I NJEGOVI AKTERI

Sažetak: Koncept „Dobro društvo“ predstavlja, s jedne strane, socijaldemokratski odgovor na krizu postojećeg neoliberalnog globalnog koncepta razvoja, a sa druge strane, odgovor na krizu evropske socijaldemokratije jer se koncept „Trećeg puta“ pokazao kao neuspešan. U prvom delu teksta govori se o krizi socijaldemokratije. U drugom delu teksta detaljnije su predstavljani elementi koncepta „Dobrog društva“. Prvo se izlaže kritička predstava o postojećem društvu i izvori nezadovoljstva sadašnjim stanjem u kome se nalazi evropsko društvo. Zatim se prezentuje vizija poželjnog društva i vrednosti na kojima se zasniva Dobro društvo. Posebna pažnja posvećena je pitanju ko su akteri Dobrog društva. Na kraju se analizira pitanje šta stoji na putu realizacije i ko su neprijatelji vrednosti i ciljeva Dobrog društva. U trećem delu su izneta zaključna zapažanja vezana za postojeću debatu o Dobrom društvu i postavljena pitanja na koja zagovornici Dobrog društva moraju da odgovore da bi ovaj projekat bio održiv.

Ključne reči: Dobro društvo, utopija, ideologija, socijaldemokratija.

Koncept „Dobro društvo“ nije nov. Zamisao o izgradnji *dobrog društva* oduvek je davala poseban smisao aktivnosti socijalnih mislilaca. Jedna od prvih, a istovremeno najobuhvatnijih zamisli o izgradnji *dobrog društva* je Platonova Politeja – idealna država, koja je predstavljala inspiraciju mnogima koji su tragali za odgovorom na pitanje šta čini *dobro društvo*.

Na prelazu iz XV u XVI vek – 1516. godine pojavila se čuvena „Utopija“ Tomasa Mora, a stotinak godina kasnije – 1602. godine, podjednako poznat spis „Grad Sunca“ Tomasa Kampanele. Sve ove utopijske predstave o dobrom društvu zasnovane su na ideji pravde, i teže ka životu u sreći i zadovoljstvu. Kao što ističe Luis Mamford u „Priči o utopijama“ (Mamford, 2003) društvene utopije *nastaju zbog nezadovoljstva situacijom u društvu*. No, uprkos svom utopijskom karakteru, koji je često tumačen kao sinonim za nešto nerealno i nemoguće, ideja *dobrog društva* uvek se javljala u prelomnim vremenima i predstavljala putokaz za izlazak iz krize.

Upravo navedeni elementi – nezadovoljstvo postojećim stanjem i vizija izgradnje boljeg društva – prisutni su i u današnjim razmišljanjima o *dobrom društvu* o kojima će biti reč u ovom tekstu.

Savremene rasprave o *dobrom društvu* mogu se pratiti od početka osamdesetih godina prošlog veka. Odmah se može zapaziti da njihovo bujanje korelira sa pojavom i prvim posledicama koje je ostavio neoliberalni model društveno-ekonomskog razvoja koji je pod nazivom *reganomika*³⁰ osamdesetih godina prošlog veka široko prihvaćen u SAD. Otuda ne čudi da su se prve studije koje afirmišu ideju *dobrog društva* pojavile upravo u SAD. Svojevrsnu prethodnicu tog talasa predstavlja knjiga Džona Fridmana „Dobro društvo“

³⁰ Margaret Tačer koja je postala premijerka Velike Britanije 1979. godine naišla je u prvim godinama vladavine na mnogo snažniji otpor kako sindikata tako i javnosti.

(Friedman, 1979). S njom u vezi, potrebno je naglasiti dva aspekta. Prvi je afirmacija ideje utopije kao sposobnosti da se zamisli (bolji) svet budućnosti. Drugi je vezan za njegovo insistiranje na povezanosti između dobrog društva i socijalnog planiranja. Već ova druga ideja dovodi u pitanje tada široko prihvaćenu zamisao o svemoći tržišta kao realokatora, ne samo ekonomskih, resursa. Mnogo razrađenije i za naš osnovni cilj upotrebljivije ideje mogu se naći u studijama Roberta Belaha (1991), Džona Gelbrajta (1996), Amati Ecionija (1996, 2002), Meno Bolta (2011) koji su ovaj koncept elaborirali šire problematizujući ideju *dobro društvo*.

Međutim, za ovaj tekst od najvećeg značaja su ideje koje su se razvile u okviru projekta „Dobro društvo” koji je pokrenut u krugovima evropske socijaldemokratije krajem prošle decenije. Upravo ovaj koncept predstavlja svojevrсни odgovor evropskih socijaldemokrata na dvostruku krizu. S jedne strane, reč je o društvenoj krizi koja traje protekle tri decenije, a koja je samo produbljena ekonomskom krizom započetom 2008. godine. Ova kriza je posledica pomenutog, neoliberalnog modela društveno-ekonomskog razvoja.³¹ S druge strane, reč je o krizi socijaldemokratije. Lagano sazreva svest da je socijaldemokratskim partijama potreban novi pogled na svet nakon što se koncept „Treći put” pokazao kao neuspešan, a koncept „Država socijalnog staranja” (*Welfare state*) kao anahron.³²

Upravo zbog toga, u prvom delu teksta, biće reči o krizi socijaldemokratije. U drugom delu teksta detaljnije i sistematično će biti predstavljeni elementi koji su vezani za koncept „Dobro društvo”. U tom svetlu, koncept „Dobro društvo” se analizira kao potencijalno nova ideologija evropske socijaldemokratije. Upravo zbog toga što ga posmatramo kroz tu prizmu ovaj koncept će biti predstavljen kroz dimenzije koje se mogu prepoznati u svakoj ideologiji:

- **Kritička predstava o postojećem društvu**, odnosno izvori nezadovoljstva sadašnjim stanjem u kome se nalazi evropsko društvo.
- **Vizija poželjnog društva** i vrednosti na kojima se zasniva *dobro društvo*. U okviru toga biće pomenute i konkretne politike koje predstavljaju prvi korak na putu realizacije vizije *dobrog društva*.
- **Akteri** i nosioci *dobrog društva*
- **Neprijatelji** na putu realizacije postavljenih vrednosti i ciljeva.

U trećem delu biće izneta zaključna zapažanja vezana za postojeću debatu o dobrom društvu i postavljena pitanja na koja, po našem mišljenju, zagovornici dobrog društva moraju da odgovore da bi ovaj projekat bio održiv.

KRIZA SOCIJALDEMOKRATIJE

Kriza socijaldemokratije manifestuje se na različite načine. S jedne strane, neke od najznačajnijih evropskih socijaldemokratskih stranaka kao što je nemačka ili švedska socijaldemokratska partija već dugo ne igraju centralnu ulogu u svojim zemljama niti

³¹ Kritika ovog modela predstavlja ključnu vezu između američkih i evropskih ideja o dobrom društvu.

³² Neuspešnost koncepta *Treći put* ogleda se u neuspehu socijaldemokratskih stranaka u izbornoj trci sa konzervativnim partijama. Anahronost države socijalnog staranja ogleda se u tome što je projektovana za okvir nacionalnih država i zbog toga ne može da odgovori na izazove globalizacije.

imaju odlučujući uticaj na društvene procese u njima. S druge strane, sve je izrazitiji uticaj ekstremno desnih i radikalno levih partija ne samo u javnosti već i u Evropskom parlamentu gde socijaldemokratija, takođe, kontinuirano gubi uticaj tokom poslednje četvrtine veka.³³

Verovanje da će ekonomska kriza ojačati levicu pokazalo se neosnovanim. Štaviše, ima mišljenja da je kriza ojačala konzervativne stranke kojima se ljudi okreću u trenucima kada se plaše za sigurnost posla i budućnost svoje dece (McShane, 2010). Ma koliko to bilo suštinski neracionalno, u trenucima neposredne opasnosti, egoističke strasti često nadvladaju brigu za opšte dobro i duh zajedništva. Strah se pokazao kao najsnažniji saveznik desnice i ona na njemu gradi i opravdava svoje politike.

No, bilo bi neumesno okrivljivati isključivo spoljne okolnosti i snagu protivnika za slabost socijaldemokratije. Te okolnosti ne samo da ne mogu biti opravdanje već moraju biti izazov za aktivnost i jačanje socijaldemokratije. Zbog toga se sve češće ističe da izvor krize treba tražiti u neadekvatnosti postojeće programske orijentacije. *Treći put* - koji je bio socijaldemokratski odgovor na krizu države blagostanja ugroženu nadirućom globalizacijom je diskreditovao levicu jer se pokazao kao umivena varijanta neoliberalne politike. Blerova i Šrederova politika, uprkos izbornom uspehu, razočarale su tradicionalne pristalice socijaldemokratije.³⁴ U situaciji kada koncept „Države blagostanja” (*welfare state*) deluje anahrono, a *Treći put* neiskreno, socijaldemokratija nije imala alternativni program koji bi bio odgovor na krizu neoliberalizma, pa se to smatra jednim od glavnih uzroka njene slabosti.

Politički kurs koji su vodili zagovornici *Trećeg puta* doveo je i do kidanja veza socijaldemokratskih stranaka sa tradicionalnim saveznicima, pre svega, sa sindikatima. To je delom bila posledica promena u socijalnoj bazi jer je broj industrijskih radnika u razvijenim zemljama EU konstantno opadao usled sve intenzivnije deindustrijalizacije. Taj opadajući trend je, mada iz različitih razloga, prisutan i danas kako u zapadnom, tako i u postsocijalističkom istočnom delu Evrope.

Upravo ta podela, na razvijeni Zapad i manje razvijeni Istok, često je bila uzrok različitih sporova oko pitanja za šta socijaldemokratija treba da se zalaže. Tako je jedno od ključnih mesta debate u okviru evropske socijaldemokratije pitanje opravdanosti takozvanog *socijalnog dampinga* za koji socijaldemokratske partije u postsocijalističkim zemljama imaju razumevanja jer to vide kao način da njihove zemlje privuku kapital i obezbede nova radna mesta.

Najzad, ukazuje se da su u mnogim postsocijalističkim zemljama socijaldemokratske partije izrasle na temeljima bivših vladajućih komunističkih partija što je predstavljalo izvor različitih organizacionih nesporazuma.

³³ Podaci o broju mesta u Evropskom parlamentu pokazuju konstantan pad uticaja socijaldemokrata koji su od dominantne grupe, početka 90-ih, kada su dominirali u Evropskom parlamentu sa više od trećine poslaničkih mesta, pali na četvrtinu mesta krajem prošle decenije. Istovremeno, konzervativci koji su osamdesetih imali četvrtinu mesta, krajem prošle decenije su postali dominantna grupa sa preko 36% poslaničkih mesta. Izbori 2014. godine doveli su u pitanje njihovu dominaciju, ali to nije pomoglo socijaldemokratama koji su tek neznatno popravili svoj izborni rezultat iz 2009. godine.

³⁴ O tome opširnije videti u debati koju je organizovao portal *Social Europe* (<http://www.socialeurope.eu/2013/05/the-good-society-debate-is-thriving-in-europe/>)

To su, ukratko, neki od najvažnijih problema sa kojima se evropska socijaldemokratija suočava. No, uprkos tome, odnosno baš zbog toga, jača uverenje da se izlaz iz krize, ma koliko bio dug, mora tražiti, pre svega, u pronalaženju nove vizije i osmišljavanju prvih praktičnih koraka koji bi vodili u tom smeru. Pored toga, sve je šira saglasnost da taj izlaz mora biti zajednički, odnosno da se rešenja moraju tražiti na evropskom, pa čak i na globalnom nivou. Može se, zatim, prepoznati zajedničko uverenje da nova vizija mora uključiti nove teme, a u tom pogledu najčešće se kandiduju zelena ekonomija i ekološka problematika u širem smislu. Dalje, može se prepoznati saglasnost da nova vizija mora obnoviti interesovanje za neke klasične socijaldemokratske teme kao što su, pre svega, problem društvenih nejednakosti i zalaganje za reformu kapitalizma. Najzad, veoma često se može pročitati da novi zajednički program treba da sadrži i elemente utopije jer se samo na taj način može izaći iz postojećih okvira konvencijalnog razmišljanja.

DOBRO DRUŠTVO

Upravo jednu takvu utopiju koja pretenduje da bude novi program evropske socijaldemokratije predstavlja koncept „Dobro društvo. Zbog svog – u Manhajmovom smislu te reči – ideološko-utopijskog karaktera elementi tog programa će ovde, kao što je rečeno, biti posmatrani kroz dimenzije koje sadrži svaka ideologija: predstava o sadašnjem društvu; vizija poželjnog društva; akteri i nosioci promena; neprijatelji koji stoje na putu realizacije ciljeva.

PREDSTAVA O SADAŠNJEM DRUŠTVU

Glavno obeležje društva početkom 21. veka predstavlja kriza. Ta kriza se vidi kao višedimenzionalna i strukturna, a ne samo kao ciklična ekonomska kriza na čemu insistiraju neoliberali. Kao što ističe Nil Loson (*Neil Lawson*) reč je o krizi Evrope, njenih institucija i društva u celini (Lawson:2013).

Socio-ekonomski problemi su najočigledniji i bavljenje njima predstavlja jedno od centralnih polja na kome se kriza ispoljava. U fokusu pažnje je, naravno, aktuelna ekonomska kriza koja, kao što je pomenuto, nije klasična ciklična kriza kapitalizma, već je generisana iz samog koncepta na kome je izgrađen savremeni kapitalizam. Neoliberalni kapitalizam se, dakle, vidi kao temelj i izvor krize koja kao posledicu ima sve veću nezaposlenost; sve dublju nejednakost i s njom povezano relativno siromaštvo; odmetnutost finansijskog kapitala od potreba društva koji ne služi podsticanju proizvodnje već isključivo spekulativnom uvećanju bogatstva svojih vlasnika.

Specifičnije posmatrano, ukazuje se na sve veću nezaposlenost koja nije prolaznog karaktera, već dugoročno pritiska sve veći deo stanovništva, a posebno mlade. Reč je o tome da je savremenom kapitalizmu rad sve manje potreban. Kada je o Evropi reč, ustanovljeno je da deindustrijalizacija, to jest premeštanje industrije u zone sa nižom cenom rada, kao posledica globalizacije, stvara višak radne snage koji ne može biti apsorbovan od uslužnih delatnosti kao što se to optimistički verovalo. Kao što je pokazao Ulrih Bek mit je da će razvoj uslužnih delatnosti rešiti problem nezaposlenosti (Beck, 2000).

Kada je o nejednakosti reč, Džon Galbrajt je ukazao da u savremenom svetu više nije ključna podela između rada i kapitala nego između privilegovanih i deprivilegovanih (Galbrajt:1996). Ovaj odnos se prema Kastelsu stvara zahvaljujući sve većoj oslonjenosti na

informatičke tehnologije. Globalno umrežena informatička ekonomija - za koju Kastels tvrdi da je karakteriše upravo proizvodnja informacija, a ne materijalnih proizvoda kao što je to bio slučaj u klasičnoj kapitalističkoj ekonomiji – stvara dubok jaz između onih koji su u nju uključeni i onih koji to nisu (Castells, 2000).

Najzad, odmetnutost finansijskog kapitala izražava se u njegovom odricanju od bilo kakve odgovornosti prema društvu, a ponajviše prema brizi za realnu ekonomiju. Sve izraženija finansizacija pokazuje se kao jedan od glavnih uzroka krize, ali i kao ozbiljna posledica jer, kao što je pokazao Imanuel Volderstin, ona se uvek javlja kada kapital ne može da obezbedi potrebne profitne stope u realnom sektoru (Wallerstein, 1995).

Ove socio-ekonomske posledice krize imaju direktan efekat i na *političku stabilnost* Evrope. Iz godine u godinu beleži se sve izrazitiji pad poverenja građana u EU. Smatra se da živimo u postdemokratskom periodu u kome je demokratija postala samo izborni paravan, dok se stvarne i bitne odluke donose nezavisno od volje građana. Taj demokratski deficit ogleda se i u rastućoj birokratizaciji koja vodi daljoj otuđenosti građana od politike. Postojeće političke vizije ne nude smernice za prevazilaženje tog stanja i stvaranje alternativnih institucionalnih aranžmana što samo dodatno podstiče beznađe građana i njihovu apatiju. Zapravo, kao što se navodi u zaključku debate o dobrom društvu koju je organizovao portal Socijalna Evropa, problem je što velike ideološke tradicije iz doba moderne – liberalizam, socijalizam, libertarijanizam i konzervativizam nisu uspele da se prilagode modernoj stvarnosti složenih, heterogenih i međusobno zavisnih društava savremene Evrope (Meyer and Spiegel, 2010).

Na taj način sadašnja kriza se ispoljava i kao *kriza svesti* o problemima koji postaju sve veći i koji se ispoljavaju u sve većem broju oblasti. Posebno značajna u tom smislu je ekološka kriza koja se dominantno ogleda u ugroženosti neobnovljivih prirodnih resursa i sve većeg zagađenja što za posledicu ima globalno zagrevanje, povećanje rizika od bolesti respiratornih organa, itd. Poseban problem u tom smislu predstavlja činjenica da se ti efekti ne smanjuju već, naprotiv, uvećavaju tokom poslednjih 30 godina.

Slično se može reći i za *krizu bezbednosti* koja se zaoštrava uprkos stalnom rastu troškova za naoružanje. Čovečanstvo je sve manje bezbedno o čemu svedoči broj ratova i terorističkih napada. Pored toga, podaci pokazuju da raste stopa kriminala i da kriminalci pri tom postaju sve nasilniji.

Sve su to teme o kojima se, istina, često i mnogo govori, ali savremeni sistem uprkos pojedinačnim uspesima nema adekvatan odgovor koji bi ove probleme rešio u celini. Naprotiv, podaci o broju terorističkih napada, na primer, pokazuju da su oni sve učestaliji i da ostavljaju sve više žrtava upravo od trenutka od kako je iz centra svetskog sistema – SAD objavljen rat terorizmu.

Sve to, posmatrano zajedno, utiče i na *stanje duha*. Ankete beleže da kod građana raste strah, cinizam, apatija i gubitak nade. Istraživači društva ukazuju da su savremena društva sve više atomizovana, a ljudi postaju isključivo okrenuti sebi i svojim problemima.

Ukratko, kao zaključak se ističe da je sistemska kriza kapitalizma dovela do sloma društva i demokratije. Evropa plaća cenu prvenstveno kroz sve veći gubitak radnih mesta i sa tim povezani gubitak nade koji vodi u sve veću apatiju. Uverenje da ekonomska sloboda vodi političkoj i društvenoj pravdi pokazala se pogrešnom. Otuda u socijaldemokratskim

krugovima sve više jača uverenje da se kao ključni cilj i najviša društvena vrednost mora postaviti *pravda*.

VIZIJA POŽELJNOG DRUŠTVA

Jedan od najvažnijih elemenata svake ideologije je vizija poželjnog društva. Ona označava, s jedne strane, vrednosti oko kojih se okupljaju nosioci promena, a sa druge strane ciljeve ka kojima se teži i koji zbog toga predstavljaju orijentir za delanje i meru uspeha.

Socijaldemokrate koje zagovaraju dobro društvo kao najvažnije vrednosti ističu: solidarnost, samoupravljanje, jednakost, pravdu i afirmaciju zajednice u kojoj vlada izbalansiranost emotivnih i instrumentalnih veza. Sve to, naravno, pod pretpostavkom da se ne ugrožava temeljna vrednost slobode. Upravo zbog toga se ističe značaj načina na koji se te vrednosti uspostavljaju, jer je neophodno da one budu plod moralnog saglasja, a ne prisile. Time se ističe razlika u odnosu na ranije pokušaje da se dobro društvo nametne revolucionarnim metodama i diktaturom.

U socijalno-ekonomskom pogledu osnovni cilj koji dobro društvo mora da ispuni je realizacija prava na rad. Svako mora imati priliku da radi. Galbrajt kaže: proizvodnja je sada potrebija za zapošljavanje nego za robe i usluge koje isporučuje (Galbrajt, 1996). On, pored toga, smatra da dobro društvo mora biti otvoreno za migrante, mora subvencionisati poljoprivredu kada je to potrebno. Zaposlenima i njihovim porodicama, (ali i ostalim članovima društva dok se ne postigne puna zaposlenost) se mora obezbediti zdravstvena zaštita i finansijska sigurnost. Eliminisanje apsolutnog siromaštva, beskućništva i obezbeđivanje normalnog života nezaposlenima su, takođe, ciljevi koji moraju biti visoko na listi prioriteta dobrog društva. Važne promene se moraju sprovesti u sferi radnog zakonodavstva. Radnici moraju biti zaštićeni ugovorima o radu. Ugovori, između ostalog, moraju garantovati minimalne nadnice koje obezbeđuju elementarno lično blagostanje.

Država bi morala uvesti kontrolu tokova finansijskog kapitala, sa osnovnim ciljem da se on vrati u službu realne ekonomije i društva. Podsticanje rasta zaposlenosti putem novih investicija mora ponovo postati njegova osnovna funkcija. Najzad, dobro društvo mora obezbediti preraspodelu viška putem progresivnih poreza, što bi dovelo do većeg stepena ekonomske jednakosti ali i do pozitivnih promena i u ostalim sferama života. Viši stepen ekonomske jednakosti omogućio bi, ukratko, viši stepen potrošnje, a time i viši stepen privredne aktivnosti.

Najvažniji ciljevi koji zagovornici *dobrog društva* postavljaju u *sferi politike* su demokratizacija institucija, kao i rasna i etnička ravnopravnost građana. Pored toga, sve više se insistira na tome da se političkim merama moraju obezbediti garancije za očuvanje životne sredine. U sferi spoljne politike insistira se na obezbeđivanju miroljubivih odnosa sa okruženjem, što znači da konflikti moraju ostati u granicama postojeće kulture.

Ishod svih ovih promena odrazio bi se na ono što čini osnovni smisao dobrog društva, a to je blagostanje i sreća pojedinca. Eliminisanje društvenih izvora anksioznosti, zatim pružanje prilike za smislen život van jednodimenzionalnog okvira proizvodnja/potrošnja, razvoj kulture i kreativnosti, okrenutost drugim ljudima i porodici, odnosno zajednici predstavljaju smernice za postizanje krajnjeg cilja dobrog društva, a to je zadovoljstvo životom.

Ovako predočene vrednosti i ciljevi deluju kao skup želja koje nisu nužno međusobno konzistentne. Ono što im je zajedničko jeste da se mogu čuti od različitih zagovornika dobrog društva.

Jedan od prvih pokušaja da razvije konzistentan koncept „Dobrog društva“ načinio je Amiati Ecioni. Prema njegovom mišljenju ključni pojam za problematizaciju ovog koncepta je zajednica. Zajednica je kombinacija dva elementa – s jedne strane, mreže emocionalnih odnosa među pojedincima koji je čine, a s druge strane, predstavlja meru privrženosti zajedničkim vrednostima, normama i značenjima, koje proističu iz zajedničke istorije i zbog toga stvaraju specifičan identitet, odnosno posebnu kulturu. Ovako shvaćena zajednica često je, posmatrano na lokalnom nivou, okupljena oko institucija kao što su crkva, razni klubovi, dobrotvorna udruženja, itd. U tom smislu, dobro društvo se može shvatiti kao skup zajednica, a ne skup pojedinaca.

Ideja vodilja na kojoj su se zasnivale vizije dobrog društva u istoriji socijalnih ideja bila je da se ljudi odnose jedni prema drugima sa emocijama pre nego instrumentalno. Štaviše, dominacija instrumentalnih odnosa smatrala se štetnom za ljudsko blagostanje, dok su emocionalne veze sa drugima isticane kao nešto što povećava ukupno mentalno blagostanje ljudi. No, uprkos tome, zapaženo je da je tokom XX veka došlo do opadanja značaja i raširenosti ove vrste veza. To je, u izvesnom smislu, pozdravljeno jer se pokazalo da suviše jake emotivne veze guše slobodu pojedinca i vode gubitku njegovog identiteta, a sa druge strane, protumačeno je kao izraz jačanja individualizma. Upravo zbog toga, smatra Ecioni, dobro društvo je ono gde su emocionalne veze izbalansirane. U nekim društvima one moraju biti oslabljene, a u drugima ojačane. Odavde proizlazi zaključak da je dobro društvo skup dobro izbalansiranih zajednica (Etzioni, 2002).

Važno je istaći da u dobrom društvu ekskluzivnost zajednica - jer sve zajednice počivaju na isključenju drugih - ne sme biti zasnovana na rasnim, nacionalnim i drugih principima zasnovanih na pripisanim statusima. Veze u dobroj zajednici moraju biti zasnovane na ličnim afinitetima. Takve zajednice nisu beskonfliktne, ali je dobro društvo ono koje konflikte rešava unutar granica zajedničke kulture.

Podjednako važno pitanje za izgradnju dobrog društva tiče se odnosa unutar zajednice i alokacije resursa. Jednakost sama po sebi, odnosno princip svakom prema potrebama nije lako ostvariv, a pitanje je koliko je uopšte poželjan jer smanjuje efikasnost društva. Međutim, dobro društvo, uprkos tome, uvek podrazumeva nizak nivo nejednakosti. To je posebno važno jer velike ekonomske nejednakosti povlače za sobom ne samo kidanje veza već i velike razlike u političkoj moći, a to otežava realizaciju demokratskih principa u odlučivanju.

Pored toga, pošto društvo nije samo skup pojedinaca već, pre svega, skup zajednica Ecioni ističe da je dobro društvo ono u kome razlike nisu velike ne samo u okviru tih manjih zajednica već i između njih.

Očigledno da se ovako razvijen koncept „Dobrog društva“ – koji se konstituše oko zajednice, razlikuje od vizije dobrog društva koje podrazumeva da je potrebno samo postaviti humane ciljeve ne menjajući postojeće poslovne i političke strukture. O toj razlici biće nešto više reči u zaključnom delu. Sada ostaje da se vidi šta zagovornici „Dobrog društva“ predlažu kao prve korake na putu njegove realizacije.

KONKRETNE POLITIKE

Realizacija postavljenih ciljeva i vizija uvek mora biti u vezi sa konkretnim politikama koje čine konkretne korake u pravcu realizacije tih ciljeva. Već je nagovešteno da se zagovornici „Dobrog društva“ fokusiraju na zahteve za progresivno oporezivanje. Taj princip koji je prisutan u pojedinim zemljama mora postati opšte načelo.

U ekonomskoj politici vlade moraju da nateraju vlasnike finansijskog kapitala da investiraju u realnu ekonomiju umesto u finansijske špekulacije. To se može postići boljom kontrolom finansijskih tokova, transparentnošću plaćanja poreza na globalnom nivou i onemogućavanju delovanja takozvanih finansijskih rajeva.

Najznačajniji zagovornik ovih mera tokom devedesetih godina prošlog veka bio je Džon Galbrajt. On se za njih zalagao pre svega radi obezbeđivanja resursa koje bi omogućile državi brigu o onima koji ne mogu da brinu o sebi. Meru te brige Galbrajt je označio tako što je isticao da vlada mora da uradi sve ono što ljudi ne mogu da urade sami za sebe. No, značajno je istaći da su se za iste ove mere u skorije vreme založili ništa manje značajni ekonomisti kao što su Džozef Stiglic, Pol Krugman i Tomas Piketi. Njihov naglasak je, u skladu sa potrebom prevazilaženja globalne krize, bio na zaključku da preraspodela bogatstva progresivnim oporezivanjem može podstaći potrošnju, a time i investicije koje bi dovele do stvaranja novih radnih mesta.

AKTERI (NOSIOCI) PROMENA

Pitanje aktera koji mogu biti nosioci promena, odnosno izgradnje *dobrog društva* jedno je od centralnih, ali i najtežih. Postoje problemi već i u njegovom postavljanju. Naime, kao što vidimo nosioci ideje „Dobrog društva“ su najčešće intelektualci koji se profesionalno bave analizom društva. Njihove normativne zamisli o tome kako bi trebalo da izgleda *dobro društvo* nesumnjivo predstavljaju podsticaj i putokaz za društvene promene, ali je sasvim drugo pitanje da li te ideje koje uključuju zamisao opšteg dobra imaju podršku konkretnih ljudi i posebnih društvenih grupa. Pored toga, postavlja se pitanje da li te grupe imaju dovoljno moći da realizuju zamisli predložene u normativnim zamislima. Na kraju, a zapravo na početku, postavlja se pitanje da li intelektualci, ako sami nisu deo pokreta za emancipaciju (pa čak i ako jesu), uopšte mogu da pretenduju na ulogu demijurga po čijoj se zamisli ima stvoriti bolji svet.

O svim ovim pitanjima u ovoj ili onoj formi već je mnogo puta raspravljano i ovde se njima nećemo baviti. Samo ćemo kratko podsetiti na neke od problema sa kojima su se suočavali raniji pokušaji realizacije takvih zamisli, da bismo jasnije sagledali teškoće pred kojima se nalaze sadašnji predlozi.

Jedan od najstarijih pokušaja realizacije zamisli o idealnom društvu svakako predstavlja Platonov put na Siciliju u kraljevstvo Dionizija starijeg. No, umesto realizacije svoje zamisli, Platon je doživeo razočarenje, a dospeo je i na robiju odakle je tek uz pomoć prijatelja bio izbaavljen. Oslanjanje na vladare ili, u širem smislu, vladajuću elitu pokazalo se, dakle, još u antičko doba kao nedelotvoran način za reforme koje bi za cilj imale opšti interes. Zapravo, sve velike reforme koje su vladari i političke elite tokom istorije realizovali imale su gotovo isključivo za cilj podizanje moći države, a time i njihove lične moći. U meri u kojoj se taj cilj poklapao sa interesima pojedinih društvenih grupa on je predstavljao i ostvarenje njihovih snova o boljem društvu. Nikada, međutim, reforme nisu bile usmerene ka preraspodeli

moći koja bi podrazumevala smanjene moći vladara ili elite, a upravo je to ono što očekuju arhitekta *dobrog društva* danas.

Zamisao da intervencionistički nastrojena država bude nosilac politika koje će dovesti do ostvarenja ideala dobrog društva, podrazumeva jačanje njene moći što, po pravilu, vodi birokratizaciji koja, kako je na teorijskom nivou pokazao Maks Veber, a na empirijskom socijalističko iskustvo, ima i svoje negativne strane. Videli smo da su, bez razlike, zagovornici *dobrog društva* protivnici birokratizacije, tako da već ta činjenica stvara problem onima koji državu vide kao ključnog aktera dobrog društva. Pored toga, da bi država vodila intervencionističku politiku ona mora biti vođena od političke elite koja je spremna da vodi takvu politiku afirmacije vrednosti i ciljeva dobrog društva, a to znači da bi morala da se suprotstavi moći korporacija i otuđenog finansijskog kapitala. Iskustvo poslednjih par decenija svedoči, međutim, da političke elite, čak i kada su na vlasti bile socijaldemokrate, ni u jednoj evropskoj zemlji nisu bile spremne da iskoriste državnu moć u tom pravcu.

Zato se smatra da bi jedino snažan pritisak građana mogao da podstakne političku elitu da pokrene program reformi koje bi bitno rekonstruisale sadašnji kapitalizam. Time se vraćamo na početak i pitanje koje su to društvene grupe koje imaju dovoljno interesa i snage da izvrše takav pritisak? Na to pitanje zagovornici ovako shvaćene koncepcije „Dobrog društva” nemaju odgovor. Razmrvljenost društvene strukture i nestanak tradicionalne radničke klase otežavaju konceptualizaciju klasnog pristupa ovom problemu. Drugi pristupi nisu teorijski razvijeni, a pokušaji poput Bekovog koncepta *Me-first* generacije još uvek nisu šire prihvaćeni.

Sasvim drugačiji koncept „Dobrog društva”, koji polazi od povezivanja pojedinaca na lokalnom nivou, a koga zagovaraju Belah i Ecioni kao ključne aktere vidi pojedince međusobno povezane u lokalne zajednice. Savez ovih zajednica, lokalnih organizacija i grupa koje imaju koristi od dobrog društva mogao bi da predstavlja put za njegovu izgradnju. Na sličan način o mogućnosti izgradnje „Dobrog društva” razmišlja se i u zaključku debate koja je vođena u okviru projekta „Socijalna Evropa”. Tu se kaže da nosioce „Dobrog društva” predstavljaju *savez ideja, snaga, organizacija i delova društva koji će imati koristi od dobrog društva. To će biti savez rada i svih koji zarađuju za život kroz različite vrste rada, produktivan kapital i mali biznis. Tu će se uključiti i ekolozi koji žele da sačuvaju planetu tako što će angažovati milione ljudi širom Evrope koji žele da sačuvaju i održe strukture društva* (Meyer and Spiegel, 2010).

Kroz pitanje aktera jasnije se vide razlike u pogledu na „Dobro društvo” koje nisu tako očigledne na nivou kritike postojećeg stanja i opštih načela na kojima bi trebalo da se bazira društvo budućnosti.

Dok je za jedne koncept „Dobrog društva” gotovo sinonim za državu blagostanja koja u globalnim okolnostima mora biti izgrađena na globalnom nivou, za druge je *Dobro društvo* samonikli pokret koji se bazira na politikama – da upotrebimo Kastelsov izraz – *ozeljenjavanja* samoga sebe, koje povezuju vrednosti i emocije s ciljem humanog samoostvarenja.

Tako shvaćen koncept „Dobrog društva” očigledno je bliži onim shvatanjima koja smatraju da budućnost zavisi od samosvesnih pojedinaca koji su vođeni postmaterijalističkim vrednostima. Ulrih Bek o njima govori kao o *Me-first* generaciji, a Meno Bolt kao o *milenijskoj generaciji* (Boldt, 2011). Na izvestan način ovde je jasnije pomeranje od klasno-slojne ka generacijskoj perspektivi koja, kao što je rečeno, još uvek nije dovoljno razrađena.

Problem je što nije dovoljno jasno zbog čega bi milenijumska generacija bila posebno obdarena osobinama za koje se veruje da moraju posedovati akteri dobrog društva. Tako, na primer, Bolt piše da je humanost osnovna karakteristika na kojoj se mora graditi dobro društvo. Pod humanošću on razume oslobađanje samosvesti i ljudskog senzibiliteta od pritiska biološkog determinizma. Ukoliko je, međutim, milenijumska generacija u većoj meri od generacije njihovih roditelja gurnuta u prekarni položaj, mali su izgledi da se ona može osloboditi biološkog determinizma i principa socijal-darvinizma na čije prihvatanje ih navodi savremeni globalni neoliberalni poredak. U ovom kontekstu posebno pitanje je da li se o dobrom društvu može razmišljati samo u okviru razvijenih zemalja sveta, odnosno u kojoj meri je on primenljiv za regione u kojima još nisu dostignute ni elementarne civilizacijske norme.

Sve u svemu, mada deluje samorazumljivo da veliki i sve veći broj građana nezadovoljnih svojom životnom situacijom ima interes da podrži izgradnju *Dobrog društva* ne postoji jasan odgovor na pitanje kome se zagovornici *Dobrog društva* obraćaju. Ciljna grupa nije jasno određena i utisak je da je reč o javnom pozivu od koga se očekuje da sam po sebi odgovori na pitanje kome je upućen.

Jedno je izvesno, postojeće političke elite teško da mogu biti nosioci tog projekta. Još manje se to može očekivati od korporativnih elita. Problem je što značajan broj onih za koje se veruje da bi imali interesa od projekta „Dobro društvo“ predstavljaju žrtve delovanja neprijatelja bilo kog socijaldemokratskog projekta, pa i projekta „Dobro društvo“.

NEPRIJATELJI DOBROG DRUŠTVA

Snage neoliberalizma su danas dominantne u meri da čak i povremene pobede socijaldemokratskih partija na izborima nisu pretnja dominaciji neoliberalne hegemonije. Ideja da je ekonomski rast neophodan preduslov porasta društvenog blagostanja ili smanjenja siromaštva toliko je postala samorazumljiva da se smatra opštim mestom koje ne treba posebno obrazlagati. Ekonomski rast se vidi kao posledica preduzetničke aktivnosti, a ona može biti efikasna samo ako je oslobođena poreskih nameta i ograničenja koja joj nameće država. Bilo kakvo zalaganje za državnu intervenciju u preraspodeli smatra se neprihvatljivim jer, navodno, demotiviše pojedince da daju svoj maksimum, a profit se vidi kao najsnažniji i jedini motivator privrednih aktivnosti.

Uspeh neoliberalizma da nametne svoj pogled na svet ne može se razumeti bez finansijske pomoći koju su transnacionalne korporacije pružile procesu deseminacije neoliberalnih ideja. Širenje neoliberalnih ideja odvijalo se preko podrške institutima, univerzitetima i istraživačkim organizacijama koje su podržavale neoliberalni diskurs (Harvi, 2012).

S druge strane, mnogo otvoreniji neprijatelj idejama „Dobrog društva“ predstavlja ekstremna politička desnica. Jedna od centralnih nesuglasica između leve i desnice odnosi se na poimanje suštine ljudske prirode. Kao što smo videli pojedini zagovornici „Dobrog društva“ kao ključni preduslov za njegovu realizaciju vide oslobađanje humanosti kao autentične ljudske suštine. Za desnicu je karakterističan antropološki pesimizam koji odriče svaku mogućnost demokratskog uređenja na principima ravnopravnosti. Umesto toga, ističe se značaj hijerarhije jer, navodno, samo hijerarhijski odnosi mogu držati društvo na okupu. Dok zagovornici „Dobrog društva“ smatraju da zajednice ne smeju biti zasnovne na etničkoj ili rasnoj ekskluzivnosti, desničarske partije upravo afirmišu takvu vrstu ekskluzivnosti.

Većina socijaldemokratski orijentisanih autora deli uverenje da bilo koji socijaldemokratski projekat ne može biti realizovan na nacionalnom nivou. Koncept „Države blagostanja” upravo se zbog toga smatra anahronim jer nije uspešno odgovorio na izazove globalizacije. Ključni problem je što su u vreme globalizacije kapital i ekonomija postali globalni, a politika je ostala vezana za nacionalni nivo. Nemoć nacionalno utemeljene države blagostanja pokazala se upravo zbog fluidnosti kapitala koji je koristeći strategije izmeštanja mogao da postavlja uslove državama.

Međutim, glavnu prepreku podizanju politike na nadnacionalni nivo predstavljaju nacionalističke partije. U tom smislu, one predstavljaju, otvorenog neprijatelja nastojanjima da se izgradi globalna država blagostanja.

Ukatko, glavni protivnici realizacije projekta „Dobro društvo” su desne političke ideologije i desničarske partije; transnacionalne korporacije i transnacionalne organizacije; privilegovani društveni slojevi ali i delovi prekarijata koji se vežu uz desničarske političke opcije; nacionalisti koji promovišu nacionalne interese kao i birokratizovane evropske političke elite koje štite interese finansijskog kapitala.

ZAKLJUČAK

Koncept „Dobro društvo” pojavio se kao reakcija na krizu društva i krizu socijaldemokratije. Pod tim nazivom moguće je prepoznati različite ideje koje se kreću u rasponu od reafirmacije klasičnih socijaldemokratskih zamisli o državi blagostanja, preko afirmacije pojedinaca i zajednice ugroženih tržišnim fundamentalizmom i vladavinom velikih korporacija do novih zamisli u kojima dominiraju postmaterijalističke vrednosti iz kojih bi trebalo da se formulišu novi ciljevi za politiku u XXI veku.

U tom smislu teško je o ovom konceptu govoriti kao o razdvojenom i zaokruženom političkom programu. Dok za jedne on predstavlja podizanje principa države blagostanja na globalni nivo, za druge je on pre realizacija principa slobode, jednakosti i bratstva na mikro nivou u okviru zajednica u kojima se ljudi individualno ostvaruju kroz društvenost. Najzad, za treću grupu, dobro društvo se temelji na skupu novih postmaterijalističkih vrednosti.

Već ove razlike ukazuju da je teško bez uopštavanja uočiti jedinstvenu političku platformu čije značenje bi nedvosmisleno bilo široko prihvaćeno. Dobro društvo u razvijenim zemljama EU nesumnjivo ima drugačije prioritete od ciljeva koje leve partije postavljaju sebi na periferiji ili poluperiferiji svetskog sistema. Drugim rečima, teško je osim na najopštijem nivou osmisliti jedinstven ideološki sistem, što produbljuje već pomenuti problem sinhronizovanosti socijaldemokratskih politika.

Otuda sledi i drugi problem koncepta „Dobrog društva” koji se ogleda u teškoći da se opšte ideje operacionalizuju, odnosno prevedu na jezik konkretne političke akcije i neposrednih ciljeva. Ovo je posebno problematično jer ljudi traže konkretna rešenja i brzu akciju sa očiglednim rezultatima. Takva vrsta operacionalizacije još nije na vidiku i gotovo da nema nijednog teksta koji se bavi ovom temom u kome se predlažu konkretni potezi čija bi realizacija označila prve korake ka stvaranju dobrog društva.

U tom smislu neoliberalna priča je konzistentnija. Ona je uspjela da na jednostavan i lako razumljiv način prezentuje osnovne ciljeve, aktere i neprijatelje poželjnog društva koje ima i svoje utemeljenje u principu pravednosti. Osnovni cilj je ekonomski rast, ključni akteri koji taj cilj (za dobrobit svih) ostvaruju su preduzetnici, a glavnu prepreku i neprijatelja predstavlja (intervencionistički nastrojena) država. Ovako postavljena priča, s jedne strane, je univerzalna jer se isti principi mogu postaviti u bilo kom delu sveta. S druge strane, ona ima moralno opravdanje jer raspodelu vezuje za stepen aktivnosti i kompetitivnosti čime se visoko ističu ideje slobode i individualnosti.

Koncept „Dobrog društva” koji su predstavili američki levi liberali poput Galbrajta afirmiše iste političke vrednosti kao i neoliberalni koncept, ali postavlja radikalno drugačije konkretne socijalne ciljeve koje bi *dobro društvo* trebalo da ostvari.

Za političku akciju mnogo je upotrebljivije postavljanje čistih principa nego zalaganje za uspostavljanje ravnoteže između međusobno logički suprotstavljenih principa. Ne samo da je ljudima lakše da se opredele za jasno istaknute krajnosti nego je i onima koji vode političku akciju teško da odrede meru u kojoj bi neki od principa trebalo da ostvari prevagu kada dođu u koliziju. Konkretno, mnogo je lakše za svrhu političke utakmice operacionalizovati zalaganje za individualizam ili kolektivizam nego zalaganje za uspostavljanje ravnoteže između tih principa. Naravno, to ne znači da je zalaganje za čiste principe bolje. Naprotiv ima mnogo razloga da se veruje da se time odveć pojednostavljuje kompleksnost sveta, ali paradoks je upravo u tome što u političkoj utakmici više uspeha imaju oni koji redukuju sliku sveta na nekoliko osnovnih svima razumljivih crta. Time se može objasniti uspeh ekstremnih ideologija posebno u vremenima sve veće složenosti društvenih odnosa. Redukovanjem te složenosti na nivo jednostavnih parola radikalizam lakše komunicira sa velikim brojem ljudi koje upravo složenost sveta i gubitak kontrole nad bezličnim silama posebno plaši.

Ništa manji problem za zagovornike *dobrog društva* predstavlja odnos prema kapitalizmu. Nejasno je da li *dobro društvo* podrazumeva reformu kapitalizma, njegovu transformaciju ili je reč o tome da se implicitno pretpostavlja da je živimo u postkapitalističkoj eri koje pred čovečanstvo postavlja bitno nove, pre svega ekološke izazove, a dobro društvo je tek odgovor na njih i vakum koji je nastao nestankom kapitalizma.

O tome postoje sporovi koji se mogu pratiti kroz istoriju sukoba na levisi od prve internacionale do današnjih dana. Zalaganje za reforme kapitalizma predstavlja zalaganje za njegovo pripitomljavanje. Po mišljenju onih koji se zalažu za transformaciju principa na kojima počiva kapitalizam takav projekat je uzaludan, baš kao što je uzaludna bilo kakva tipologija kapitalizma jer nema više tipova kapitalizma s obzirom na to da se svaki zasniva na principima profita i eksploatacije.

Najzad, još uvek je potpuno nerazrađeno pitanje aktera, odnosno nosioca promena. Uočene razlike su toliko velike da baš taj problem čine najtežim. Čini se da je njega teško rešiti bez jasne slike o društvenoj strukturi savremenih društava. Izgleda da svest o tome nije u dovoljnoj meri prisutna kod zagovornika *Dobrog društva*. Postoji implicitno uverenje da je sam projekat nešto što doprinosi opštem dobru. Na taj način se dodatno zamagljuje slika o društvenoj strukturi i otežava pitanje da li postoji određeni društveni sloj koji bi bio posebno zainteresovan ili bi najefikasnije mogao da realizuje principe *Dobrog društva*.

Sve u svemu, koncept „Dobrog društva“ je tek u povoju. Ovde je pokušano da se ukaže na osnovne elemente od kojih se on sastoji, protivrečnosti i prepreke sa kojima se suočava. Na kraju bi trebalo ukazati i na jedan situacioni izazov koji će biti važan test za odgovor na pitanje – za koga *dobro društvo*?

Naime, izbeglička kriza koja se 2015. godine zaoštrila u Evropi otvorila je mnogo pitanja vezanih za raspodelu bogatstva, bezbednost, socijalnu integraciju i odnos prema drugima. Biće veoma interesantno kako će se prema svim tim pitanjima odnositi zagovornici *dobrog društva*. Način na koji će se teorijska i ideološka opredeljenja primenjivati u praksi i način njihove modifikacije bitno će odrediti, a možda i definisati profil zagovornika i mogućnost ostvarenja „Dobrog društva“ u Evropi.

LITERATURA:

1. Beck, Ulrich (2000): *What is globalization?*, Polity Press.
2. Bellah, Robert at al (1991): *The Good Society*, New York: Alfred A. Knopf, Inc.
3. Boldt, Menno (2011) *A Quest for Humanity: The Good Society in a Global World*, University of Toronto Press.
4. Castells, Manuel (2000): *Uspon umreženog društva*, Zagreb, Golden Marketing.
5. Etzioni, Amitai (1996): *The New Golden Rule - Community And Morality In A Democratic Society*, Basic Books.
6. Etzioni, Amitai (2002) *The Good Society*, in *Seattle Journal for Social Justice: Vol. 1: Iss. 1*, (pp. 83-95).
7. Friedman, John (1979): *The Good Society*, MIT Press.
8. Galbraith, K. John (1996): *The Good Society: The Humane Agenda*, Mariener Books.
9. Harvi, Dejvid (2012): *Kratka istorija neoliberalizma*, Novi Sad, Mediteran.
10. Henning Meyer and Karl-Heinz Spiegel (2010) *What next for European social democracy? The Good Society Debate and beyond*.
<http://cdn.socialeurope.eu/wp-content/uploads/2010/04/MeyerSpiegel.pdf>
11. Lawson, Neal (2013): *Europe as good society*,
<http://www.socialeurope.eu/wp-content/uploads/2013/07/OccPap1.pdf>
12. Mamford, Luis (2003): *Priča o utopijama*, Čačak, Gradac.
13. McShane, Denis (2010) *The Crisis of Social Democracy in Europe*.
<http://www.socialeurope.eu/2010/11/the-crisis-of-social-democracy-in-europe/>
14. Wallerstein, Immanuel (1995): *After Liberalism*, The New Press.

PROF. VLADIMIR VULETIĆ, PH.D.
UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

A GOOD SOCIETY AND ITS ACTORS

Abstract: *The concept of a “good society” represents both a social democratic response to the crisis of the present neoliberal global concept of development as well as a response to the crisis of European social-democracy, since the Third Way concept proved to be unsuccessful. The first part of the article discusses the crisis of social democracy. Elements of the “good society” concept are represented in more detail in the second part of the article. In the beginning of the article we present a critical view of present society and the sources of discontent with the current state of European society. Afterwards, we present a vision of a desirable society and the values which are the basis of a “good society”. Special attention has been dedicated to the question of who the actors of a good society are. At the end, we analyze the question of what stands in the way of its realization and who the enemies are of a good society’s values and goals. In the third part of the article we present the concluding observations concerning the ongoing debate about a good society and ask questions which have to be answered by the proponents of such a society, if they want to make this project sustainable.*

Key words: *Good society, utopia, ideology, social democracy.*

KONCEPT „DOBROG DRUŠTVA“ U ZEMLJAMA ZAPADNOG BALKANA

Sažetak: *Koncept „Dobrog društva“ je projekat evropske socijaldemokratije koji se u ovom trenutku, nudi kao odgovor na dvostruku krizu sa kojom su suočene zemlje na evropskom kontinentu. S jedne strane - to je društvena kriza koja je rezultat neoliberalnog modela razvoja društva i koja se manifestuje ekonomskom stagnacijom, a sa druge strane - to je kriza socijaldemokratije koja je već deset godina izvan vlasti. Ovaj predlog, može svakako odigrati važnu ulogu u kreiranju politika socijaldemokratskih partija u zemljama Zapadnog Balkana, ali nažalost, one su suočene sa veoma različitim izazovima u odnosu na razvijene evropske demokratije. Prvo: socijaldemokratske snage društva u ovim zemljama nemaju za svog protivnika samo neoliberalni kapitalizam, već je u njima etabliiran tzv. **Crony capitalism** ili kapitalizam „svite oko lidera na vlasti“. Drugo: nezavisno od onoga što piše u ustavu tih zemalja, u njima je obično uspostavljen tzv. **hibridni režim**. To jest „posttotalitarni autoritarni režim koji je nastao nakon pada komunizma. I treće: ta vrsta sistema inklinira ka izbornoj autokratiji u kojoj politička partija ili koalicija koja pobeđuje na izborima, nakon preuzimanja vlasti iza fasade demokratskih institucija, uspostavlja takav sistem vladavine koji je gotovo onemogućava da bude smenjena na izborima. Takvi režimi u zemljama Zapadnog Balkana postaju arogantni prema unutra i agresivni prema spolja. I jedino ograničenje za njih jesu međunarodne norme, standardi i monitoring, kontrola i pritisak na vlade takvih zemalja od strane međunarodnih političkih i ekonomskih institucija. Koncept „Dobrog društva“ je koncept evropskog društva i zbog toga može biti jasan orijentir za promene socijaldemokratskih snaga u zemljama Zapadnog Balkana. Ali da bi zemlje Zapadnog Balkana postale demokratska društva, one u ovoj fazi moraju biti izložene velikom pritisku, od strane demokratskih snaga i vlada evropskih zemalja, a socijaldemokratske i socijalističke partije zemalja Zapadnog Balkana koje su članice Partije evropskih socijalista, da budu izložene velikom pritisku da sebe demokratizuju i poštuju vrednosti savremene socijaldemokratije.*

Ključne reči: *autoritarizam, dobro društvo, socijaldemokratija, hibridni režim, Balkan.*

Koncept „Dobrog društva“ je projekat evropske socijaldemokratije koji se u ovom trenutku, nudi kao odgovor na dvostruku krizu sa kojom su suočene zemlje na evropskom kontinentu. S jedne strane - to je društvena kriza koja je rezultat neoliberalnog modela razvoja društva i koja se manifestuje ekonomskom stagnacijom, socijalnim raslojavanjem društva, ugrožavanjem demokratije, diskriminacijom u društvu i destrukcijom prirodnih resursa i životne okoline, a sa druge strane - to je kriza socijaldemokratije i socijaldemokratskih partija u Velikoj Britaniji, Nemačkoj i u drugim zemljama Evrope, koje su nakon uspešnog sprovođenja Blerove i Šrederove politike *Trećeg puta* već deset godina izvan vlasti.

Autori, *Jon Cruddas* i *Andrea Nahles*, u svom tekstu *Izgradnja dobrog društva*³⁵ pošli su od danas sasvim vidljivih stvari i činjenica u zemljama razvijenog Zapada gde, kako su naveli: „Banke ne funkcionišu, biznis propada, a nezaposlenost raste. Ekonomske posledice neuspeha tržišta šire se preko kontinenta“ i konstatuju da se tu *ne radi samo o krizi kapitalizma*. Reč je

³⁵ <http://www.feslondon.org.uk/cms/files/fes/pdf/goodsocietyenglish.pdf>

takođe o neuspehu demokratije i društva da regulišu i ograničavaju moć tržišta i zbog svega toga nam je budućnost neizvesna i puna opasnosti, te pred nama leži i opasnost uvećanja društvenih nejednakosti.

Koncept „Dobrog društva” je ponuda demokratske levice za prevazilaženje sadašnje krize, a dobro društvo se – kažu autori – temelji na demokratiji, zajedništvu i pluralizmu. *Dobro društvo* je demokratsko, jer jedino slobodno učešće svakog pojedinca može garantovati slobodu i progres. U njemu vlada zajedništvo, pošto je osnovano na svesti o našoj međuzavisnosti i postojanju zajedničkih interesa. I ono je pluralističko, jer je poznato da samo pluralizam političkih institucija, različite vrste ekonomskih aktivnosti i individualnih i kulturnih identiteta u društvu mogu proizvesti energiju i inovacije za izgradnju boljeg sveta.

Autori smatraju da je društvo, postavljeno na tim vrednostima moguće samo ako smo kao socijaldemokrate privrženi: obnovi primata politika i odbijanju da politički interesi budu podređeni ekonomskim interesima; stvaranju demokratske države koja je odgovorna i transparentnija, jačanju demokratskih institucija na svim nivoima, pa i u sferi ekonomije; proširenju i odbrani individualnih i građanskih prava; obezbeđivanju pravednije preraspodele rizika, bogatstva i moći, stvaranju pravednijeg društva i stavljanju potreba ljudi i planete ispred profita.

Dobro društvo je drugim rečima – kažu oni – *društvo solidarnosti i socijalne pravde*. Solidarnost među ljudima vraća veru i poverenje iz kojih se rađa individualna sloboda. Sloboda se rađa iz osećaja sigurnosti, iz svesti o pripadnosti i osećanja uvažavanja i poštovanja.

Autori ovog projekta polaze od konstatacije da su *periodi neoliberalizma uvek išli u pravcu njegovog samouništenja i da upravo sadašnji ekonomski kolaps jeste ona tačka na kojoj je moguće izvesti promene*. Postoje dve mogućnosti, kažu oni: „Možemo se okrenuti natrag onome što smo već imali i videli – a to je: neodrživi ekonomski razvoj, individualizovan i potrošački svet slobodnog tržišta, visok nivo nejednakosti i uznemirenosti i neuspeh u suočavanju sa opasnostima klimatskih promena. Ali, možemo se opredeliti i za novu viziju progressa utemeljenoj na pravdi, održivosti i bezbednosti, u kojoj će biti uspostavljen balans u našim životima između proizvodnje i potrošnje, balans između rada i naših života kao individua i članova društva.

Ovaj projekat „Dobrog društva” – dalje navode autori – *svakako nije gotov putokaz ili završeni nacrt već jedna vrsta političke ponude koja dolazi u ime evropske demokratske levice koja očekuje da socijaldemokratske partije i pokreti u svetu* (pa i u zemljama Zapadnog Balkana) *na osnovu izloženih vrednosti i aspiracija preduzimaju korake koje će svet učiniti pravednijim i boljim da bi se živelo u njemu. Ono što nam je potrebno u ovo vreme – naglašavaju oni – jeste sinteza praktičnog razmišljanja i idealističkog stremljenja* kako je govorio i Vili Brant.

Uz sve napomene iz ovog projekta *dve* zaslužuju veliku pažnju.

Prva je da u potrazi za rešenjem sadašnje krize, nije moguće tragati za odgovorima iz *zlatnog perioda socijaldemokratije*. Autori objašnjavaju da politika *Trećeg puta* pored značajnog uspeha koje je postigla (i obeležila deceniju pobede socijalista i socijaldemokrata širom Evrope), nije bila sposobna da stvori dugotrajnu koaliciju za promene. Ona je nekritički prihvatila novi globalni kapitalizam i time potcenila destruktivni potencijal nedovoljno regulisanog tržišta. Zbog toga je veliki broj pripadnika tradicionalne radničke klase izgubio

veru u nove laburiste i socijaldemokrate u Nemačkoj kao zastupnike njihovih interesa. Mnogi od njih su se uzdržali od glasanja dok se rastuća većina počela identifikovati sa drugim partijama kao na primer, sa ultralevičarskom *Die Linke* u Nemačkoj ili sa fašističkom BNP u Engleskoj. *Novi neoliberalni kapitalizam* - zaključuju autori - *ne stvara besklasno društvo*. Pod uticajem tržišno vođene globalizacije, ekonomski bum stvara nove neviđene podele i ekonomske nejednakosti, a uspeh u obrazovanju i uopšte šanse u životu i dalje zavise isključivo od zaleđa porodice.

Druga ključna napomena, koju su dali autori ovog projekta, odnosi se na *krizu socijaldemokratije* kao organizovane snage društva. Autori polaze od toga da su institucije u zapadnim zemljama koje su omogućavale pristup ljudima politici (sindikati, crkve i političke partije) suočene sa smanjivanjem članstva. Veliki broj građana je nezadovoljan reprezentativnom demokratijom. Oni su izgubili poverenje u politiku i političke partije. *Ali i pored razočarenja vezanim za političke partije* - kažu autori - *postoji jedan izvanredni nivo, političkog, kulturnog i lokalnog nivoa aktivizma u našem društvu*. Politika postaje više individualizovana i etička, ukorenjena u raznorodnosti uverenja i životnih stilova. Ovaj razvoj stimuliše potragu za novim vidovima povezivanja političkih struktura i kultura koje povezuju institucije političke moći sa socijalnim pokretima i lokalnim zajednicama.

Socijalne mreže, baze podataka i internet su od velike važnosti kod vođenja kampanja, izlaganja političke moći odgovornosti i u mobilizacije javnog mnjenja. Političke partije ostaju bitan deo naših demokratija. One obezbeđuju institucionalni kontinuitet dok su mreže često promenljive. Mnogo se može dobiti od njihove sinergije. Da bi se to desilo, partije moraju dozvoliti da njihova kultura i organizacija budu otvorene i demokratizovane u ovim procesima. *Mi moramo* - kažu autori - *da osnažimo našu demokratsku kulturu putem uvođenja izbornih reformi tamo gde su one neophodne i putem uvećanja mogućnosti za aktivno učešće u procesu kreiranja i donošenja odluka unutar naših partija*. Ovo je preduslov za snažne socijaldemokratske i radničke partije u Evropi.

Koncept „Dobrog društva” može svakako odigrati važnu ulogu u kreiranju politika socijaldemokratskih partija u zemljama Zapadnog Balkana koje su suočene sa veoma različitim izazovima u odnosu na razvijene evropske demokratije.

Zemlje Zapadnog Balkana, u koje spada i Makedonija, od sticanja svoje nezavisnosti do danas, ponavljaju da je njihov strateški cilj integracija u Evropsku uniju. One su započele svoj put *vraćanja u normalnost* pod veoma različitim okolnostima.

Tako na primer, proces osamostaljivanja Makedonije i proces sinhronizovanja međuetničkih odnosa nije išao sasvim glatko. Čitav proces ekonomske i demokratske tranzicije Makedonije odvijao se u veoma nepovoljnim okolnostima. Makedonija je u trenutku sticanja svoje nezavisnosti (1991) bila najsiromašnija od svih šest republika bivše Jugoslavije, a procenat nezaposlenosti je bio oko 20%. Njenu ekonomiju pogodile su sankcije koje je uvela međunarodna zajednica Srbiji 1992. godine, a koje su trajale sve do 1995. godine. Već 1993. godine, Grčka je kao članica NATO i EU uvela ekonomsku blokadu Makedoniji zbog spora oko imena države i taj spor, do danas, Grčka koristi za blokiranje procesa integrisanja Makedonije u EU i NATO. Godine 1995. izvršen je atentat na predsednika Makedonije Kiru Gligorova, a nakon bombardovanja Srbije od strane NATO-a 1999. godine i operacije Miloševića na Kosovu, Makedonija (koja ima oko 2 miliona stanovnika) je primila više od 300 hiljada

izbeglica sa Kosova. I kada su se svi ratovi na prostoru bivše Jugoslavije stišali, u Makedoniji je izbila revolucija *etničkih manjina* koja je dovela zemlju najpre do ivice rata i opasnosti od raspada zemlje, a zatim do pojave novih partija etničkih Albanaca (transformisanjem Oslobođilačke nacionalne armije Albanaca u političku partiju pod imenom *Demokratska unija za integraciju*). Zatim je, tek nakon silne *preventivne diplomatije* Zapada došlo do nestabilnog mira, do promene Ustava i definisanja Makedonije kao unitarne države sa *konsenzualnom demokratijom* i širokom autonomijom za lokalne zajednice.

Kao rezultat svih tih okolnosti ali i nedostatka demokratske tradicije i političke kulture, balkanskog nacionalizma, neiskusnih političkih elita i *ambijentalne korupcije* Makedonija nije uspjela da opravda promene političkog sistema i da obezbedi više posla, bolji standard i veća prava za svoje građane. Čak i danas, prema istraživanju javnog mnjenja, više od 70% građana smatra da se bolje živelo u bivšoj Jugoslaviji.

Zemlje Evropske unije su u 19. veku stvarale svoje nacionalne države, u 20. veku nakon pobeđe nad fašizmom i staljinizmom, demokratizovale svoje političke institucije, a zemlje Zapadnog Balkana (kao što je i Makedonija) tek se u 21. veku sve više integrišu i pred njima stoji zadatak da ova tri procesa završe bar za trideset godina jer nijedan od tih procesa nije sasvim okončan.

Neoliberalni kapitalizam je u ovim zemljama naišao na političke elite koje čitav razvoj zemalja temelje na privlačenju stranih direktnih investicija koje najčešće dolaze iz takozvane *Offshore zone*. Njima se garantuje oslobođanje od poreza, razne poreske olakšice, niska cena radne snage, niska zaštita prava radnika, pa čak i grantovi iz državnog budžeta radi zapošljavanja radnika. U ovim zemljama državni monopoli se privatizuju putem prodaje privatnim kompanijama ili državnim kompanijama iz drugih zemalja, kojima se garantuje na duži rok monopolski položaj na tržištu uz veliku koruptivnu proviziju za posrednike u tim poslovima. A ulaganja u infrastrukturne i druge projekte, kroz velika zaduživanja dešavaju se samo u slučajevima kada donose velike korupcijske profite za domaću vlast.

U takvim zemljama, građani takođe ne veruju političkim partijama i liderima, ali političke partije na vlasti svoju poziciju i moć održavaju pomoću poznatih instrumenata: uspostavljanjem i održavanjem autoritarne vladavine.

1) Socijaldemokratske snaga društva, u ovim zemljama nemaju za svog protivnika neoliberalni kapitalizam, koji je koliko-toliko regulisano tržište na kome se mogu takmičiti pojedinci ili kompanije. U ovim zemljama postoji tzv. *Crony capitalism* ili kapitalizam svite oko lidera na vlasti. To je kapitalizam u kome ne može praviti biznis niko ko nije blizak centralnoj ili lokalnoj vlasti odnosno, to je kapitalizam koji stvara, ne samo velike socijalne razlike, već u kome i partije na vlasti stvaraju svoju oligarhiju i jednu vrstu nove nomenklature koja jedina uživa privilegije i koja je zaštićena zakonom.

Svi pripadnici partija i njihovih porodica postaju članovi jednog klijentelističkog društva čiji je cilj očuvanje privilegija na osnovu *pripadnosti i lojalnosti*. Političke partije nastoje da od svakog svog glasača naprave člana partije, koja mu garantuje zaštitu i privilegije, tako da uprkos niskom ugledu partija, a posebno partije na vlasti, sistematski uvećavaju svoje članstvo. Istraživanje u Makedoniji koje je sprovedla američka agencija USAID tokom 2012. godine pokazalo je da je čak 26% makedonskog stanovništva učlanjeno u neku od političkih partija. Više od 80% građana smatra da se posao u Makedoniji može dobiti isključivo putem

članstva u nekoj od partija na vlasti ili rođачko-prijateljskih veza i da je lična korist, zaštita ili privilegije građana ključni motiv učlanjivanja u partije. Da bi se shvatila dimenzija ove vrste partizacije društva treba reći da je u vreme jednopartijskog sistema, maksimalan broj članova Saveza komunista kao jedinstvene partije, obuhvatao samo oko 9% punoletnog stanovništva Makedonije. Prema navedenom istraživanju takođe, građani smatraju da od svih vidova diskriminacije danas, u Makedoniji najviše dominira *politička diskriminacija*.³⁶

Korupcija u ovakvim sistemima nije problem protiv kojeg se bori društvo, već sistem koji obezbeđuje privilegiju od strane vlasti, a grupu koja drži vlast snabdeva ne samo nelegalnim prihodima za lično bogaćenje, već i instrumentima za obezbeđivanje lojalnosti prema njoj. Svakim pokušajem da se izvučete iz tog kruga, nezavisno od toga da li ste ministar, medijski tajkun, sitni biznismen ili zaposlenik u javnoj službi ili javnom sektoru, možete ne samo da ugrozite svoje radno mesto/položaj ili biznis, već možete dovesti u pitanje i svoju slobodu. To je rezultat straha od moći izvan kontrole i postojanja ljudi koji ništa ne duguju vlastodršcima, pa zbog toga ne mogu biti ucenjivani i iz nužnosti solidarni sa njima.

U takvim zemljama, ekonomski bilansi i podaci se falsifikuju, a vlast je sklona tome da privlači strane investicije u slobodnim trgovinskim zonama kroz tajne klauzule i kupuje socijalni mir velikim zaduživanjem zemlje.

2) Nezavisno od onoga što piše u ustavu tih zemalja (kao u Makedoniji na primer), *u njima je obično uspostavljen tzv. hibridni režim*. Takav naziv prema kriterijumu Fridom Hausa, dobijaju zemlje u kojima građani stradaju zbog visokog nivoa korupcije, u kojima postoji slaba vladavina prava, gde postoje etnički sukobi i gde na političkoj sceni dominira samo jedna partija pored određenog nivoa pluralizma. Prema Huan Lincu, radi se o *posttotalitarnom autoritarnom režimu koji je nastao nakon pada komunizma u nekim istočnoevropskim zemljama i u kojem totalitarne institucije (kao partija, tajna policija i kontrolisani mediji od strane država) ostaju, ali ortodoksna ideologija smanjuje svoj uticaj u korist rutinizacije, a represija je manje vidljiva*.³⁷

Vlast u takvim zemljama, odmah nakon osvajanja vlasti, ukida ustavne mehanizme za kontrolu vlasti, a opoziciji dodeljuje status neprijatelja društva i naroda. U parlamentu se odvija proces marginalizovanja opozicije putem sistematskog nadglasavanja. Sudska kontrola vlasti je onemogućena partizacijom sudstva, a kontrola vlade od strane medija je onemogućena ukidanjem slobode javnog govora i pritiskom na novinare. Građanskim protestima vlast se suprotstavlja svojim kontraprotestima i formiranjem velikog broja vladinih nevladinih organizacija. Vlast *beskompromisno* rešava sve probleme, a kompromis sa političkim konkurentima se smatra izdajom i slabošću. Ceo sistem dobija karakteristike jednopartijskog sistema u kome na kraju sve zavisi od političke volje lidera vladajuće partije. Putem njegove sveprisutnosti u medijima stvara se kult ličnosti koja je neka vrsta spasioca društva od svih mogućih neprijatelja i nedaća.

Nova kolektivna ideologija vladajuće partije je nacionalizam. On se razvija kao neka vrsta *odbrambenog nacionalizma* od nacionalizma drugih nacija, etničkih zajednica ili susednih naroda. Ali se nudi kao program vraćanja *izgubljenog ponosa nacije*. U tom cilju koristi se politička instrumentalizacija istorije, putem stvaranja nove mitologizacije, izmišljanja slavne

³⁶ <http://www.utrinski.mk/?ItemID=D3422E51B1663444BEF51F2E9C801BD0&commentID=453709&pLikeVote=1>

³⁷ Huan Linc-Alfred Stepan *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, izd. Filip Višnjić, Beograd, 1998. str 65.

istorije i predaka što dovodi do nove podele u društvu na one koje prihvataju taj novi identitet i one koji shvataju da se radi o političkoj manipulaciji. Makedonija je u ovom procesu obnovila mit o antičkom poreklu makedonske nacije, izgradila velike spomenike Aleksandru i Filipu Makedonskom, promenila imena ulica, bulevara i škola, investirala u arheološka istraživanja za dokazivanje antičkog porekla i nasleđa, promenila udžbenike istorije i snimila mnoštvo dokumentarnih programa za televiziju koji dokazuju politički instrumentalizovane istine vlasti. Uporedo s tim izabrala je barok za svoj omiljeni građevinski stil i u tom stilu je počela graditi i menjati izgled glavnog grada Makedonije. Oni koji to ne prihvataju su prema propagandistima vlasti, nacionalno neosvešćeni ili su nacionalni izdajnici, neprijatelji naroda i zemlje koji rade na tome da unište nacionalni identitet Makedonaca i da Makedonija kao nezvisna zemlja izgubi smisao svog postojanja.

3) *Sistem inklinira ka izbornoj autokratiji.* Profesor Levitski i Profesor Vej kažu da je jedna od ključnih karakteristika ove vrste autoritarnih režima ta što politička partija ili koalicija koja pobeđuje na izborima, nakon preuzimanja vlasti iza fasade demokratskih institucija, uspostavlja takav sistem vladavine koji gotovo onemogućava da budu smenjeni na izborima. Takve partije ili koalicije, praktično ukidaju osnove za postojanje politički ravnopravne opozicije u zemlji. Za ostvarivanje tog cilja, te partije koriste dve strategije. Jednu nazivaju *kumulativnom strategijom*, a drugu *selektivnom*.³⁸

Kumulativna strategija, prema njima, podrazumeva:

- a) slabljenje parlamenta (na račun izvršne vlasti i pretvaranje parlamenta u izvršioca volje partija na vlasti uz sveukupnu marginalizaciju opozicije);
- b) uspostavljanje kontrole nad medijima (pre svega nad javnim servisima – gde oni postoje, ali i nad privatnim televizijama i novinama uspostavljanjem uzajamno korisnih biznis relacija kao i putem sankcionisanja neposlušnih novinara);
- c) primenu represije prema političkim konkurentima i neistomišljenicima koja postaje veoma efikasna u uslovima visoko partizovane javne administracije i sudstva. Time se stvara jedan sistem diskriminacije koji se proteže od odsustva jednakih uslova za pristup pravdi do klasičnog progona političkih protivnika;
- d) zabranu učešća na izborima nekim popularnim liderima opozicije (proglašavanje za neprijatelje naroda ili kriminalcima, hapšenje ili ukidanje mogućnosti da njihove partije budu legalno finansirane).
- e) dizajniranje diskriminatorskog izbornog sistema (u kojem svaki glas ne vredi podjednako kada se pretvara u poslaničke mandate);
- f) zastrašivanje opozicionih glasača;
- g) falsifikovanje izbora (na razne načine).

U ovim vrstama autokratija, kažu Levitski i Vej, postoji mali broj izvora verodostojnih informacija. Vodi se kampanja u kojoj vlast uporno ponavlja da opozicija nema šanse da pobedi na izborima i radi sve da svoje glasače izvede na biračka mesta (obezbeđujući za njih privilegije, prava i zaštitu), a istovremeno čini sve da onemogući i obeshrabri izlazak opozicionih glasača (putem incidenata, zastrašivanja i etničkih tenzija). A kad sve to nije

³⁸ Levitsky, S, and L. A. Way (2010), *Competitive authoritarianism: hybrid regimes after the cold war*, New York: Cambridge University Press.

dovoljno, takve partije i vlasti pristupaju otvorenom falsifikovanju izbornih rezultata, čime stvaraju *izborni sistem bez izbora*.

Selektivna strategija u izbornim autokratijama primenjuje se kada postoji ocena da se može pobediti na izborima i bez korišćenja svih navedenih metoda. Ako vlast ima na primer, mogućnosti da protera neke od opozicionih lidera van zemlje, ona ne mora da ih hapsi. Takođe, ako vlast putem monopola nad medijima uspe da diskredituje i razjedini opoziciju, da onemogući njeno legalno finansiranje i kritiku vlasti, ona ne mora da falsifikuje izbore. I ako ima kontrolu nad ključnim medijima u zemlji ona može ukinuti ključnu raspravu o realnim problemima zemlje, a dozvoliti slobodu nekim novinama koje nemaju bitnog uticaja na oblikovanje javnog mnjenja u zemlji. Primenom selektivne strategije izborne *autokratije* bolje maskiraju svoju autoritarnost i zbog toga ih često nazivaju *maskirane diktature*.

Analizirajući model izbornih autokratija širom sveta (koje sebe i dalje nazivaju demokratijama jer je vlast izabrana na izborima), londonski nedeljni *Ekonomist* je ocenio da je reč o tzv. *zombi demokratijama*.³⁹ U takvim sistemima – kaže *Ekonomist* – vlast uporno ponavlja da je izabrana na legalnim izborima i da ona, do kraja njenog mandata, ima pravo da sprovodi program na osnovu koga je pobedila bez bilo kakvih ograničenja (pa i kontrole) od strane onih koj su izgubili te izbore ili nisu uopšte izašli na izbore. U takvim sistemima, mehanizmi za kontrolu vlasti i za njenu obavezu da poštuje Ustav i zakon su oslabljeni ili ukinuti – kaže *Ekonomist* i dodaje – da u trenutku kada se vlast i takvim sistemima suoči sa masovnim nezadovoljstvom, zbog neispunjenih obećanja i nezadovoljenih potreba, ona lako poteže za manipulacijom i nasiljem, a sistem inklinira ka diktaturi u kojoj se ukidaju osnovne pretpostavke za fer izbore i mirnu promenu vlasti.

Demokratske snage, u ovakvim zemljama sredinom 90-ih, otkrile su mogućnosti za promenu u izbornim autokratijama putem tzv. *obojenih revolucija*. Vlast se konačno promenila putem naranđaste revolucije u Ukrajini, u Srbiji je nakon *buldožer revolucije* pao Milošević, a u Gruziji je izgubio vlast Sakašvili.

Knjiga „Od diktature do demokratije“ Džina Šarpa, profesora političkih nauka na Univerzitetu u Masačusetsu, postala je Biblija slobodoljubivih snaga i neka vrsta priručnika za oslobađanje od straha u nedemokratskim režimima. Ljudi su citirali američkog predsednika Harija Trumana koji je rekao: „Kada jedna vlada reši da učutka opoziciju, njoj ostaje samo jedan jedini način vladanja. To je vladanje putem povećanja represivnih mera sve dok vlada ne postane izvor terora prema svojim građanima i ne stvori državu u kojoj se živi u strahu“. Ali ti isti ljudi su shvatili poruku Džina Šarpa koji je rekao: „Moć diktatura (ili nedemokratskih režima) proističe iz dobrovoljne poslušnosti naroda u zemljama gde su takvi režimi uspostavljeni. A ako ljudi mogu razviti tehnike za povlačenje njihove poslušnosti, takvi režimi padaju“.⁴⁰

I dok su demokratske snage učile kako da učvrste demokratiju nakon promena i kako da onemoguće ponovno uspostavljanje autoritarnih režima, što nije pošlo za rukom čak ni u nekim zemljama koje su postale članice Evropske unije, kremljolozi su takođe razvili *strategiju za onemogućavanje budućih obojenih ili internet revolucija*. Za kremljologe, *obojene revolucije* nisu bile ništa drugo no državni udari organizovani i izvedeni uz pomoć Zapada.

³⁹ <http://www.economist.com/news/leaders/21579850-note-turkeys-prime-minister-among-others-winning-elections-not-enough-zombie-democracy>

⁴⁰ Gene Sharp. *From Dictatorship to Democracy*, <http://www.aeinstein.org/wp-content/uploads/2013/09/FDTD.pdf>

Prema analizi bugarskog profesora Ivana Krasteva, nakon proučavanja tehnologije izvođenja tih *udara* u Moskvi je promovisana Putinova doktrina poznata kako *suverena demokratija*.

U toj doktrini za očuvanje vlasti – kaže Krastev – je ključno nekoliko stvari:

1. Uspostavljanje potpune kontrole nad ekonomskom elitom u zemlji i nemilosrdno uništavanje biznisa i moći onih koji bi finansirali opoziciju.
2. Potpuna kontrola nad medijima, pa i mogućnost da neki od privatnih medijskih tajkuna i novinara nestanu u nerazjašnjenim okolnostima.
3. Zabrana finansiranja nevladinih organizacija iz inostranstva i stavljanje ukupnog građanskog društva pod kontrolu vlade formiranjem *provladinih nevladinih organizacija*.
4. Obnova propagande o povezanosti domaće opozicije sa spoljnim neprijateljima i diskreditovanje opozicije permanentnom kampanjom koja je pomognuta informacijama iz tajne policije.⁴¹

Opoziciji su u takvom sistemu blokirani svi kanali za uticaj na društvo i mirnu promenu vlasti. Blokirani su institucionalni kanali stalnim nadglasavanjem u parlamentu, blokirani su kanali za njen uticaj putem medija, a i u slučaju uličnih protesta - vlada organizuje *kontraproteste zadovoljnih građana* i ne dopušta nikakvu slobodu opoziciji niti na ulici niti u javnom prostoru.

Višepartijski sistem se tako pretvara u sistem sa jednom dominantnom partijom, sa nomenklaturom na vlasti koja se ne razlikuje od nomenklature pre pada komunističkog sistema.

Autoritarni sistemi ovoga tipa, mogu u kratkom periodu da garantuju stabilnost zemlje pa i da ponude bolju ekonomsku efikasnost i poboljšanje životnog i društvenog standarda uprkos povećanju socijalnih razlika i masovne korupcije vladajućih struktura (to pokazuju primeri Rusije, Turske, pa i Belorusije). Ali tamo gde ova vrsta režima ima problema sa ekonomskom efikasnošću, oni putem manipulacije i zaduživanjem zemlje održavaju samo iluziju ekonomskog napretka i stabilnosti. Deo pozajmljenog novca iz inostranstva masovno koriste za kupovinu socijalnog mira i korupciju biračkog tela.

Postavlja se pitanje: šta mogu socijaldemokratske snage i partije u takvim okolnostima da urade? Šta raditi, kada *dođu takva vremena* (kako je rekao Ivo Andrić) *kad pametni začute, budale progovore, a fukara se obogati?*⁴²

Iz radova Ivana Krasteva o populizmu može se saznati u nekoj meri zašto je socijaldemokratskim snagama u zemljama Zapadnog Balkana veoma teško da ponude političku alternativu levim i desnim populistima na vlasti u vreme izbora. On navodi da se izborna ponuda populista sastoji od sledećih elemenata:

1. *Ekonomski egalitarizam*. Briga za osiromašeni i napaćeni narod i obećanje o ekonomskoj jednakosti. Obećanje za preraspodelu narodnog bogatstva koje će biti uzeto od onih koji su opljačkali društvo).

⁴¹ Ivan Krastev, *Where next or what next in Reclaiming Democracy* ed. The German Marshall Fund of the United States Washington, DC 2007.

⁴² <http://najlepsicitati.com/autor/ivo-andric/page/3/>

2. *Strastan i jasan radikalizam*. Obećavaju radikalne promene, preporod i slično. Obećavaju razračunavanje sa onima koji su pogrešili, posebno sa prethodnim režimom, lustracije, dosijea i slično).
3. *Koriste balansirani (umereni) evroskepticizam i antikapitalizam*. *Treba, ali ne moramo po svaku cenu u EU, a ako treba možemo i sami*. Obećavaju da će nacionalne resurse vratiti državi da ne bi bili eksploatisani od strane stranih kompanija i domaćih oligarha.
4. *Kulturni konzervativizam* (vrednosti porodice, žena treba da rađa, crkva nudi spas, homofobija, odbrana ćirilice, odbrana od kulturnog imperijalizma).
5. *Deklarisani jasni nacionalizam*. Obećavaju vraćanje nacionalnog ponosa. Obnavljanje mitova, izgradnja spomenika, proslave, promena istorije.
6. *Prikrivena ksenofobija*. Traže većinu da vlada ne bi zavisila od bilo koga, da je ne može niko ucenjivati. Manjine i imigranti su opasnost i treba da budu pod kontrolom.
7. *Antikorupcijska retorika*.⁴³

Ali problem je – zaključuje Krastev – što u zemljama u kojima vlast osvoji populistički pokret sa ovim obećanjima i retorikom, odmah manifestuje želju za radikalnim (revolucionarnim) promenama i osvojenu većinu na izborima već smatra kao pravo za upotrebu *revolucionarne pravde*. Zbog toga su ovi pokreti i partije uvek antiliberalni u svojoj osnovi i ugrožavaju temelje demokratije.

Šta se dešava u takvim zemljama nakon pobede populista:

1. *Zbog prevelike želje za brzim, vidljivim promenama u borbi protiv korupcije* – kaže Krastev – oni ugrožavaju nezavisnost sudstva, partizuju ga, postavljaju svoje ljude u državnu antikorupcijsku komisiju, koja dobija zadatak da ispituje samo korupciju vezanu za osobe iz prethodne vlasti i time odstranjuju ključni element u zaštiti čovekovih prava i sloboda.
2. Medije pretvaraju u svoj instrument za propagandu i razračunavanje sa neistomišljenicima.
3. Većina koja je pobedila na izborima postaje privilegovana (uvodi se tiranija većine nad manjinom).
4. Svi instrumenti vlasti koriste se za *kriminalizaciju* opozicije i za njeno dodatno uništavanje – čime se stvaraju uslovi za vraćanje društva u vode jednopartijskog sistema.
5. Stvaranjem sistema bez političke i sudske kontrole, lako se ulazi u korupciju i obezbeđuju sredstva za svoje samoodržanje na vlasti (putem stvaranja rođачko-prijateljskog kruga u biznisu).

Takvi režimi – konstatuje Krastev – *postaju arogantni prema unutra i agresivni prema spolja. Često dovode do ugrožavanja međunarodnog ugleda zemlje. I jedino ograničenje za njih jesu međunarodne norme, standardi i monitoring, kontrola i pritisak međunarodnih političkih i ekonomskih institucija prema vladama takvih zemalja.*

⁴³ Ivan Krastev *Populism*, https://www.opendemocracy.net/democracy-europe_constitution/new_europe_3376.jsp

Ovaj pristup može biti posebno efikasan u odnosu na zemlje Zapadnog Balkana koje su već postigle nacionalni konsenzus oko toga da li žele biti punopravni članovi Evropske unije, i koje su prihvatile politiku usaglašavanja svojih zakonodavstava sa zakonodavstvom EU, pretpristupne fondove za prestrukturiranje ekonomije i demokratizaciju institucija kao i debatu o godišnjim izveštajima o napretku zemlje prema članstvu u EU.

Koncept „Dobrog društva” je koncept evropskog društva i zbog toga može biti jasan orijentir za promene socijaldemokratskim snagama u zemljama Zapadnog Balkana.

U tom konceptu se naglašava da je *dobro društvo demokratsko, jer jedino slobodno učešće svakog pojedinca može garantovati slobodu i progres*. A zemlje Zapadnog Balkana moraju postati demokratska društva i svaka vlada koja to ne poštuje mora biti izložena velikom pritisku od strane demokratske snage i vlada evropskih zemalja.

U konceptu se kaže da u *dobrom društvu vlada zajedništvo, pošto je osnovano na svesti o našoj međuzavisnosti i postojanju zajedničkih interesa*. I to je ključni element na kome mora insistirati Evropa, i iz kojeg može zahtevati svoje pravo da njeni budući članovi poštuju vrednosti i norme zajednice kojoj imaju nameru da se priključe. Britanski ambasador u Makedoniji Čarls Garet, nedavno je izjavio da se EU meša u unutrašnje stvari Makedonije jer je to način na koji funkcioniše Evropa kojoj se Makedonija želi priključiti. *Evropa – rekao je on – se temelji na određenom stepenu zajedničkog suvereniteta. Svaka zemlja članica ima određeni stepen kontrole ili uticaj na odluke koje se tiču i drugih zemalja - članica. Ako Makedonija uđe u EU, ona će dobiti mogućnost da utiče na odluke koje se tiču Velike Britanije i drugih zemalja Evrope. Upravo zbog toga zemlje koje su kandidati za članstvo u EU moraju ispunjavati kriterije za članstvo.*⁴⁴

I na kraju, u konceptu se kaže da je *dobro društvo pluralističko jer je poznato da samo pluralizam političkih institucija, različite vrste ekonomskih aktivnosti i individualnih i kulturnih identiteta u društvu mogu proizvesti energiju i inovacije za izgradnju boljeg sveta*. A pluralizam političkih institucija podrazumeva i posebnu ulogu Evropske komisije, Evropskog parlamenta, Saveta Evrope, Evropskog suda za ljudska prava i niz drugih institucija koje imaju prava i obavezu da zaštite evropske vrednosti i demonstriraju solidarnost sa ljudima koji su izloženi političkim represijama i diskriminaciji.

Centralno pitanje u ovakvim situacijama je svakako, kako u uslovima monopolizovanih resursa u jednoj zemlji od strane jedne partije na vlasti stvoriti uslove za političku ravnotežu moći i za slobodu političkog izjašnjavanja.

Na primeru Makedonije čini se da je Evropska unija shvatila da dugotrajna politička represija vodi ka konfliktima koji mogu ugroziti mir, pa čak i regionalnu stabilnost. Kada opozicija sazri do tog nivoa kada će biti u stanju da ugrozi lažni mir i stabilnost koji nude autoritarni lideri, onda se EU u saradnji sa SAD pokazuju sposobnim da ponude i implementiraju mirovni dogovor kroz uvođenje važnih instrumenata za ograničavanje političke represije i autoritarizma.

Ipak, kako konstatuje Ivan Krastev, *promena takvih režima je bolna i spora*. U vreme njihovog mandata, kao i kod drugih autoritarnih režima, oni ostavljaju puno prostora za revanšizam

⁴⁴ <http://meta.mk/charls-garet-se-meshame-vo-makedonskite-raboti-oti-taka-funktsionira-eu/>

i za obnovu začaranog kruga mržnje i zla. Zbog toga je potrebno veliko umeće onih koji će osvojiti vlast nakon njih, u stvaranju ambijenta u kome će celo društvo početi da se vraća u normalnost i u kome će početi vladavina prava, a krug mržnje biti smanjen do samog isčezavanja.⁴⁵

LITERATURA:

Jon Cruddas and Andrea Nahles, *Building the Good Society*, www.compassonline.org.uk
<http://www.feslondon.org.uk/cms/files/fes/pdf/goodsocietyenglish.pdf>
<http://www.utrinski.mk/?ItemID=D3422E51B1663444BEF51F2E9C801BD0&commentID=453709&pLikeVote=1>

Huan Linc-Alfred Stepan, *Demokratska tranzicija i konsolidacija* izd. Filip Višnjić Beograd 1998. str. 65.

Levitsky, S, and L A Way (2010), *Competitive authoritarianism: hybrid regimes after the cold war*, New York: Cambridge University Press.

<http://www.economist.com/news/leaders/21579850-note-turkeys-prime-minister-among-others-winning-elections-not-enough-zombie-democracy>

Gene Sharp. From Dictaroship to Democracy <http://www.aeinstein.org/wp-content/uploads/2013/09/FDTD.pdf>

Ivan Krastev, *Where next or what next in Reclaiming Democracy* ed. The German Marshall Fund of the United States Washington, DC 2007.

<http://najlepsicitati.com/autor/ivo-andric/page/3>

Ivan Krastev, *Populism*, https://www.opendemocracy.net/democracy-europe_constitution/new_europe_3376.jsp

<http://meta.mk/charls-garet-se-meshame-vo-makedonskite-raboti-oti-taka-funktsionira-eu/>
https://www.opendemocracy.net/democracy-europe_constitution/new_europe_3376.js

⁴⁵ https://www.opendemocracy.net/democracy-europe_constitution/new_europe_3376.jsp

PROF. ĐORĐI SPASOV, PH.D.
RESEARCHER AT THE "RATING" POLLING
AND COMMUNICATIONS AGENCY - SKOPLJE

THE CONCEPT OF THE *GOOD SOCIETY* FOR WESTERN BALKAN COUNTRIES

Abstract: *The concept of the "good society" is a project of European Social Democrats, which is currently being offered as a solution to the dual crisis that European countries are facing. On the one hand, it is a societal crisis resulting from the neoliberal society development model, manifested by economic stagnation. On the other hand, it is a crisis of social democracy, which did not have representatives in government for the last ten years. This proposal can certainly play an important role in creating the policies of social democratic parties in Western Balkan countries. However, unfortunately they face different challenges compared to developed European democracies. Firstly, the social democratic forces of society in these countries do not simply face neo-liberal capitalism as an opponent, but in most of them a so-called **crony capitalism has been established**, or a capitalism where "everyone revolves around the leader in power". Secondly, regardless of what the constitutions of the countries in question say, **there has been a so-called hybrid regime established**, in other words a "post-totalitarian authoritarian regime" that was **established** after the fall of communism. And thirdly, this type of **system is inclined towards an electoral autocracy**, where the political party, or coalition that wins the elections, after taking over governance behind the façade of democratic institutions, establishes a governing system that virtually eradicates the possibility of the government losing the elections. These regimes in Western Balkan countries become arrogant on the inside and aggressive on the outside. Their only limitations are the international norms, standards and monitoring, as well as control and pressure from international political and economic institutions.*

The concept of the "good society" is a European concept, which is why it can be a landmark for social democratic forces in Western Balkan countries. However, if Western Balkan countries are to become democratic states, during this phase they must be under a great amount of pressure from democratic forces and the governments of European countries. As for the social democratic and socialist parties from Western Balkan countries that are members of European socialist parties, they must be under a great amount of pressure in order to democratize and to respect the values of contemporary social democracy.

Key words: *good society, authoritarian regime, social democracy, Western Balkan.*

NEAL LAWSON

CHAIR OF THE GOOD SOCIETY
PRESSURE GROUP COMPASS

SOCIAL DEMOCRACY WITHOUT SOCIAL DEMOCRATS?

MAKING PROGRESSIVE CHANGE HAPPEN IN THE 21ST CENTURY

Abstract: *Social democracy is in crisis the world over, and yet a society that is both social and democratic is more urgently needed than ever. Social democracy was a product of the national and industrial forces of the last century, which have been replaced by global and cultural forces inimical to it. To be relevant to the 21st century, social democrats must transform their vision and their culture to fit with the emergence of a networked society. In that way social democrats can bend modernity to their values. But will they?*

Key words: *Social Democracy, Social Democrats, culture, transformation.*

If social democracy had not been invented, would we invent it now? Would we start with a different basis for making the world better, and if so, can social democracy adapt itself to such a position, or do we really have to start again?

Let us look at the words exactly as they are - 'a social that is democratic'. Both words matter and reinforce each other – there cannot be one without the other. Just how much *social* and how much *democracy* is of course up for grabs. In Norberto Bobbio's simple but elegant treatise *Left and Right*, the Italian theorist rightly argues that at any one time you either believe in more equality than currently exists or you don't. Hence the place you take on the political spectrum from left to right. That position can change if you believe society becomes equal enough – but until that moment there is a left and you are part of it. Here Bobbio concurs with Zygmunt Bauman's equally compelling phrase *a good society is one that knows it is not yet good enough*.

We do not yet live in a society that is equal enough or good enough. Even in the most *advanced* western nations many people go hungry every day and rely on food banks or other forms of charity just to live. Decent and affordable housing is fast becoming a luxury that only the rich can afford. People now work well into their 70s just to survive. What about the stress, anxiety and insecurity so many now endure, the humiliation of life on benefits, the rise in mental illness and the endemic problem of loneliness on a planet with more and more people, not to mention climate change, which is beyond the planet's ability to cope, the challenges of mass migration, terrorism, and the current endemic crisis of financialised capitalism that operates beyond political or social control. This world is not equal enough or good enough – we need a social that is democratic and a democracy that is social. But how?

So here is the problem – never has the need for social democracy been so great, so pressing and so obvious, but never have social democrats, the historic agents of social democracy, been so weak. Everywhere across the globe social democrats find themselves in a crisis, on the back foot, in retreat and marginalized. Nowhere are they ideologically, programmatically or organizationally on the front foot. Yes, social democrats can find themselves in office,

usually temporarily after the Right mess up or when people get bored. But they never find themselves in power with the ability to act and make transformative change happen.

It is not social democracy that is in crisis but the politics of social democrats that are floundering. Why and what is to be done? Can we have a social democracy but without social democrats?

Here we have to distinguish social democracy as an outcome, a state of political economy, from social democracy as a political project. The former describes the kind of society we want to live in, while the latter describes the means by which we get there. Social democracy describes a society in which the social trumps the private, and democracy trumps the market. In a social democracy there will still be private ownership and markets – but they will not be the dominant shapers of society – the predominant ethos will be shaped by the common good, by collective provision and by democratic decisions over individual or corporate decisions.

Social democracy as a means describes the political project to create a social democracy as an end. Social democracy as a means, and social democrats were a creation of the early decades of the last century. Like every other creation, they are a product of their time and place. The problem is that while values can and must remain timeless, process, style and culture wear out over time unless they are fundamentally and radically renewed to fit with the changing circumstances. The question that now has to be asked is whether social democracy as a process, as a means to an end of a social democratic world are now no longer fit for the world in which we live? Can social democracy as a process be renewed, if so how, and if not, what might create a social democratic society?

To answer the question of the renewability, or not, of social democracy we have to firstly understand the conditions that once made social democracy such a powerful global force, then understand why it has become weak, i.e. what change in conditions caused this weakness, and finally analysis what the future holds in relation to social democracy as a political project. The central argument is that social democracy as a political project has not become marginalized because its leaders are not up to the job, but rather that the material and cultural conditions of this century increasingly mitigate against social democracy as a process when it is defined by the condition of the last century.

In 1979 the Marxist historian Eric Hobsbawm wrote his famous/infamous *The Forward March of Labour Halted*. People sometimes get confused into thinking the argument was that the march was halted that year. But what Hobsbawm was identifying was altogether darker for Labour and social democrats more widely. The working class basis of Labour, long presumed to be the growing and soon to be predominant class, had in fact started to shrink as early as 1945. At the zenith of the Labour triumph in the UK, the basis of its greatest strength, its class base, had already started to erode. What was true for the UK was broadly true for other Western nations.

A strong and unified working class gave social democracy, a cultural and organisational heft. It formed a common industrial experience, common housing and leisure pursuits. It formed a class of itself and for itself. This working class, largely employed in factories in the practice of Fordism, the assembly line chain in which everyone had their place, not only gave Labour votes and money, but also a bureaucratic and technocratic system of government. Socialism

would be ushered in through white coats and the managerial state. This conflation of class and bureaucracy is what made social democracy of the last century possible.

This so called *Golden era* for social democrats, roughly from 1945 to 1975, was also only possible precisely because of what had preceded, the experience of the war and the depression. No one in 1945 wanted to go back to the squalor and precariousness of the 1930s and the collectivist experience of the war showed what we could do if we really were all in it together. Thus, the mood music for the Golden Age was created.

Finally, there was also the brooding presence of the Soviet Union. Today, global politics is fought out between different forms of capitalism and divisions based on faith. Around the formative years of this Golden era there was a living, breathing and expanding alternative to capitalism, called communism. Today, it is almost impossible to imagine the effect of actually existing socialism in rebalancing the post war forces between labour and capital. Employers and owners of capital were terrified that a revolution might happen in the West as millions of armed men returned home from the front. The whole post war settlement was due, to a large extent, to the existence of the USSR.

During the latter part of the Golden Age the operating assumptions of social democrats was that the battle with capitalism was over, not temporarily, but for good. The bible was Tony Crosland's *The Future of Socialism* and the belief that a mixed economy was here and here for good, and the only political question was the extent of the redistribution based on the growth produced by this rather benign form of capitalism.

But under the surface of this seemingly consensual era between social democrats and Christian democrats, all the factors that had made social democrats strong and the Golden Age possible, were and are dramatically changing. Class still matters, but class identity is much less rigid, obvious and salient now. The trade unions are a diminished force. The limits of the bureaucratic state have long since been reached and memories of the war and the depression have little impact on thinking and action today. And, of course, the threat of communism as a vibrant challenge to capitalism was extinguished long before 1989.

But social democrats still behave as if the same or some kind of cultural, sociological and technological forces are in play and able to carry their project. They act as if a new Golden Age, or at least their electoral dominance, was still possible, if only they had the right leaders and the right policies. Both matter, of course, but leaders are like surfers – they need a wave beneath their feet to propel them with force. Leadership matters, but context matters more. As we have been told before *We make history but not in conditions of our choosing* (paraphrasing Marx from the 18th Brumaire). But social democrats seem to feel that if only they could inhabit the state and pull the policy levers like they did during the Golden Age, then all would be good once more. The levers now hardly ever work. But social democrats operate in largely the same way in 2016 as they did in 1946 or 1956, but it is like sitting in a car that has no engine. You can turn the wheel and change the gears – but does the car go anywhere?

Because it is not just that everything that once made social democrats strong, the engine, has gone, rather in its place are a range of new forces and a new culture, which are inimically to social democracy. Social democracy did not just get weaker; it entered a much more hostile terrain.

Firstly, capitalism went global. This meant national boundaries and therefore national policies and trade union bargaining lost their bite. This isn't to say more could not be done at a national level, but the constraints are obvious and growing. From Google seemingly avoiding its tax responsibilities to climate change – the future is global, while social democratic politics has remained avowedly national. With globalisation we see financialisation dominate over manufacturing. The traders and the bond markets rule over the politicians. This separation of politics from power and power from politics, places severe limits on social democrats. From Mitterrand in 1981 on, social democrats have been on the back foot. In the UK, New Labour encouraged the growth of financialisation as a means to generate cash for below the radar social transfers – which worked only until the freedom they gave the City helped trip up the whole system and usher in the age of austerity. That trick cannot be played again.

Secondly, the nature of society has been transformed dramatically. Back in the Golden Age we lived in what could be called a producer society – it was not all work, but your identity was predominantly formed by your job. Today our identities are much more fluid and a huge part of our identity is formed by what we buy. We live in a consumer society. Today shopping is not all we do, but it is the basis of how society systematically reproduces itself, through an endless stream of wants turned into needs that keep us on the treadmill of earning, spending and owing. At the same time, nationalism and the politics of identity are now as deep, if not deeper than the politics of class.

In turn, this turbo consumption has a huge impact on the environment. Today we are on the brink of runaway climate change, yet social democracy has always been a politics of 'more' – more material wealth for 'its people'. As such it has no conception of limits to growth. It tries to square the circle of 'green growth', but environmentally and socially it is a pretense that doesn't work. We have to challenge the never ending materialism – even if some of it is produced through renewables or zero carbon production. Because we do not die wishing we had more things -but more time with the people we love.

Climate change wrecks the lives of the poor primarily because they feel its effects the most severely. At the same time, a society based on consumption breaks any social bonds of solidarity and empathy because it is, by definition, egotistic and competitive. Turbo consumerism kills the common good.

Finally, there is the issue of culture. The Golden Age was built in an era of deference and bureaucracy, society and life was more secure, but also more regimented. From the 1960s onwards people became more and more liberated and liberal. Work and life became less predictable and more open. The digital revolution, social media and the shift to a networked society are now revolutionising the way we see, think and act. The world has become plural, complex and diverse.

But the culture of social democracy or 'Labourism' has stuck. Socialism, as Herbert Morrison said, is still 'what Labour (or social democrat) governments do' – from the top down and the centre out. The whole promise of the offer was and is that you elect a social democratic government, it does things to you and for you, you are grateful and therefore vote for them again. The party is simply a vote-harvesting machine in a politics of delivery. It is a creed that cannot share or even tolerate other progressive creeds because they stand in the way of its control of the state. Everyone who is not in the project is, by definition, against it. But an

era defined by the factory, with its order, structure and hierarchies, now gives way to an era defined by Facebook – in which we connect to who we want, when we want, we join multiple groups and have more fluid allegiances – it is a world of huge opportunity and threat – but like it or not it is the world we now inhabit.

None more so than in terms of the world of work. The merging of different strands of technology now threatens the world of work. The extent is contested, with figures ranging from 10 to 46 percent of jobs being lost due to the convergence of AI, robots, advanced algorithms, big data and 3d printing. Here social democrats are left in a bind – defending work that might be lost, but defending work that is probably dreary, physical and mundane – even if it pays a living wage. The pressing danger is that social democrats look like Kodak in a world of Instagram.

Everything that has been lost, and everything that has taken its place combine to create the existential crisis for social democrats across the world. The universality of the crisis, even if its effects are uneven, tells us that something big is happening. The crisis manifests itself in the shape of Pasokification in Greece, the rise of Podemos in Spain and the relative fall of PSOE, the flat-lining vote of the SPD in Germany, the governing weakness of French socialists and even the crisis of social democracy in the Nordics. In the UK the crisis manifests itself in two ways: the total dominance of the SNP in Scotland, replacing Labour as the party of the left, and the extraordinary rise of Corbynism within Labour – a kind of internal Pasokification. The utter despair at the emptiness of the New Labour project has allowed a retro form of socialism to become the dominant force on the left of British politics. Likewise, the rise of Bernie Sanders over traditional centrist Democrats in the USA, demonstrates the emptiness of any middle or third way between neo-liberalism and a desirable alternative.

Whether any party can manage these immense losses and huge new challenges remains to be seen. Whether social democrats anywhere can make the leap from the 20th century to the 21st remains to be seen, too. Because something and someone needs to help shape the political discontent of the moment. The rise of Syriza, Podemos, Corbyn and Sanders are all products of a new frustration and anger. For the first time since the 1930s, capitalism is no longer working for a sizeable and growing element of the population. The young are saddled with university debts, impossible housing costs and few prospects for secure well-paid work. The precariat, those barely surviving on zero-hour contracts, the gig economy and residualised benefits, is steadily becoming a new emerging class. And right the way up through the income scale, outsourced jobs, the decline of professionalism, the demands to consume ever more and the anxiety and insecurity this creates – puts into political play elements of the electorate previously beyond the reach of mainstream social democratic programmes. Add to this another financial crash, climate change and terrorism, you then have a rich cocktail a new left could appeal to – as equally as a new authoritarian/populist right could!

However, there is a more hopeful and optimistic mood to tap into. Driven by the technology we see around us, there is the emergence of a new collective ethos. The emerging networked society is not perfect and has its downsides, but the sheer weight of new on and offline initiatives, campaigns and enterprises speak of the possibilities of new solidarities in a digital world. From new cooperatives, to social enterprises, the sharing economy, peer to peer economics, new parties (like the Alternativet in Denmark and the Women's

Equality Party in the UK, from which we can learn a lot), mass on-line campaigning, grass roots activists concerned with housing and public spaces and the development of new transformative policy ideas, such as a shorter working week, a citizen's basic income and the radical devolution and democratization of state power, all lend themselves to a possible new Golden Age.

However, are social democrats going to be the political agents that blend and projects both anger and frustration with a capitalist system that no longer works for a sizeable and growing part of the population, with the hope and desire for more meaningful and self-authored lives? While we can and must analyse the context, there is nothing deterministic about the fate of social democrats or any political force. The issue is whether and how social democrats can adapt. Here there must be increasing skepticism over social democrats ability to adapt to these new times. Social democracy needs to go through a profound transformation. There are three key aspects to this.

The first challenge is to redefine the meaning of the good society. Social democracy has focused for too long on the material. Yes we want greater equality, but that does not mean just more and more consumption in a race that can never be won. If the workers' plasma TV can never be big enough, then capitalism always wins. The treadmill of competitive consumption simply undermines any hope for social solidarity as much as it wrecks the environment. Instead of more things we did not know we wanted, paid for with money we do not have, to impress people we do not know, social democrats are going have to talk about more of other things – more time, public space, clean air, community and autonomy. This suggests a politics of working time limits, workplace democracy and ownership, a citizen's income and stringent carbon controls – de-growth, not green washed growth.

The second challenge is a radical shift in terms of internationalism. If capitalism has gone beyond the nation, then social democracy has no option but to follow. It needs to regulate and control markets wherever they do damage to people or the planet. Yes, this is difficult, and yes, it means surrendering sovereignty. But power is empty if wielded at a national level when economic decisions are being made in other countries and on other continents. The politics of this would start at a European level, around issues such as continent-wide minimum wages, or better still a citizen income and harmonised corporation tax rates. But it must be built for new global institutions that can help socialize multi-national corporations and international finance. It was done at Bretton Woods to underpin the Golden Age – it should be more than feasible in the age of the internet – indeed it must be.

The third challenge is cultural. Social democrats are going to have to let go. There is no place for elected vanguards, who, even if well meaning, do things to people and for them. Social democrats are going to have to know their new place, just one source of empowerment for global and networked citizens. Instead of pulling policy levers, their job is to create platforms and spaces so that people can collectively change things for themselves. This is a more humble role, but essential and entirely possible in a networked society in which the internet has become the main nexus for human culture. Parties need to open up and out. They need to see themselves as simply part of much wider alliances for change, and not the sole repository of all wisdom and action. Parties are going to have to become really democratic, localising power and building platforms for collaboration around issues like renewable energy, finance and new media.

The cultural reference point for social democrats is the end of the Truman Show. Steadily though the film, Truman begins to suspect that the world is not as he first believed. At the end, he sets out on his little boat and the show's producers whip up a storm of wind and rain to send him back to his safe harbour. But Truman presses on until eventually he hits the walls of the giant set, which has been his world for all of his life. Outside a new world, a real world, awaits him. Social democrats need the courage and ambition to go beyond the old limits and old ways of working to invent a new future. Or face oblivion. Old voting allegiances and habits will keep some parties afloat for the time being. However, they will lack energy and vitality unless and until they tap into new sources of ideas, behaviour and new political agents to help create a progressive wave for the 21st century.

The first Golden Age of social democracy was a product of its time. It could be nothing more or nothing less. It was an era of hierarchies, elites, command and control. It meant well and did good things. But the means always shape the ends. It did things to people and not with them or by them. Its ability to help create a good society was therefore always limited and open to populist and individualistic challenges. Today we stand on the cusp of a new era. It is being contested and brings with it as many challenges as it does opportunities. But the emerging network society of the 21st century holds within it the possibility of flatter and more egalitarian and democratic ways of thinking and acting. This is a world in which the means and the ends can be conflated – we create a good society in which people take collective control of their destiny – by people taking collective control of their destiny.

Social democracy once took hold of popular imagination because capitalism was not working and they used the spirit of the times to make a better society feasible. Once again capitalism is not working. A new Golden Age beckons. It is a great opportunity to bend modernity, its openness, flatness and connectivity, to values that are social and democratic and not like the Golden Age, bend such values to a bureaucratic society. Will social democrats understand the spirit of these new times and be part of it?

NEAL LAWSON

PREDSEDNIK COMPASS - GRUPE ZA PRITISAK
KOJA SE ZALAŽE ZA PROJEKAT „DOBROG DRUŠTVA“

SOCIJALDEMOKRATIJA BEZ SOCIJALDEMOKRATA?

OSTVARIVANJE NAPREDNIH PROMENA U 21. VEKU

Sažetak: Iako je socijaldemokratija širom sveta u krizi, društvo koje je podjednako socijalno i demokratsko je nešto što nam je sada hitno potrebno više nego ikad. Socijaldemokratija je proizvod nacionalnih i industrijskih snaga iz prošlog veka, koje su zamenjene po nju pogubnim globalnim i kulturnim snagama. Da bi uspele da uhvate korak sa 21. vekom, socijaldemokrate moraju da transformišu svoju viziju i svoju kulturu kako bi se uklopile u novonastalo umreženo društvo. To je način da socijaldemokrate savremene trendove prilagode svojim vrednostima. Ali, da li će to i učiniti?

Ključne reči: socijaldemokratija, socijaldemokrate, kultura, transformacija.

DOBRO DRUŠTVO, SLOBODA MEDIJA I SIGURNOST NOVINARA

Sažetak: *Budući da su mediji uveliko prekrili javni prostor u kojemu se prakticira sloboda govora odnosno obavljaju demokratski razgovori i dogovori o pitanjima od javnog interesa, nemoguće je dobro društvo bez slobode medija. Nje nema bez slobode novinara, a uvjetuje je sigurnost novinara. Vijeće Europe se sistematski bavi tim pitanjima i podnosi redovite dvogodišnje rezolucije o slobodi medija i sigurnosti novinara u zemljama-članicama. Uz spomenuta pitanja u rezolucijama se spominju i pluralizam medija, uvođenje osobne karte medija, javno dostupni relevantni podaci o vlasništvu kao i o velikim oglašivačima. Nacionalni parlamenti se obavezuju barem jednom godišnje organizirati javne rasprave o stanju slobode medija i sigurnosti novinara, uz sudjelovanje svih zainteresiranih. S druge strane postoji obaveza novinara na nepristrasno informiranje i svojevrsnu autoregulaciju u obavljanju svoga rada. U gotovo svim dokumentima ističe se značaj javnih medija za informativne, kulturne, edukativne i zabavne sadržaje, pogotovo one koji nisu komercijalno atraktivni, a od javnog su interesa.*

Ključne riječi: *sloboda medija, sigurnost novinara, pluralizam medija, autoregulacija rada novinara, značaj javnih medija.*

UVOD

Smatram da *dobro društvo* nije moguće bez slobodnih medija.

Uz ovaj postoje i drugi razlozi zbog kojih Vijeće Europe (*Council of Europe*) u obje svoje sastavnice, u Parlamentarnoj skupštini (*Parliamentary Assembly of Council of Europe*) – u daljnjem tekstu: PSVE - kao i Odboru ministara (*Committee of Ministers*) veliku pažnju posvećuje slobodi medija u zemljama-članicama (kojih je 47, sa otprilike 820 milijuna stanovnika).

Uz trodiobu vlasti (na zakonodavnu, izvršnu i sudsku) sve se češće spominju i tri suvremena izvora moći. To su znanost kao temelj suvremenog načina života, financijski sektor koji je prerastao u financijsku industriju kao pogon proizvodnje profita umjesto da bude realni servis privrede i građana, i mediji.

U sve prisutnijem informacijskom okruženju, objavljena je već cijela jedna biblioteka o medijalizaciji društva, posebno politike. Tradicionalno se smatralo da su priroda i uloga medija određivane glavnim karakteristikama društva, no medijalizacijom se događa obrat u kojemu mediji uvjetuju posredno i određuju društvene procese. I otuda sve veći značaj medija za suvremeno društvo.

Sloboda medija sastavnica je slobode govora na kojoj počiva demokracija. Ako je politika, od Aristotela naovamo, govorenje (odnosno dogovaranje) i (zajedničko) djelovanje (odnosno ozbiljenje dogovorenoga), tada cijela ta konstrukcija počiva na slobodnom govoru. Sloboda govora, pak, ima svoje pretpostavke i posljedice, a ovdje ću se ograničiti samo na

neke. Demokracijom narod uspostavlja svoju slobodu i stvara javne uvjete za individualne slobode. Ako se složimo da je sloboda, u najvećem broju slučajeva, preduvjet ljudske sreće, tada sloboda kao i nesloboda govora obiluje širokim dijapazonom utjecaja na kolektivne i osobne egzistencije ljudi.

Razgovaranje i dogovaranje o javnom i zajedničkom dobru događa se u javnom prostoru – na agori u grčkom polisu, na rimskom forumu, pa u Senatu, u suvremenim parlamentima. Kako se suvremena demokracija razvila u deliberativnu ili raspravnu, u javni prostor treba ubrojiti sve one mikrolokacije i makrolokacije na kojima se raspravlja i zaključuje o javnom dobru.

Danas su mediji, raznovrsnih žanrova, vrsta i formata, uveliko prekrili javni prostor. No, odmah valja upozoriti da su oni znatno više od privida koji ostavljaju. Mediji su odavno nadrasli svoju funkciju pukog medijatora, mehaničkog diseminatora informacija, posrednika između događenog i čitaoca o događenom. Prisjetimo se da novinari između silnog mnoštva događaja odabiru koje će od njih prikazati na ograničenom prostoru ili u raspoloživome vremenu, da ih pretaču u vlastite riječi, potom ih raspoređuju u odgovarajući redoslijed, u svojevrzni hijerarhijski poredak, pridajući im odgovarajući značaj, a one glavne ili najzanimljivije tumače svojim komentarima. Dodamo li tome rasprostranjeno mnijenje da ono što nije objavljeno u medijima kao da se nije ni dogodilo, postaje bjelodano da mediji ne samo uvelike opslužuju javni prostor već i da odlučujuće djeluju na javno mnijenje. Ono se, pak, artikulira u glas naroda, pa mediji postaju sukreatori javnog mnijenja te, posljedično, utječu na donošenje odluka od zajedničkog interesa.

Iz mnogih analiza postaje bjelodano da je sloboda medija bitno uvjetovana slobodom novinara, te da je sloboda novinara nemoguća bez sigurnosti novinara.

Sigurnost, jer su novinari često izloženi različitim pritiscima i brojnim izazovima. Postoje vanjski pritisci, pretežito od strane politike ali i od krupnog biznisa jer bi mnoge političke opcije kao i korporacije željele upravljati javnim prostorom i biti predstavljane u vrlo pozitivnom svjetlu. Unutarnji pritisci, koji se događaju u medijskim kućama, najčešće su produžetak vanjskih ali su posljedica i nastojanja vlasnika medija, urednika i interesnih grupa (naročito velikih oglašivača) da novinarima nametnu što trebaju pisati ili kazati im kako oslikati neke događaje ili ekonomske i društvene procese. Mnogo je oruđa pritisaka – zastrašivanja, ucjene, proizvoljno određene plaće i financijske nagrade, fizičke povrede pa i ubojstva. Dalekosežne posljedice vanjskih i unutarnjih pritisaka kod nekih novinara uzrokuju – da spomenem tek neke - egzistencijalnu neizvjesnost, zahladnjenje, autocenzuru, strah, poslušnost. Ako izbor vijesti i njihovih komentara mogu biti naručeni ili nametnuti, bilo izvana bilo iz izdavačke kuće, takve prisile mogu fatalno potkopati slobodu novinara i medija kao i iskriviti javni prostor.

Uloga države, da štiti ključne vrijednosti demokratskog poretka kao i onih koji ih prakticiraju i za njih se zalažu, mora uključivati i zaštitu novinara. Nadam se da smo u tome jedinstveni, naročito nakon divljačkog masakra novinara revije *Charlie Hebdo*. Čini mi se da svatko tko želi dobro svojoj političkoj zajednici i sebi mora inzistirati na sigurnosti novinara. Čini mi se posve jasnim da bez sigurnosti novinara neće biti demokracije ni – u konačnici - slobode, te da bi se naši politički poreci mogli drastično promijeniti, ili čak urušiti.

To su razlozi zbog kojih Vijeće Europe marno brine o slobodi medija, a Parlamentarna skupština Vijeća Europe donosi redovite, dvogodišnje rezolucije o stanju medija u zemljama - članicama Vijeća Europe.⁴⁶

Novija faza sistematskog bavljenja medijima PSVE-a otpočela je *Rezolucijom 1636 (2008)* o indikatorima za medije u demokraciji. Četiri tamo navedena momenta postaju ključ za kasnija ocjenjivanja slobode medija. Prvo je istaknuto sveeuropsko prihvaćanje značaja slobode govora za demokraciju kao i obaveze svih zemalja-članica Vijeća Europe da o njoj brinu, što je zapisano u čl. 10. *Europske konvencije o ljudskim pravima*. Drugo, za slobodu medija ključna je sigurnost novinara. Treće, nužna je transparentnost vlasništva nad medijima kao i uvid u ekonomske utjecaje na medije. I četvrto, javni mediji moraju biti štice i zaštićeni od političkog utjecaja.

U prvom cjelovitom izvještaju o medijskim slobodama, u *Rezoluciji 1897 (2010)*, navode se dramatični slučajevi dvadeset ubojstava novinara u zemljama-članicama samo zato što su medijski razotkrivali financijske i političke malverzacije, pa se državama-članicama preporuča posebna analiza i nadzor takvih slučajeva kao i kažnjavanje ne samo počinitelja ubojstava novinara već i naručitelja tih zlodjela. Preporučuju se izmjene zakona o medijima, preispitivanje kaznenog karaktera klevećenja u medijima, ugradnje člana 10 *Europske konvencije o ljudskim pravima* u nacionalna zakonodavstva te osposobljavanje sudaca i policije za nove zakonske odredbe o slobodi govora i medija. U članu 12 spominje se potreba za sistematskim skupljanjem i elektroničkim objavljivanjem podataka o narušavanju slobode medija. Taj će prijedlog biti realiziran odlukom Odbora ministara tek krajem 2014. godine.

Drugi izvještaj o stanju medijskih sloboda u Europi, *Rezolucija 1920 (2013)* otpočinje tvrdnjom da je sloboda izražavanja i informiranja temelj dobre vladavine ali i fundamentalna obveza svake zemlje-članice Vijeća Europe. Nakon nabiranja zemalja s povećim problemima u poštivanju slobode medija, upozorava se da je spominjana sloboda govora i informiranja od posebnoga značaja pred izbore i tokom njihovog trajanja. Ponovno spominjana transparentnost vlasništva nad medijima povezuje se s pluralizmom medija. Ta veza vjerojatno počiva na potrebi da pluralnost ljudi i njihovih političkih interesa bude praćena pluralnošću medija te da će transparentnost vlasništva spriječiti koncentraciju medija i njihovu moguću monopolizaciju. U tome kontekstu se ističe važnost javnih medija koji ostaju ključni izvori informiranja u Europi. I konačno, posve jednoznačno se osvještava činjenica da je za slobodu medija izrazito značajna primjena Europske socijalne povelje, u nastojanju da se poprave kolektivni uvjeti zapošljavanja i rada novinara. Na koncu *Rezolucije* su spomenuti i pozitivni učinci regionalnog sastanka o slobodi medija održanog u Zagrebu 2012. godine, odakle poziv nacionalnim parlamentima na suradnju u sličnim aktivnostima.

Tvrdnju o značaju javnih medija kao glavnom europskom izvoru informiranja moguće je tretirati kao statističku činjenicu, no ona je potkrijepljena i *Preporukama 1878 (2009)* o financiranju javnih medija. Nakon vrlo živih rasprava o dilemi trebaju li u Europi javni mediji uz veliki broj raznovrsnih privatnih, donesena je pozitivna odluka i odgovarajuće preporuke. Javni mediji su, tvrdi se u *Preporukama*, bitan element informiranja, obrazovanja, kulture i zabave, pa se pozivaju zemlje-članice da slijede zaključke 4. *Europske ministarske konferencije*

⁴⁶ U Prilogu možete naći pregled ključnih rezolucija i preporuka o medijima koje je donijela PSVE u zadnjih dvanaest godina.

o politici prema masovnim medijima (Prag, 7-8. decembar 1994. godine) odnosno da putem javnih medija građanima omoguće pristup gore spomenutim sadržajima, da vlasti definiraju ulogu, zadaću i odgovornost javnih medija ali i da osiguraju uredničku nezavisnost od političkog i ekonomskog uplitanja te da javnim medijima osiguraju odgovarajuća financijska sredstva za ostvarenje spomenute zadaće. Nešto kasnije u tekstu *Preporuka* spominje se da nacionalni parlamenti trebaju voditi brigu o zadaćama spominjanim u zaključcima Praške ministarske konferencije, a spomenute zadaće proširuju se i Akcijskim planom o javnim medijima koji je donijela Ministarska konferencija u Rejkjaviku (28 - 29. 5. 2009.) U svim dijelovima *Preporuka* ističe se potrebna urednička (u nekim dijelovima i upravljačka) nezavisnost javnih medija kao i obaveza države prema njihovom odgovarajućem financiranju koje treba omogućiti uredno obavljanje dogovorenih i propisanih zadaća.

Zadnji izvještaj, *Rezolucija 2035 (2015)* nosi naslov *Zaštita sigurnosti novinara i slobode medija u Europi*. Već naslov najavljuje promjenu fokusa na koji će *Rezolucija* biti usmjerena kronologijski - ponajprije je u centru pažnje bila sama sloboda medija, potom je shvaćeno da ona ovisi o slobodi novinara, na koncu su detaljne analize ometanja slobode medija pokazale da na kršenje slobode medija odnosno na slobodu novinara gotovo neposredno utječe (ne) sigurnost novinara. Rezolucija počinje osudom terorističkog masakra članova redakcije francuske revije *Charlie Hebdo* na samom početku 2015. godine. Broj ubijenih novinara u stalnom je porastu, pa se od država-članica traži da temeljito istraže svaki takav slučaj i procesuiraju počinitelje tih zlodjela. U više je navrata isticana važnost slobode izražavanja no sa žaljenjem se konstatira kako u zemljama-članicama raste narušavanje sigurnosti novinara i sloboda medija, što ima dalekosežne posljedice, jer o slobodi medija ovise demokracija i zaštita ljudskih prava. Položaj novinara se devalvira, uvjeti rada su pogoršani, stalno se smanjuje broj radnih mjesta u redakcijama, sve su češće arbitrarne odluke vlasnika medija i urednika, uključujući i visine plaća, što smanjuje sigurnost i slobodu novinara. Pridodamo li tome i fizičke napade, pa i likvidacije, PSVE žali što dolazi do narušavanja posvuda u Europi prihvaćenih medijskih sloboda. PSVE podsjeća da sloboda medija obuhvaća i kritiku politike i satiru, koje moraju biti štice. Sloboda medija ne smije biti reducirana na neofenzivno ili indiferentno informiranje već ona obuhvaća i sadržaje koji ljute, šokiraju i smetaju državu ili bilo koji segment vlasti i stanovništva (o čemu je presudu donio i Europski sud za ljudska prava), ako se takvi sadržaji pridržavaju ograničenja koja propisuje *Europska konvencija o ljudskim pravima*. Vanjski, politički i ekonomski pritisci na novinare pretaču se na unutar-redakcijske, čime se krši neovisnost uređivanja medija i neovisnost novinara. Osim stvarnih vlasnika medija posebnu vrstu utjecaja na medijske politike čine takozvani skriveni vlasnici, prije svega veliki oglašivači. Zemljama-članicama se preporuča da se nacionalnim zakonima propiše uvođenje *osobne karte medija (Media Identity Card)*, s javno dostupnim ključnim podacima o svakom pojedinom mediju, uključujući stvarne vlasnike (upisane u sudske registre kompanije) ali i one koji znatno financijski doprinose medijskoj kući. Vjeruje se da bi medijska *osobna karta* doprinijela transparentnosti vlasništva nad medijima, sprečavala koncentraciju medija te, barem djelomično, osigurala pluralnost medijskih sadržaja u pluralnom društvu. Nacionalnim parlamentima se preporuča da barem jednom godišnje organiziraju javne rasprave o stanju medijskih sloboda i položaju novinara uz sudjelovanje svih zainteresiranih, dakle predstavnika novinara i njihovih sindikata, vlasnika medija, politike, specijaliziranih medijskih udruga. Državama-članicama je preporučeno da dekriminaliziraju klevetu te da razmotre razine i dosege imuniteta visokih državnih dužnosnika jer one onemogućuju slobodno pisanje novinara o njima kao i postupke koji nisu dopušteni *običnim* ljudima.

Neke zemlje-članice su upozorene da se ometanje pristupa internetu i ograničavanje rada pojedinih portala također smatra narušavanjem medijskih sloboda. Uz ponovno isticanje značaja javnih medija za pružanje cjelovite informacije i za bavljenje nekomercijalnim, a društveno relevantnim sadržajima, PSVE upozorava na neke slučajeve potkopavanja njihove financijske stabilnosti kao i na narušavanje njihove neovisnosti.

Iz ovih kratkih prikaza nekolicine rezolucija i preporuka PSVE-a o slobodi medija nadaje se nekoliko udarnih poruka:

- Slobodni mediji su značajni za javni i politički život u demokratskim društvima (trebalo bi dodati: kao i onima koja to kane postati).
- Slobodni mediji mogući su jedino uz slobodu novinara, a njihova je sloboda moguća tek uz njihovu sigurnost (prije svega fizičku ali i financijsku i socijalnu).
- Uređivanje medija i njihovo poslovanje mora biti neovisno, bez obzira na vlasništvo nad medijskom kućom.
- Stvarni vlasnici nad medijima kao i *skriveni vlasnici*, naime oni koji znatno financijski doprinose medijskoj kompaniji, moraju biti transparentno prikazani i dostupni javnosti.
- Zakonskom regulativom ali i svojom kontrolom nad izvršnom vlašću nacionalni parlamenti moraju brinuti o urednom ispunjavanju ovih obaveza.
- Organi države su dužni posebno brinuti o javnim medijima i njihovoj nezavisnosti.
- Organi države, kao čuvari javnog dobra, moraju bdjeti nad slobodom i pluralnošću medija i biti njezini jamci.

Nema potrebe raspravljati o činjenici da živimo pluralističke, multikulturne i interkulturne egzistencije. Pluralnost i različitost naše su mnogodimenzionalno bogatstvo. S jedne strane se pluralizam stavova raznih ljudi najbolje iskazuje u pluralističkim i slobodnim medijima koje posjeduju različiti vlasnici i koji nisu koncentrirani u rukama medijskih mogula. Ta pluralnost najbolje je prezentirana u javnom životu putem medija. Ona nas obogaćuje, proširuje naše vidike, nudi nove vrijednosti, zalaže se za nova činjenja a sve to, pretežno, putem medijaliziranih kulturnih aktivnosti.

Pluralnost i pluralizam su i sastavni dio predstavničke demokracije. Usprkos nekim sumnjama da pluralnost razara jedinstvo i proizvodi kakofoniju, slobodno izražavanje i različita razmišljanja jedini je put iznalaska zajedničkog nazivnika i artikuliranja javnog interesa. A pokušaj dostizanja zajedničkog nazivnika u pluralnosti i formuliranje zajedničkog interesa različitih ljudi opet traži slobodne i otvorene medije.

I na koncu, barem su tri istovremeno općenita kolika i specifična razloga zašto trebamo slobodu govora, slobodne medije, slobodne novinare i njihovu sigurnost.

Prvo, mnogostruko i mnogovrsno je pokazano da je osnova međuljudskih odnosa bila, jest i bit će riječ. Povijest čovječanstva puna je bilješki o pokušajima moćnika i *Führera* da monopoliziraju riječi, da nametnu javnu istinu i da upravljaju umovima podanika, da ljude liše razmišljanja i zaključivanja, da ih drže u pokornosti i ropstvu. Na sreću se sloboda probila kao glavno postignuće europskoga novovjekovlja i postala univerzalna globalna vrijednost. Sloboda govora, koja uključuje i slobodu medija, neizostavan je dio naše povijesne evolucije i bitan dio našeg suvremenog načina života. Obavezni smo samima sebi kao i dolazećim generacijama da održimo i unapređujemo slobodu, ili slobode, uključujući i slobodu medija.

Drugo, međunarodni dokumenti određuju načela međudržavnih ali i nekih unutardržavnih odnosa. Države-potpisnice tih dokumenata kao i njihovi državljani obavezali su se prihvatiti, slijediti i unapređivati središnje vrijednosti tih dokumenata – demokraciju, ljudska prava, vladavinu zakona kao prakticiranje različitih aspekata slobode. Međunarodne organizacije imaju pravo i obavezu ukazivati na povrede sloboda i kritizirati ih. Sloboda je za dobrobit građana, a ne za partikularne interese političkih elita i/ili oligarha. Svako ubojstvo novinara, koji su gubili svoje živote samo zato što su objavili sadržaje koji se nisu sviđali nekim utjecajnim i nasilnim ljudima, tendencijski je i ubojstvo dijela naših sloboda.

I treće, prije nešto više od godine dana svjedočili smo užasnom teroru, smrti dvanaestero novinara revije *Charlie Hebdo* samo zato što su proizveli i objavili sadržaje kojima su se neki protivili. Taj tragični događaj treba dobro upamtiti i redovito komemorirati ali valja se prisjetiti da je isti tragični događaj isprovocirao magistralnu reakciju – milijuni ljudi, u Francuskoj i drugdje, protestirali su protiv terorizma i za slobodu govora, glavnina političke i kulturne Europe. Predsjednici država i vlada, ministri, intelektualci i novinari demonstrirali su nekoliko dana kasnije, zalažući se za slobode i ljudska prava, posebice za slobodu govora i medija.

Smatram da smo obavezni svim onim žrtvama koji su svojim patnjama, pa i životima platili cijenu svoje borbe za slobodu govora i medija. Smatram da smo obavezni pružiti najsnažniju podršku slobodi govora i medija. Smatram da smo najobavezniji to činiti radi naše bolje budućnosti te naći puteve daljnjeg razvoja slobode govora i medija, slobode novinara i njihove sigurnosti.

1. Evidentno je da mediji raspolažu velikom moći, pa zakonska regulativa za njihovo djelovanje treba biti specifična. Ukratko, zakonima treba naći put kojim će biti zajamčena sloboda medija ali i onemogućena pretvaranja medija u propagandnu mašineriju bilo koje vrste i u sluge uskopartikularnih interesa.
2. Uza slobodu koja im treba biti zajamčena u njihovome poslu, novinari su dužni svoj posao obavljati uz dužnu odgovornost za pružanje cjelovite i nepristrane informacije te potpisivati osobne komentare događaja ili stanja koje obrađuju. Odgovoran odnos prema poslu u javnoj sferi mogu s novinarima dogovarati i propisivati medijske kuće ali i udruge novinara, donošenjem kodeksa rada i ponašanja, autoregulatornim pravilima.
3. Novi digitalni i interaktivni mediji, uključujući raznovrsne socijalne mreže, blogove, informativne veb-stranice... donose brojne promjene u područje medija, u profesiju novinara, u definiciju javnog prostora, u forme političke participacije. Na jednom sastanku u parlamentu jedne velike države opisana nam je nova uloga elektroničkih medija u prošlogodišnjoj izbornoj kampanji. Mnoštvo angažiranih medijskih znalaca tokom govora predsjedničkoga kandidata i u noći nakon govora pratilo je i analiziralo reakcije na govor, te do jutra pripremiло izvještaje o reakcijama pisaca komentara. Na osnovu tih izvještaja angažirani su stručnjaci za odnose s javnošću sugerirali kandidatu kako reagirati na reakcije glasača. Sljedećeg predizbornoga dana predsjednički kandidat uveliko slijedi upute eksperata i nastupa pretežito prema njihovim sugestijama. Taj je primjer poučan pokazatelj promjenau prirodi politike u kojoj kandidat za neku političku funkciju prestaje biti inicijator drugačijeg ili vođa svog glasačkog tijela već se podređuje željama glasača temeljem analiza elektroničkih poruka; pokazatelj je i gubitka autonomije političkih subjekata kao i dominacije medija i njome uzrokovane medijatzacije politike. Sve te promjene izazov su za temeljite analize i zasebne rasprave.

Na brojnim je primjerima pokazano da javni interes najprimjerenije prikazuju i štite javni mediji, ali pod uvjetom da ih se uspije obraniti od političke i korporativne kolonizacije. Ta samoograničavajuća zadaća politike podosta je složena, a u dokumentima Vijeća Europe povjerena je najširem visokom političkom tijelu, nacionalnom parlamentu. Nadam se da će sljedom ovdje prikazanih dokumenata postupati svako društvo koje brine za svoju dobrobit i svaka država koja teži dobrom društvu i želi dobro svojim građanima.

PRILOG:

Rezolucije i Preporuke Parlamentarne skupštine Vijeća Europe o medijima usvojene između 2003 i IV/2015

Resolution 2045 (2015) on mass surveillance

<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=21692&lang=en>

Recommendation 2067 (2015) on mass surveillance

<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=21694&lang=en>

Resolution 2035 (2015) on the protection of the safety of journalists and of media freedom in Europe

<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=21350&lang=en>

Recommendation 2062 (2015) on the protection of the safety of journalists and of media freedom in Europe

<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=21547&lang=en>

Resolution 2001 (2014) on violence in and through the media

<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=21047&lang=en>

Recommendation 2048 (2014) on violence in and through the media

<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=21048&lang=en>

Resolution 1987 (2014) on the right to Internet access

<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=20870&lang=en>

Resolution 1986 (2014) on improving user protection and security in cyberspace

<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=20791&lang=en>

Recommendation 2041 (2014) on improving user protection and security in cyberspace

<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=20869&lang=en>

Resolution 1978 (2014) on the revision of the European Convention on Transfrontier Television

<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=20506&lang=en>

Recommendation 2036 (2014) on the revision of the European Convention on Transfrontier Television

<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=20507&lang=en>

Resolution 1954 (2013) on national security and access to information

<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=20190&lang=en>

Recommendation 2024 (2013) on national security and access to information

<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=20194&lang=en>

Resolution 1920 (2013) on the state of media freedom in Europe
<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=19474&lang=en>

Resolution 1877 (2012) The protection of freedom of expression and information on the Internet and online media

Recommendation 1998 (2012) The protection of freedom of expression and information on the Internet and online media

Recommendation 1984 (2011) The protection of privacy and personal data on the Internet and online media

Resolution 1843 (2011) The protection of privacy and personal data on the Internet and online media

Recommendation 1980 (2011) Combating “child abuse images” through committed, transversal and internationally coordinated action

Resolution 1834 (2011) Combating “child abuse images” through committed, transversal and internationally coordinated action

Resolution 1835 (2011) Violent and extreme pornography

Recommendation 1950 (2011) The protection of journalists’ sources

Recommendation 1931 (2010) Combating sexist stereotypes in the media

Resolution 1751 (2010) Combating sexist stereotypes in the media

Recommendation 1897 (2010) Respect for media freedom

Recommendation 1882 (2009) The promotion of Internet and online media services appropriate for minors

Recommendation 1878 (2009) The funding of public service broadcasting

Recommendation 1855 (2009) The regulation of audiovisual media services

Recommendation 1848 (2008) Indicators for media in a democracy

Resolution 1636 (2008) Indicators for media in democracy

Recommendation 1836 (2008) Realising the full potential of e-learning for education and training

Recommendation 1814 (2007) Towards decriminalisation of defamation

Resolution 1577 (2007) Towards decriminalisation of defamation

Recommendation 1805 (2007) on blasphemy, religious insults and hate speech against persons on grounds of their religion

Resolution 1557 and Recommendation 1799 (2007) on the image of women in advertising

Recommendation 1789 (2007) on professional education and training of journalists

Resolution 1535 and Recommendation 1783 (2007) on threats to the lives and freedom of expression of journalists

Recommendation 1773 (2006) The 2003 guidelines on the use of minority languages in the broadcast media and the Council of Europe standards: need to enhance co-operation and synergy with the OSCE

Recommendation 1768 (2006) on the image of asylum seekers, migrants and refugees in the media

Resolution 1510 (2006) on freedom of expression and respect for religious beliefs

Recommendation 1706 (2005) on media and terrorism

Resolution 1438 and Recommendation 1702 (2005) on freedom of the press and the working conditions of journalists in conflict zones

Resolution 1387 (2004) on monopolisation of the electronic media and possible abuse of power in Italy

Resolution 1372 and Recommendation 1658 (2004) on the persecution of the press in the Republic of Belarus

Recommendation 1641 (2004) on public service broadcasting

Recommendation 1589 (2003) on freedom of expression in the media in Europe

PROF. GVOZDEN FLEGO, PH.D.
ZAGREB UNIVERSITY
FACULTY OF PHILOSOPHY

THE GOOD SOCIETY, MEDIA FREEDOM AND THE SAFETY OF JOURNALISTS

Abstract: *Since the media is widely in the public domain, where freedom of expression is practised, namely a democratic exchange of ideas as well as agreements on questions of public interest, there is no good society without the freedom of the media, which depends on the freedom of journalists and is conditioned by the safety of journalists. The Council of Europe systematically considers these questions and submits regular bi-annual resolutions on media freedom and the safety of journalists in Member States. Besides these questions, media pluralism, the introduction of a media identity card, publicly available relevant data on the ownership of the media and large advertisers are mentioned in the resolutions. National parliaments are obliged to organise, at least once a year, public discussions on media freedom and the safety of journalists, with the participation of all interested players. On the other hand, journalists are obliged to provide impartial information and specific self-regulation of their work. Almost all documents stress the importance of a public media for information, culture, education and entertainment programmes, particularly those which are not commercially attractive, but are of public interest.*

Key words: *media freedom, safety of journalists, media pluralism, regulation of journalists, importance of public service media.*

DA LI VARVARI DOLAZE SA JUGA ILI SE PROMALJAJU U NAMA SAMIMA?

IDENTITET EVROPE U SENCI IZBEGLIČKE KRIZE I MOGUĆI SOCIJALDEMOKRATSKI ODGOVORI

Sažetak: *Analizirajući kontroverze esencijalističkog „ludila nacionalnih identiteta“, s jedne strane, i evropske „radikalne otvorenosti transnacionalne, multireligiozne i multietničke zajednice, koja se zasniva na volji za zajedništvom“ (Navid Kermani), s druge strane, autor argumentuje sledeću tezu: Bez obzira na mnoge izazove multikulturalizma i dramatično otvorena pitanja ekonomsko-finansijske i izbegličke krize, politike identiteta u EU (nacionalnih i evropskog) ne mogu zadržati preimućstvo dostignutih i, na globalnom planu, unikatnih civilizacijskih vrednosti niti se mogu pokazati delotovornim na planu integracije društava ukoliko moć (re)definicije identiteta zadobiju ksenofobi i etnonacionalisti. Umesto tradicionalnih pojmova i (ultra)konzervativnih (anti)politika, kriza zahteva nove ideje i strategije i, zato, u novoj viziji evropske socijalne demokratije, kao i na sistemskoj sceni evropskih država, treba dati stvarnu šansu multikulturalizmu.*

Ključne reči: *evropske politike identiteta, socijaldemokratija, izbeglička kriza, nacija, zajednica građana, sudbinska zajednica, multikulturalizam, ksenofobija, etnonacionalizam.*

VRAG ODNOSI ŠALU I OSLOBAĐA U EVROPI STRAH I MRŽNJU

Poslednji talas bestijalnog nasilja nad Parižanima nije ugrozio samo živote Francuza i gostiju u prestonici svetlosti. Reč je o terorističkom ataku na sve što je moguće označiti civilizacijskim standardom Evrope i čitavog, slobodnog i demokratskog sveta. Veliko zlo i njegovo fundamentalističko, kvazireligiozno opravdanje huška nas u smeru sukoba civilizacija i povratka prirodnom stanju *bitke svih protiv svih (Bellum omnia contra omnes)*, u kome, kao što znamo, čovek čoveku može samo da bude vuk (*Homo homini lupus est*).

Da će na ideološkom polju javnog mnjenja sve ovo dodatno razgoreti požare u inače velikim i kontroverznim debatama o prijemu i integraciji izbeglica u zemljama EU, kao i o evropskim identitetskim politikama uopšte, ne treba uopšte sumnjati.

Da će se evropska socijalna demokratija, kao najkredibilniji ideološko-politički projekat i krajnje složen poduhvat demokratske harmonizacije slobode i jednakosti, žestoko suočiti sa ksenofobnim, nacionalističkim izazovima, ravnim onima od pre jednog veka, uoči Prvog (Velikog) svetskog rata, takođe ne treba sumnjati.

Pritom će se veličina paradoksa uvećati proporcionalno spoznaji činjenice da je, februara 2003. godine, masovnim otporom Bušovoj najavi ratnih avantura u Iraku, upravo građanska Evropa iskazala svoju prestižnu, slobodarsku i solidarističku vrlinu. Možda je zaborav tog

lepšeg lica mladog demosa Evrope ubrzo usledio i zbog toga što su, ipak, u međuvremenu, prevladale moćne manipulacije u ime univerzalnih ljudskih prava i *nacionalnog interesa* zemalja slobodnog sveta.

Pored ideje Stros-Kana (*Dominique Strauss-Kahn*) o rađanju nove, evropske nacije, tih dana je bio naročito zapažen apel Jirgena Habermasa (*Jurgen Habermas*) i Žaka Deride (*Jacques Derrida*) za *ponovno rođenje Evrope* (prema: Eš, 2006:60-62).⁴⁷ Pre dvanaest godina, dakle, najveći evropski filozofi su, ne bez razloga, poverovali kako Evropljani mogu da ispune *Kantovu nadu svetske domaće politike* (Habermas and Derrida, 2003:6).

Danas, nažalost, iz vrlo zamagljene perspektive finansijsko-ekonomske krize, udružene sa migrantskom krizom i, povrh toga, sa neslućenim izazovom potencijalnog i stvarnog regrutovanja migranata za terorističke akcije širom EU, uopšte nije sporno zaključiti kako je na nebu evropske javnosti teško detektovati i puke odsjaje kantovske nade, a kamoli razaznati obrise koherentnog evropskog modela *svetske domaće politike*.

Najzad, da je *vrag odneo šalu* pokazuje i rast ksenofobije i pojačavanje signala na *frekvencijama* emitera sablasnih proročanstava, kao što je Lutvakovo (*Edward Luttwak*) upozorenje o *dolasku varvara sa juga i samoubistvu hrišćanske Evrope* (Lutvak, 2015).

No, bez obzira na to što još uvek ima više razloga za sumnju nego u verovanje da će se najmračniji scenariji sukoba civilizacija ozbiljiti, razložno se moraju postaviti dva pitanja: 1) Ako posle pariskog *crnog petka (trinaestog)* doista u Evropi ništa neće više biti isto, znači li to da nam predstoji *realističan* povratak proverenim, neki bi rekli, *starim i dobrim* obrascima identiteta - u tradiciji staronemačke *Kulturnation* i oblicima *Kulturkampf*a (kulturne bitke) za *odbranu hrišćanskog identiteta Evrope*? 2) Da li je, sledstveno tome, ugledni nemački autor, Verner Vajdenfeld (*Werner Weidenfeld*) u pravu kad, upozoravajući na *siromaštvo evropske politike*, priziva ideju sudbinske zajednice koja, kao što znamo, pripada paradigmi tzv. nemačkog tipa nacije, kao zajednice *krvi i tla (Blut und Boden)*:

„Evropa nema samo problem limita svog delovanja i solidarnosti, već i granica svog duhovnog i kulturnog identiteta. To oslikava siromaštvo evropske politike. Njena slabost pokazuje se kao Ahilova peta Evrope. Bez zajedničkog razumevanja sudbinske zajednice, kontinent neće moći da se integriše... Na Evropu se gleda kao na otvorenu, pluralističku, svetonazornu neutralnu silu u kojoj i Turska može naći svoje mesto... Kategorija identiteta je, na taj način, zamenjena logikom politike stabilizacije“, zaključuje on (Vajdenfeld, 2003: 42; Italic J. K.).

Na tragu ovog stava, opet dva pitanja: 1) Može li se uopšte posumnjati u konzistentnost Orbanove (*Orban Viktor*) politike zatvorenih granica i njene ideološke racionalizacije, u liku *odbrane hiljadugodišnjih tradicija hrišćanske Mađarske i hrišćanske Evrope od najeзде migranata* (O tome: Bodiš, 2015), sa Vajdenfeldovim upozorenjima na potcenjivanje značaja evropske identitetske ekskluzivnosti? 2) S druge strane, ne gubi li *tlo pod nogama*, i to pri prvom koraku uspravnog hoda, sledeća ideja koja nam dolazi sa leve, socijaldemokratske strane evropskog

⁴⁷ Habermas je pritom kandidovao šest konstitutivnih činilaca evropskog identiteta. To su: 1) razdvajanje religije od politike; 2) vera u formativnu moć države da reguliše tržište i koriguje pad na berzi; 3) ideološki profilisan partijski sistem, koji je neprekidno u konfrontaciji sa „sociopatskim posledicama kapitalističke modernizacije“; 4) etos solidarnosti – protiv „individualističke predstave etosa koji priznaje grube socijalne razlike“; 5) moralna senziбилnost pod uspomenu na totalitarne režime i holokaust; 6) nadnacionalna saradnja i ubeđenje Evropljana da se može ograničiti državna upotreba sile zajedničkim ograničenjem suverenosti“.

ideološkog spektra. Mislim na nadu poznatog evropskog književnika Bore Ćosića „... da će bratska pomoć izbeglicama učvrstiti jedinstvo našeg rahlog kontinenta“ (Ćosić, 2015:12).

Bilo kako bilo, privodeći kraju problemski početak ove analize, primetiću da u središte identitetskih kontroverzi današnje Evrope naviru takva ideološka sporenja za koja smo od faze permisivnog konsenzusa o EU (Hiks, 2007:151-58), pa sve do nedavno, smatrali da su smeštena u *muzej evropske predistorije*. Na taj način, tek nagoveštene sinteze rađanja novog, evropskog identiteta, kao i uobičajene teorijske i političke debate o prirodi i domaćajima politika multikulturalizma u Evropi, dobijaju nove, izazovnije i u praktičnom pogledu, sudbonosnije valere.

Zato će i ova analiza jednom svojom dimenzijom *zaroniti* u slojeve standardnih napetosti evropskih koncepcija i politika identiteta. Rečima još jednog uglednog nemačkog autora, Navida Kermanija (*Navid Kermani*), kazaću da je reč o kontroverzi esencijalističkog *ludila nacionalnih identiteta*, s jedne strane, i evropske *radikalne otvorenosti transnacionalne, multireligiozne i multietničke zajednice, koja se zasniva na volji za zajedništvom*, s druge strane (Kermani, 2013: 96-110).

Istovremeno, krajnje delikatni zadaci socijaldemokratije, naročito na planu odbrane i unapređenja ideje i prakse multikulturalizma, sagledavaće se u svetlu realnih opasnosti da ksenofobna desnica, ofanzivnom mobilizacijom zarad navodne odbrane tradicija *prirodnog života* monoetničkih nacija *civilizovane, hrišćanske Evrope* zadobije moć takve definicije i menadžmenta identiteta, koja bi lako mogla Evropu da zaputi ka stanju velike konfuzije, strahova i nereda, nalik na Veliku krizu 30-ih i *ne daj Bože*, predvečerje ratova 40-ih godina prošlog veka.

IZBEGLIČKA KRIZA I MULTIKULTURALIZAM

Veliki talasi finansijsko-ekonomske krize, od 2008. godine do danas, zaključno sa *cunamijem* izbegličke krize, u leto i jesen 2015. godine, uzdrmali su žestoko sve stubove EU politika. Paralelno s tim, jačaju evroskeptični trendovi u javnom mnjenju i *podlokavaju* nove, još krhke temelje otvorene građanske nacije i konstitucionalne demokratije u zemljama Centralne i (Jugo)Istočne Evrope. Štaviše, kriza najavljuje i velike potrese unutar socijalnog tkiva zapadno-evropskih članica, pa i u samim političko-institucionalnim strukturama EU.

U igri nisu samo sporenja o instrumentima (EU politikama) u rešavanju migrantskog problema (ratnih izbeglica, azilanata, ekonomskih migranata), što se recimo u Velikoj Britaniji stavlja na vrh spiska eventualnih razloga za referendum o izlasku iz EU. Paradoksi demokratije (*postdemokratije, starenja i degeneracije, demoludila, videokratije*) (Gidens, 2003: 434-36; Kin, 2010: 28-31) u Evropskoj uniji nagoveštavaju alternative koje podsećaju na zlokobna vremena dominacije nacionalističke *tupe želje za pojednostavljivanjem (reductio ad absurdum)*, koju je Džon Kin (*John Keane*) jednom prilikom ilustrovao Bizmarkovom (*Otto von Bismarck*) naredbom: „Nemci! Mislite vašom krvlju!“ (Kin, 2003: 112-28).

U *ponudi* na tržištu evropskih strahova i glasova nalazi se i povratak na javnu scenu klasičnih ideoloških rascepa (19. i 20. veka). Promene biračkih raspoloženja već upućuju na trend snaženja ksenofobne desnice i radikalne leve, na račun dominantno etabliranih partija i koalicija levog i desnog centra, što u bliskoj perspektivi može znatno rekonponovati političko-parlamentarnu scenu Evrope.

Da stvar sa EU bude još kompleksnija, a politička budućnost kontinenta neizvesnija, upozorava i najava mogućeg reaktiviranja jednog starog rascepa između Istoka i Zapada Evrope, koji je karakterističan po poklapanju regionalnih, geopolitičkih granica sa linijama ideoloških i političko-kulturnih podela u pristupu svrhama i sadržaju nacije i države.

Ukoliko bi se tokom dugog sporenja o adekvatnoj politici prema imigrantima to doista desilo, onda bi nedoumice o identitetu i perspektivama čitave Evropske unije mogle da poprime dimenzije na koje dramatično upozorava Donald Tusk (*Donald Tusk*), predsednik Evropskog saveta. Prema jednom novinskom izveštaju, ovaj Poljak zapravo misli ... *da bi zbog migranata moglo doći do opasnog rascepa između istočne i zapadne Evrope. Berlin bi prvi trebalo to da shvati...* (Vukasović, 2015). A, prema drugoj analizi, najautoritativniji zvaničnik EU kazuje da *izbeglička kriza koja... može potrajati godinama, učiniće Evropu iznutra tako klimavom da će ona pre da liči na bivšu Jugoslaviju nego na jaku organizaciju na stabilnim nogama* (Reljić, 2015).

Kako bilo, primetiću da sve prisutniju varijaciju navedene teme predstavlja i debata o (dis) funkcionalnosti multikulturalizma u Nemačkoj i drugim državama EU. Jednom izjavom nemačke kancelarke Angele Merkel (*Angela Merkel*), ona je započeta 2010. godine i ne prestaje do današnjeg dana.

DA LI JE (U SLUČAJU NEMAČKE) MULTIKULTURALIZAM PROPALA STVAR?

Sve vodeće svetske agencije prenele su vest da je na stranačkom skupu mladih Hrišćanske demokratske unije (CDU) u Potsdamu, oktobra 2010. godine, Merkelova izjavila da su nastojanja da se u Nemačkoj izgradi multikulturalno društvo definitivno propala. BBC je to ovako predočio:

„Početkom šezdesetih godina prošloga stoleća zvali smo strane radnike da dođu u Nemačku, a oni su i sada ovde. Zavaravali smo se govoreći da će se oni vratiti u zemlje svoga porekla. No nisu se vratili, oni i sada žive ovde, a pokušaji da se stvori multikulturalno društvo u kojem svi ljudi srećno žive jedan pored drugog, bez obzira na jezik kojim govore, jednostavno nisu uspeli.“⁴⁸

Iz gomile autorskih reakcija na citiranu izjavu izdvajam ocenu Džordža Fridmana (*George Friedman*), osnivača američke agencije za strateške analize *Stratfor*, da multikulturalizam nije bio za Evropljane liberalni i humani respekt prema drugim kulturama, kao što se prikazivao. Pre svega, radilo se o *velikoj nagodbi koja je značila osiguravanje lojalnosti migranata u zamenu za očuvanje njihove kulture. Zato je multikulturalizam rezultirao stalnim otuđenjem imigranata* (prema: Štavljanin, 2010).

Merkelova i drugi nemački zvaničnici potrudili su se da u međuvremenu koriguju i preciziraju oficijelno stanovište, kako bi suzili prostor kontroverzama i (ne)principijelnim kritikama. Tako je, januara 2015. godine, na konferenciji za štampu prilikom posete turskog premijera Ahmeta Davutoglua (*Ahmet Davutoglu*), kancelarka kazala: „Bivši predsednik Vulf rekao je da

⁴⁸ Citirano prema: <http://www.vecernji.hr/svijet/angela-merkel-nije-uspjela-ideja-multikulturalnog-drustva-204340>; pristupio 7. 9. 2015.

islam pripada Nemačkoj i to je tačno. Ja sam sa tim saglasna.”⁴⁹ Još više, septembra 2015. u suočavanju sa dramatičnim problemima izbegličke krize i migracija u zemlje EU, Merkelova je (prema novinskom izveštaču) u nemačkom parlamentu podvukla:

„... da je potrebno da Nemačka uči iz svojih grešaka kada je reč o tretmanu ‘gastarbajtera’ ili gostujućih radnika u posleratnom periodu da bi integrisala izbeglice i azilante od trenutka kada uđu u zemlju... tim ljudima je potrebno pomoći u učenju nemačkog jezika i traženju posla. Veliki broj njih će postati novi državljani naše zemlje (prema: Kojčić, 2015: 15; italic J. K.)”

IZBEGLIČKA KRIZA 2015. GODINE I PERSPEKTIVE EVROPE

Ovakav pristup naišao je na oprečne komentare unutar EU. Na tragu već pomenutih reakcija Donalda Tuska, analitičari pišu o *pretvaranju nataloženih stereotipa u moćnu faktografiju* (Reljić, 2015), kao što ne zaobilaze ni predviđanje politikologa, dugogodišnjeg savetnika američkog Pentagona, Edvarda Lutvaka, da će se desiti *destabilizacija hrišćanske Evrope, jer se ‘muslimanske zajednice, kao što se zna, opiru integraciji’, te će se na duže, hrišćanska Evropa morati prilagođavati njihovim vrednostima, a ne obratno* (Lutvak, 2015).

Lutvak takođe smatra da Papa, svojim prvim hodočašćem na Lampeduzi “... ne shvata da sudeluje, pretpostavljam ne namerno, u jednom epohalnom *samoubistvu – hrišćanske Evrope*... Želeo bih da podsetim kako je završila rimska civilizacija. *Došli su varvari sa severa. Sada dolaze sa juga*. Posle varvarskih invazija sledilo je petstotina godina mraka” (Lutvak, 2015; italic J. K).

S druge strane, mračnim Lutvakovim proročanstvima oponiraju humanističke ideje jednog profesora rata, društva i istorije sa Prinstona, Jana T. Grosa (*Jan Tomasz Gross*). On smatra da moralno rešenje izbegličke krize, koja je i *kriza sramote istočne Evrope, jeste suočavanje sa ubilačkom prošlošću, koje je Nemačka, nakon Drugog svetskog rata, uspešno obavila. Nasuprot tome, Istočna Evropa... tek treba da se suoči sa svojom ubilačkom prošlošću. Tek kada to učini, njeni narodi biće sposobni da prepoznaju svoju obavezu da spase one koji beže pred licem zla, upozorava Gros* (Gros, 2015: 14).

Najzad, iz seta primera antropološki optimističkog promišljanja aktuelne krize Evrope, valja izdvojiti jedno vrlo specifično reagovanje književnika Bore Ćosića:

„Jedna floskula Josipa Broza Tita o ‘bratstvu i jedinstvu’, difamirana od nacija iz raspadnute Jugoslavije, ipak pokazuje da je ovo na snazi i danas, nadati se je da će bratska pomoć izbeglicama učvrstiti jedinstvo našeg rahlog kontinenta. Čini mi se da je to najvažniji globalni događaj, svetski, nakon pada Berlinskog zida, moguće da će masovni ulazak neevropskih kontinenata u evropski, zasnovati jednu novu duhovnu verziju Sjedinjenih država Evrope, srećniju od one preko okeana.” (Ćosić, 2015: 12; italic J. K.).

⁴⁹ Citirano prema: <http://mondo.rs/a761157/Info/Svet/Nemacki-kancelar-Angela-Merkel-rekla-je-danas-da-islam-pripada-Nemackoj.html>; pristupio 8. 9. 2015.

Dakle, ako smo izoštrili dilemu do njenih krajnjih konsekvenci, varvarstva, s jedne strane, ili, pak, novog evropskog identiteta, nastalog u suočavanju sa sopstvenim zlom iz prošlosti i građenjem nove političke zajednice, s druge strane, po sebi se nameće zadatak dodatnog propitivanja karaktera i šansi multikulturalne integracije građana evropske zajednice država i njenih državljana.

POLITIKE IDENTITETA I MULTIKULTURALIZAM – NEKOLIKO TEORIJSKIH STANOVISTA

Dominik Šnaper (*Dominique Schnapper*) ističe da jedna nacija, da bi bila demokratska, treba da bude *optimum raznovrsnosti*, koji Strosovim (*Claude Levi-Strauss*) rečima „... ne onemogućuje učestvovanje populacija na zajedničkom političkom području“ (Šnaper, 1996:195). Dakako, jasno je da navedeni pluralni optimum zavisi od mnogo faktora, ... *da se on menja zavisno od nacionalne tradicije a, posebno, od istorije državnih ustanova i od patriotskih osećanja* (Šnaper, 1996:195).

Na tragu ove teze, britanski teoretičar Entoni Gidens (*Anthony Giddens*) danas proširuje vidokrug građanske, liberalne demokratije i preferirajući sporazum, a ne dominaciju i nasilje, zagovara takve ideje i politike, koje će uspostaviti razboritu i održivu interakciju principa prava, socijalne pravde i raznolikosti kultura.

Uvođenje kulturološkog aspekta u središte rasprava o socijalnoj zaštiti predstavlja, prema Gidensu, *osnovno pitanje reformi socijalnog modela* (Gidens, 2009: 45). To s druge strane ne znači da ... *imigrante ili etničke manjine treba ostaviti da sami, prema svom nahođenju, uređuju svoj život. Reč je upravo o suprotnom stavu: multikulturalizam podrazumeva traženje načina da se raznolikost dovede u sklad sa preovlađujućim vrednostima* (Gidens, 2009: 45).

Dakle, kao akter vrlo relevantnih promišljanja Evrope u globalnom dobu, uključujući refleksije pozitivnih multikulturalnih iskustava sa *britanstvom*, kao popularnim identitetom za pripadnike manjinskih zajednica u Velikoj Britaniji (Gidens, 2009: 154), Gidens je 2007. godine kazao kako se *ideja multikulturalizma popularno – i populistički – odbacuje i istovremeno, pogrešno shvata* od strane velikog broja učesnika u raspravi o multikulturalizmu (Gidens, 2009: 156).

S obzirom na to da multikulturalizam nije oznaka za društvo koje je sačinjeno od različitih kulturnih grupa, čemu odgovara termin *kulturni pluralizam*, već je reč o politici (programima i merama) koji „... *prihvataju autentičnost različitih načina života u okviru jedne društvene zajednice i nastoje da unapređuju njihove korisne i pozitivne međusobne odnose – ali u okviru celovitog, jedinstvenog sistema građanskih prava i obaveza*“ (Gidens, 2009: 158; italic J. K.), Gidens s pravom zaključuje da je u Evropi multikulturalizmu jedva (da je) do sada pružena šansa, a tamo gde jeste, on daje pozitivne rezultate. Sve u svemu, za *multikulturalizam se treba zalagati, a ne dizati ruke od njega*, naglašava teoretičar laburističkog *Trećeg puta*⁵⁰ (Gidens, 2009:160, 168).

50 O *Trećem putu* vidi: Kregar, Josip. 2000. Treći put: novi politički i ideološki okviri socijalne politike.

Iste poglede prepoznaćemo u jednoj od najkredibilnijih, novijih studija o multikulturnom društvu. Njen autor je već pomenuti Navid Kermani. Specifičan je i po tome što pripada drugoj generaciji imigrantskog, muslimanskog korpusa nemačke kulture i nauke i vrlo kritički je nastrojen prema esencijalističkoj varijanti identiteta i tzv. *kulturkampfa* koji poziva na prevlast među kulturama (Kermani, 2013:32).

U knjizi o Nemačkoj i njenim muslimanima naslovljenoj pitanjem: *Ko smo mi?* Kermani analizira globalne trendove rasta nacionalizama i konstatuje da su totalistički pogledi na svet i fundamentalističke interpretacije verskog i nacionalnog identiteta atraktivni ... *zato što ljudima pružaju upravo ono što im u modernom, globalizovanom svetu najviše nedostaje. To su jasnoća, obavezujuća pravila i trajna pripadnost grupi, jednom rečju identitet* (Kermani, 2013:12).

Dakako, Kermani podseća i na opštepoznatu činjenicu da *naš identitet postoji samo pod uslovom da postoji neki drugi identitet. I to je samo po sebi prirodno*, kaže on. Međutim, problem nastaje, i može da bude veoma veliki i dramatičan, ... *baš tu, u konstrukciji onoga što mi sami jesmo, i u razgraničenju od onoga što su drugi*. Tu se, ...*ipak, krije veliki rušilački potencijal*, upozorava citirani autor, dovodeći do besmisla takvu esencijalizaciju nacionalnog identiteta i sopstvene kulture, ... *koja se doživljava kao zasebni entitet, čije postojanje i delovanje ne zavisi od ljudi*. Štaviše, prilično zastrašujuće deluje mogućnost da je neko ... *u svemu što radi, misli i oseća uvek bio Nemač i samo Nemač, ko bi delovao, jeo i voleo isključivo kao Nemač!* (Kermani, 2013:20, 96).

U dosluhu sa Plesnerom (*Helmuth Plessner*), nemački model robusne homogenizacije Kermani razložno tumači nesigurnošću *zakasnele nacije* (Plessner, 1997; Kermani, 2013: 106). Štaviše, za čitavu Evropu kaže da je bila „... *opsednuta homogenizacijom, koje se mukotrpno i sporo oslobađa*“. Zato danas, Evropa mora mnogo brže nego do sada spoznati činjenicu da *identifikacija uspeva tamo gde se ne svodi samo na identitet, već na radikalnu otvorenost, na univerzalnost, kao „... suštinsko obeležje evropske ideje u empatičnom smislu, ideje sekularne, transnacionalne, multireligiozne i multietničke zajednice koja se zasniva na volji za zajedništvom*“ (Kermani, 2013: 108-10; italic J. K.).

Najaktuelnija zbivanja, obeležena izbegličkom krizom, terorističkim zločinima nad Evropljanima i posledičnom objavom rata protiv Islamske države (ID; ISIS; ISIL), naprosto, zahtevaju da pažnju usmerimo na još dva aspekta Kermanijevih traganja za odgovorom na pitanje: *Ko smo mi?* Prvi je vezan za mogućnost efektivne integracije muslimana u evropskim društvima, a drugi za ideološke dimenzije problema.

Na jednom mestu, Kermani zapaža da je islam *najznačajnija drugost za Zapadnu Evropu*, tako da nije nimalo slučajno što se rasprave o multikulturalnosti u Nemačkoj svode na odnos prema muslimanima (Kermani, 2013: 28). Već i ova činjenica govori o teškoćama multikulturalnog društva, u kome medijska, politička, pa i naučna scena uvećavaju probleme marginalizovanjem uspeha na polju integracije, pa ... *ne treba da se čudimo što nas potpuno zanemarivanje nespektakularne svakodnevnice navodi na zaključak da su integracija, pa čak i čitavo multikulturno društvo pretrpeli krah* (Kermani, 2013: 50-51).

Međutim, *monokulturno društvo bi bilo prava noćna mora*, s razlogom upozorava analizirani autor i skreće pažnju na dva suprotstavljena koncepta i tabora, kao i na nužnost *promene*

klime, kritike esencijalističkih stereotipa i predrasuda i strpljive, *korak po korak* izgradnje novih institucionalnih struktura (Kermani, 2013: 113-21).

Kad je reč o kontroverzama ideja i aktera, Kermani kaže da je umesto stereotipnih predstava o *jazu između kultura*, bolje govoriti o *jazu unutar kultura*, kako u Evropi, tako i unutar islamskog sveta. U Evropi su, s jedne strane, pobornici *kulturkampfa*, koji zbijaju redove, a s druge strane, ... *polako se okupljaju i njihovi protivnici, zagovornici Evrope koja sebe neće definisati uz pomoć granica, već na osnovu otvorenosti društva* (Kermani, 2013: 43). Pritom, za vododelnicu levih i desnih ideologija, odnosno otvorenih i zatvorenih društava, slobodno može biti uzet model integracije imigranata koji optiraju podeljeni tabori.

Esencijalistički model integracije u Nemačkoj, koja etničkoj pripadnosti ...*daje neuporedivo veći značaj nego u drugim nacionalnim državama*, počiva na konceptu *lajtkulture* (naroda koji predvodi) i zahtevu imigrantima da se odreknu sopstvene kulture kako bi *postali pravi Nemci* (Kermani, 2013: 72-73, 105-07).

Nasuprot ovoj, desničarskoj paradigmi, koja lako klizne u *ludilo nacionalnih identiteta*, *socijaldemokratska* vizija je univerzalistička, otvorena, multikulturalna. Premda se autor ideološki ne deklarise, mogli bismo je opisati Kermanijevim tvrdnjama da se: a) „Nemac (se) ne može postati... Ali se zato može postati Evropljanin“; b) da *strano poreklo nije bolest*; c) da se islam može integrisati u državu; d) pri čemu bi *preobraćenička žustrina* bila gubitak i za samu Nemačku; e) što znači da je multikulturalnost objektivna činjenica, koja zahteva aktivno oblikovanje nove, *specifično nemačke strukture*; f) da je za to potrebno mnogo godina; g) u sistemu ustavnog patriotizma i neutralnoj, laicističkoj (sekularnoj) državi, u kojoj ... *država ne sme da deluje na osnovu odbojnosti koje društvo možda gaji prema određenom pojedincu ili grupi. Ona mora da se drži principa ravnopravnosti i onda, odnosno naročito onda kada društveno raspoloženje to ne podržava* (Kermani, 2013: 61, 73, 98, 102, 105, 109, 113, 118-20).

Potencirajući značaj unapređenja opšte društvene klime, u kojoj teškoće integracije ne treba uveličavati i dramtizovati, već ih rešavati (Kermani, 2013: 111), Kermani podseća na činjenicu da začinjanje politike integracije u Nemačkoj počinje sa vlašću Socijaldemokratske partije (SPD) i Zelenih 1998. godine.

SPD podrška sigurnim ženskim kućama, otvaranje radnih mesta za socijalne radnike, kursevi jezika za doseljenike, izmene regulative u sferi državljanstva i slično, itekako su doprineli promeni klime u društvu, bez čega ne bi bilo ni promene stava partija desnog centra (CDU i CSU). Nažalost, za razliku od nemačkog konsenzusa, Italija, Švajcarska, Danska, Holandija i još neke druge zemlje obiluju dokazima da je *desnica podlegla iskušenju da podrži neprijateljska osećanja prema doseljenicima, umesto da ih suzbija* (Kermani, 2013: 112-13).

U tome leže i razlozi da evropski intelektualci leve provenijencije, umesto forsiranog, centralističkog *uklapanja, integrisanja, asimilovanja, insistiraju na odvajanju od tradicionalnog načina mišljenja i sistemu koji prestaje da se pokorava pojednostavljenjima logike traganja za identitetom* (Domenak, 1991: 75, 94). Kao što je s početka 90-ih godina prošlog veka Francuz, Žan-Mari Domenak (*Jean-Marie Domenach*) kazao da: „Treba hteti Evropu“, Britanac, Timoti Garton Eš (*Timothy Garton Ash*), 15-ak godina kasnije, to isto poručuje, naglašavajući da je *glavna stvar (je) da se izbegne iluzija bespomoćnosti* te da, iz tih razloga, moto našeg današnjeg angažmana mora biti: „Pesimizam intelekta, optimizam volje“ (Eš, 2006: 250-53).

Na toj relaciji (između pesimizma i optimizma) Eš pozicionira rušenje *mentalnih zidova; umanjenje opasnih mitova nacionalizma i demokratizaciju političkog znanja, koja uključuje i malo više međukulturnog znanja* (Eš, 2006:250-53). Zapravo, Eš podvlači ... *da će budućnost civilizovanog političkog života u Evropi zavisiti od naše sposobnosti da pomognemo imigrantima, naročito muslimanskim, da se osećaju kao kod kuće u našim posthrišćanskim društvima. Trenutno loše stojimo* (Eš, 2006:252-53).

S obzirom na to da danas zaista loše stojimo, ovoj malo analitičkoj potrazi za socijal-demokratskim idejama, principima i operacionalnije definisanim predlozima humanizacije i demokratizacije naše svakodnevnice, bilo bi korisno pridružiti detaljnije obrazloženje četiri Kinova (*John Keane*) predloga za suzbijanje nacionalizma, kao *otrovnog voća demokratije* (Kin, 2003; Kin, 2010). Ipak, zbog limitiranog obima teksta, samo ću napomenuti da se radi o predlozima za odbranu nacionalnog identiteta od apsolutizacije njega samog i to posredstvom: 1) *decentralizacije* institucija teritorijalne nacionalne države; 2) formulacije i primene *međunarodno priznatih* pravnih garancija nacionalnog identiteta; 3) *pluralizacije identiteta*, kao i 4) *deteritorijalizacije nacionalnog identiteta uz pomoć međunarodnog civilnog društva* (Kin, 2003:130-40).

Najzad, kad je o evropskim identitetima reč, držim da Kinove ideje valja sagledati i u relaciji sa stavom Grof Kristijan fon Kroka (*Christian Graf von Krockow*) da će Evropa ... *možda biti ili postati jedna 'zajednica', ali će se ona sastojati od istorijski svesnih nacija i njihovih država, što govori da mi, danas, ... tu ništa ne možemo da izmenimo u pogledu onoga šta znači biti jedna nacija. Ali možemo za nju da projektujemo jednu ili drugu budućnost* (fon Kroko, 2001:145, 164).

Jedna opcija budućnosti je Štrausov (*Boto Straus*) povratak mitu o neprijatelju i smrti, kao i *egzistencijalnom razgraničenju u odnosu na drugog i stranog, a druga je usaglašavanje slobode i nacije. U ovoj drugoj ... projekciji radi se o životu u slobodi i za to nije potreban neprijatelj, već je za to potrebna samo – i to veoma odlučna – odbrana, kada je ugrožena sloboda i time obećanje čovečnosti i sreće koje je u njoj utemeljeno* (fon Kroko, 2001: 144, 152-53; 163-64).

Budući da se ovih dana itekako *usijala* tema adekvatnog odgovora na nasilje radikalnih islamista, ne sme se smetnuti s uma ni Kermanijevo upozorenje da, ako nadvlada opcija: „Od sad na paljbu uzvraćamo paljbom“, onda se zapravo, fundamentalistima čini najbolja usluga. Takvu varijantu odavno poznate *asimilacije tuđe 'mane'* (Supek, 1973:197) on objašnjava na ovaj način: „Ali ko god se protiv neprijatelja otvorenog društva bori tako što žrtvuje otvorenost sopstvene kulture unapred je izgubio tu bitku“ (Kermani, 2013:37).

*

Tragom ove razumne ideje, preferirajući nacrt života, slobode i tolerancije i priključujući volji – faktor umeća i građanske vrline (virtu), zaključujem da bez obzira na mnoge izazove multikulturalizma i dramatično otvorena pitanja kriza, koje sustižu jedna drugu, politike identiteta u EU (nacionalnih i evropskog) ne mogu zadržati preimućstvo dostignutih i na globalnom planu, unikatnih civilizacijskih vrednosti, niti se mogu pokazati delotovornim na planu integracije društava, ukoliko moć (re)definicije identiteta zadobiju ksenofobi i etnonacionalisti.

Umesto tradicionalnih pojmova i (ultra)konzervativnih (anti)politika, kriza zahteva nove ideje i strategije i zato, u novoj viziji evropske socijalne demokratije, kao i na sistemskoj sceni evropskih država, treba dati stvarnu šansu multikulturalizmu.

Sve drugo, što podseća na ekskluzivni esencijalizam zagovornika *kulturkampfa* i zatvorene nacionalne države, zapućuje nas u slepu ulicu, moguće i ka reprizi evropskih sunovrata četvrte i pete decenije prošlog veka.

LITERATURA:

Eš, Timoti G., *Slobodan svet*. Beograd: Samizdat B92, 2006.

Domenak, Žan-Mari, *Evropa – kulturni izazov*. Beograd: Biblioteka XX vek, 1991.

Fon Kroko, Grof Kristijan, *O nemačkim mitovima*. Novi Sad: Svetovi, 2001.

Gidens, Antoni, *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet, 2003.

Gidens, Antoni, *Evropa u globalnom dobu*. Beograd: CLIO, 2009.

Hiks, Sajmon, *Politički sistem Evropske unije*. Beograd: Službeni glasnik, 2007.

Kermani, Navid, *Ko smo mi?*. Beograd: Samizdat B92, 2013.

Kin, Džon, *Civilno društvo*. Beograd: Filip Višnjić, 2003.

Kin, Džon, *Osobnosti demokratije: šta je u demokratiji dobro?*, u: Milan Podunavac (ur.), *Država i demokratija*. Beograd: Službeni glasnik; Fakultet političkih nauka, 2010.

Plessner, Helmuth, *Zakašnjela nacija*. Zagreb: Naprijed, 1997.

Šnaper, Dominik, *Zajednica građana*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1996.

Vajdenfeld, Verner, *Istorijski pregled evropskog ujedinjenja*, u: Verner Vajdenfeld & Wolfgang Vesels (Ed.). *Evropa od A do Š*. Beograd: Konrad Adenauer-Stiftung, 2003.

INTERNET IZVORI I NOVINSKI TEKSTOVI:

Bodiš, Gabor, Viktor Orban – Samozvani branitelj hrišćanske Evrope, *Danas*, Beograd, subota-nedelja, 19-20 septembar, 2015, str 2, 2015.

Čosić, Bora, Povrat duga, *Danas*, subota/nedelja 10-11 oktobar, 2015.

Gros, Jan T, Kriza sramote Istočne Evrope, *Danas*, sreda, 16. septembar, 2015.

Habermas, Jurgen & Derrida, Jacques, February 15, Or What Binds Europeans Together: A Plea for a Common Foreign Policy, Beginning in the Core Europe, 2003.; dostupno na: http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/forumForEuropeanPhilosophy/pdf/habermasderrida_europe.pdf; pristupio 17. 9. 2015.

Kojčić, M, Migracije u EU pretvoriće se iz problema u resurs, *Danas*, četvrtak 10. septembar, 2015.

Kregar, Josip, Treći put: novi politički i ideološki okviri socijalne politike. *Revija za socijalnu politiku*, Svezak 7, Broj 2, 2000.; Dostupno na: <http://www.rsp.hr/ojs2/index.php/rsp/article/view/253/257>; pristupio 5. 12. 2015.

Lutvak, Edvard, (Intervju); dostupno na: <http://www.nspm.rs/savremeni-svet/hriscanska-evropa-je-suicidna-rim-treba-da-bombarduje-plovila.html>; pristupio 12. 10. 2015.

Reljić, Slobodan, Koliko može podneti Nemačka, *Politika*, petak, 11. septembar (Pogledi) Štavljanin, Dragan. 2010. Dostupno na: <http://www.slobodnaevropa.org/articleprintview/2197938.html>; pristupio 7. 9. 2015.

Vukasović, Vladimir, Migranti bilduju evropsku desnicu, *Politika*, nedelja 13. septembar, 2015.

PROF. JOVAN KOMŠIĆ, PH.D.
UNIVERSITY OF NOVI SAD
FACULTY OF ECONOMICS IN SUBOTICA

DO BARBARIANS COME FROM THE SOUTH OR DO THEY EMERGE FROM INSIDE OURSELVES?

THE IDENTITY OF EUROPE IN THE SHADOW OF THE MIGRANT CRISIS
AND POSSIBLE SOCIAL DEMOCRATIC SOLUTIONS -

Abstract: *Analyzing the controversies of the essential “madness of national identities”, on the one hand, and Europe’s “radical openness for a transnational, multi-religious and multi-ethnic community, which is based on the will for togetherness” (Navid Kermani), on the other hand, the author argues the following thesis: regardless of the many challenges of multiculturalism and the dramatically open questions regarding the economic-financial and immigrant crises, the identity policies in Europe (national and European) cannot retain the advantage of the achieved, and, on a global level, unique civilization values, nor can it prove effective in the plan of integration of society if the power of (re)defining identity is obtained by xenophobes and ethno-nationalists. Instead of traditional concepts and (ultra)conservative (anti)politics, the crisis demands new ideas and strategies, and therefore, in a new vision of European social democracy, as well as on the systemic stage of European countries, a real chance has to be given to multiculturalism.*

Key words: *European policies of identity, social democracy, refugee crisis, nation, community of citizens, community of fate, multiculturalism, xenophobia, ethno-nationalism.*

RAVNOPRAVNOST POLOVA, JEDNAKE MOGUĆNOSTI I POSEBNE MERE U KONTEKSTU PRINCIPA SOCIJALNE PRAVDE

Sažetak: *Ravnopravnost na osnovu pola analizira se kao jedno od osnovnih ljudskih prava. Garantovanje ovog prava analizira se u kontekstu ustavnog regulisanja principa na kojima počiva moderna politička zajednica, a koji uključuju i vrednosti bliske socijaldemokratiji. Nejednak položaj žena i muškaraca je strukturalni problem. On se mora sagledavati u društvenom kontekstu čiji deo je i normativni okvir koji kreira ambijent u kome se ostvaruje ravnopravnost žena i muškaraca. Pažnja je fokusirana na ustavom propisan normativni okvir koji pruža (ili ograničava) mogućnost ostvarivanja ravnopravnosti žena i muškaraca, a koji se odnosi na: karakteristike političke zajednice; socijalnu pravdu; politiku jednakih mogućnosti; posebne mere; garantovanje ravnopravnosti žena i muškaraca, eksplicitnu zabranu rodno zasnovane diskriminacije, jemstvo stečenih prava i njihovu zaštitu. Ova pitanja analiziraju se osloncem na međunarodne dokumente o ljudskim pravima i komparativnu ustavnost.*

Ključne reči: *ravnopravnost polova, jednake mogućnosti, posebne mere, socijalna pravda.*

UVOD

U središtu našeg interesovanja je ravnopravnost žena i muškaraca kao jedno od osnovnih i univerzalnih ljudskih prava. Spremnost da se obezbede jednake mogućnosti ostvarivanja ljudskih prava bez bilo kog vida rodno zasnovane diskriminacije (indirektne ili direktne) je i horizont socijaldemokratije, pa stoga ovo pitanje posebno izdvajamo. Načelnu garanciju prava na ravnopravnost polova analiziramo u kontekstu ustavnog regulisanja principa na kojima je utemeljena moderna politička zajednica, a koji su od suštinskog značaja za ostvarivanje prava na ravnopravnost polova. Ovi principi su i vrednosti bliske socijaldemokratiji. Noviji pristupi⁵¹ u sagledavanju barijera na putu ostvarivanja ravnopravnosti polova pokazuju da je nejednak položaj žena i muškaraca prevashodno strukturalni problem. Stoga se on mora sagledavati u društvenom kontekstu. Deo tog konteksta je i normativni okvir koji kreira ambijent manje ili više pogodan za ostvarivanje ravnopravnosti polova. Našu pažnju usmerićemo na ustavom kreirani normativni okvir koji pruža (ili ograničava) mogućnost ostvarivanja prava na ravnopravnost polova. U tom kontekstu posebno su značajni: priroda političke zajednice i njena svojstva; princip socijalne pravde; politika jednakih mogućnosti; posebne mere kao instrumenti ostvarivanja politike jednakih mogućnosti; garantovanje ravnopravnosti žena i muškaraca, eksplicitna zabrana bilo kog vida rodno zasnovane diskriminacije, jemstvo stečenih prava i njihova efikasna zaštita. Ova pitanja analiziraju se u kontekstu međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima i komparativne ustavne prakse.

⁵¹ U Deklaraciji Saveta Evrope o ravnopravnosti žena i muškaraca kao osnovnom kriterijumu demokratije (1997) takav pristup je jasno demonstriran.

KONCEPT POLITIČKE ZAJEDNICE

Sadržaj ljudskih prava koja ustav garantuje, posebno sloboda i prava koje štite kvalitet života i one oblasti društvenog života u kojima su žene faktički (ne retko i normativno) diskriminirane (rad, zapošljavanje, naknade za rad i dr.) u velikoj meri zavise od toga kojim principima ustav daje prioritet kada određuje temeljne vrednosti na kojima počiva država kao politička zajednica. To je posebno važno za zemlje tranzicije jer se radi o pravima koja su žene u predtranzicijskom periodu efektivno koristile, a u tranziciji su ta prava (tzv. *skupa prava*) pod udarom, ukidanjem ili restrikcijama. Pred ustavotvorcima ovih zemalja bila je dilema da li je liberalna država u kojoj zakonitosti tržišne privrede neposredno određuju i status pojedinca u zajednici, povoljniji okvir za tranziciju ili je to liberalno-demokratska država koja ne protivreći principu slobodne tržišne utakmice, ali preuzima na sebe obaveze koje slede iz principa socijalne pravde i štiti socijalni status građana?

Liberalni koncept političke zajednice u prvi plan ističe zakonitosti tržišne privrede i vladavinu prava. Konsekvence po status ljudskih prava su liberalno shvaćena individualna sloboda, kao prostor ljudskih prava u koji država nema pristup izuzev kada je povređena sloboda ili pravo. Otklanjanje povrede prava legitimira i dopušta intervenciju države u ovo područje.

Liberalno-demokratski koncept političke zajednice uvažava zakonitosti tržišne privrede, garantuje vladavinu prava, ali ovim vrednostima dodaje još jednu – socijalnu pravdu kao princip kojim se država rukovodi štiteći socijalnu sigurnost građana i građanki.⁵² Za kvalitet i sadržaj ljudskih prava to znači garantovanje ne samo osnovnih ljudskih i političkih prava već i socijalno ekonomskih prava. Pored toga, načelo socijalne pravde pretpostavlja aktivan odnos države (zakoni, mere, strategije, programi, politike, aktivnosti) u realizaciji socijalno ekonomskih prava.⁵³ Bez aktivnog angažmana i planskog učešća države ova prava nije moguće ostvariti. Za ostvarivanje ravnopravnosti polova, naročito za ostvarivanje onih prava koja operacionalizuju prava na ravnopravnost polova u pojedinim oblastima (rad, zapošljavanje, politika, obrazovanje, porodica, socijalna zaštita i dr.) ove garancije imaju poseban značaj u zemljama tranzicije.

POLITIKA JEDNAKIH MOGUĆNOSTI

Politika jednakih mogućnosti je institucionalni okvir unutar koga država koja uvažava načelo socijalne pravde ima obavezu da preduzima različite mere (zakoni, politike, strategije i dr.) kako bi se obezbedilo ostvarivanje ravnopravnosti žena i muškaraca kao i svake druge grupe lica koja su u nejednakom položaju. Smisao i cilj politike jednakih mogućnosti je da stvori pretpostavke za društveni kontekst u kome će biti moguće ostvariti normativno

⁵² U komparativnoj ustavnosti ova načela su deo osnovnih načela ustava npr. „lično, ekonomsko i kulturno blagostanje pojedinca su osnovni ciljevi aktivnosti državne zajednice“ (čl. 2 st. 2 Ustava Švedske); „Republika priznaje i garantuje nepovrediva prava čoveka, bilo kao pojedinca, bilo kao člana društvenih organizacija u kojima se razvija njegova ličnost, i zahteva ispunjenje neopozivih dužnosti političke, ekonomske i društvene solidarnosti“ (čl. 2 Ustava Italije); „Poljska je demokratska pravna država koja ostvaruje princip socijalne pravde“ (čl. 2 Ustava Poljske); „Ruska federacija je socijalna država čija je politika usmerena na stvaranje uslova koji obezbeđuju dostojan život i slobodan razvoj čoveka“ (čl. 7 st. 1 Ustava Rusije). Ustav Srbije izričito propisuje da je socijalna pravda jedan od principa na kojima počiva Republika Srbija (čl. 1).

⁵³ Ustav Irske u poglavlju o socijalnoj politici utvrđuje da će država „...u praksi sprovesti svoju politiku u pravcu obezbeđenja da svi građani, i muškarci i žene, imaju jednaka prava na adekvatna sredstva koja su im neophodna za život, kao i da u okviru svojih zanimanja mogu pribaviti dovoljno sredstava za svoje potrebe“ (čl. 45 st. 2).

garantovanu ravnopravnost žena i muškaraca bez bilo kog vida direktne ili indirektno diskriminacije. Posebne mere koje država preduzima su instrument kojim država vodi politiku jednakih mogućnosti.

Sa aspekta ustavnog garantovanja prava na ravnopravnost polova važno je već u osnovnim načelima ustava⁵⁴ garantovati ravnopravnost žena i muškaraca i obavezati državu da vodi politiku jednakih mogućnosti i preduzima posebne mere kako bi obezbedila da i žene i muškarci imaju jednake mogućnosti da efektivno koriste sva druga ustavom garantovana prava.⁵⁵

Rodno senzitivna terminologija u ustavu je prvi korak, kojim država iskazuje spremnost da poštuje ravnopravnost polova. Komparativna praksa pokazuje da je to moguće učiniti na više načina: korišćenjem i muškog (građanin) i ženskog (građanka),⁵⁶ korišćenjem neutralne forme (svako/niko)⁵⁷ ili načelnom ustavnom klauzulom koja uključuje korišćenje oba roda.⁵⁸

POSEBNE MERE

Posebne mere su instrument kojim država, zasnovana na načelu socijalne pravde, vodi politiku jednakih mogućnosti. Cilj, svrha i smisao ovih mera je zaštita i napredak lica ili grupe lica koja su u nejednakom položaju kako bi im se omogućilo uživanje svih ljudskih prava pod jednakim uslovima. Pod uticajem međunarodnog prava, posebno Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, svoje mesto u komparativnoj ustavnosti našle su i odredbe o posebnim merama (mere afirmativne akcije, pozitivna diskriminacija).

Priroda, sadržaj i delotvornost posebnih mera zavise od toga da li ustav propisuje obavezu države da preduzima ove mere ili samo mogućnost da se takve mere preduzmu. Ustavi koji izričito propisuju obavezu države da preduzima posebne mere⁵⁹ pokazuju da načelo socijalne pravde nije samo ustavna proklamacija, već da država ima i konkretne obaveze u vezi sa ostvarivanjem ovog načela. Posebne mere su jedan od najvažnijih instrumenata vođenja politike jednakih mogućnosti u državi koja počiva na dve podjednako legitimne vrednosti: vladavini prava i socijalnoj pravdi. Ako je preduzimanje posebnih mera samo

⁵⁴ O tome govori komparativna ustavna praksa i međunarodni dokumenti (npr. čl. 3 i 4 Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena; Završni dokument IV Konferencije OUN o ženama / Peking 1995; Povelja Evropske bezbednosti, paragraf 3; Deklaracija o jednakosti između žena i muškaraca kao fundamentalnom kriterijumu demokratije, odeljci A i B /Istanbul 13 – 14 XI 1997; član 16 Direktive Saveta Evrope br. 78 od 27. XI 2000 i dr.).

⁵⁵ Npr. „...javne vlasti dužne da unapređuju uslove da sloboda i jednakost pojedinaca i grupa kojima oni pripadaju budu stvarni i efektivni; da uklanjaju smetnje koje uskraćuju ili otežavaju njihovo puno korišćenje, kao i da olakšaju učešće svih građana u političkom, ekonomskom, kulturnom i socijalnom životu“ (čl. 9 st. 2 Ustava Španije); „...savez, pokrajine i opštine staraju o stvarnoj ravnopravnosti žena i muškaraca naročito u uklanjanju stvarno postojećih nejednakosti“ (čl. 7 st. 2 Ustava Austrije); „Država jemči ravnopravnost žena i muškaraca i razvija politiku jednakih mogućnosti“ (čl. 15 Ustava Srbije).

⁵⁶ Npr. Ustav Estonije.

⁵⁷ Videti dokumente Međuparlamentarne unije – posebno Plan rada za korigovanje sadašnje neravnoteže između učešća žena i muškaraca u političkom životu – tačka B IV / Pariz 1994) nalažu da jezik koji se koristi u zakonodavstvu ne sme biti diskriminatoran i preporučuju državama da revidiraju ustave i eliminišu termine koji teže zagovaranju polnog stereotipa.

⁵⁸ Npr. Ustav Austrije u osnovnim odredbama propisuje da se „službene oznake mogu upotrebljavati samo u obliku koji izražava pol njihovog nosioca. Isto važi i za titule, akademske stepene i oznake zanimanja“ (čl. 7 st. 3).

⁵⁹ Npr. „...zadatak Republike da uklanja prepreke u ekonomskom i društvenom poretku, koje ograničavajući slobodu i jednakost građana, sprečavaju puni razvoj čovečije ličnosti i stvarno učešće svih trudbenika u političkom, ekonomskom i društvenom uređenju zemlje“ (čl. 3 st. 2 Ustava Italije); „Republika Mađarska, da bi obezbedila ravnopravnost, preduzima mere za otklanjanje nejednakosti u šansama“ (paragraf 70 A Ustava Mađarske).

mogućnost koju država može ali ne mora da koristi⁶⁰ tada načelo socijalne pravde u ustavu nije operacionalizovano.

JEMSTVO STEČENIH PRAVA

Među opštim ustavnim garancijama koje se odnose na ljudska prava jedna je posebno važna za očuvanje kvaliteta, sadržaja i nivoa sloboda i prava koje su bile dostignute i efektivno korišćene. To je izričito ustavno garantovanje zaštite stečenih prava (sadržaj, kvalitet i obim koji su ta prava imala ne samo na normativnom planu već i u realizaciji). Za set prava koja predstavljaju posebne oblike ostvarivanja prava na ravnopravnost polova u pojedinim oblastima ova načelna ustavna garancija je posebno značajna. To se naročito odnosi na prava u sferi rada, obrazovanja, zapošljavanja, zaštite zdravlja, porodične odnose, socijalnu sigurnost, politički život i dr. To su ujedno i oblasti u kojima su postojale posebne podsticajne mere koje je država, sledeći načelo socijalne pravde preduzimala vodeći politiku jednakih mogućnosti, a koje su doprinosile ostvarivanju ravnopravnosti žena i muškaraca.

Ovo je primer norme koja se retko sreće u komparativnoj ustavnosti.⁶¹ Ustav Srbije jemči očuvanje nivoa stečenih prava i njihovu zaštitu. Norma je opšta i odnosi se na sva ljudska i manjinska prava⁶² i u tom pogledu razlikuje se od norme koja je bila uzor ovom rešenju i odnosila se samo na prava nacionalnih manjina.⁶³ Dva su osnovna argumenta u prilog stanovištu da je, u državi koja počiva na principu socijalne pravde, za zaštitu prava na ravnopravnost polova izuzetno važno ustavno jemstvo stečenih prava. Prvi, da su ta prava građani i građanke već efektivno koristili, pa se teško može braniti stanovište da dostignuti nivo sloboda i prava treba sužavati, i drugi, da su u zemljama tranzicije upravo ova prava pod udarom restrikcija i ograničenja pozivom na evropske standarde koji su često ispod već dostignutih standarda prava u zemljama koje su na putu evropskih integracija.

RAVNOPRAVNOST POLOVA KAO OSNOVNO PRAVO I ZABRANA DISKRIMINACIJE

Među osnovnim ustavnim pravima garantovanje ravnopravnosti žena i muškaraca je osnovna pretpostavka i uslov ostvarivanja svih drugih ljudskih prava. Komparativna ustavnost pokazuje da je pravo na ravnopravnost polova regulisano različito. U praksi su primetna dva pristupa. Jedan, koji princip ravnopravnosti definiše pozitivno i uključuje izričito ustavno jemstvo ravnopravnosti po osnovu pola. Drugi implicitno reguliše ravnopravnost polova propisujući zabranu diskriminacije po bilo kom ličnom svojstvu pojedinca uključujući i pol kao osnov diskriminacije.

⁶⁰ Npr. „dozvoljene posebne mere za pospešivanje stvarne ravnopravnosti žena i muškaraca, naročito radi smanjivanja stvarno postojećih nejednakosti“ (čl. 7 st. 2 Ustava Austrije). Ustav Srbije takođe reguliše posebne mere kao mogućnost koju država može koristiti „radi postizanja pune ravnopravnosti lica ili grupe lica koja su suštinski u nejednakom položaju sa ostalim građanima“ (čl. 21 st. 4).

⁶¹ Npr. „U Ruskoj federaciji ne mogu da se donose zakoni koji ukidaju ili umanjuju prava i slobode građana“ (čl. 55 st. 2).

⁶² Član 20 stav 2 Ustava Republike Srbije propisuje da se „dostignuti nivo ljudskih i manjinskih prava ne može smanjivati“.

⁶³ Član 57 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima, u poglavlju o pravima i slobodama nacionalnih manjina propisuje da se „Dostignuti nivo ljudskih i manjinskih prava, individualnih i kolektivnih, ne može smanjivati“ i konkretizuje da se „ovom Poveljom ne ukidaju niti menjaju prava i slobode stečena propisima koji su se primenjivali do stupanja na snagu ove Povelje, kao i prava stečena na osnovu međunarodnih ugovora kojima je SR Jugoslavija pristupila“.

Garantovanje ravnopravnosti polova u komparativnoj ustavnosti sreće se kao jemstvo prava na ravnopravnost polova (npr. Ustav Nemačke⁶⁴ propisuje da su „muškarci i žene ravnopravni“) ili kao pravo na jednakost.⁶⁵ Sledeći međunarodne standarde potrebno je jasno odrediti značenje i sadržaj prava garantovanih ustavom. Vrednost koja se štiti je odnos države prema subjektima zajednice (građankama i građanima) koji počiva na njihovoj ravnopravnosti. U ovom slučaju ustavna garancija se odnosi na ravnopravnost po osnovu pola, a ne na jednakost, jer među polovima postoje razlike. Ustav stoga može garantovati samo ravnopravnost polova, a ne jednakost polova. Pravo na ravnopravnost po osnovu pola uključuje i bračni status, porodični status, materinstvo, roditeljstvo i seksualnu orijentaciju što je standard utvrđen međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima.⁶⁶ S obzirom na status međunarodnih izvora prava u unutrašnjem pravu u komparativnoj ustavnosti najčešće se izričito navodi samo pripadnost polu, a izuzetno i svi navedeni oblici u kojima se iskazuje pripadnost polu.

U nekim ustavnim sistemima sadržaj prava na ravnopravnost polova određena je uže. Ustav ne garantuje ravnopravnost polova opštom normom, već određuje područje na koje se odnosi ova garancija i na taj način bliže određuje sadržaj i kvalitet prava na ravnopravnost polova. U komparativnoj ustavnosti⁶⁷ sadržaj prava na ravnopravnost uključujući i ravnopravnost po osnovu pola najčešće se sadržinski vezuje za jednakost u korišćenju sloboda i prava, pravnu jednakost i političku ravnopravnost.

Iako je *jednakosti*⁶⁸ *pred zakonom*⁶⁹ samo jedna od oblasti u kojoj se ostvaruje pravo na ravnopravnost polova, posebno garantovanje jednakosti pred zakonom ima opravdanje, jer određuje status pojedinca/pojedinke u pravnom sistemu i pred zakonom sa jedne strane, a sa druge strane obezbeđuje minimum jednakopravnosti, što je elementarna pretpostavka demokratije. Tome u prilog govore i međunarodni standardi među kojima je jednakost pred zakonom jedan od posebno značajnih standarda ravnopravnosti polova.⁷⁰ Jednakost pred zakonom uključuje zakonsko garantovanje ovog vida jednakosti, poštovanje istovetnih prava muškaraca i žena u građanskim stvarima (pravo zaključivanja ugovora, pravo upravljanja imovinom), istovetno postupanje prema ženama i muškarcima u svim fazama postupka pred sudovima kao i istovetno postupanje prema ženama i muškarcima od strane sudija, pravnu i poslovnu sposobnost žena kao i jednako zakonsko garantovanje svih prava i ženama i muškarcima.⁷¹

U komparativnoj ustavnosti načelno ustavno garantovanje prava na ravnopravnost često prate dve posebne garancije koje su posebno značajne jer se odnose na važne i izrazito

⁶⁴ Npr. Ustav Nemačke čl. 3 st. 2.

⁶⁵ Npr. Ustav Slovačke čl. 12.

⁶⁶ Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, član 1.

⁶⁷ Npr. „...ženama i muškarcima garantuje se ravnopravno korišćenje njihovih prava i sloboda i posebno, ravnopravni pristup izabranim i javnim funkcijama“ (čl. 11 dodatak Ustavu Belgije); „...muškarac i žena imaju jednaka prava, a zakonom se obezbeđuje njihova pravna i stvarna jednakost, pre svega u porodici, obrazovanju i radu“ (čl. 8 st. 2 Ustava Švajcarske).

⁶⁸ U ovom slučaju ispravno je koristiti termin jednakost, jer se radi o pravima koja svaka osoba ima pred zakonom, a ta su prava jednaka. Vrednost koju štiti ova ustavna klauzula je jedno pravo - pravo na jednakost pred zakonom.

⁶⁹ Ustavi to definišu i kao pravo na jednaku zakonsku zaštitu uz naglašavanje da se to pravo ostvaruje bez bilo kog vida diskriminacije po bilo kom ličnom svojstvu uključujući i diskriminaciju po polu.

⁷⁰ Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (čl. 15).

⁷¹ Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (čl. 15).

osetljive sfere društvenog života u kojima se ostvaruje ravnopravnost polova. Jedna od ovih garancija odnosi se na *jednakost žena i muškaraca pred zakonom*⁷² i *jednakost u pravima*.⁷³ Iako jednakost pred zakonom uključuje i jednakost u zaštiti prava komparativna ustavnost poznaje primere posebnog garantovanja *jednakosti građana u zaštiti sloboda i prava*⁷⁴ kao i jednaka prava *na delotvornu i efikasnu sudsku zaštitu ljudskih prava*. Izričito garantovanje jednakosti uz akcenat na zaštitu ljudskih prava govori o tome da su ljudska prava vrednosti kojima ustavotvorac poklanja posebnu pažnju. Ljudska prava se garantuju svim licima pa posebno garantovanje jednakosti u zaštiti ustavom garantovanih prava govori o nameri ustavotvorca da obezbedi svakome jednaku zaštitu prava bez bilo kog vida diskriminacije. Drugo posebno ustavno jemstvo odnosi se na *ravnopravnost žena i muškaraca u političkom životu i učešću u vršenju javnih poslova*.⁷⁵

Zabrana bilo kog vida neposredne ili posredne diskriminacije po osnovu pola je jedan vid garantovanja ravnopravnosti polova. Primetno je da ustavno garantovanje ravnopravnosti može biti određeno samo pozitivno (jemstvo ravnopravnosti polova) ili samo negativno (zabrana diskriminacije po osnovu pola) ili pak i pozitivno i negativno (pored garantovanja ravnopravnosti zabranjuje se i diskriminacija po osnovu pola).

Nije suvišno garantovati ravnopravnost pozitivnom ustavom normom i ujedno eksplicitno ustavom zabraniti svaki vid diskriminacije po osnovu pola. Ključni argument za ovakav stav je to što je na ovaj način moguće ustavom identifikovati osnovne oblike kršenja prava na ravnopravnost polova i zabraniti svaki vid (neposredni i posredni)⁷⁶ diskriminacije po osnovu pola. Kada se ravnopravnost po osnovu pola formuliše samo kao pozitivno pravilo sadržaj tog opšteg pravila ne omogućuje da se preciziraju različiti vidovi diskriminacije po osnovu pola, a što je posebno značajno za ostvarivanje prava na ravnopravnost polova. Ovako formulisana ustavna norma je nepotpuna. Stoga je poželjno da ustav izričito propiše i zabranu diskriminacije po osnovu pola.

U nekim ustavima primetno je da se sankcionisanje kršenja *zabrane izazivanja i širenja netrpeljivosti i mržnje* odnosi na ugrožavanje samo nekih vrednosti koje ustav štiti (pripadnost rasi ili naciji) ili sloboda (npr. sloboda veroispovesti, sloboda nacionalnog opredeljivanja,

⁷² Npr. „...svi ljudi jednaki pred zakonom“ (l. 8 st. 3 Ustava Švajcarske); „...svi građani jednaki pred zakonom“ i „...isključena je svaka prednost na osnovu rođenja, pola, staleža, klase i uverenja“ (čl. 7 st. 1 Ustava Austrije); „...svi građani imaju jednako društveno dostojanstvo i jednaki su pred zakonom bez razlike pola, rase, jezika, veroispovesti, političkih uverenja i ličnog i društvenog položaja“ (čl. 3 Ustava Italije). Ustav Srbije izričito garantuje: „...jednakost svih pred Ustavom i zakonom“, ali u tom kontekstu ne navodi posebno jednakost žena i muškaraca (čl. 21 st. 1).

⁷³ Npr. „...zajednica garantuje jednaka prava muškarcima i ženama“ (čl. 2 st. 3 Ustava Švedske); „...garantuje se ravnopravnost žena i muškaraca u pravima“ (paragraf 66 st. 1 Ustava Mađarske); „...žena i muškarac imaju jednaka prava u porodičnom, političkom, društvenom i privrednom životu“ (čl. 33 st. 1 Ustava Poljske).

⁷⁴ Npr. „...svakome se garantuje jednaka zaštita prava u postupku pred sudovima i pred drugim državnim organima, organima lokalnih zajednica i nosiocima javnih ovlašćenja koji odlučuju o pravima, obavezama i pravnim interesima građana“ (čl. 22 Ustava Slovenije).

⁷⁵ Npr. „...zakoni obezbeđuju jednak pristup žena i muškaraca izbornim funkcijama i položajima“ (čl. 3 st. 5 Ustava Francuske); Ustav Portugalije reguliše „...direktno i aktivno učešće žena u političkom životu je uslov konsolidovanja demokratije, a zakon reguliše jednakost u ostvarivanju građanskih i političkih prava i princip nediskriminacije na osnovu pola prilikom postavljenja na političke pozicije“ (čl. 9. Ustava Portugalije – Ustavna revizija iz 1997. godine). Ustav Srbije reguliše pravo na ravnopravno reprezentovanje žena i muškaraca. Odredba nije po svom sadržaju i dejstvu opšta, već se odnosi samo na reprezentovanje žena i muškaraca u Narodnoj skupštini i propisuje da se „...u Narodnoj skupštini obezbeđuje ravnopravna zastupljenost polova i predstavnika nacionalnih manjina, u skladu sa zakonom“ (čl. 100).

⁷⁶ Članovi 1 i 2 Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena. Ustav Srbije izričito zabranjuje „...svaku diskriminaciju, neposrednu ili posrednu, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psičkog ili fizičkog invaliditeta“ (čl. 21 st. 3).

sloboda političkog opredeljivanja), ali se izričito ne zabranjuje izazivanje i širenje netrpeljivosti i mržnje zasnovane po osnovu pripadnosti određenom polu. Navođenjem samo nekih ličnih svojstava (rasa, nacija) ili uverenja (verska uverenja) zanemaruju se svi ostali, ne manje važni oblici diskriminacije po osnovu nekog ličnog svojstva (npr. boja kože, pol, godine starosti, psihički ili fizički invaliditet) ili uverenja (npr. politička uverenja).⁷⁷ U ovom delikatnom pitanju ustavna rešenja često ne štite konsekvantno sva lična svojstva koja mogu biti povod za diskriminaciju i odstupanje od prava na ravnopravnost, jer u pojedinačnim rešenjima izostavljaju neka lična svojstva i tako odstupaju od načelno garantovanog prava na ravnopravnost i zabrane diskriminacije.

Pravo na azil (utočište) garantuje većina ustava. Analiza rešenja u komparativnoj ustavnosti⁷⁸ pokazuje da se među uslovima za sticanje ovog prava često ne navodi progon zbog pripadnosti određenom polu, bračnom statusu, porodičnom statusu, materinstvu, roditeljstvu i seksualnoj orijentaciji. Ustav Srbije odstupa od ove prakse i među razlozima za sticanje azila navodi izričito i progon zbog pola.⁷⁹

Ova *sistematska greška* pri sankcionisanju delovanja usmerenog na kršenje prava na ravnopravnost polova, ponavlja se i kada se utvrđuju *razlozi za zabranu rada političke stranke ili drugog udruženja*.⁸⁰ Među razlozima za zabranu rada političke stranke navode se samo rasna, nacionalna i verska mržnja i netrpeljivost, a izostavljaju druga lična svojstva, uključujući i pol. Sličan primer su i razlozi za *zabranu delovanja verskih zajednica*,⁸¹ koji uključuju samo širenje rasne, nacionalne i verske mržnje, a izostavljaju druga lična svojstva uključujući i pol.

ODSTUPANJA I OGRANIČENJA

Za status i zaštitu prava na ravnopravnost polova posebno je delikatno pitanje da li su i pod kojim uslovima moguća i dopuštena ograničenja ovog prava. Značaj koji ovo pitanje ima za status svih ljudskih prava, međunarodni dokumenti o ljudskim pravima propisuju standarde u vezi sa regulisanjem ovog pitanja,⁸² a u unutrašnjem pravu ovo pitanje reguliše ustav. Odstupanja i ograničenja ljudskih prava dopuštena su i na ustavu zasnovana samo u slučajevima propisanim ustavom. Uslove pod kojima je ograničenje ili odstupanje dopušteno propisuje ustav. Obim ograničenja propisuje ustav. Merilo dopuštenosti ograničenja je svrha koja se želi postići ograničenjem, sa jedne strane i procena organa koji o tome odlučuje da li se svrha mogla postići i sa manjim ograničenjem prava. Svi drugi slučajevi sankcionišu se zabranom. Državi, grupi ili pojedincu zabranjuje se da preduzmu bilo koju radnju usmerenu na ukidanje ustavom zajamčenog prava ili na njegovo ograničenje veće od onog koje ustav dozvoljava i po postupku koji je u ustavu propisan.

⁷⁷ Npr. Ustav Poljske (čl. 33). Ustav Srbije je primer koji to takođe potvrđuje, jer izričito zabranjuje i smatra kažnjivim „svako izazivanje i podsticanje rasne, nacionalne i verske neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti“, a sve druge osnove diskriminacije navodi u opštoj normi „...druge neravnopravnosti“ (čl. 49).

⁷⁸ Npr. „Republika Mađarska jemči pravo azila svakom državljaninu ili licu bez državljanstva koga u mestu stanovanja progone zbog rasnih, verskih, nacionalnih, jezičkih ili političkih razloga“ (paragraf 65 st. 1 Ustava Mađarske).

⁷⁹ Član 57 stav 1 Ustava Srbije.

⁸⁰ Npr. čl. 55 st. 3 Ustava Srbije.

⁸¹ Npr. čl. 43 st. 4 Ustava Srbije.

⁸² Pakt o građanskim i političkim pravima (član 4).

U međunarodnim dokumentima i komparativnoj ustavnosti izričito se propisuje da mere odstupanja od ustavom garantovanih prava, čak kada se one odnose na prava koja podležu ograničenjima ili kod kojih je odstupanje dopušteno, pod uslovom da su preduzete na osnovu ustava, po ustavom propisanom postupku i kada je obim odstupanja usklađen sa svrhom zbog koje je odstupanje propisano, ne smeju imati za posledicu diskriminaciju zasnovanu na rasi, boji, polu, jeziku, veri ili socijalnom poreklu.⁸³ Mere odstupanja ili ograničenja bilo kog od ustavom garantovanih prava ne smeju dovoditi do diskriminacije između žena i muškaraca.⁸⁴

Neka od posebnih prava⁸⁵ koja konkretizuju sadržaj prava na ravnopravnost polova su u grupi apsolutno zaštićenih prava. Apsolutna ustavna zaštita ovih prava ogleda se u tome što se ova prava ni pod kojim uslovima ne mogu ograničiti niti se od ustavnih garancija ovih prava može odstupiti čak ni u vreme vanrednog stanja.

STATUS I ZAŠTITA PRAVA NA RAVNOPRAVNOST POLOVA

Za status prava na ravnopravnost polova kao jednog od osnovnih ljudskih prava posebno je važno kojim se propisom garantuju ova prava i definiše njihov sadržaj. Pravo na ravnopravnost polova regulišu međunarodni dokumenti i propisi unutrašnjeg prava, u prvom redu sam ustav.

Brojni akti međunarodnog prava regulišu i štite pravo na ravnopravnost polova i neposredno utiču na unutrašnje pravo. U komparativnoj ustavnosti odnos međunarodnog i unutrašnjeg prava reguliše ustav koji propisuje: neposrednu primenu međunarodnog prava i obavezu nacionalnih sudova da sude ne samo na osnovu i u okviru ustava i zakona, već i međunarodnih ugovora;⁸⁶ primat međunarodnog prava nad unutrašnjim pravom i usklađivanje unutrašnjeg prava sa međunarodnim standardima;⁸⁷ pravo na zaštitu ljudskih prava pred međunarodnim telima koja uključuje nadzor nad primenom međunarodnih standarda ljudskih prava i obavezu države ali i pravo drugih subjekata (npr. NVO) da nadziru ostvarivanje prava garantovanih međunarodnim dokumentima kao i garantovanje prava pojedinca/pojedinke da se obrate

⁸³ Član 4 stav 1 Pakta o građanskim i političkim pravima. Identičnu odredbu sadrži i Ustav Srbije u članu 202 stav 2.

⁸⁴ Ustav Poljske izričito zabranjuje bilo kakav vid ograničenja prava „...isključivo zbog rase, pola, jezika, vere, socijalnog porekla, rođenja ili imovine“ (čl. 233 st. 2).

⁸⁵ Npr. Ustav Srbije među apsolutno zaštićenim pravima navodi i zabranu bilo kog vida izazivanja i podsticanja rasne, nacionalne, verske ili druge neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti (čl. 48); pravo na zaključenje braka na osnovu slobodne volje supružnika (čl. 62); sloboda odlučivanja o rađanju (čl. 63); seksualno i ekonomsko iskorišćavanje lica u nepovoljnom položaju koje se smatra prinudnim radom (čl. 26).

⁸⁶ Npr. „...ratifikovani međunarodni ugovor, po njegovom objavljivanju u službenom glasilu (Dnevnik zakona) postaje deo nacionalnog pravnog poretka i neposredno se primenjuje“ (čl. 91 st. 1 Ustava Poljske). Ustav Srbije ne pruža jasan odgovor na ovo pitanje, jer su pravila o odnosu međunarodnog i unutrašnjeg prava protivurečna i nepotpuna. Tako npr. „...sud sudi na osnovu Ustava, zakona, drugih opštih akata ako je to predviđeno zakonom, opšteprihvaćenih pravila međunarodnog prava i potvrđenih međunarodnih ugovora“ (čl. 142 st. 2); „...sudske odluke zasnivaju na Ustavu, zakonu, potvrđenom međunarodnom ugovoru i propisu donetom na osnovu zakona“ (čl. 145 st. 2), a sudije su prilikom suđenja „...potčinjene samo Ustavu i zakonu“ (čl. 149 st. 1).

⁸⁷ Npr. „...norme koje se odnose na osnovna prava i slobode koje Ustav priznaje, tumače saglasno Sveopštoj deklaraciji prava čoveka i međunarodnim ugovorima i konvencijama koje se odnose na ova pitanja, a koje je Španija ratifikovala“ (čl. 10 st. 2 Ustava Španije). Ustav Srbije načelno priznaje primat međunarodnih izvora prava nad unutrašnjim pravom, ali samo prilikom tumačenja odredbi o ljudskim i manjinskim pravima, (čl. 18 st. 3) dok opšte pravilo o odnosu međunarodnog i unutrašnjeg prava propisuje da potvrđeni međunarodni ugovori moraju biti u skladu sa Ustavom (čl. 16 st. 2) i ustanovljava nadležnost Ustavnog suda da ocenjuje saglasnost potvrđenih međunarodnih ugovora sa Ustavom (čl. 167 st. 1 t. 2).

međunarodnim telima za zaštitu ljudskih prava uključujući i odgovarajuće međunarodne sudove; obavezu države da garantuje i obezbedi primenu odluka međunarodnih tela koje se odnose na zaštitu ljudskih prava;⁸⁸ zabranu ograničenja prava pod izgovorom da nisu zajemčena ustavom,⁸⁹ koja govori o primatu međunarodnog nad unutrašnjim pravom i dr.

U unutrašnjem pravu posebno je važno kojim se propisom garantuje sadržaj prava na ravnopravnost polova. Sadržinu ovog prava polova reguliše ustav. Stoga ono pripada osnovnim pravima što određuje njegov status, kvalitet i zaštitu u ustavnom sistemu. U pogledu čvrstine ustavnih garancija i tretmana zaštite osnovna prava među kojima je i pravo na ravnopravnost polova imaju ekskluzivno mesto u katalogu ljudskih prava, jer zakonodavcu nije dopušteno da reguliše njihovu sadržinu,⁹⁰ već samo način ostvarivanja. Neke od sledećih ustavnih garancija govore o statusu osnovnih prava među kojima je i pravo na ravnopravnost polova: neposredna primena ustavnih odredbi o ljudskim pravima⁹¹ posebno pred sudovima koji se u svojoj odluci mogu neposredno pozvati na ustavnu normu koja garantuje određeno pravo ili slobodu; ustavom propisan i regulisan sistem zaštite osnovnih prava posebno neposredna ustavnosudska zaštita⁹² ovih prava; ustavom ustanovljeni instrumenti neposredne ustavnosudske zaštite ljudskih prava (instituti ustavne žalbe).⁹³

⁸⁸ Ustav Srbije ne sadrži sličnu odredbu, pa se može postaviti pitanje ko će biti nadležan da sprovede odluku međunarodnih tela koja odlučuju o zaštiti ljudskih prava.

⁸⁹ Npr. „...ni jedno ljudsko pravo ili sloboda regulisana pravnim propisima važećim u Sloveniji, ne mogu biti ograničeni pod izgovorom da ih ovaj Ustav ne priznaje ili da ih priznaje u manjem obimu“ (čl. 15 st. 5 Ustava Slovenije). U našoj ustavnosti primer je bila Povelja o ljudskim i manjinskim pravima SCG koja propisuje da „...nije dopušteno ograničavanje ljudskih i manjinskih prava zajemčenih opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, međunarodnim ugovorima koji važe u državnoj zajednici i zakonima i drugim propisima, pod izgovorom da ona nisu zajemčena ovom poveljom ili da su zajemčena u manjem obimu“ (čl. 8).

⁹⁰ Npr. „...zakonom moguće propisati način ostvarivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda ako Ustav tako određuje ili ako je to neophodno radi same prirode pojedinačnih prava ili sloboda“ (čl. 15 st. 2 Ustava Slovenije); „...jedino zakonom, koji u svakom slučaju mora poštovati njihovu bitnu sadržinu, može regulisati vršenje ovih prava i sloboda“ (čl. 53 st. 1 Ustava Španije). Ustav Srbije utvrđuje da se „...zakonom može propisati način ostvarivanja ljudskih prava samo ako je to Ustavom izričito predviđeno, ili ako je to neophodno za ostvarenje pojedinog prava zbog njegove prirode, pri čemu zakon ni u kom slučaju ne sme da utiče na suštinu zajemčenog prava“ (čl. 18 st. 2).

⁹¹ Npr. „...ljudska prava i osnovne slobode ostvaruju se neposredno na osnovu Ustava“ (čl. 15 st. 1 Ustava Slovenije). Ustav Srbije propisuje: „Ljudska i manjinska prava zajemčena ovim Ustavom neposredno se primenjuju“ (čl. 18 st. 1) kao i da se „Ustavom jemče, i kao takva, neposredno primenjuju ljudska i manjinska prava zajemčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, potvrđenim međunarodnim ugovorima i zakonom“ (čl. 18 st. 2).

⁹² Npr. tužba d' Amparo (čl. 161 st. 1 t. B Ustava Španije). U Srbiji se neposredna zaštita ljudskih prava ostvaruje pred Ustavnim sudom, ali su ustavna rešenja nepotpuna. Među nadležnostima Ustavnog suda (čl. 167) ne navodi se izričito ova nadležnost, ali Ustav sadrži odredbe o ustavnoj žalbi kao instrumentu koji se može koristiti za zaštitu ljudskih prava pod uslovima propisanim Ustavom (čl. 170).

⁹³ Npr. u ustavnom sistemu Austrije i Nemačke to je ustavna žalba, a u Španiji tužba d' Amparo. Ustav Srbije izričito reguliše samo instrument neposredne ustavno sudske zaštite ljudskih prava. To je ustavna žalba koja se „...može izjaviti protiv pojedinačnih akata ili radnji državnih organa ili organizacija kojima su poverena javna ovlašćenja, a kojima se povređuju ili uskraćuju ljudska ili manjinska prava i slobode zajemčena Ustavom“ (čl. 170), ali ne precizira kome se ova žalba podnosi, niti među nadležnostima Ustavnog suda pominje nadležnost vezanu za zaštitu ljudskih prava. Na zaključak da je Ustavni sud nadležan da postupa i odlučuje o neposrednoj zaštiti ljudskih prava upućuje samo činjenica da je odredba o ustavnoj žalbi sistematizovana u delu Ustava koji reguliše status Ustavnog suda.

GENDER EQUALITY, EQUAL OPPORTUNITIES AND SPECIAL MEASURES IN THE CONTEXT OF THE PRINCIPLE OF SOCIAL JUSTICE

Abstract: *Equality based on gender is analyzed as one of the basic human rights. Guaranteeing this right is analyzed in the context of regulating the constitutional principles on which the modern political community is based, which include values close to those in social democracy. The unequal position of men and women is a structural problem. It must be viewed in a social context where a part is also the normative framework that creates an environment where equality between women and men is realised. Attention is focused on the normative framework written in the constitution, which provides (or restricts) the possibility of achieving equality between women and men, and is related to: characteristics of the political community; social justice; a policy of equal opportunities; special measures; the guarantee of equality between women and men, an explicit ban on gender-based discrimination, the guarantee of attained rights and their protection. These issues are analyzed relying on international documents of human rights and comparative constitutionality.*

Key words: *gender equality, equal opportunities, special measures, social justice.*

SOCIJALNI KAPITAL KAO IZVOR KOHEZIJE ILI REPRODUKCIJE NEJEDNAKOSTI

Sažetak: Autor u radu nastoji da prikaže različite nalaze domaćih istraživanja socijalnog kapitala i da prepozna implikacije promene oblika društvenosti u periodu postsocijalističke transformacije. Osnovna ideja je već iskazana u nekim radovima posvećenih ovoj temi i glasi: institucionalni vakuum, društvena anomija i kriza prouzrokovani postsocijalističkom transformacijom dovode do jačanja različitih oblika neformalnih odnosa i prenose dobar deo funkcionisanja društvenog života u vaninstitucionalne tokove. U slučaju kada neformalne veze imaju veoma značajnu ulogu za reprodukciju svakodnevnog života ali i odnosa unutar političke i ekonomske sfere, predvidljivost društvenog života se smanjuje, a različiti oblici društvenih nejednakosti se pojavljuju (ili povećavaju). U društvenom kontekstu koji podrazumeva relativno niske resurse populacije (naročite stambene i finansijske) neformalne mreže podrške koje uključuju članove najuže i šire porodice, rođake, prijatelje, susede, kolege, poznanike imaju veoma veliki značaj za pojedinca. Ove mreže predstavljaju kapital koji se može upotrebiti za preživljavanje, zadržavanje istih socijalnih pozicija (odnosno sprečavanje socijalne pokretljivosti na dole) ili čak društvenu promociju.

Ključne reči: socijalni kapital, postsocijalistička transformacija, klijentelizam.

UVOD

Teorijske elaboracije i načini operacionalizacije socijalnog kapitala su u sociologiji već četvrt veka verovatno najfrekventnije teme. Procesi modernizacije su postepeno dovodili do opadanja tradicionalnih oblika solidarnosti (porodične, srodničke, unutar lokalne zajednice i sl.) ali i javljanja novih oblika društvenosti (formalna i neformalna udruženja i dr). Sociolozi su uočavajući značaj promena oblika društvenog povezivanja postavili sledeća pitanja: kakva je posledica procesa nestajanja tradicionalnih oblika društvenosti? Koji su oblici i funkcije novih oblika? Da li i na koji način oni utiču na širu i užu solidarnost članova? Da li potpomažu društvene nejednakosti? Kakav je odnos kulture neformalnosti i političke sfere?

Do sada je u domaćem kontekstu najveći broj istraživanja bio usmeren na identifikovanje širine i gustine socijalnih mreža, razloga za šta se koriste i da li i u kojoj meri utiču na reprodukciju socijalnih nejednakosti. U onim istraživanjima koja su za cilj imala porodični život, posebno se vodilo računa o odnosu formalno neformalne pomoći i podrške, a u istraživanjima dece i mladih o načinu stvaranja sopstvenog socijalnog kapitala i korišćenja roditeljskog. Istraživanje političke sfere je uvelo nove perspektive značaja neformalnosti. Pogled na drugu stranu medalje (vaninstitucionalnu) funkcionisanja unutar političkog polja je otvorilo pitanja o strukturnim zahtevima neformalnih mreža u društvima na ekonomskoj i političkoj (polu)periferiji i o načinima stvaranja neformalnih veza unutar elite, unutar političkih partija, između političara i ekonomskih aktera, stranih političara i dr.

Cilj ovog rada je da prikaže različite nalaze domaćih istraživanja socijalnog kapitala i da prepozna implikacije promene oblika društvenosti u periodu postsocijalističke transformacije. Osnovna ideja je već iskazana u nekim radovima posvećenih ovoj temi i glasi: institucionalni vakuum, društvena anomija i kriza prouzrokovani postsocijalističkom transformacijom dovode do jačanja različitih oblika neformalnih odnosa i prenose dobar deo funkcionisanja društvenog života u vaninstitucionalne tokove. U slučaju kada neformalne veze imaju veoma značajnu ulogu za reprodukciju svakodnevnog života ali i odnosa unutar političke i ekonomske sfere, predvidljivost društvenog života se smanjuje, a različiti oblici društvenih nejednakosti se pojavljuju (ili povećavaju).

TEORIJSKA PROMIŠLJANJA SOCIJALNOG KAPITALA

Ne ulazeći u široke rasprave o socijalnom kapitalu, čemu su domaći⁹⁴ i strani⁹⁵ sociolozi posvetili veliku pažnju, na ovom mestu ćemo ukratko prikazati najznačajnija određenja socijalnog kapitala - ona koja su razvili Burdije, Koleman i Patnam.⁹⁶

Burdije socijalni kapital određuje kao *agregat stvarnih potencijalnih resursa koji su povezani sa uključenošću u mreže manje ili više institucionalnih odnosa međusobnog priznanja i prepoznavanja* (Bourdieu, 1986:249). Socijalni kapital za njega je jedan od nekoliko oblika kapitala – ekonomskog, kulturnog i simboličkog – i iako je njegova logika razmene drugačija od pomenutih, on je nedvosmisleno u vezi sa njima. Imajući u vidu osnovnu nameru Burdijea da objasni složenost društvenih nejednakosti, socijalni kapital se u njegovoj interpretaciji pojavljuje kao jedan od resursa na osnovu kog dolazi do društvenog raslojavanja. Za razliku od drugih teoretičara koji kasnije prepoznaju i druge funkcije povezivanja (npr. širu saradnju i identifikaciju koja transcendiru uže socijalne okvire), Burdije je akcenat stavio na pristup mrežama koje vode stvaranju ekskluzivne solidarnosti, socijalnom zatvaranju i reprodukciji elite i srednje klase. Socijalni kapital predstavlja jedan oblik ličnog kapitala, ali je njegova funkcija i društvena – održavanje socijalne distance i nejednakosti (Lin, 2001). Imajući u vidu da domaća sociologija baštini tradiciju proučavanja društvene stratifikacije, burdijeovski pristup je naišao na veoma plodno tle, prvenstveno kroz shvatanje socijalnog kapitala kao resursa koji dovodi do stvaranja i održavanja nejednakosti.

Koleman određuje socijalni kapital preko funkcije koju on ima u društvu imajući u vidu dva teorijska okvira: teorije racionalnog izbora i značaja društvenih struktura za delanje. Nastojeći da pomiri mikro i makro aspekte društvenosti polazi od toga da se socijalni kapital manifestuje kroz više oblika, ali smatra da postoje najmanje dva suštinska elementa: aspekti socijalne strukture i delanje aktera (bilo individua bilo kolektiviteta) unutar strukture. Kao i kod drugih oblika kapitala, socijalni kapital omogućuje da se postignu određeni ciljevi, postignuće koje ne bi bilo moguće bez socijalnog kapitala (Coleman, 1988:98). Osnovna funkcija socijalnog

⁹⁴ Od domaćih rasprava posebno pogledati: Nemanjić, Spasić (2006), Ignjatović (2007;2011), Tomanović, (2006b; 2008), Cvetićanin, P, Birešev, A. (2012).

⁹⁵ Od stranih autora dobar pregled teme može se naći kod Svendsen, Svendsen (2009), Field (2003), Baron et al (2000), Halpern (2005), Lin (2001).

⁹⁶ Imajući u vidu njihova uobličavanja teme, mnogi sociolozi dalje razvijaju ideje i operacionalizacije. U domaćim istraživanjima su verovatno najznačajnije operacionalizacije Vulkoka koji razlikuje vezujući (bonding), premošćujući (bridging) i povezujući (linking) (Woolcock, 1998; 2000), kao i Lina koji pravi razliku na ekspresivni i instrumentalni socijalni kapital (Lin, 2001). Više i ovim oblicima upotrebe socijalnog kapitala videti u Tomanović (2004a; 2006a; 2006b; 2010), Tomanović, Petrović (2006).

kapitala po Kolemanu je *vrednost onih aspekata socijalne strukture koji akterima mogu poslužiti kao resurs da bi ostvarili sopstvene interese* (Coleman, 1988:101). Ovakvo određenje socijalnog kapitala ga približava Burdijeu jer on socijalni kapital vidi kao ukorenjen u društvenoj strukturi, i kao nešto što pojedinci mogu da koriste u skladu sa svojim ciljevima/interesima (Tzanakis, 2013). Socijalni kapital ima sledeće forme: 1. obaveze, očekivanja, poverenje, 2. kanale protoka informacija i 3. norme i sankcije. Prvi oblik podrazumeva da obaveze koje neko ima, ili preuzima u odnosu, mogu da posluže kao resurs za traženje ili očekivanje protivusluga. Takođe, za bilo koji oblik stabilnije saradnje neophodno zajedničko određenje odnosa, odnosno međusobnog očekivanja, za šta je neophodno poverenje. Drugi oblik kapitala - informacije, služe kao *okidači* za delanje, i mogu predstavljati osnov uspostavljanja mreža. Treći oblik - norme predstavljaju orijentire koji ukoliko su široko prihvaćeni omogućavaju delanje koje vodi opštem dobru (Coleman, 1988). Za razliku od Burdijea, Koleman smatra da je zatvaranje (u svoju grupu) nužan uslov funkcionisanja socijalnog kapitala, jer samo izvesna mera ekskluzivnosti omogućuje adekvatan protok informacija i deljenje vrednosti i norme. Takođe za razliku od Burdijea, Koleman je, kao što ćemo videti i kod Patnama, mišljenja da socijalni kapital pojedinaca pozitivno utiče na širu integraciju društva.

Robert Putnam pod socijalnom kapitalom podrazumeva *društvene mreže, norme i poverenje, koje omogućavaju učesnicima efikasnije zajedničko delanje za ostvarivanje zajedničkih ciljeva* (Putnam 1995:664-665). Po njemu je sam socijalni kapital veoma blisko povezan sa tradicionalno shvaćenim *građanskim vrlinama* (Putnam, 2000:15). Društvene mreže su najznačajniji oblik socijalnog kapitala i sastoje se od raznih udruženja, asocijacija, građanskih organizacija, sportskih klubova, formalnih i neformalnih inicijativa u okviru lokalne zajednice i sl. (1993:173). Od nivoa razgranatosti i gustine ovih mreža zavisi stepen saradnje u jednom društvu koji vodi boljoj integrisanosti pojedinaca i rada u opštem interesu. Drugi element, norme koje podstiču reciprocitet, je preduslov zajedničkog delanja na duži rok. Ukoliko učesnici u mrežama imaju razvijen normativni sistem koji prevazilazi njihove partikularne interese, onda su komunikacija i razmena stabilnije i predvidljivije. Univerzalističke vrednosne orijentacije, i norme koje podstiču saradnju i opšti interes, čine da pripadnici društva mogu neposredno da osele koristi od međusobne saradnje, što vodi do jačanja trećeg elementa - poverenja. Poverenje predstavlja stepen očekivanja da će se akteri u društvenom životu (pojedinci, organizacije, ustanove) ponašati na predvidiv način. Intenzivnija komunikacija i saradnja dovodi postepeno do transformacije ličnog poverenja u generalizovano društveno poverenje. Putnam navodi: „Što smo više povezani sa drugim ljudima, više im verujemo i obrnuto“ (Putnam 1995:665). Prakse udruživanja, kroz formalne i neformalne kanale, kod pojedinaca izazivaju *navike kooperacije, solidarnosti i opšteg, javnog duha i građanski orijentisano ponašanje* (Putnam 1993:89-90). Prema Putnamu socijalni kapital ima dve osnovne forme - *bonding* i *bridging*. Prvi oblik povećava solidarnost i reciprocitet i deo je formiranja specifičnih identiteta. Primeri su porodična, etnička solidarnost i sl. ali je opasnost ovog oblika kapitala njegova ekskluzivnost. Drugi oblik kapitala ima potencijala da poveže ljude koji ne pripadaju istim socijalnim kontekstima i predstavlja osnov širih identiteta i šire solidarnosti (Putnam, 2000:20-21).

ISTRAŽIVANJA U SRBIJI

Udruživanje rada i zajednički prostor. Istraživanja ukazuju da je u periodu postsocijalističke transformacije *vezujući* kapital pojedinaca i njihovih porodica dobijao na značaju. Marija Babović ukazuje da su se domaćinstva krizi prilagođavala udruživanjem prihoda i diversifikacijom radnih aktivnosti svojih članova, odnosno uključivanjem članova u različite poslove (formalne neformalne, stalne, privremene i dodatne) (Babović, 2004:271). Radna diversifikacija aktivnosti je bila strategija ublažavanja materijalnih pritisaka na domaćinstvo, ali i način poboljšanja položaja svojih članova. Ova strategija je bila prisutna kod značajnog dela stanovništva, iako nešto manje kod onih na polovima društvene stratifikacione piramide.

Ne samo da su udruživali rad, već je i zajedničko stanovanje predstavljalo strategiju smanjenja troškova. Istraživanje stambene situacije u Srbiji početkom milenijuma ukazuje da gotovo polovina bračnih parova (47%) osniva svoju porodicu u roditeljskom domaćinstvu. Unutar svih društvenih klasa je učešće visoko, iako je najniže kod novoosnovanih porodica preduzetnika (34%), a najviše kod radnika (67%) (Petrović, 2002). Dva istraživanja o mladima (2003. i 2011. godine, Tomanović, Ignjatović, 2004; Stanojević, 2012) ukazuju na visok stepen stambene zavisnosti od svojih roditelja, zavisnost koja se između dva talasa istraživanja nije smanjila. Tako je 2011. godine čak 56,4% mladih starosti 19-35 godina živelo sa roditeljima. Čak i kada mladi nisu primali nikakvu finansijsku pomoć svojih roditelja što je činilo *oko trećine njih u generaciji 34/35, 43% u generaciji 29/30, 60% u generaciji 24/25 i 2/3 u generaciji 19/20* značajan broj njih je živio sa roditeljima (Stanojević, 2012:61). Prihodi mladih najčešće nisu dovoljni za otpočinjanje samostalnog života, a i kada jesu, ne omogućavaju održavanje određenog stila života. Svako peto domaćinstvo venčanih parova je oformljeno unutar roditeljskog domaćinstva, dok su najčešći načini dolaska do sopstvenog stambenog prostora nasleđivanje nekretnine i finansijska pomoć roditelja. Tek svaka deseta mlada osoba, od onih koji su samostalno kupili nekretninu (kojih je 2011. godine bilo svega 4%), je koristila subvencionisane kredite države, što nam govori o nedovoljnom obuhvatu državnih mera podršci stambenoj samostalnosti (Stanojević, 2012: 60-63, 78).

Rezultati više istraživanja ISIFF ukazuju da je domaćinstvo proširene porodice tokom postsocijalističke transformacije bilo jedna od strategija preživljavanja, održavanja ili unapređenja sopstvenog materijalnog i socijalnog položaja. Iako je učešće ovog tipa domaćinstva postepeno opadalo (prema popisu 1991. ih je bilo 22,8%, 2002. 20,5%) i dalje je njegovo učešće bilo daleko prisutnije nego u drugim društvima u regionu, a posebno u odnosu na zemlje EU. S obzirom na to da zajednički stambeni prostor čini svakodnevne troškove nižim, organizaciju života lakšom, istovremeno omogućava kombinaciju različitih oblika rada i prihoda čime smanjuje rizike od siromaštva i socijalne mobilnosti na dole (Babović, 2005; Miletić-Stepanović, 2005). Autorke primećuju da je ovakav okvir života neretko bio izvor konflikata i ličnog i interpersonalnog nezadovoljstva, tako da je verovatnije da pre predstavlja racionalnije, a ne i najoptimalnije rešenje (Milić, 2002; 2005; Tomanović, 2002; Miletić-Stepanović, 2005).

Pomoć u kući. Strategija *zbijanja redova* unutar porodice je pored funkcionalne strane imala i drugo lice, jer je uticala na održavanje rodni nejednakosti. S obzirom na to da rodna podela sfera utiče na niži stepen prisutnosti žena na tržištu rada, posledično je uključenost muškaraca u poslove domaćinstva niža. Podela sfera dovodi do rodno određenih oblika

socijalnog kapitala – onog koji se centrirao oko privatne i onog koji se centrirao oko javne sfere. Ovakvi aranžmani su deo najčešće tradicionalnih / patrijarhalnih vrednosti, ali i racionalnih odluka supružnika kada odlučuju ko će napustiti posao (u društvenom kontekstu koje je još uvek nedovoljno rodno senzibilisano). Posledice mogu biti dvostruke. Ukoliko oba supružnika rade, čest je slučaj da se njihovi roditelji uključuju kao ispomoć oko obavljanja kućnih poslova, a ukoliko samo jedan supružnik radi (najčešće muškarac) opstaje visok stepen tradicionalnih vrednosti i asimetrične podela sfera i rada.

Istraživanja tokom čitavog perioda postsocijalističke transformacije ukazuju da najveći deo kućnog rada (poput kuvanja, pranja, peglanja, čišćenja, nege dece i brige o školskim obavezama dece) obavljaju žene. Marija Babović u dva istraživanja (2003. i 2007. godine) primećuje da preko tri četvrtine svih kućnih poslova obavljaju žene ali i da se dešavaju izvesni pomaci ka smanjenju asimetrije tako što se muškarci nešto češće uključuju u domaće poslove (Babović, 2009:139). Do veoma sličnih podataka se došlo i u dva istraživanja mladih u Srbiji (Tomanović i Ignjatović, 2004; Tomanović, *et al*, 2012). Rezultati potvrđuju rodnu podelu rada gde majke i ćerke obavljaju najveći deo domaćih poslova, dok se muški članovi sporadično uključuju. Nakon osnivanja sopstvene porodice, mladi koji se odsele od svojih roditelja, u najvećem broju slučajeva reprodukuju isti obrazac rodne podela rada, dok se poslovi kod onih koji ostanu da žive sa (najčešće muževljevim) roditeljima dele između snaje i svekrve (tako što snaja preuzima veći deo poslova). (Tomanović i Ignjatović, 2006:279). Interesantan je nalaz da uključenost u domaće poslove ne zavisi ni od stepena obrazovanja, ni od socio-ekonomskog statusa ni od mesta stanovanja ni muškaraca ni žena.

Roditeljstvo. Kao i za svakodnevno funkcionisanje domaćinstva, roditelji su se u visokoj meri oslanjali na sopstvene socijalne mreže. Očekivanja koja roditelji imaju od svojih porodica, rođaka i prijatelja su značajna, ali je takođe i značajna podrška koju od njih dobijaju. Od srodnika se najčešće očekuje i dobija finansijska i pomoć u kući dok prijatelji uglavnom služe kao emocionalna podrška. Smiljka Tomanović smatra da su socijalne mreže koje su u funkciji da pomognu roditeljima primarnog karaktera i da su po osobinama tzv. mreže *produkcijskog tipa* koje karakteriše utilitarnost, odnosno koje omogućavaju preživljavanje (Tomanović, 2004b: 69). Istraživanje mladih roditelja ukazuje da su u periodu kada je dete bilo beba dobili veoma veliku podršku od svojih neformalnih veza i to: 88% njih od svojih roditelja, 69,3% od braće i sestara, 59,4% od prijatelja, 53,9% od drugih rođaka dok je najmanje podrške došlo od stručnih službi – 44,3% (Tomanović, 2012a).

U još jednom istraživanju, u tri beogradska naselja 2004. godine, prepoznaje se značaj koji socijalni kapital (u vidu susedskih/lokalnih mreža) ima za uspostavljanje kontrole nad ponašanjem dece i njihovo suočavanje sa rizicima. Niska rezidencijalna mobilnost čini pojedina susedstva tradicionalnim polujavnim miljeima unutar kog deca stižu autonomiju. I sami roditelji su prepoznavali da su socijabilnost dece i potreba da uče kroz iskustvo veoma bitne osobine koje moraju da razviju. U situaciji sve značajnije privatizacije porodičnog života, kao i relativno niskog stepena prisutnosti dece u institucijama, roditelji su svesni značaja sticanja kompetencija snalaženja unutar neformalnog miljea (Tomanović, Petrović, 2006: 144-156). Smiljka Tomanović zaključuje da i u roditeljstvu, kao i u drugim sferama društvenosti dominiraju primarne veze, kao i da neformalne mreže podrške imaju osobine tzv. produkcijskih mreža koje su utilitarne i omogućavaju preživljavanje porodica i pojedinaca (Tomanović, 2004).

Iz istraživanju mladih 2011. godine saznajemo da se socijalni kapital često direktno prenosi sa roditelja na decu i time podstiče klasnu/slojnu reprodukciju. Podaci ovog istraživanja ukazuju da je 7,7% mladih upotrebilo kontakte svojih roditelja prilikom upisa na neki od stepena školovanja, 13,2% je imalo pomoć roditeljevih kontakata u završavanju poslova u državnoj administraciji, a 6,6% je dobilo pomoć da bi rešili stambeno pitanje. Kontakti svojih roditelja se pojavljuju kao veoma bitni prilikom traženja posla i prilikom zaposlenja. Čak 25% onih koji traže posao su ga tražili preko veza svojih roditelja, dok je 25% onih koji su posao našli, do posla došli preko poznanstava svojih roditelja (Stanojević, 2012:70). Da ovaj kapital nije podjednako rasprostranjen među mladima, ukazuju nalazi da socijalni kapital raste sa obrazovanjem roditelja, sa obrazovanjem mlade osobe i nivoom prihoda domaćinstva. Interesantno je da socijalni kapital svojih roditelja u nešto manjoj meri koriste stručnjaci (u poređenju sa tehničarima i službenicima) s obzirom na to da imaju više sopstvenog kapitala, i jer je ključni kanal prenošenja kapitala kod ove populacije – obrazovanje (kulturni kapital). Još jedan zanimljiv podatak jeste da kontakte svojih roditelja češće koriste muška deca, potvrđujući da su instrumentalne socijalne mreže, kao deo javne sfere i dalje u većoj meri *muška stvar*.

Drugi oblik socijalnog kapitala – vezujući (koji podrazumeva pozajmicu manjih suma novca, pomoć u kući, psihološku podršku i pomoć u učenju) je još češće predmet razmene. Mladi međusobno razmenjuju sve oblike usluga, najčešće psihološku podršku, koju prima i pruža šest od sedam osoba, dok ostale usluge (pozajmice, pomoć u kući i u učenju) i prima i daje oko dve trećine mladih. I na ovom mestu su vidljive slojne razlike, neke od njih su veoma značajne. Sa rastom obrazovanja mlade osobe i prihoda domaćinstva opada značaj pomoći u kući. Istovremeno, sa rastom prihoda domaćinstva opada potreba da se prima novčana podrška i rastu mogućnosti (i prakse) da se ista dâ. Ovi nalazi ukazuju da porodice i pojedinci na nižem spektru društvene lestvice često razmenjuju sitne svakodnevne usluge, i ukoliko imaju bogatije rođake na njih se oslanjaju za finansijsku podršku. Dakle, što manje materijalnih resursa, više su potrebne usluge koje mogu da pruže rođaci i prijatelji bez nadoknade u novcu.

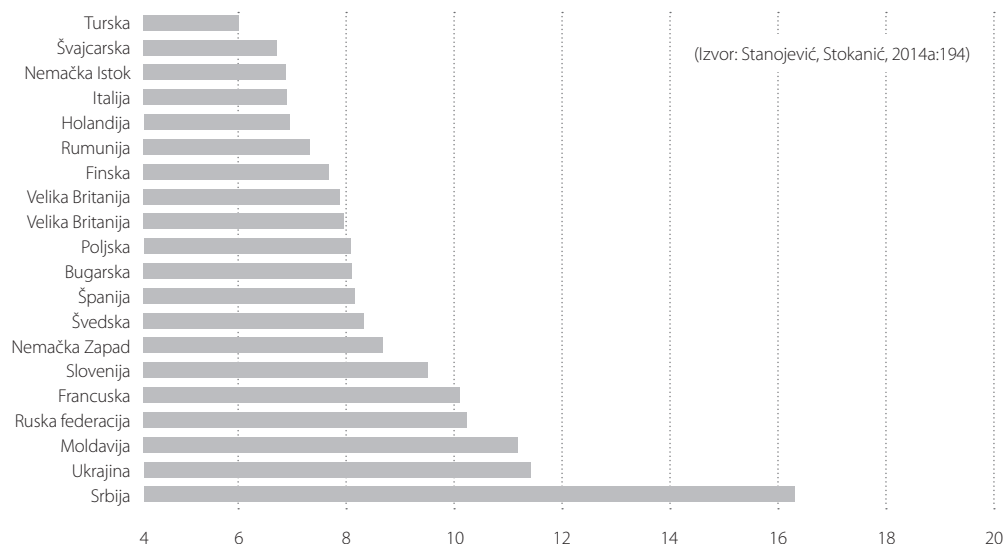
DRUŠTVO I SOLIDARNOST

Patnamovski pristup je korišćen jedino u tekstu pod nazivom „Između Sicilije i Lombardije, odnos poverenja, građanskih normi i društvene participacije među građanima Srbije“ (Stanojević, Stokanić, 2014a). Na osnovu uporednih podataka Svetskog istraživanja vrednosti (World Values Survey) talasa 2005-2007 autori su došli do nekoliko interesantnih zaključaka: 1) Srbija spada u red zemalja sa veoma niskim generalnim poverenjem u ljude, i to najnižim u Evropi, gde svega 15,3% populacije smatra da se većini ljudi može verovati (učešće ovog stava je preko 50% u skandinavskim zemljama). 2) U Srbiji je, u poređenju sa ostalim zemljama Evrope, veoma nisko poverenje u institucije,⁹⁷ i to kako u a) instance vlasti – gde je najmanje poverenja u političke partije, zatim u parlament, vladu, pa u sudstvo; b) tako i u institucije države – vojsku, policiju i državnu upravu; c) ali i nevladin sektor. 3) Stepenn participacije u različitim oblicima udruženja građana je ponovo veoma nizak u poređenju sa ostalim zemljama Evrope (u donjoj trećini). 4) Najizrazitija razlika u odnosu na ostale evropske zemlje je stepen prihvatanja građanskih normi. U istraživanju su norme bile operacionalizovane

⁹⁷ Rezultati ukazuju da je poverenje u navedene institucije i organizacije u donjoj petini analiziranih zemalja.

kroz četiri stava gde su ispitanici odgovarali u kojoj meri se slažu da je opravdano: a) neplaćanje karte u javnom prevozu; b) da neko prihvati mito; c) traženje vladinih povlastica i d) varanje pri plaćanju poreza. Građani Srbije su izrazili najviši oblik slaganja sa opravdanošću navedenih praksi, čime su se pozicionirali, u poređenju sa ostalim društvima, kao kontekst sa veoma niskim prihvatanjem normi koje izražavaju opšte dobro. Na grafikonu se može videti kompozitni indeks (sačinjen od navedena četiri stava) stepena neprihvatanja građanskih normi u uporednom okviru.

Grafikon 1. Građanske norme – indeks

Još su značajniji rezultati analiza odnosa između poverenja, participacije i normi. Najpre nijedan tip formalne organizacije nema kapacitet da među svojim članstvom poveća stepen prihvatanja građanskih normi. Bez obzira na to kom tipu organizacije pripadali, njihovi članovi se ne razlikuju od ostatka populacije u pristajanju uz norme koje su osnov solidarnosti i pokazatelj svesti o zajedničkim interesima (Ibid:196). Otvaraju se dva pitanja, najpre zbog čega ljudi ulaze u organizacije ukoliko sami nemaju ideju da bi društvo trebalo funkcionisati po kriterijumima istim za sve, i drugo koja je funkcija organizacija ukoliko one nemaju snage da čine tkivo solidarnosti. Dalje, sa povećanjem poverenja u instance vlasti i njihove nosioce, opada prihvatanje građanskih normi. To znači da se sa povećanjem poverenja u vladu, parlament, sudstvo i političke partije kod građana smanjuje nivo prihvatanja normi koje imaju za cilj društvenu solidarnost... Vlastima se poklanja poverenje ukoliko ta vlast omogućuje zadovoljenje nekog partikularnog interesa (koje čak ide na štetu opšteg interesa) (Ibid:197). Ovaj nalaz je još zanimljiviji jer ukazuje da se poverenje poklanja vlastima tek onda kada se imaju u vidu neki oblici ličnih koristi. Na osnovu navedenog se da zaključiti da je odnos poverenja, participacije i normi takav da se one međusobno uslovljavaju, ali ne na način koji je karakterističan za ekonomski razvijenija društva sa stabilnijim institucijama (poput društava zapadne Evrope ili severa Italije koji je istraživao Patnam). Kauzalni lanac u domaćem kontekstu bi mogao ići sledećom logikom: nisko poverenje u institucije je takvo jer institucije ne odaju utisak predvidljivog i nezavisnog rada (oslobođenog uticaja moćnih društvenih aktera) što

uzrokuje poverenje u njih samo ukoliko odluke idu u ličnu korist. Takva percepcija rada institucija, i izrazito instrumentalni odnos prema njima, generiše društveni kontekst u kome se građani doživljavaju kao konkurencija jedni drugima u odnosu prema institucijama (jer im javni resursi nisu podjednako dostupni) što postepeno dovodi i do pada poverenja između ljudi (generalnog poverenja); organizacije civilnog sektora najčešće predstavljaju samo jedan od kanala zadovoljenja instrumentalnih ciljeva i nemaju kapacitete da utiču na viši stepen društvene integritetnosti građana. Pristrasan rad institucija (i/ili percepcija takvog stanja) i društveni kontekst nepoverenja dovode do prebacivanja reprodukcije značajnog dela društvenog života u neformalne mreže podrške, samopomoći, i time pomažu stvaranju i održavanju različitih interesnih grupa (klika, kartela, i sl).

SOCIJALNI KAPITAL I POLITIČKA SFERA

S obzirom na to da su rezultati domaćih istraživanja, ali i istraživanja u regionu i u drugim postsocijalističkim zemljama,⁹⁸ ukazivala na važnost vaninstitucionalnih oblika reprodukcije političkog i društvenog života, i u domaćem kontekstu je pažnja počela da se usmerava u ovom pravcu. Zato su autori, za razliku od pojma socijalnih mreža i socijalnog kapitala, počeli da koriste nešto specifičnije pojmove, koji podrazumevaju neformalne odnose između aktera unutar specifičnog polja – političkog. Najmanje tri načina bavljenja značajem neformalnim mrežama su se pojavila u sociologiji: 1) Promene obrazaca regrutacije političke i ekonomske elite, kao i socijalnog zatvaranja klasne strukture, koju je razvio Lazić (2011).⁹⁹ 2) pristup kojim su analizirane specifične *mreže školskih drugara* dela političke elite (Antonić, 2010; 2011) i 3) strukturni aspekti značaja klijentelističkih odnosa (Cvejić et al, 2016; Stanojević, Stokanić, 2014b).

U prvom slučaju autor se ne bavi eksplicitno značajem neformalnih odnosa, ali unutar šire teorije promene reprodukcijских obrazaca vladajuće klase uočava i njihov značaj. Autor primećuje da je prelazak iz socijalizma u kapitalizam uključivao konverziju kapitala, koju je posedovala kolektivno-kapitalistička klasa, u ruke nove kapitalističke klase i da je jedan od ključnih kanala ove konverzije bilo porodično poreklo i prijateljstvo sa ljudima iz nomenklature. To zapravo znači da su u institucionalnom vakuumu neformalne mreže bile veoma značajne za zaposedanje pozicija i konverziju kolektivnog u privatni kapital. Sa odmicanjem postsocijalističke transformacije, dolazi do konsolidovanja oba dela kapitalističke klase (ekonomske i političke elite), odnosno njenog daljeg zatvaranja, upućujući da neformalne mreže, klike i interesne grupe imaju još veći značaj u funkcionisanju političkog i privrednog života (Lazić, 2011).

U drugom slučaju AntoniĆ koristi koncept *mreže školskih drugara* (*old boy network*) razvijen u britanskoj političkoj sociologiji, proširujući njegovo izvorno značenje. Pod ovim pojmom označava specifičan način formiranja mreže aktera koji imaju zajedničko socijalno i kulturno poreklo i koji pritom zauzimaju značajne pozicije koje im omogućavaju korišćenje

⁹⁸ Alena Ledeneva je istraživala neformalne institucije u Rusiji, a posebno blat koji se odnosi na tradicionalan oblik neformalnih razmena usluga. Ovaj fenomen je ona odredila kao upotrebu *ličnih mreža za pristup dobrima i uslugama u uslovima nestašice i kao način zaobilazjenja formalnih procedura* (Ledeneva, 2009: 257, Ledeneva, 1998).

⁹⁹ Ali i drugi sociolozi koji su bavili problemima društvene pokretljivosti (Miladinović, 1993; Vuković, 1993; Cvejić, 2004). Značaj Lazićevog pristupa za analizu neformalnih odnosa je prvi prepoznao Miladinović (2012).

ekonomskih i/ili društvenih dobara (Antonić, 2010). U dva teksta autor analizira način formiranja dela vladajuće klase oko tadašnjeg predsednika republike i daje primere kako mreže ljudi koji su zajedno odrastali, školovali se i družili korespondiraju sa delovima mreže političke i ekonomske moći. Odnos ovih mreža i centara ekonomske i političke moći uključuje korišćenje javnih resursa za lične, i svrhe mreže kao takve, što se u tekstu potkrepljuje različitim primerima. Autor smatra da je neformalni milje daleko značajniji za regrutaciju aktera unutar političkog i ekonomskog polja od formalnih kvalifikacija i institucionalnih pravila igre, jer kako zaključuje: „Svi su oni *beogradska deca*, mahom iz više srednje klase, oni su generacijski bliski, što znači da su pohađali iste škole, izlazili na slična mesta za zabavu, ili se družili u sličnim kulturnim krugovima. Sve je to omogućilo njihovo brzo međusobno *prepoznavanje i konektovanje*“ (Antonić, 2010). Ovakav pristup proučavanju regrutacije elite u Srbiji proširuju Vuletić i Stanojević (2014) i u njihovom istraživanju dolaze do toga da *lični uspeh zavisi od homogenosti grupacije kojoj uspešni pojedinci pripadaju, ali da ta homogenost može proisticati iz više izvora, a mreža školskih drugara predstavlja samo jedan od tih izvora* (Ibid:37). Izvori koji mogu biti osnov lične lojalnosti i neformalne podrške su pol, generacijska bliskost, mesto stanovanja, nacionalna i konfesionalna identifikacija, zanimanje i isto klasno poreklo, a da prilikom analize načina uspostavljanja mreža lojalnosti među elitom (političkom i ekonomskom) treba izdvojiti one izvore na osnovu kojih se formira data lojalnost. Ovaj pristup još više proširuje neformalne osnove regrutacije političkih i ekonomskih aktera i samim tim pojačava značaj socijalnog kapitala unutar političkog polja.

Treći način bavljenja ovom temom uključuje pojam klijentelizma unutar političkog (i ekonomskog) polja i odnosi se na poseban način razmene između političkih i ekonomskih aktera, razmene koja za cilj ima zauzimanje javnih pozicija, kontrolu i upotrebu javnih dobara u korist klike kojoj se pripada. Oslanjajući se na uvide Lazića (2011) o promeni načina regrutacije političke i ekonomske elite u postsocijalizmu, autori polaze od toga je gubitak monopola Komunističke partije u reprodukciji društvenog života doveo do borbi unutar političkog polja i *potrebe većeg stepena pregovaranja između ključnih društveno-političkih aktera (političkih stranaka, privrede, akademije, vojske, policije i dr.) odnosno novog oblika integracije političkog i društvenog sistema*. Proces demokratizacije je podrazumevao izborni sistem kao jedini legitiman oblik dolaska na vlast što je s jedne strane jačalo pritisak na političke partije da mobilišu što veći broj glasača, a sa druge da obezbede dovoljno finansijskih (i nefinansijskih) resursa za normalno funkcionisanje organizacije (Stanojević, Stokanić, 2014b). Na nivou političkih stranaka to znači sledeće: vrši se postavljanje lojalnih ljudi na najznačajnija mesta u državnoj upravi i javnim preduzećima čiji su zadaci, između ostalog, da obezbede što veći broj radnih mesta za članove partije, i što više finansijskih i drugih sredstava za samu stranku. U prvom slučaju to neretko znači otvaranje novih radnih mesta i/ili kršenje pravila konkursa prijema, dok u drugom podrazumeva različite načine nelegalnog obezbeđivanja finansija (*nameštanje* tendera, finansiranje firmi ili NVO povezanih sa partijom i dr.). S obzirom na karakter ovih aktivnosti i potencijalnu zakonsku odgovornost, osnov saradnje između aktera je pored ličnog i kolektivnog interesa, lojalnost grupi koju sami akteri kolokvijalno nazivaju *ekipa*. Takve *ekipe* postoje unutar partija (često i po više njih, neretko čak i međusobno konkurentnih) i podrazumevaju neformalne veze sa ljudima iz privrede (na svim nivoima – iz malih, srednjih i velikih preduzeća), raznih inspektorata, policije, sudstva i dr. Zajednički interes političkih i ekonomskih aktera i državnih činovnika kao i potencijalna odgovornost osigurava lojalnost.

Naredno istraživanje pokazuje da ove veze nisu stabilne i čvrste i da ne uključuju rigoroznu (neformalnu) kontrolu, tako da postoji prostor da pojedinci ostvare dobiti i za sebe lično i za osobe koje su njima lično bliske (porodicu, prijatelje i dr). Rezultati ukazuju da su neformalne veze najčešće u konfliktu sa institucijama ali da akteri kroz njih takođe uspevaju i da nadomeste trenutne institucionalne nedostatke, pa se onda javljaju i kao funkcionalne u raznim situacijama.¹⁰⁰ Takođe, neformalne veze se formiraju i sa (potencijalnim) glasačima jer je jedan od značajnih načina dolaska do sigurnih glasova na izborima obećavanje i/ili obezbeđivanje zaposlenja. U tom slučaju neformalne mreže uključuju porodične odnose, lična poznanstva i podrazumevaju različite oblike agitovanja, ubeđivanja, dok od druge strane pored glasanja neretko uključuju i volontiranje za partiju (Cvejić, et al, 2016). Dakle, u uslovima gde institucionalni okviri ne uspevaju da budu najfunkcionalnije rešenje, neformalni odnosi se javljaju kao dopunjujući ili kao zamena nominalnim institucionalnim aranžmanima. Ko koga zna, ko kome pripada, ko je sa kim povezan i ko sa kim može da se *dogovori* postaju veoma značajni resursi, odnosno (socijalni) kapital u političkoj areni.

ZAKLJUČAK

Kao posledice jačanja neformalnih veza na kraju možemo izdvojiti: 1) povećavanje otpornosti porodica i pojedinaca tokom društvene krize;¹⁰¹ 2) socijano zatvaranje; 3) atomizaciju individua; 4) osnaživanje rodne podela sfera i nejednakosti i 5) jačanje neformalnih klika.

U društvenom kontekstu koji podrazumeva relativno niske resurse populacije (naročito stambene i finansijske) neformalne mreže podrške koje uključuju članove najuže i šire porodice, rođake, prijatelje, susede, kolege, poznanike imaju veoma veliki značaj za pojedinca. Ove mreže predstavljaju kapital koji se može upotrebiti za preživljavanje, zadržavanje istih socijalnih pozicija (odnosno sprečavanje socijalne pokretljivosti na dole) ili čak društvenu promociju. U prvom slučaju međusobna razmena materijalnih i nematerijalnih dobara nadomešćuje nedostak resursa i čini da pojedinci i porodice obezbede minimum da prežive. Ovakve razmene najčešće uključuju razmenu proizvoda, sitnih pozajmica, manjih usluga i sl. U drugom slučaju pojedinci udružuju svoje resurse što im omogućuje da zadrže životni standard i stil života. Jedan od takvih primera bi bio slučaj proširenih porodica (posebno u velikim gradovima) gde zajednički stambeni prostor snižava troškove života i omogućuje da se isti novac upotrebljava za neke druge svrhe (npr. kulturne prakse, odmor i sl). U trećem slučaju socijalni kapital može pomoći da osoba ostvari pomeranje naviše na društvenoj lestvici. Ukoliko poseduje kontakte sa ljudima koji su na bitnim pozicijama, moguće je da će dobiti (dobro plaćeni) posao ili osigurati poslove ili neke druge prednosti svojoj deci ili drugim članovima porodice.

Jačanje socijalnog kapitala na svim nivoima međusobne neformalne razmene može voditi i najčešće vodi zatvaranju u relativno male krugove i mreže poverenja ljudi koji se nalaze na sličnim pozicijama. Ovakve mreže postaju veoma važan činilac reprodukovanja socijalnih položaja pojedinaca i njihovih porodica što daleko češće vodi postavljanju novih prepreka

¹⁰⁰ Na primer, kada je potrebno brzo doći do dozvola za neku stranu investiciju, neformalne veze u instancama javne uprave su veoma bitne i dovode do bržeg izdavanja dozvola nego kada bi se išlo čisto institucionalnim kanalima (gde bi spora birokratija potencijalno ugrozila posao).

¹⁰¹ Više o posledicama jačanja neformalnih veza videti u Tomanović, 2008.

socijalnoj mobilnosti (uzlaznoj i silaznoj) nego što joj pomaže. Kao rezultat smanjuje se društvena pokretljivost u društvu, povećava samoreprodukcija socijalnih slojeva, odnosno povećava društvena isključenost. Iako podaci ukazuju da je socijalni kapital sve značajniji za pojedince, činjenice su da ga nemaju svi pojedinci i porodice podjednako i da se on, kao i drugi kapitali, može trošiti tokom vremena. Takva situacija jedan deo populacije ostavlja društveno neintegrisanom.

U privatnoj sferi povećanje značaja socijalnog kapitala je indikator socijalnih i rodni razlika. U uslovima nedovoljnog obuhvata i veoma skromne podrške socijalnih ustanova, porodice sa nedovoljno ekonomskog kapitala će morati češće da se oslanjaju na neplaćenu pomoć svojih ukućana, rođaka ili komšija u domaćinstvu, gazdinstvu, ili roditeljstvu. Srednji i viši slojevi će institucionalne nedostatke moći lakše da kompenzuju unajmljivanjem ovih usluga na tržištu. Strategija uspostavljanja balansa između profesionalne i privatne sfere kod srednjih i viših slojeva će ređe uključivati odustajanje od posla jednog od članova nego što je to slučaj kod nižih društvenih slojeva (sa manje kapitala). Uspostavljanje ovog balansa povlačenjem nekog sa tržišta rada predstavlja u domaćem kontekstu gotovo uvek tradicionalnu strategiju podela rodni sfera. U tom slučaju žene najčešće odustaju od posla i posvećuju se, privremeno ili trajno, domaćinstvu i deci, dok muškarci zarađuju za porodicu, odnosno obavljaju ulogu hranioca. U privatnoj sferi se podrška vrši preko ženskih (rodbinskih, komšijskih, prijateljskih) mreža, a u javnoj preko *muške solidarnosti*. Na ovaj način dolazi do reprodukovanja patrijarhalne matrice i rodni nejednakosti.

U sferi politike i interesni mreža, posledica institucionalne nerazvijenosti se ogleda u stvaranju neformalnih klika, grupa, ekipa na svim nivoima političkog života – unutar institucija, političkih partija, između političkih i ekonomskih aktera, sa stranim političarima i domaćim i stranim udruženjima građana. Takve neformalne mreže nisu jednostavan dodatak političkom funkcionisanju, već predstavljaju strukturu odnosa koja čini osnov razmene unutar političkog polja.

LITERATURA:

Antonić, S. (2010): *Mreža školskih drugova u političkoj eliti Srbije*, Nacionalni interes, vol.9, br. 3, str.307-328.

Antonić, S. (2011): *Mreža školskih drugara u političkoj eliti Srbije*, Nacionalni interes, God. 6, Vol 9, br. 3, str 329-350.

Babović, M. (2004): *Ekonomске strategije domaćinstava u postsocijalističkoj transformaciji Srbije*, u Milić, A. (ur.): *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: svakodnevnica Srbije na početku trećeg milenijuma*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu: 239-275

Babović, M., (2009): *Radne strategije i odnosi u domaćinstvu: Srbija 2003-2007*, u: Milić, A. Tomanović, S. (ur.) *Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.

Baron, S., Field, J., Schuller, T. (Eds.) (2000): *Social capital: critical perspectives*. Oxford: University Press.

Bourdieu, P. (1986): *The Forms of Capital*, in Richardson, John G., ed., *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York: Greenwood. 241-258.

- Coleman, J. S. (1988): *Social Capital in the Creation of Human Capital*, *American Journal of Sociology*, Vol. 94, Supplement: *Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure*, pp. S95-S120.
- Cvejić et al (2016): *Informal Power Networks, Political Patronage and Clientelism in Serbia and Kosovo**, SeCons, Belgrade, (in print).
- Cvejić, S. (2004): *Korak u mestu: društvena pokretljivost u Srbiji u proces u post-socijalističke transformacije*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Cvetičanin, P., Birešev, A., (eds) (2012): *Social and cultural capital in western Balkan societies*, *Centre for Empirical Cultural Studies of South-East Europe*, The institute for philosophy and social theory of the university of Belgrade.
- Field, J. (2003): *Social Capital*. London: Routledge.
- Halpern, D. (2005): *Social Capital*. Cambridge: Polity Press.
- Ignjatović, S. (2007): *Rasprava o socijalnom kapitalu u ekonomiji i sociologiji* u: Vukotić, V., et al. (ur.) *Ekonomija i sociologija*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Ignjatović, S. (2011): *Socijalni kapital: od akademskih rasprava do javne politike*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Lazić, M. (2011): *Čekajući kapitalizam*. Beograd, Službeni glasnik.
- Ledeneva, A. V. (1998): *Russia's Economy of Favors. Blat, Networking and Informal Exchange*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Ledeneva, A. V. (2009): *From Russia with Blat: Can Informal Networks Help Modernize Russia?*, *Social research*, 76 (1), 257-288.
- Lin, N. (2001): *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Miladinović, S. (1993): *Vertikalna društvena pokretljivost*, *Sociologija* br. 2.
- Miladinović, S. (2012): *Two Faces of Social Capital in Structural Trends: Bonding and Bridging*, in Cvetičanin, P., and Birešev, A., (eds) *Social and cultural capital in western Balkan societies*, Centre for Empirical Cultural Studies of South-East Europe, The institute for philosophy and social theory of the university of belgrade.
- Miletić – Stepanović, V. (2005): *Strategies of Management of Gender/Female Risks in Serbia* Milić, A. et al. *Transformation and Strategies. Everyday Life in Serbia at the Beginning of the Third Millennium*, Belgrade: ISI FF.
- Milić, A. (2002): *Dobitnici i gubitnici u procesu tranzicije iz ugla porodične svakodnevice. Srbija 1991-2001*, u: S. Bolčić A. Milić (ur): *Srbija krajem milenijuma. Razaranje društva, promene i svakodnevni život*, Beograd: ISI FF, str. 251-280.
- Milić, A. (2004): *Transformacija porodice i domaćinstava-zastoj i strategije preživljavanja* u: Milić, Anđelka et al, *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: Svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma*, Beograd: ISI FF, str. 251-281.
- Nemanjić, M., Spasić I. (eds) (2006), *Nasleđe Pjera Burdijea, Pouke i Nadahnuća*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Petrović, M. (2002): *Stambene i dohodovne nejednakosti: (na primeru) parova koji sklapaju brak*, u: B., Silvano (ur.): M., Anđelka (ur.): *Srbija krajem milenijuma: razaranje društva, promene i svakodnevni život*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, 2002, str. 341-385.

Putnam, R. D. (2000): *Bowling alone: the collapse of America's social capital*, New York: Simon and Shuster.

Putnam, R. D. (1995): *Tuning in, tuning out: the strange disappearance of social capital in America* Political Science and Politics : 664-683.

Putnam, R., R. Leonardi and R. Y. Nanetti, (1993). *Making Democracy Work*, Princeton: Princeton University Press.

Stanojević, D. (2012): *Obeležja društvenog položaja mladih*, u: S. Tomanović, D. Stanojević, I. Jarić, D. Mojić, S. Dragišić Labaš, M. Ljubičić *Mladi – naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*, Belgrade: Čigoja and Institute for Sociological Research: 53-81.

Stanojević, D., Stokanic, D. (2014a): Between Sicilia and Lombardy: *Relation between Trust, Civil Norms and Social Participation among Citizens of Serbia*, *Sociologija*, No.2, Belgrade.

Stanojevic, D., Stokanic, D. (2014b): *The Importance of Clientelism and Informal Practices for Employment Among Political Party Members After 2000s - An Explorative Enquiry*, in Cveticanin P. Mangova, I., and Markovikj N. (eds), *A Life for Tomorrow – Social Transformations in South-East Europe*, Institute for Democracy "SocietasCivilis" Skopje (Macedonia).

Svendsen, T. G., Svendsen G. L. H. (200): *Handbook of Social Capital The Troika of Sociology, Political Science and Economics*, Edward Elgar Publishing Limited, UK.

Tomanović, S. (2002): *Porodična atmosfera i odnosi generacija (Family atmosphere and relations of generations)*, in S. Bolčiči A. Milić, eds.: *Srbija krajem milenijuma: Razaranje društva, promene i svakodnevni život*, Beograd: ISI FF: 315-339.

Tomanović, S. (2004a): *Relevance of Social Capital and Its Implications for Children*, *Sociologija*, Vol. XLVI, No. 3: 259-268.

Tomanović, S. (2004b): *Roditeljstvo u transformaciji: kapitali, problemi, strategije*, u: A. Milić, (ur.) *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: svakod nevica Srbije na početku trećeg milenijuma*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta: 349–375.

Tomanović, S. (2006a) *Families and social capital in Serbia: some issues in research and policy* *Sociologija*, Vol. L, N° 1 ISIFF, Belgrade. 1-16.

Tomanović, S. (2006b): *Primenljivost Burdijeovog koncepta socijalnog kapitala na proučavanje porodica u Srbiji*, u: *Nasleđe Pijera Burdijea*, M. Nemanjić i I. Spasić (ur.), Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd: 111-122.

Tomanović, S. (2008): *Families and Social Capital: Some Issues in Research and Policy*, *Sociologija*, L, 1, 1-16.

Tomanović, S. et al. (2012): *Mladi – naša sadašnjost*, ISIFF, Beograd.

Tomanović, S., (2012a): *Tranzicije u porodičnom domenu*, u Tomanović, S. et al. *Mladi – naša sadašnjost*, ISIFF, Beograd.

Tomanović, S., Ignjatović, S. (2004): *Mladi u tranziciji: između porodice porekla i porodice opredeljenja*, u *Mladi zagubljeni u tranziciji*, ur. Nikolić, Milan, Mihajlović, Srećko, Beograd: CPA, str. 39-64.

Tomanović, S., Ignjatovic (2006): *Transition of Young People in a Transitional Society: The Case of Serbia*, *Journal of Youth Studies*, Vol. 9, No. 3: 269-285.

Tomanović, S., M. Petrović (2006): *Rizici i bezbednost u susedstvu iz perspektive dece i njihovih roditelja (Risks and Safety in the Neighbourhood from Children's and Their Parents Perspective)*, in S. Tomanović, ed. *Društvo u previranju (Society in Turmoil)*, Beograd: ISI FF: 139-157.

Tzanakis, M. (2013): *Social capital*, in *Bourdieu's, Coleman's and Putnam's theory: empirical evidence and emergent measurement issues*. *Educate*, 13 (2), 2–23.

Vladimir Vuletić, Stanojević, Dragan (2014): *Društvene mreže – Mreže školskih drugara*, *Kultura*, 3, Belgrade.

Vuković, S. (1993): *Homogenizacija društvenh klasa i slojeva*, *Sociologija*, vol. br. 2.

Woolcock, M. (1998) *Social capital and economic development: towards a theoretical synthesis and policy framework*. *Theory and Society*, 27: 151-208.

Woolcock, M. (2000) *Managing Risk and Opportunity in Developing Countries: the Role of Social Capital* in ed. Gustav Ranis *The Dimensions of Development* (Yale: Center for International and Area Studies): 197-212.

ASSISTANT PROFESSOR, DRAGAN STANOJEVIĆ, PH.D.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

SOCIAL CAPITAL AS A SOURCE OF COHESION OR A SOURCE OF REPRODUCTION OF INEQUALITY

Abstract: *In this paper the author aims to show the different findings of local research regarding social capital, and to recognize the implications of change in the form of sociability during the period of post-socialist transformation. The basic idea has already been expressed in some works devoted to this topic, and is as follows: an institutional vacuum, a social anomaly and crisis caused by the post-socialist transformation, which lead to a strengthening of various forms of informal relationships and transfer a good part of social-life functionality to non-institutional paths. In the case when informal relationships play an important role in daily life as well as in relationships within the political sphere and the economic sphere, the predictability of social life is reduced and different forms of social inequalities appear (or increase). In the social context, which involves relatively low resources of the population (particularly housing and financial), informal support networks which include members of the immediate and extended family, relatives, friends, neighbours, colleagues and acquaintances, are of very great significance for the individual. These networks are an asset that can be used for surviving, maintaining the same social position (i.e. prevent a fall in social mobility) or even social promotion.*

Key words: *social capital, post-socialist transformation, clientelism.*

TREĆI DEO

SOCIJALNA DEMOKRATIJA U EVROPI
I KONCEPT „DOBROG DRUŠTVA”

THE NEOLIBERAL EROSION OF EASTERN EUROPEAN DEMOCRACY AND THE CHANCE FOR THE NORDIC MODEL IN THE REGION

Abstract: *This article argues that it was the liberalised, Third Way form of social democracy that was adapted after the collapse of Soviet and Yugoslav style communism in the Eastern European region. This was a neoliberalised variety of capitalism, built more on Nozickian than Rawlsian foundations in terms of distributive justice. The consequence was an erosion of the middle classes, which made democracy unsustainable in the region, leading to widespread corruption, populism and clientalism. The author proposes that the Nordic Model of social democracy has preserved the essence of a Rawlsian socio-economic antidote to this trend of erosion, and it can be institutionalised in the region.*

Key words: *neoliberalism, Third Way, Rawls, Nozick, Nordic Model, social democracy, democracy*

The 1990 transitions from the Soviet and Yugoslav forms of existing communism were predicated on the assumption that there are no more than two distinct competing social systems available for nations to choose from: the dictatorial planned economy on the one hand, and democracy with a market economy on the other. In economic shorthand they were labelled *communism* and *capitalism*.

The populations of Eastern Europe had no first-hand experience of capitalism, and their theoretical expectations had been shaped by the inverse of communist propaganda, an idealised media image (the *Dallas* effect), as well as outdated theorising from the classical period of capitalism (e.g. Adam Smith), not too useful in the age of emerging global financialised capitalism dominated by transnational corporations. They were also heavily influenced by the all out promotion of neoliberal ideas (Mirowski, 2014) (Mirowski & Plehwe, 2009) (Streeck, 2014) (Streeck, 2009) by the leading Western governments of the time, which were led by neoliberal heroes (Thatcher, Reagan, Mitterand, as well as Blair and Schröder somewhat later) at the peak of their era. The Western and global Left was in retreat.

Not surprisingly, the goal of transition was formulated not as a choice between different models of the capitalist system, but as the (re)establishment of a generic, unqualified *market economy*. The symbolic stepping-stones of this undertaking were privatisation, the introduction of a tax system, a stock exchange, and similar elements that are common to all capitalist economies regardless of their supplementary features. It is hardly surprising that no choices within the capitalist system were discussed. The global economic profession had also been engaged in the preceding bipolar crusade against Communism, rather than

¹⁰² The work of the author was generously supported by the Marion Dönhoff Foundation, Germany.

the study of regional variants of the Western economic model, and had yet to formulate the so called *varieties of capitalism* research programme (Schonfield, 1965) (Hall & Soskice, 2001) (Schonfield, 1965) (Schmidt, 2002) (Amable, 2003), which later elaborated on the distinctions between different types of capitalism. Quite simply not enough knowledge had been accumulated about these important delineations between the Anglo-Saxon market centred model, the Scandinavian and Rhineland welfare states, the small enterprise based Mediterranean model, the conservative Asian development tigers, the offshore tax havens, and various other subsets of what is collectively known as a market economy. Thus the East of Europe set out to build... *capitalism*.

By default, this generalised form, as exemplified by neoclassical perfect market textbook models, is closest to the neoliberal ideals of free market thinkers such as Mises, Hayek, Friedman or Nozick. Other varieties of capitalism usually involve an active role by elaborate state institutions, complex intervention and planning, or even industrial policy to create forward and backward linkages. Political transitions in the East of Europe were more about the elimination of barriers to free enterprise and the demolition of the omnipotent state, releasing the creative energies of the market, and it was felt to be natural that there were no roles ascribed to collective bodies (such as trade unions, employers' associations, NGOs, or various state institutions) in this era of decollectivisation.

Generic capitalism without a multi stakeholder, consensus building, and a strategically activestate model therefore turned out to be close to the neoliberal variant. This can best be captured in the domain of distributive justice, where decisive newly born democratic forces were characterised as Nozickian rather than Rawlsian in nature. In short, the well known Rawlsian theory (Rawls, 1971) argues that a social contract created by citizens who would not be able to forecast their accidental social position after the lottery of birth would be one where the poorest members of society would have an equal opportunity for social mobility as those who are born into wealth. In order to achieve this, Rawls endorses adequate redistribution, proactive state policies creating equal opportunities in policy areas such as education and social policy, a minimal wage, a guaranteed basic income, guaranteed access to capital, as well as the curtailment of the political power of large corporations and wealthy individuals through the strict restriction of political campaign donations. Nozick on the other hand (Nozick, 1974) argues that all taxation is in effect imposed slavery, and citizens have no moral obligations to contribute towards opportunities for the less fortunate. In such a society all rival claims on distribution or redistribution are frowned upon as subjective expressions of the idea of justice, and this relativisation drives the entire concept itself into disuse. Citizens of post-communist Eastern Europe would clearly recognise the first, the Nozickian version as the definitive ideology of the world they live in, and the Rawlsian one as unfamiliar. At the same time, the dominant liberal elites would sincerely understand and portray this Nozickian world as ideologically neutral, or even healthily post-ideological, failing to recognise how socially loaded it is, with a strong bias towards the upper classes of society.

The concept of class is in itself important. Much like the term *justice*, *class* is also an existing and legitimate term in use in Western political discourse. Not so in the East of Europe. Both concepts had been so strongly deligitimised by hollow official parlance in Soviet times that they were expelled into disuse (Ost, 2015) in the language of the political Left for decades. This is important, because it left a vacuum on the Left of the political spectrum as far as a sense of political community was concerned. Whereas the political Right could continue to offer the

nation as a horizontal collectivity or brotherhood, the political Left offered no similar sense of belonging. In most countries it was the former state party that had transformed itself into the leading force of the mainstream Left, and its members were keen to distance themselves in both ideology and rhetoric from anything that could remind voters of their past. The Giddensian “Third Way” (Giddens, 1999) neoliberal turn of Western Social Democracy offered them an expedient opportunity to cloak themselves in the ideology and language of the Liberals, who had formerly been their arch enemies. Anti-nationalism provided a convenient and justifiable common platform that turned out to be a melting pot. Any notion of *class* was dropped from the discourse, and emphasis was laid on individual competitiveness, entrepreneurship and responsibility, on what was projected to be a competitive market. (In reality ordinary people experienced it as it really was, a latent network of clientelistic corruption.) All in all, in the absence of class-based narratives, or an effective welfare state, the fraternal notion of the *nation* (Anderson, 1991) offered the impoverished masses of Central and Eastern Europe a reassuring refuge against material hopelessness and loss of personal pride. Thus, paradoxically, economic liberalism and the neoliberalisation of Social Democracy thus fuelled nationalism with exponential impetus.

And impoverished they were. The prevailing model of post-communist capitalism turned out to be a highly unjust one in the Rawlsian sense. It came to be known as the foreign direct investment-based competition states (Bohle & Greskovits, 2012) (Cerny, 1997) (Drahokoupil, 2008) (Drahokoupil & Myant, 2014) (Nölke & Vliegenthart, 2009) (Pogátsa, 2015) in the terminology of the *varieties of capitalism* debate. Instead of proactive state policies and interest harmonisation between societal actors (Hassel, 2007), as was the custom in Northern, Western and even pre-crisis Southern Europe, the Eastern model relied on attracting foreign direct investment for every single societal goal imaginable. Whereas the rest of Europe deployed employment and education policy to create employability, Eastern governments raced each other to the bottom with ever lower wages and taxes in order to bring in multinational investors. For regional development they attempted to rely on FDI attraction again, as they did in the hope of research and development spillovers, wage policy and a long line of other convergence goals, which is achieved in the Rhineland and Scandinavian welfare states through state policies and interest harmonisation. The liberal, anti-statist economic model of the East would have none of these. Not surprisingly, it failed.

Take the example of the pioneer of the emergent “Illiberal Bloc”, Hungary. The ascent of Viktor Orbán’s Fidesz movement into power was ushered in by a complete collapse of Liberal dominated, but Socialist majority governance, which had previously ruled the country together for a period of almost one and a half decades all together. They left behind a country massively in debt and corruption, in need of an IMF bailout, where almost 4 out of 10 people were living below the poverty line. The educational system was one of the most unequal in the world, PISA scores declining, social policy redistributing from the poor to the rich, territorial cohesion collapsing, and Roma minority living at quasi Third World levels. All this in a country that had once been the star student of economic transition, the pioneer of the FDI-based competition model. Romania and Bulgaria have seen their political systems break down amidst extreme austerity imposed on already non-functioning state institutions in societies that were too destitute to enable mobility without redistributive help. Slovakia, the Czech Republic and Croatia have all been rocked by systemic corruption. Even the much hailed “Polish economic miracle” of Donald Tusk was nothing more than a few years of anti-cyclical demand management mostly spent on much needed infrastructural projects,

managed by a born again Keynesian, who had previously ran as a neoliberal candidate. Sensible, but not a game changer in the sense that it did not elevate Poland to the status of a high value added economy. Employment opportunities and wages lagged so far behind in the entire Eastern periphery that birth rates collapsed and labour migration to the West soared exponentially. Meanwhile, extractive elites channelled their tax avoidance offshore. Third Way, neoliberalised Social Democracy has done as much harm in the East as in the West, or perhaps even more.

As Gosta Esping-Andersen, a leading theoretician of the Nordic Social Democratic Model forewarns, democracy cannot be sustained without a strong middle class (Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, 1990). He defines it as a critical mass of people who are on the one hand educated enough to understand complex public debates based on nuanced concepts, and on the other hand materially independent enough to withstand the pressures of clientalism. Eastern European societies failed to develop such middle classes during their post-communist decades of neoliberalism. An underfinanced and uncompetitive educational system left people with shallow understandings of the democratic process, alienation from participative responsibility and ignorant of the logic of interdependencies in globalisation. Their sense of identities continued to be based on pre-Communist, nineteenth century concepts. Thus, ironically, Liberalism, the dominant political stream of the region, left behind a society that turned against liberal democracy. Political discourse based on shallow concepts leads to susceptibility to populism.

The lack of an independent material base (except in the case of the exploitative elites and the paper thin middle classes) has led to a dependence on patronage. It is an everyday experience in the region that in order to sustain a dignified standard of living one has no choice but to join clientelistic networks, organised by political parties but run by oligarchs.

Esping-Andersen's precondition for democracy, a sufficiently sizeable strong middle class, did not emerge in Central and Eastern Europe. This is not surprising in a model based on the fiction of the market-based strengthening of the middle classes. We know from Piketty (Piketty, 2014) and others (Milanovic, 2011) that the underlying tendency of non-redistributive capitalism is to escalate towards a concentration of wealth. This is exactly what happened in Eastern Europe.

The main reason for the dominance of illiberal nationalist forces in the region is not their absolute strength. Even Viktor Orbán does not command more than a fourth of the overall electorate. Their hegemony is based on the weakness of the opposition. The Eastern European Social Democrats have still not recovered from their lack of credibility, caused by forty years of Stalinism and Brezhnevism, followed by two decades of neoliberalism. Their efforts to regain a credible offer for their former voters, who had deserted them en masse to abstain in discouragement, are arrested by the continued grip of liberal intellectuals and media. The promise of a return to previous times is resented. Some liberals sincerely and correctly believe that real market forces never existed in post-Communist Europe, and this is what caused the collapse. The conclusions they draw, however, are non-viable. Their chiliastic visions of an even more puritan, even more orthodox version of market competition sound to voters as hollow attempts at self reestablishment by just another elite group.

Direct neoliberal populism (Konings, 2015), relying on the illusion of meritocracy and repentant belt-tightening austerity, has lost its appeal. The illiberal conservative governments are forced to continue austerity by stealth, while relying on generous EU cohesion policy transfers for economic growth. This Right wing version of elite extraction will run its course in due time. The question is who will stand ready to take over once voters are disappointed. The extreme right is one possible option, not even the most unlikely.

The *Pasokified* Social Democrats in the region have a few years to return to their roots of Rawlsian redistributive justice. There is no need to search endlessly for brand new utopias, while remaining stuck in depressing reality. The Scandinavian Model has managed to preserve for them the post-war welfare state model, which has proved its viability and efficiency. Even though neoliberals of all parties have done their best to erode it, the Nordic Model started from such a high level that it basically stands intact as far as its underlying logic is concerned (Andersen, Dolvik, & Ibsen, 2014). This is true even in spite of the challenge from the populist Right, which to some degree is aimed at the preservation of exactly this privileged position through isolation. There is almost no international list that the Scandinavians would not lead, from low corruption to high educational standards, employment, wages, quality of life, equality, sustainability, and so on.

Liberals have to accept that they almost never form governments in Europe as senior coalition partners, let alone by themselves. Only a strong Left would be able to challenge the hegemonic right in Central and Eastern Europe. In order to be credible again, they need to create an inclusive collectivity that can rival that of the *nation*. Scandinavian Social Democracy offers such a vision: that of the *Folkhemmet*, the *home of the people*, a society where all have a fair chance of making it. Such a vision is based on Rawlsian principles of justice.

There are a few frequent objections to this proposal. One is that the Scandinavian model has *collapsed*, or is somehow a thing of the past. Although it has been eroded to a worrying degree by neoliberal forces in the Nordic countries, the model is still intact. A recent large-scale pan-Nordic assessment has concluded that the basic logic and functioning of the model is still intact (FAFO, 2014).

The second objection is usually that one cannot transpose entire models, and somehow the Nordic model would by culture be tied to the *Lutheran value systems* of the northern countries. This is also denied by the Nordic Model literature. It is described as a set of institutions, forming a favourable institutional complementarity, developed over generations, based on clear insights into political economy. There are no culturally specific reasons why these institutions cannot be adapted elsewhere. It is common but false to believe that the type of capitalism adapted after 1990 in the CEE region is somehow unideological and does not constitute a model. There are no historical or cultural preconditions for this existing model either. In fact, value surveys usually measure most Eastern Europeans closer to a more prosocial value system than an Anglo-Saxon type individualistic one.

A further objection, indeed the most widespread one in the CEE region, is the false and simplistic perception that the Nordic model is somehow the ability of countries that had previously grown rich to guarantee generous social benefits to their citizens. It is often added that these economies have significant natural resources. The latter is true of Norway, and to some degree of Denmark, but, the model and the prosperity was already in place before the discovery of these resources.

In fact the Nordic Model (Esping-Andersen, 1985) (Pontusson, 1992) (Rothstein, *The Social Democratic State: The Swedish Model and the Bureaucratic Problem of Social Reforms*, 1996) (Korpi, 1983) can be summarised as a set of institutions:

- 1) A high degree of state redistribution, based on progressive tax systems, in order to enable the social mobility of lower classes into the middle class, in order to strengthen an educated and materially independent middle class, as described by Esping-Andersen above.
- 2) There is wide social consensus that the market left to itself, will not achieve this mobility, therefore both the state and societal actors (trade unions, employers' associations, NGOs, local municipalities, research and statistical institutions, etc.) must play a very active part.
- 3) There is also wide social consensus that policy areas such as education, social policy, health, community transport and anti-corruption must be treated as crucial areas of investment by the state, and must form the centrepiece of economic policy, rather than residual budgetary areas.
- 4) Cooperation between employers and a trade union movement with a very high degree of membership, in order to achieve productivity gains and share this value added between profits and wages. This cooperation takes the form of multiannual wage agreements, symbolised by the 1938 Swedish Saltsjobaden Agreements, the spirit of which is often invoked.
- 5) The generalised wage agreements lead to an active minimal wage policy, the aim of which is to guarantee a secure standard of living on the one hand, and to squeeze out low productivity firms from the market on the other. This is known as the Rehn-Meidner model (Meidner & Rehn, 1951) (Strath, 1996).
- 6) There is a high degree of employment by the state and by local governments, especially of women, and especially in the care sectors.
- 7) As a consequence of high investment into human capital and active labour market policies, there is a high rate of employment, as well as high value-added jobs, leading to a wide and affluent tax base. This serves as the basis for the fiscal sustainability of the model.
- 8) Since there is a high degree of public money involved, special emphasis is laid on anti-corruption. This is achieved by conscious efforts at transparency (e.g. tax forms in the public domain, wealth examinations, etc.) as well as relatively low remuneration for the political class. As Bo Rothstein (Rothstein, 2011) stresses, everyday corruption is a consequence of unequal access to high quality or even adequate public services (education, health, etc.), which can only be secured by the less privileged through illegal payments. Thus a universal and territorially and socially homogenous standard of public services reduces the incidence of everyday corruption, which makes the highlighting of scale corruption as conspicuous. A wide, well educated and materially independent middle class is then more likely to hold corrupt politicians and public servants accountable.
- 9) Through a greening of their budgets, Scandinavian countries have introduced incentives into their tax system that contributes to environmental sustainability.

The above is no more than a brief summary of the institutional arrangement that characterise Scandinavian welfare states. The institutional complementarity is apparent. It is clear that this model offers very relevant solutions to the central problems of the CEE economies, which suffer from low employment, low value added (productivity), low levels of human capital, weak and unequal public services, as well as rampant corruption. All of this has led to erosion in the democratic system and its legitimacy.

WORKS CITED:

Andersen, S. K., Dolvik, J. E., & Ibsen, C. L. (2014). *Nordic Labour Market Models in Open Markets*. Brussels: European Trade Union Institute.

Anderson, B. (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. London, New York: Verso.

Bazoki, A., & Ishiyama, J. (2002). *Introduction and theoretical framework*. In A. Bazoki, J. Ishiyama, & eds., *The Communist Successor Parties of Central and Eastern Europe* (pp. 3-14). New York: M.E. Sharpe.

Bohle, D., & Greskovits, B. (2012). *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*. Cornell University Press.

Capital in the Twenty-first Century, 2014, Cambridge, Massachusetts / London: The Belknap Press of Harvard University Press

Cerny, P. G. (1997). *Paradoxes of the Competition State: The Dynamics of Political Globalisation. Government and Opposition - International Journal of Comparative Politics*, 32. (2.), 251-274.

Converse, P. (1964). *The Nature of Belief Systems in Mass Public*. In D. e. Apter, *Ideology and Discontent* (pp. 206-260). Toronto: The Free Press of Glencoe.

Drahokoupil, J., & Myant, M. (2014). *Transition Economies after 2008: Responses to Crisis in Russia and Eastern Europe*. London: Routledge.

Enlarging the Varieties of Capitalism: The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe, *World Politics* 670-702

Esping-Andersen, G. (1985). *Politics Against Markets: The Social Democratic Road to Power*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton New Jersey: Princeton University Press.

Evans, J. A. (2004). *Voters and Voting*. London: SAGE Publications.

FAFO. (2014). *NordMod2035*. Oslo: FAFO.

Giddens, A. (1999). *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*. London: Polity Press.

Gingrich, J. (2014). *Structuring the vote: welfare institutions and value-based vote choices*. In S. Kumlin, & I. Stadelmann-Steffen, *How welfare states shape the democratic public: Policy Feedback, Participation, Voting and Attitudes* (pp. 93-112). London: Edward Elgar Publishing.

Globalization and the State in Central and Eastern Europe: The Politics of Foreign Direct Investment, 2008, Basingstoke / Routledge

Goati, V. (2008). *Političke partije i partijski sistemi*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka.

- Hassel, A. (2007). *Wage Setting, Social Pacts and the Euro: A New Role for the State*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Iversen, T. (1994). *Political Leadership and Representation in West European Democracies: A Test of Three Models of Voting*. *American Journal of Political Science*, 45-74.
- Karreth, J., Polk, J., & Allen, C. (2013). *Catchall or Catch and Release? The Electoral Consequences of Social Democratic Parties' March to the Middle in Western Europe*. *Comparative Political Studies*, 791-822.
- Kitchelt, H., Mansfeldova, Z., Markowski, R., & Toka, G. (1999). *Post-Communist Party Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Knutsen, O., & Scarbrough, E. (1995). *Cleavage Politics*. In J. Van Deth, *Impact of Values*. Oxford: Oxford University Press.
- Komar, O. (2013). *Birači u Crnoj Gori: Faktori izborne i partijske preferencije*. Beograd: Čigoja štampa & FPN.
- Konings, M. (2015). *The Emotional Logic of Capitalism: What Progressives Have Missed*. Stanford: Stanford University Press.
- Korpi, W. (1983). *The Democratic Class Struggle*. London: Routledge.
- Lipset, S., & Rokkan, S. (1967). *Party Systems and Voter Alignments*. New York: Free Press.
- Meidner, R., & Rehn, G. (1951). *Fackföreningsrörelsen och den Fulla Sysselsättningen*. Stockholm: LO.
- Mirowski, P. (2014). *Never Let a Serious Crisis Go To Waste: How Neoliberalism Survived the Financial Meltdown*. London New York: Verso.
- Mirowski, P., & Plehwe, D. (Eds.). (2009). *The Road from Mont Pelerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*. Harvard University Press.
- Modern Capitalism*, 1965, Oxford, Oxford University Press
- Nozick, R. (1974). *Anarchy, State and Utopia*. Basic Books.
- Ost, D. (Ed.). (2015). *Class After Communism: A Special Issue. East European Politics and Societies*, 29 (3).
- Pogátsa, Z. (2015). *No Convergence in the Central and Eastern European Member States: A Multiple Indicator Analysis*. In R. Jamilov, & Y. Akbar, *Neo-Transitional Economics*. London: Emerald Publishers.
- Rabinowitz, G., & Macdonald, S. (1989). *A Directional Theory of Voting*. *American Political Science Review*, 93-121.
- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Rothstein, B. (2011). *The Quality of Government - Corruption, Social Trust and Inequality in International Perspective*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Rothstein, B. (1996). *The Social Democratic State: The Swedish Model and the Bureaucratic Problem of Social Reforms*. Pittsburg and London: University of Pittsburg Press.
- Spasojević, D. (2016). *Socio-strukturna paradigma u političkoj nauci*. *Srpska politička misao*, 7-35.
- Strath, B. (1996). *The Organisation of Labour Markets: Modernity, Culture and Governance in Germany, Sweden and Japan*. London and New York: Routledge.

Streeck, W. (2014). *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*. London: Verso Books.

Streeck, W. (2009). *Re-Forming Capitalism: Institutional Change in the German Political Economy*. Oxford: Oxford University Press.

The Diversity of Modern Capitalism, 2003, Oxford, Oxford University Press

The Futures of European Capitalism, 2002, Oxford, Oxford University Press

The Haves and the Have Nots: A Brief and Idiosyncratic History of Global Inequality, 2011, New York, Basic Books

The Limits of Social Democracy: Investment Politics in Sweden, 1992, New YorkIthaca

Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage 2001, Oxford, Oxford University Press

NEOLIBERALNA EROZIJA DEMOKRATIJE U ISTOČNOJ EVROPI I ŠANSA ZA NORDIJSKI MODEL U REGIONU

Sažetak: *U ovom radu iznosi se argument da je, nakon raspada sovjetskog i jugoslovenskog tipa komunizma, u regionu Istočne Evrope adaptiran liberalizovani oblik Trećeg puta socijaldemokratije. Bila je to neoliberalizovana varijanta kapitalizma, koja se, u smislu distributivne pravde, više temeljila na Nozikovoj, nego na Rolsovoj teoriji. To je imalo za posledicu eroziju srednje klase, što je demokratiju u regionu učinilo nestabilnom i dovelo do širenja korupcije, populizma i klijentelizma. Autor govori o tome da je nordijski model socijaldemokratije sačuvao suštinu Rolsovog socio-ekonomskog protivotrova za ovaj trend erozije srednje klase i predlaže mogućnost njegove institucionalizacije u regionu.*

Ključne reči: *neoliberalizam, Treći put, Rols, Nozik, nordijski model, socijaldemokratija, demokratija.*

KAKO SMANJITI NEJEDNAKOST NA ZAPADNOM BALKANU?

Sažetak: Zemlje Zapadnog Balkana karakteriše princip Robina Huda u obrnutom smeru. To je distribucija dohotka i bogatstva prema elitama, a osiromašenje većine građana. Nijedna reforma na Zapadnom Balkanu do sada nije imala za cilj smanjenje ekonomske nejednakosti. Tri stuba reformskih prioriteta su potrebna za smanjenje ekonomske nejednakosti u zemljama Zapadnog Balkana. Prvi stub treba da uvede fiskalnu transparentnost kao neophodan uslov dekonstrukcije institucija koje služe za izvlačenje resursa od većine građana prema eliti. Drugi stub treba da promoviše novi ekonomski model zasnovan na ekonomiji dodatne vrednosti. Treći stub treba da omogući funkcionisanje pravednog socijalnog sistema zasnovanog na mehanizmima kao što su progresivno oporezivanje i veći porezi na bogatstvo i luksuz, progresivno plaćanje ključnih javnih dobara, pravične minimalne plate, garancije za mlade i socijalnu zaštitu na osnovu minimalnih adekvatnih prihoda.

Ključne reči: ekonomska nejednakost, fiskalna transparentnost, ekonomski model, socijalni model.

UVOD

Ekonomska nejednakost je postala centralna tema savremene političke i ekonomske misli. U brojnim naučnim radovima i knjigama, od kojih su najpoznatije Piketi i Wilkinson (2010), Stiglic (2013), Piketi (2014) i Atkinson (2015), raspravlja se o posledicama povećane nejednakosti. Čak i konzervativne institucije, kao Međunarodni monetarni fond (MMF) i OECD, objavljuju analize u kojima se potencira da je nejednakost štetna za ekonomski rast (Ostry, Berg i Tsangarides, 2014; Cingano, 2014).

Ekonomska nejednakost je jedan od ključnih izazova stabilnosti i prosperiteta na Zapadnom Balkanu. Nejednakost u raspodeli dohotka raste vremenom u svim zemljama Zapadnog Balkana, osim u Srbiji. Vrednosti Ćini indeksa su prikazani u tabeli 1. Izvor podataka je Svetska banka (*World Bank*). Prikazane su prva i poslednja godina sa objavljenim podacima. Ćini indeks je porastao u Albaniji (od 27 u 1996. na 29 u 2012. godini), Bosni i Hercegovini (od 29 u 2001. na 33 u 2007. godini), Makedoniji (od 28 u 1998. na 44 u 2008. godini) i Crnoj Gori (od 30 u 2005. godini na 33 u 2013. godini), a smanjen je samo u Srbiji (od 33 u 2002. na 30 u 2010. godini).

¹⁰³ dragan@eccfukim.edu.mk

Tabela 1: Ćini indeks u zemljama Zapadnog Balkana

	Ćini indeks prve godine sa objavljenim podacima	Ćini indeks poslednje godine sa objavljenim podacima
Albanija	27 (1996)	29 (2012)
Bosna i Hercegovina	29 (2001)	33 (2007)
Crna Gora	30 (2005)	33 (2013)
Makedonija	28 (1998)	44 (2008)
Srbija	33 (2002)	30 (2010)

*U zagradi ja navedena godina.

Izvor: Svetska banka (2015) Indikatori razvoj sveta (World Development Indicators).

Ne postoje podaci koji govore o nejednakosti u raspodeli bogatstva u zemljama Zapadnog Balkana. Ali, moglo bi se očekivati da je situacija još dramatičnija u poređenju sa nejednakošću dohotka, bar iz tri razloga: 1) postojanje nejednakosti kod tekućeg dohotka godinama stvara još veću nejednakost bogatstva; 2) postojanje značajne sive ekonomije u svim zemljama Zapadnog Balkana i 3) postojanje ratova ili ratnih kriza u većini zemalja Zapadnog Balkana u proteklih 25 godina.

Cilj ovog rada je da predstavi glavne mehanizme ekonomske nejednakosti na Zapadnom Balkanu i da preporuči reformske prioritete za njenu korekciju. Glavne ideje za reformske prioritete baziraju se na analizama iznetim u Tevdovski sa saradnicima (2015).

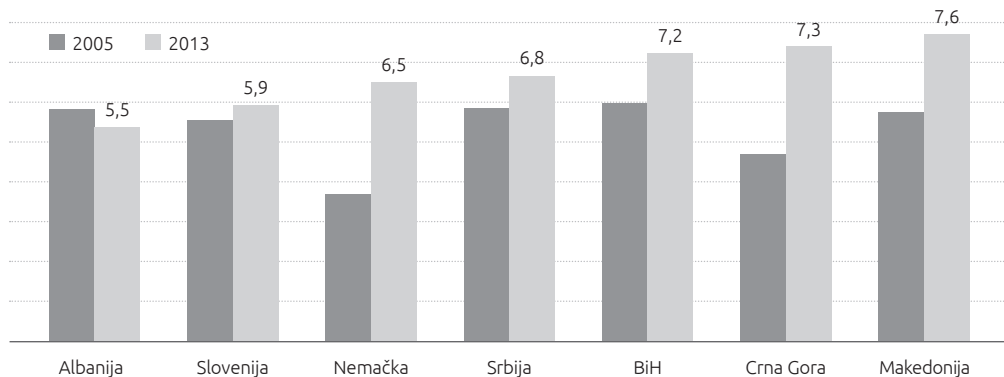
MEHANIZMI NEJEDNAKOSTI

Postoje dva glavna mehanizma ekonomske nejednakosti u zemljama Zapadnog Balkana: prvi je implementacija neoliberalne ideologije u odabranim oblastima privrede, a drugi je populizam i sistem političke patronaže. Ovo su dve suprotstavljene snage – u osnovi neoliberalizma je slobodno tržište, dok se populizam bazira na osnovu državne intervencije. Međutim, oni međusobno postoje u zemljama Zapadnog Balkana samo sa jednim ciljem – a to je: raspodela dohotka i bogatstva u korist elita. Ova dva mehanizma su često maskirana od strane kreatora politike. Implementacija neoliberalne agende predstavlja se kao unapređenje tržišnog okruženja, dok se populizam predstavlja kao kejnzijanska politika.

Mencinger (2012) analizira uvođenje neoliberalizma u bivšim komunističkim zemljama koje su pristupile Evropskoj uniji (EU) i navodi nekoliko njegovih elemenata koji su instalirani u ovim zemljama: veća fleksibilnost tržišta rada, uništavanje moći sindikata, postojanje niskih i ravnih poreza i glorifikacija stranih direktnih investicija (SDI). Svi ovi elementi su instalirani i u privredama zemalja Zapadnog Balkana. Grafikon 1 predstavlja indeks regulacije tržišta rada u zemljama Zapadnog Balkana, a kao komparator su predstavljene Nemačka i Slovenija. Prikazane su dve godine: 2005. i 2013. godina (2013. je poslednja godina za koju postoji objavljen podatak). Raspon indeksa je od 1 do 10, gde vrednost blizu 1 znači da je tržište rada vrlo regulisano (na strani radnika), dok 7 i više znači da je regulacija tržišta rada izuzetno fleksibilna (na strani poslodavaca). U 2013. godini, sve zemlje Zapadnog Balkana, osim Albanije, imaju vrednost indeksa oko 7, koji je veći od vrednosti indeksa Nemačke i Slovenije, što podrazumeva da je radno zakonodavstvo daleko povoljnije za poslodavce i da ne štiti

dovoljno radnike. Grafikon pokazuje i da se vrednost indeksa povećava u svim posmatranim zemljama, osim Albanije, u periodu od 2005. do 2013. godine, što znači da regulisanje tržišta rada opada.

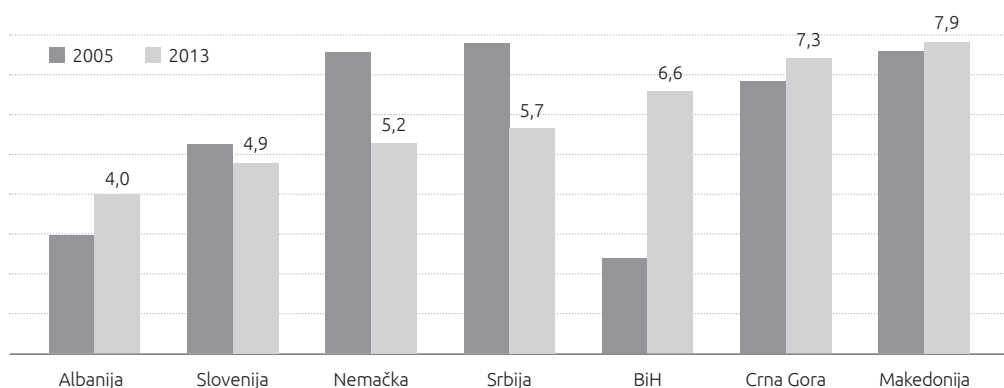
Grafikon 1: Indeks regulacije tržišta rada u zemljama Zapadnog Balkana, Sloveniji i Nemačkoj

Izvor: Economic Freedom of the World (2015).

Grafikon 2 predstavlja indeks kolektivnog pregovaranja o platama u zemljama Zapadnog Balkana, a kao komparator služe Nemačka i Slovenija. Opet su prikazane dve godine: 2005. i 2013. godina. Raspon indeksa je od 1 do 10, gde vrednost blizu 1 znači da se plate u zemlji kompletno određuju kroz proces kolektivnog pregovaranja, dok 7 i više znači da ne postoji kolektivno pregovaranje o platama već se plate formiraju zavisno od preduzeća do preduzeća. U 2013. godini, sve zemlje Zapadnog Balkana imaju vrednost indeksa koji je veći od vrednosti indeksa Nemačke i Slovenije, a čak Srbija i Makedonija imaju vrednost indeksa koji je veći od 7 što znači da tu nedostaje proces kolektivnog pregovaranja o sistemu plata.

Grafikon 2: Indeks kolektivnog pregovaranja o sistemu plata u zemljama Zapadnog Balkana, Sloveniji i Nemačkoj

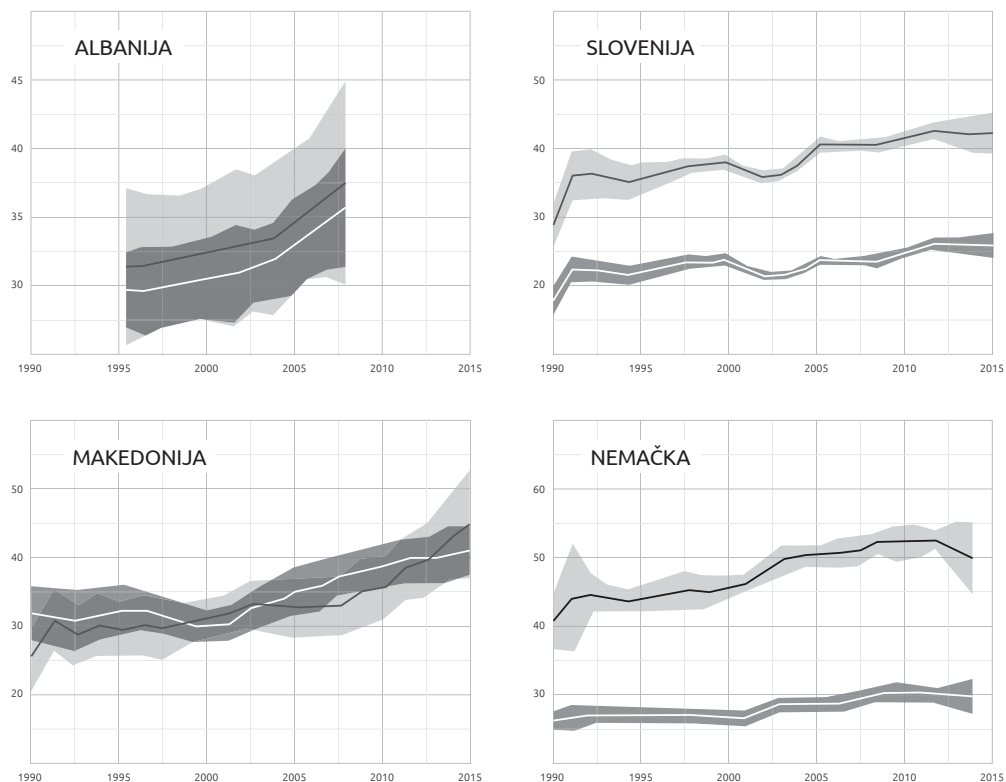
Izvor: Economic Freedom of the World (2015).

Poreski sistem u zemljama Zapadnog Balkana ne vrši korekciju nejednakosti dohotka. Na Grafikonu 3 su predstavljene dve linije: tržišni Ćini indeks i neto Ćini indeks. Tržišni Ćini indeks pokazuje kako tržište raspodeljuje dohodak, odnosno kakva je nejednakost raspodele dohotka u zemlji, pre poreza i socijalnih transfera. Neto Ćini indeks pokazuje nejednakost raspodele dohotka u zemlji posle korekcije koju izvrše mehanizmi redistribucije – porezi i socijalni transferi. Zasenćeni prostor predstavlja 95% intervala poverenja. Prikazane su 4 zemlje: Albanija i Makedonija su primeri za Zapadni Balkan, a Nemaćka i Slovenija sluće za komparaciju.

Zasenćeni prostor tržišnog i neto Ćini indeksa je isti u slućaju Albanije i Makedonije. To znaći da nejednakost u raspodeli dohotka koju kreira tržište uopšte nije korigovana sa mehanizmima redistribucije – porezima i socijalnim transferima. Ovo nije slućaj u Sloveniji i Nemaćkoj, gde poreze i socijalne transfere znatno smanjuju nejednakost u raspodeli dohotka koje kreira tržište. Na primer, Slovenija ima tržišni Ćini indeks od 42 u 2013. godini koji je smanjen na 25 (neto Ćini indeks) posredstvom poreza i socijalnih transfera.

Grafikon 3: Tržišni i neto Ćini indeksi

Primer: Zemlje Zapadnog Balkana, Slovenija i Nemaćka

Izvor: Solt (2014).

Uključivanje Zapadnog Balkana u trku za niskim i ravnim porezima zemalja Centralne i Istočne Evrope (CEI) počela je sredinom 2000. godine, odnosno deset godina kasnije nego u CEI (Estonija, Litvanija i Letonija uvode ravno oporezivanje 1995. godine). U januaru 2007. godine, Makedonija je uvela ravni porez od 12% na dohodak i na dobit koji je 2008. godine, smanjen na 10%, što je i trenutna vrednost. U isto vreme (januar 2007. godine) Crna Gora je uvela ravni porez na dohodak od 15%, koji je smanjen na 12% u 2009. i na 9% krajem 2010. godine kada je postavljen i porez na dobit od 9%. Albanija je u 2008. godini uvela ravni porez od 10%, dok je u 2009. godini Bosna i Hercegovina uvela ravni porez na dohodak od 10% na saveznom nivou. Lična stopa poreza na dohodak u Srbiji zavisi od vrste prihoda, dok preduzeća podležu na ravnu stopu od 10% poreza na dobit.

Glorifikacija SDI za domaću privredu je jedan od najkarakterističnijih elemenata instaliranog neoliberalnog modela na Zapadnom Balkanu. Kreatori ekonomske politike podižu SDI na nivo *svetog grala* za domaće privrede, iako empirijska literatura navodi i sumnje o pozitivnim efektima SDI u zemljama koje su u tranziciji (Carkovic i Levine, 2002; Blomstrom i Kokko, 2003). Osim toga, u cilju privlačenja stranih direktnih investicija zemlje Zapadnog Balkana nude različite vrste pogodnosti - od poreskih olakšica pa sve do direktne finansijske podrške za velike multinacionalne kompanije koje stavljaju strane investitore u povoljniji položaj od domaćih investitora. Mencinger (2012) čak tvrdi da se ovaj proces može posmatrati kao zamena za blatnjave privatizacije od početka tranzicije sa novim načinom prodaje proizvodne imovine privrede, sada za strance.

Paralelno sa instaliranjem neoliberalnog modela u zemljama Zapadnog Balkana je kreiran i potpuno suprotan mehanizam – populizam i politička patronaža. To je glavni mehanizam za upravljanje od strane političkih elita u situaciji u kojoj postoji velika nezaposlenost, niske plate i loš životni standard većine stanovništva.

Populizam i politička patronaža su jedan oblik zloupotrebe institucija. Acemoglu i Robinson (2012) tvrde da su zemlje siromašne ne zbog geografije, ne zbog istorije, ne zbog prirodnih resursa, već zbog njihovih ekstraktivnih institucija. Ekstraktivne institucije koncentrišu moć i mogućnost za samo nekoliko ruku. Ferera (1996) je koristio koncept klijentelizma kako bi objasnio posebnosti južnog evropskog modela blagostanja (Italija, Španija, Portugalija i Grčka): postojanje složenih patrožnih mehanizama za selektivnu raspodelu gotovinskih subvencija. Papas (2013) smatra da je politička patronaža glavni razlog za krizu u Grčkoj.

Sistem populizma i političke patronaže Zapadnog Balkana se ne razlikuje od slučaja koji je prezentirao Papas. U većini slučajeva, društva su podeljena na dva nepomirljiva dela, to jest predstavljena sa dve glavne političke stranke koje najčešće naizmenično dolaze na vlast. A, pri tome je glavni cilj zloupotreba državnih resursa. Zato i prava ideologija – levo ili desno ne postoji, a ove stranke su više povezane sa oligarhijama nego sa običnim građanima.

Đukić (2006), Dobroć (2008), Kajsio (2010), Cvijanović i Redžepagić (2011), Upchurch i Marinković (2011), Mavrikos-Adamu (2013) i Tevdovski (2013) prezentuju razne forme populizma i političke patronaže u zemljama Zapadnog Balkana. Pri tome, generalni zaključak je da u ovim zemljama koje se deklariraju kao socijalne države, populizam i politička patronaža samo povećavaju zavisnost većine stanovništva od elita.

REFORMSKI PRIORITETI

Nijedna reforma na Zapadnom Balkanu do sada nije imala za cilj smanjenje ekonomske nejednakosti i nije targetirala njena dva glavna mehanizma. Političke elite su bez izuzetka odabirale pristup *veš liste* – reformisati samo to što je izvodljivo, praktično i korisno za njih. Hausman sa saradnicima (2005) tvrdi da je ovaj pristup neispravan u svojoj ekonomskoj logici zbog postojanja principa *drugi najbolji*, što znači da svaka reforma, sama po sebi ne može garantovati povećanje blagostanja, u prisustvu mnoštva ekonomskih poremećaja. Stoga, oni tvrde da je pravi pristup onaj koji se fokusira na reforme koje direktno targetiraju najvažnija ograničenja.

Najvažnija ograničenja su: erodirane institucije kao posledica populizma i političke patronaže, instalirani neoliberalni model u ekonomiji i ekonomska nejednakost. Zato su potrebna tri stuba reformskih prioriteta za smanjenje ekonomske nejednakosti u zemljama Zapadnog Balkana.

Prvi stub treba da uvede fiskalnu transparentnost kao neophodan uslov dekonstrukcije institucija koje služe za izvlačenje resursa većine građana prema elitama.

Drugi stub treba da promoviše novi ekonomski model zasnovan na ekonomiji dodatne vrednosti.

Treći stub treba da omogući funkcionisanje pravednog socijalnog sistema zasnovanog na mehanizmima kao što su progresivno oporezivanje i veći porezi na bogatstvo i luksuz, progresivno plaćanje ključnih javnih dobara, pravične minimalne plate, garancija za mlade, i socijalnu zaštitu na osnovu minimalnih adekvatnih prihoda.

Prvi korak u kreiranju inkluzivnih institucija je radikalno povećavanje transparentnosti. Nedostatak transparentnosti je imanentna karakteristika institucija Zapadnog Balkana. Političke elite ključne odluke donose izvan demokratskih foruma i građani nemaju kompletan uvid u proces donošenja odluka ili budžetsku potrošnju. Rezultat nedostatka transparentnosti je gotovo neograničena mogućnost za vladajuće stranke i njihove lidere da steknu bogatstvo zloupotrebom državnih resursa.

Ključni elementi prvog stuba reformskih prioriteta trebalo bi da budu: projekat „Otvorena vlada”, režim aktivne transparentnosti (institucije da objavljuju izveštaje i dokumenta i kada građani ne traže to od njih), veb-platformu na kojoj svaki građanin može proveriti detaljno kako se troše budžetska sredstva, mesečno objavljivanje detaljnih spiskova svih zaposlenih u javnoj upravi, primalaca socijalne pomoći i subvencija i slično.

Drugi stub reformskih prioriteta treba da uvede novi ekonomski model koji treba da se bazira na malim i srednjim preduzećima, dugoročne investicije i rast plata. Ova tri prioriteta su u potpunoj suprotnosti sa sadašnjim razvojnim prioritetima u regionu: stranih direktnih investicija, kratkoročnih investicija i niskih plata i zaštite radnika.

Mala i srednja preduzeća trebalo bi da preuzmu primat od stranih direktnih investicija i da postanu ključni pokretači privrede. Postoje mnogi regioni u Evropi koji su uspeali da ostvare značajan rast zahvaljujući malim i srednjim preduzećima. Zato treba koristiti uspešne evropske prakse, zajedno sa značajno povećanom podrškom vlade za mala i srednja preduzeća. Pored

toga, nedavna kriza pokazuje da su mala i srednja preduzeća veoma važan stabilizator efekata recesije u poređenju sa velikim kompanijama zbog toga što su imali znatno manji broj otpuštanja.

Strategija investicija populizma ima za cilj samo pobjedu na sledećim izborima. Zemlje Zapadnog Balkana trebalo bi da imaju ozbiljne investicije u energetska infrastrukturu kako bi se obezbedila budućnost njihovih ekonomija. Međutim, u većini slučajeva ekonomska moć zemalja nije dovoljna da se izgrade važni infrastrukturni projekti u energetske sektoru, pa je stoga rešenje da se prave zajednički projekti među zemljama Zapadnog Balkana. Štaviše, potreban je konsenzus o važnim regionalnim infrastrukturnim projektima u narednih 20 godina.

Niske plate i uklanjanje zaštite za radnike ne vode nikuda. Oni su samo pokazatelj da su zemlje regiona gubitnici u velikoj igri između zemalja sveta. Ako plate ne rastu i ako se ne smanji razlika u odnosu na razvijene zemlje, stopa emigracije iz regiona će se nastaviti, a iseljenici će biti prinuđeni da rade najgore poslove u inostranstvu kako bi obezbedili osnovna sredstva za život svoje porodice.

Reforma obrazovnog sistema je neophodan uslov za rast produktivnosti rada i pomak ka dodatnoj vrednosti privrede. Evropska unija treba da postavi visok prioritet za ovu reformu u procesu integracije. U prošlosti su mnoge reforme sprovedene, ali kreatori politike sa parcijalnim izmenama su stvorili haos u obrazovnim sistemima. Pravi proces reforme mora da pokuša da uvede ceo obrazovni sistem iz neke od zapadnih evropskih zemalja. Pored toga, pozitivni primeri Nemačke za stručno obrazovanje su odličan primer koji treba da se sprovede u zemljama Zapadnog Balkana, jer u svim zemljama regiona nedostaju kvalifikovani radnici, uprkos malom broju građana sa akademskom diplomom. Povećanje produktivnosti rada će uticati na rast plata.

Zemlje Zapadnog Balkana treba da obnove svoje proizvodno tkivo i da se udalje od intermedijarne proizvodne aktivnosti, odnosno podugovaranja gde se koristi samo jeftina radna snaga. Industrijska politika i ulaganja u investicije i razvoj treba da budu glavni pokretači ovog procesa. Industrijska politika treba ponovno da se rodi u razvojnim prioritetima zemalja regiona. Državna ulaganja u istraživanje i razvoj treba da podstaknu protok znanja između univerziteta i biznisa, generišući privatne inovacije u privredi. Evropska unija treba da pruži podršku za vertikalnu integraciju kompanija Zapadnog Balkana sa kompanijama Evropske unije.

Ekonomska saradnja zemalja regiona je nedovoljna. Regionalne ekonomije treba da intenziviraju svoju regionalnu saradnju kroz četiri glavna kanala:

- Prvi kanal su zajednički infrastrukturni projekti, koji treba da proisteknu iz regionalnog konsenzusa o dinamici izgradnje neophodne infrastrukture u regionu do 2030. godine.
- Drugi kanal je povezivanje između univerziteta i kompanija na regionalnom nivou preko osnivanje regionalnog fonda za istraživanje i razvoj.
- Treći kanal je regionalna industrijska politika usmerena na podršku regionalnih industrijskih klastera.
- Četvrti kanal je bolja regionalna mobilnost radne snage kroz set sporazuma koje je postavila Evropska unija.

Treći stub reformskih prioriteta treba da sazda novi socijalni model u regionu, pre svega preko uvođenja fer oporezivanja i adekvatnih socijalnih transfera. Prvi koraci u razvoju novog socijalnog modela u zemljama Zapadnog Balkana trebalo bi da budu: progresivno oporezivanje, progresivno plaćanje ključnih javnih dobara, minimalne plate koje pokrivaju potrošačke korpe, garancija za mlade, efikasne aktivne mere za zapošljavanje, socijalna zaštita na osnovu minimalnog dohotka, povećana briga za zaštitu dece, stvarnu integraciju osoba sa posebnim potrebama u društvo i više brige za najugroženije građane.

U okviru tradicionalne politike preraspodele, različite mere sistema progresivnog oporezivanja treba da imaju za cilj smanjenje rastuće nejednakosti u dohotku i bogatstvu. One treba da sadrže progresivne poreze na dohodak, veći porez na imovinu za bogate građane, a progresivno plaćanje javnih usluga treba da obuhvati dečije vrtiće, obrazovanje i zdravstvo. Na ovaj način, direktno oporezivanje će dati bolji doprinos u državne budžete, umesto trenutno dominantne uloge poreza na dodatu vrednost koji nameće veći teret na siromašne nego na bogate građane.

Pravilna identifikacija dohotka i bogatstva građana je ključni uslov za fer oporezivanje. Trenutno je identifikacija dohotka građana u zemljama Zapadnog Balkana adekvatna, dok je nedevoljna identifikacija bogatstva. Stoga naponi treba da budu na nacionalnom nivou, kao i na regionalnom nivou, u razvoju platforme za određivanje svih formi ličnog bogatstva, od bankarskih depozita, pa sve do jahti i umetničkih vrednosti. Ovaj proces može dovesti do prihvatanja sofisticiranijih poreza na bogatstvo.

Zemlje Zapadnog Balkana moraju se suprotstaviti privatizaciji javnih usluga i umesto toga fokusirati svoje napore u pravcu povećanja njihovog kvaliteta i efikasnosti. Prvi koraci u procesu reforme treba da se fokusiraju na programe koji su osmišljeni tako da obezbede socijalnu pravičnost u društvima kao što je adekvatna minimalna zarada (u cilju pružanja pokrivenosti osnovnih životnih troškova), šemu minimalnog dohotka (da obezbedi dodatne prihode za izlazak iz siromaštva) i garancija za mlade (da mladim ljudima u kratkom periodu obezbedi posao, pripravnički staž ili edukaciju).

Dve glavne snage koje mogu promovisati novi ekonomski i socijalni model u svrhu smanjenja nejednakosti su socijaldemokratske stranke iz regiona Zapadnog Balkana i Evropska unija. Socijaldemokratske stranke treba da raskinu svoje veze sa oligarhijom, tamo gde one postoje, a u pojedinim zemljama postoji i prostor za multietničke stranke koje bi zamenile etničke tenzije u društvu sa novim tenzijama između klasa.

Evropska unija u procesu integracija Zapadnog Balkana nije pokazala nikakav interes za promovisanje poznatog evropskog socijalnog modela u ovim zemljama. Briga o socijalnoj koheziji regiona je jedini put do stabilnog Zapadnog Balkana.

LITERATURA:

Acemoglu, Daren, and James Robinson. 2012. *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*, Crown Business.

Atkinson, Anthony. 2015. *Inequality: What Can Be Done?*, Harvard University Press.

Blomstrom, Magnus, and Ari Kokko. 2003. *The Economics of Foreign Direct Investment Incentives* Working Paper 168, Stockholm School of Economics.

- Carkovic, Maria, and Ross Levine. 2002. *Does Foreign Direct Investment Accelerate Economic Growth?* Working Paper University of Minnesota.
- Cenic, Svetlana, Ardian Hackaj, Amer Kapetanovic, Maria Eleni Koppa, Gazmend Qorraj, Dusan Spasojevic, Dragan Tevdovski, Daliborka Uljarevic. 2015. *Social Cohesion at the Centre: A New Initiative for Stability and Prosperity in the Western Balkans*. Perspective, Friedrich Ebert Stiftung.
- Cingano, Federico. 2014. *Trends in Income Inequality and its Impact on Economic Growth*. OECD Social, Employment and Migration Working Papers No. 163, OECD Publishing.
- Cvijanović, Vladimir, and Denis Redžepagić. 2011. *From political capitalism to clientelist capitalism: The case of Croatia*, *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci*, vol.29, sv.2, pp. 355-372.
- Dobrotić, I. 2008. *Social Care System for Defenders from the Homeland War*, *Croatian Journal of Social Policy*, 15(1): 57-83.
- Đukić, Petar. 2006. *The organized world of labour in Serbia today: between economic reforms and populism*, *South-East Europe Review of Labour and Social Affairs*, issue 04, pp. 11-30.
- Economic Freedom of the World. 2015. *Economic Freedom of the World: 2015 Data set*. Fraser Institute.
- Ferrera, M. 1996. *The 'Southern Model' of Welfare in Social Europe*. *Journal of European Social Policy*, 6 (1): 17-37.
- Hausmann R., Rodrik, D., and A. Velasco, (2005). *Growth Diagnostics*, Harvard University Working Paper.
- Ivančev, Olgica, and Milena Jovičić. 2011. *The effects of social policy on income inequality in Serbia, Post-Communist Economies*.
- Kajsiu, Blendi. 2010. *Down with Politics! The Crisis of Representation in Post-Communist Albania*, *East European Politics and Societies*, Volume 24, Number 2, pp.229-253.
- Mavrikos-Adamou, Tina. 2013. *Rule of law and democratization process: the case of Albania*, Democratization.
- Mencinger, Joze. 2012. *The Economics of Enlargement*. In *EU Enlargement Anno 2012: A Progressive Approach*, Ed. by Hannes Swoboda, Ernst Stetter and Jan Marius Wiersma, pp. 155-162. FEPS.
- Ostry, Jonathan, Andrew Berg, and Charalambos G. Tsangarides. 2014. *Redistribution, Inequality and Growth*. IMF Staff Discussion Note SDN 14/02, International Monetary Fund.
- Pappas, Takis S. 2013. *Why Greece Failed?*. *Journal of Democracy*, Volume 24, Number 2.
- Pickett, Kate and Richard Wilkinson. 2010. *The Spirit Level: Why Equality is Better for Everyone*. Penguin.
- Piketty, Thomas. 2014. *Capital in the Twenty-First Century*, Harvard University Press.
- Solt, Frederick. 2014. *The Standardized World Income Inequality Database*. Working paper. SWIID Version 5.0.
- Stiglitz, Joseph. 2013. *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*, W. W. Norton & Company.
- Tevdovski, Dragan. 2013. *Can we ensure our endangered future? Inequality decrease in the Republic of Macedonia*, National Democratic Institute and Institute for Social Democracy – Progress.
- Upchurch, Martin, and Darko Marinković. 2011. *Wild Capitalism, Privatisation and Employment Relations in Serbia*, *Employee Relations*, 33, 4, pp.316-333.

PROF. DRAGAN TEVDOVSKI, PH.D.
UNIVERSITY OF SAINT CYRIL AND METHODIUS
FACULTY OF ECONOMICS, SKOPJE

HOW TO DECREASE INEQUALITY IN THE WESTERN BALKANS?

Abstract: *The Western Balkans is characterized by the “The Robin Hood principle in reverse”. This is the distribution of income and wealth to the elite and the impoverishment of the majority of citizens. Up to now, there has been no reform in the Western Balkans which has directly targeted the reduction of economic inequality. Three pillars of reform priorities are needed to reduce economic inequality in the Western Balkans. The first pillar should introduce fiscal transparency as a necessary condition for the deconstruction of institutions that serve to extract resources from the majority of citizens which ends up in the hands of the elite. The second pillar should promote a new economic model based on an added value economy. The third pillar should enable the functioning of a fair social system based on mechanisms such as progressive taxation and higher taxes on wealth and luxury, progressive payment of key public goods, a fair minimum wage, a guarantee for young people, and social protection on the basis of an adequate minimum income.*

Key words: *economic inequality, fiscal transparency, economic model, social model.*

KAKVE LEVICE SU MOGUĆE U SRBIJI?

Sažetak: U ovom radu pokušavamo da pokažemo zbog čega u Srbiji danas ne postoji stranka socijaldemokratske orijentacije. Osnovna argumentacija zasnovana je na Kičeltovim teorijama o nasleđu komunističkog režima koje favorizuju određenu konstelaciju partijskih sistema (uključujući i različite mobilisane političke snage) i određena politička pitanja. Ova teorija komplementarna je teoriji socijalnih rascepa koja nam ukazuje na osnovne linije političkih podela i njihovo moguće kombinovanje.

Na osnovu ove dve polazne tačke, moglo bi se u slučaju Srbije očekivati da se u širem polju levice formiraju dve pozicije – autoritarna i (umereno) nacionalistička pozicija koja zagovara redistribuciju u ekonomskom polju (primer SPS) i vrednosno liberalna i kosmopolitska pozicija koja u ekonomiji favorizuje veći uticaj tržišta (primer DS). Imajući u vidu konstelaciju socijalnih rascepa, ove dve pozicije su bile sukobljene u prvoj fazi tranzicije (faza dominacije identitetskih pitanja, 2000–2008), ali su ostvarile određenu saradnju u drugoj tranzicionoj fazi. Bavićemo se i ograničenjima saradnje ova dva bloka i analizirati mogućnosti daljeg razvoja i preduslove koje je potrebno ostvariti kako bi se osnažilo polje stranaka levice.

Ključne reči: levice, Srbija, partije, postkomunizam.

UVOD

Pitanje institucionalizacije i strukturiranja partijskih sistema (ili bar partijske scene) je jedno od ključnih pitanja u tranzitološkim disciplinama političke nauke. Ovo pitanje zasnovano je na pretpostavci da samo stabilni partijski sistemi mogu dovesti do stabilnih demokratija i poštovanja demokratskih procedura. Takođe, implicitno se podrazumeva da je nužno da partijski sistem odslikava raspoređenje biračkog tela i da postoje uspostavljene i interesno zasnovane veze između stranaka i njihovih birača. Ove veze, pored toga što održavaju stabilnost i predvidivost sistema, podrazumevaju da na strani političke ponude postoji relativno profilisano ideološko polje, dok na strani političke potražnje postoji svest o interesima i potrebi njihove grupne artikulacije.

Iako ova argumentacija nije nužno strukturalistička, ona je najčešće utemeljena u ovoj paradigmi. Strukturalizam je, istorijski gledano, bio posebno zainteresovan za veze između radničke klase i partija leve orijentacije, pa se pitanje odnosa birača koji sebe percipiraju kao levičare i partija koje sebe pozicioniraju u levi deo političkog spektra uspostavilo kao jedan od indikatora nivoa struktuiranosti tranzicionih partijskih sistema (Mateju, Rehakova i Evans, 1999). Ipak, usložnjavanje ideološkog spektra, trendovi deideologizacije i *catch-all* strategija, kao i neosporna potreba da se tranziciona društva distanciraju od modela društvene (državne) svojine su značajno zakomplikovali operacionalizaciju klasičnih teorijskih modela.

Zbog toga u ovom radu polazimo od Kičeltove (Kitschelt et al, 1999) teorije o strukturiranju partijskih sistema u postkomunističkim društvima jer smatramo da ona na jedinstven način kombinuje strukturalističke pretpostavke sa institucionalnim pravilima i omogućava nam

uvid u složeni proces mobilizacije određenih grupa u biračkom telu i njihovog vezivanja za političke partije, kao i proces strukturalne demobilizacije (ili demotivacije) drugih potencijalno aktivnih grupa. Ova teorijska paradigma omogućiti će nam da odgovorimo na pitanje iz naslova koje bi u nešto manje poetskoj formulaciji glasilo: na koji način formulisati pozicije levih stranaka u Srbiji da bi one imale bolje šanse za uspeh?

TEORETSKI OKVIR RAZMATRANJA

Kičelt polazi od ideje da raspad jednog državnog sistema otvara brojne mogućnosti za usmeravanje političke zajednice u različitim pravcima i stvara prostor za ispoljavanje kreativnosti ključnih političkih aktera. No, društvo ne kreće od nule i iz početka, već su njegove mogućnosti i potencijalni pravci razvoja uslovljeni polaznom tačkom, tj. rezultatima (ishodima) prethodnog režima. Da parafraziramo Kičelta (Kitschelt, 1999:19), dok su istoričari fascinirani slobodom i mogućnostima koji se pružaju narodnim vođama, politikolozi i sociolozi su fokusirani na ograničenja i prepreke koje *ancient regime* postavlja svom nasledniku i kroz koje nastavlja svoj zagrobni život.

U svojoj analizi četiri postkomunističke zemlje,¹⁰⁴ Herbert Kičelt (Kitschelt 1999, 22-26) uspostavlja vezu između tipa komunističke vladavine i nekih elemenata partijskog sistema koji se razvija na zgarištu prethodnog režima. Pre svega, kada govori o tipovima komunističkog režima, Kičelt polazi od dve dimezije: prva se tiče *mehanizma na koji se oslanja vlasti* u komunističkom društvu i nivoa do kojeg je razvijen autonoman birokratski aparat koji ograničava korupciju i diskreciona prava, nasuprot administraciji zasnovanoj na ličnim poznanstvima, sistemu usluga i nepotizmu. Druga dimenzija na osnovu koje razvrstava komunističke režime je *dozvoljeni nivo političkog i ekonomskog pluralizma*, kao i postojanje mehanizama represije, odnosno kooptacije koje je koristio režim u odnosu na opoziciju, bilo da je reč o stvarnim ili fiktivnim protivnicima.

Tri vrste komunističkih vladavina izdvajamo na osnovu ove dve dimezije:

- 1) partimonijalni komunizam (*partimomial communism*) se zasniva na vertikalnom lancu lične međuzavisnosti, vladivini klike oko vladara i njegovom ličnom kultu. U ovom režimu nije razvijena racionalno zasnovana i neutralna administracija, već dominiraju nepotizam i korupcija. Politički protivnici se oštro proganjaju ili kontrolišu kooptacijom ili finansijskim privilegijama;
- 2) nacionalno prilagođeni komunizam (*national accomodative communism*) je sistem sa razvijenijom birokratijom koja delimično razdvaja partijsko-političku vladavinu od tehničke državne administracije. Ovi režimi su tolerisali nizak nivo disidentske aktivnosti, a nekada čak i stvaranje mreža ljudi koji su se okupljali oko liberalnih ili hrišćanskih vrednosti;
- 3) birokratsko-autoritarni komunizam (*bureaucratic-authoritarian communism*) se zasnivao na visokom stepenu razvijenosti profesionalne birokratije i maloj korupciji, te velikoj represiji prema političkim protivnicima.

¹⁰⁴ Za detaljnu analizu Poljske, Češke, Mađarske i Bugarske videti *Post-communist Party Systems*, Herbert Kitschelt, Zdenka Mansfeldova, Radoslaw Markowski, Gabor Toka, 1999, Cambridge University Press, Cambridge, UK.

No, za nas su mnogo značajniji efekti koje ovi (modeli) komunistički režimi imaju na partijske sisteme demokratija koje se iz njih razvijaju. Iz vrlo razvijene analize, koja se odnosi na veliki broj odlika, izdvajamo elemente koji su relevantni za ovu temu:

Tabela 1. Tipovi komunizma i njegove posledice

	Birokratsko-autoritarani komunizam	Nacionalno prilagođeni komunizam	Partimonijalni komunizam
Protivnici komunizma	Snažne liberalne i demokratske grupe, slabi nacionalisti	Snažne liberalno-demokratske i nacionalističke grupe	Snažni nacionalisti i slabe liberalne i demokratske grupe
Mobilisane političke snage	Urbana srednja klasa, radnici, agrarne grupe za pritisak	Urbana srednja klasa, seljaci	Seljaci, pasivno radnici i urbana srednja klasa
Izborni zakon	Proporcionalni, zatvorene liste	Mešoviti sistem, otvorene liste	Većinski sistem, otvorene liste kod proporcionalnog
Politički sistem	Parlamentarizam, slab predsednik	Vlada odgovorna parlamentu, umerena ovlašćenja predsednika	Jak predsednik, slab parlament

Izvor: Kitschelt et al, 1999.

Naravno, ovoj analizi se može zameriti nepreciznost i opštost, ali se iz nje mogu čitati dominantni pravci i polja uticaja koje prethodni režim ima na društvo koje ga nasleđuje. U tom smislu je značajno primetiti da zemlje naslednice partimonijalno-komunističkog i nacionalno-akomodativnog modela favorizuju prezidencijalizam kao političko uređenje, da u njima dominiraju nacionalističke, u odnosu na demokratske i liberalne snage i da su radništvo i urbana srednja klasa nedovoljno aktivni. Insistiranje na ova dva modela komunizma potiče zbog činjenice da sam Kičelt većinu bivših jugoslovenskih republika svrstava bliže ovom kraju. Pogledajmo i tu preraspodelu:

Tabela 2. Tipovi komunizma, tipovi promene sistema i zemlje naslednice

Model tranzicije	Birokratsko-autoritarani komunizam	Prelazni oblik, odlike oba modela	Nacionalno prilagođeni komunizam	Prelazni oblik, odlike oba modela	Partimonijalni komunizam
Implozija	Češka			Slovačka	
	Istočna Nemačka				
Pregovori		Poljska	Mađarska	Estonija	Moldavija
			Slovenija	Litvanija	Jermenija
			Hrvatska	Letonija	Gruzija
					Makedonija

Model tranzicije	Birokratsko-autoritarani komunizam	Prelazni oblik, odlike oba modela	Nacionalno prilagođeni komunizam	Prelazni oblik, odlike oba modela	Partimonijalni komunizam
Reforme starog režima					Bugarska
					Rumunija
					Rusija
					Ukrajina
					Albanija
Kontinuitet režima pod novim imenom i liderima				Srbija	Azerbejdžan
					Belorusija
					Kazahstan
					Kirgistan
					Tadžikistan
					Turkmenistan
					Uzbekistan

Izvor: Kitschelt et al, 1999

Ovde se postavlja pitanje da li se može govoriti o različitim tipovima komunizma unutar Jugoslavije ili Čehoslovačke? Ipak, značaj ove analize je da pokaže mehanizme i dominantne pravce u kojima se nasleđe komunizma očitava. U tom smislu je veoma značajno istaći da Kičelt u biriokratsko-akomodativni komunizam, koji se pokazuje kao najadekvatniji za demokratsku tranziciju stavlja samo Češku, Istočnu Nemačku i delimično Poljsku, dok se sve ostale zemlje nalaze u *nepovoljnijem* delu tabele.

Takođe, značajna je i korelacija između modela komunizma (i njegovog nasleđa) i uspešnosti tranzicije ukoliko se uspešnost meri efikasnošću pristupanja Evropskoj uniji, što se može uzeti za realan, ali i simbolički pokazatelj uspeha u konsolidaciji demokratije i tržišne privrede. Upoređujući ta dva parametra, u velikom proširenju Evropske unije 2006. godine, njoj su pristupile zemlje birokratsko-autoritarnog komunizma, nacionalno-akomodativnog komunizma, te zemlje iz partimonijalnog komunizma koje su imale povoljniju tranziciju (po modelu implozije prethodnog režima ili *pregovaranja* sa istim).

Kičelt, dakle, polazi od uverenja da *iako institucije filtriraju ono što ulazi u arenu u kojoj se donose odluke one ne određuju sadržaj i složenost socio-ekonomskih i kulturnih svrstavanja koje traže političko predstavljanje* (Kitschelt et al, 1999:11). Kritika institucionalnog pristupa zasnovana je na shvatanju da u postkomunističkim društvima institucije nisu egzogene već da ih politički akteri biraju jer veruju da će im pomoći da povećaju svoju prednost, čime se ova društva razlikuju od uobičajenih tumačenja južnoameričke tranzicije koja je često uključivala pregovore (*pacted transition*) o budućim pravilima demokratske igre, ali u situaciji kada akteri nisu mogli da procene ulogu/poziciju u kojoj će se naći nakon prvih izbora. U literaturi se često koristi Rolsov *veo neznanja* kao objašnjenje zbog čega su formirane institucije odgovarale i budućim pozicijama i opoziciji. Tezu o endogenosti institucija vrlo dobro potvrđuje i ustav Republike Srbije koji je, bar što se tiče osnovnog dizajna političkog sistema, napravljen tako da reflektuje odnos dva najvažnija aktera u trenutku donošenja ustava – Vojislava Koštunice i Borisa Tadića.

Kičeltova kritika institucionalizma ima za cilj da naglasi uticaj političkog i ekonomskog nasleđa prethodnog režima, koji ima primat u odnosu na institucionalna pravila. Kičelt ide i korak dalje pokušavajući da ovu logiku demonstrira i na klasičnoj Lipset-Rokanovoj hipotezi zamrzavanja tvrdeći da oni razvijaju dvostepeni model stvaranja političkih rascepa koji započinje istorijskim razvojem društvenih identiteta i svrstavanja koji se odvija u okviru pretpolitičkog društva (Kitschelt et al, 1999:13), tj. u vreme nacionalnih i industrijskih revolucija, a da u drugoj fazi strateški potezi političkih aktera u vreme demokratizacije i endogeni izbor institucija povećavaju verovatnoću da se neke društvene podele prenesu u političku arenu (Ibid). Tek u narednim fazama institucije dobijaju egzogeni karakter, jer se teško menjaju nasuprot promenljivim partijama i biračkom telu.

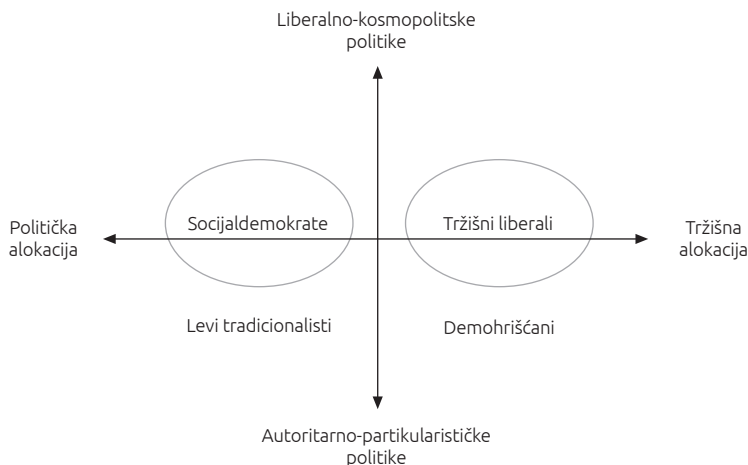
U analizi partijskog sistema Kičelt izdvaja tri faze: 1) u prvoj se polazi od društvenih i ekonomskih podela koje mogu poslužiti kao osnova za političko predstavljanje; međutim, kako se u političkoj areni ne reflektuju sve društvene razlike; 2) drugi zadatak je da analiziramo koji se stavovi, mišljenje i ideje pretvaraju u partijsku afilijaciju i identifikaciju – *mi želimo da saznamo koje društvene razlike i u kojim situacijama nam omogućavaju da predvidimo za koga će glasati određeni birač* (Kitschelt, 1999:62). Treća faza se bavi načinom na koji se partijska identifikacija i afilijacija konvertuju u linije političkog takmičenja, uz napomenu da ovde govorimo o istaknutim i najvažnijim političkim pitanjima kojim u jednom društvu retko može biti više od 2-3 (međutim, hijerarhija socijalnih rascepa se tokom vremena može menjati).

Ipak, zanimljivo je primetiti da Kičelt radije koristi termin podele (*divide*) umesto termina socijalni rascep (*cleavage*) smatrajući da *podele i dimenzije postaju rascep samo ako su dugoročne i nisu prolazne* (Kitschelt, 1999:63); ovo je naročito značajno jer je teško govoriti o dugoročnosti u kontekstu postkomunističkih tranzicija (naročito 1999. godine kada je napisana knjiga). Ipak, opšte pravilo je moguće fomulisati na tragu Bartolinijeve i Merove (Bartolini i Mair, 1990) definicije rascepa: „Podele će se konvertovati u rascepe ako karakteristike sociodemografskih grupa i razlike među grupama koincidiraju sa temama i stavovima i pratećom praksom na osnovu koje su te grupe i nastale” (Kitschelt, 1999:63). Sa druge strane, privremene podele nekada mogu biti izuzetno snažne i oblikovati društvo, pa se može govoriti i o privremenim ili vremenski ograničenim socijalnim rascepima (Spasojević, 2008:235).

Dakle, ukoliko se vratimo na teze o nasleđu, Kičelt polazi od *zatečenog stanja*, odnosno od tri tipa komunizma (birokratsko-autoritarni, nacionalno-prilagođeni i patrimonijalni) jer smatra da svaki tip favorizuje određeni tip društvene strukture iz koje proizilaze moguće varijacije društvenih i političkih podela. Osnovne karakteristike birokratsko-autoritarnog komunizma relevantne za formiranje partijskog sistema su: 1) *odsustvo snažne vladajuće partije koja ima korene u predratnom komunističkom pokretu i radničkoj klasi*, 2) *profesionalna birokratija* i 3) *potisnuto, ali potencijalno snažno civilno društvo* (Kitschelt, 1999:70). Iz prve karakteristike proizilazi činjenica da će se nakon promena partija koja pretenduje da bude naslednica komunističke partije teško pozicionirati kao relevantan akter; kako se autoritarno-birokratski komunizam razvija u društvima koja su već značajno industrijalizovana i imaju iskustva sa podelama oko redistributivnih pitanja u međuratnom periodu, logično je da se akteri najviše fokusiraju na tu liniju podele što favorizuje dva potencijalno velika bloka – tržišne liberale i socijaldemokrate. U ovim društvima je uticaj vrednosno-kulturnih pitanja relativno nizak (naročito ako nema značajnih manjinskih grupa), pa se velike stranke

posebno ne opredeljuju u odnosu na npr. verska pitanja, što omogućava manjim igračima da se tu pozicioniraju. To na primer, može dovesti do pozicije koja kombinuje autoritarne vrednosti sa podrškom starom režimu (levi autoritarizam) ili nacionalnim vrednostima (desni autoritarizam). Podsetimo, u ovom tipu komunizma se režimu protive snažne liberalne i demokratske grupe i slabi nacionalisti, dok se u mobilisane političke snage ubrajaju urbana srednja klasa, radništvo i agrarne grupe za pritisak.

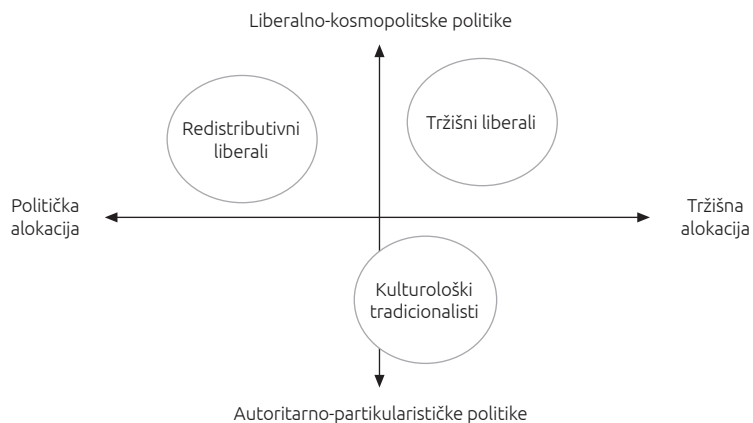
Grafikon 1: Model partijskog sistema – birokratsko autoritarni komunizam (Kitschelt, 1995).

Sa druge strane, nacionalno prilagođeni komunizam u nasleđe ostavlja sledeće ključne karakteristike: 1) fleksibilnu reformističku partiju naslednicu komunističke partije¹⁰⁵ koja prihvata tržišna pravila igre uz socijalne korektive; 2) delimično profesionalizovanu birokratiju i 3) brzo rastuće civilno društvo koje nastaje u godinama koje prethode padu komunizma. Zbog prilagodljivosti partije naslednice i njenog prihvatanja osnova tržišne privrede (čime se stvara širok osnovni konsenzus), redistributivna pitanja ne mogu biti osnov diferencijacije stranaka (to ne znači da ta linija kompeticije ne postoji, već da nije najistaknutija i najvažnija za to društvo). Zbog toga se kao najvažnija politička pitanja nameću sociokulturna, nacionalna ili jezička; dobar primer ovakvog procesa je uloga Katoličke crkve kao izazivača starog režima. Zbog toga se jedan deo opozicije pozicionira na konzervativno-protržišnom bloku, dok se na liberalnom kraju nalaze liberalni opozicioni krugovi (protržišna strana) i partija naslednica (umerena redistributivna pozicija). U ovom tipu društva starom režimu se protive snažne liberalno-demokratske grupe i snažni nacionalisti, dok se mobilisane političke grupe ubrajaju urbana srednja klasa i seljaštvo. Sve ovo vodi ka trougaonoj formi partijskog sistema, u kome se konzervativni blok najčešće nalazi bliže redistributivnom polu zbog toga što okuplja manje obrazovane građane koji su gubitnici u ekonomskoj traniziciji.

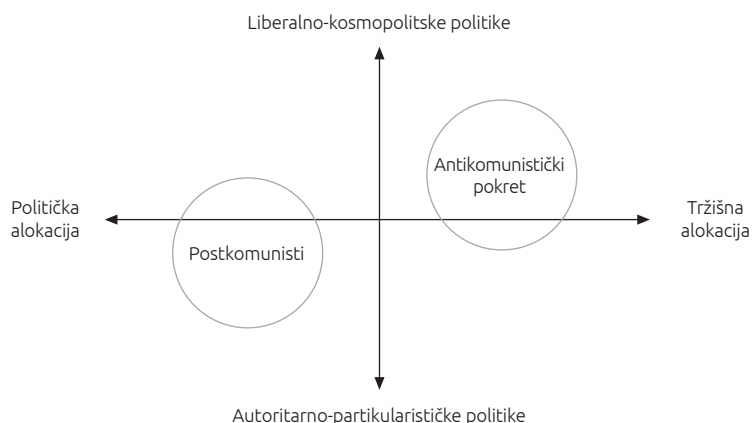
¹⁰⁵ Valja naglasiti da ovde nije nužno reč o partiji koja formalno nasleđuju KP poput SPS u slučaju Srbije, već o partiji koja nasleđuje najveći deo biračkog tela, te želi da bude percipirana kao nosilac određenog dela ideja starog režima koje građani smatraju pozitivnim.

Grafikon 2: Model partijskog sistema - nacionalno prilagođeni komunizam (Kitschelt, 1995)

Kao što smo već videli, patrimonijalni komunizam postavlja najveće prepreke za demokratizaciju. To su: 1) *snažna vladajuća partija koja upravlja procesom tranzicije putem preventivne reforme umesto pregovora sa opozicijom*; 2) *veoma korumpiran i neprofesionalan državni aparat u kome veliku ulogu igraju klijentelistički odnosi i mreže* i 3) *slabu, neorganizovanu antikomunističku opoziciju bez praktičnog političkog iskustva, ideološke profilisanosti i bez istorijske prakse na koju bi se ugledala* (Kitschelt, 1999:74). U ovim društvima je pitanje odnosa prema starom režimu nešto značajnije, jer opozicija ima toliko slabu poziciju da mora da napada vlast na svim mogućim osnovama. Kako je reč o kontrolisanoj i ograničenoj tranziciji, vladajuća partija ne zagovara preveliko tržišno otvaranje što je svrstava na redistributivni pol, najčešće praćen otporom i prema demokratizaciji i poštovanju ljudskih prava i favorizovanju kolektivističkih i autoritarnih ideja. Ovde je zapravo reč o kombinovanju dva modela: starog komunističkog sa centralnom privredom i novog nacionalističkog i antiliberalnog. U umerene protivnike komunizma spadaju snažni nacionalisti i slabe demokratske i liberalne grupe, dok u mobilisane društvene grupe ubrajamo seljaštvo, pasivno radništvo i urbanu srednju klasu.

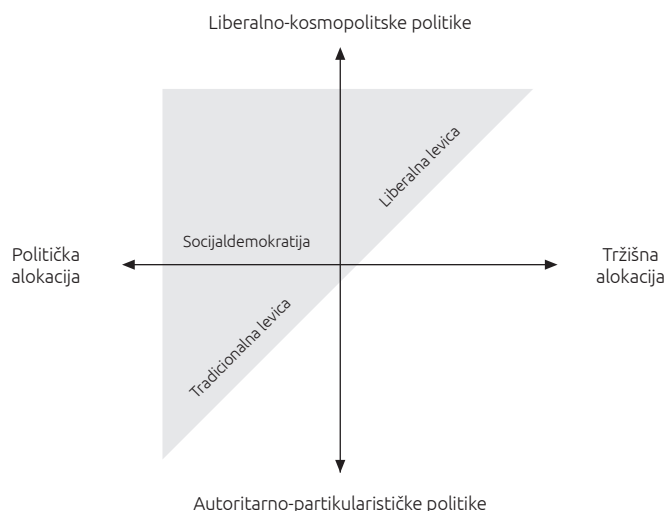
Grafikon 3: Model partijskog sistema – patrimonijalni komunizam (Kitschelt, 1995)

Uprkos stavu da socijalna struktura oblikuje partijsku scenu, Kičelt smatra da se u postkomunističkim društvima može govoriti samo o indirektnoj vezi, posredovanoj stavovima o konkretnim pitanjima i samopozicioniranjem birača na skali levica-desnica. U poređenju sa starim demokratijama, Kičelt tvrdi da su socijalne strukture grub, ali relevantni prediktori u oba tipa društva i da se ne smeju zanemariti, uz poznavanje institucionalnih pravila i uloge političkih aktera.

Imajući u vidu ograničeno profilisanje stranaka, polje stranaka koje u širom smislu pozicioniramo u levicu će biti dosta široko i obuhvata više od polovine ideološkog spektra koga grubo delimo na tri celine: socijaldemokratiju (koja podrazumeva poziciju klasične evropske *mainstream* partije umerene levice), liberalnu levicu (koja podrazumeva kosmopolitske i liberalne kulturno-vrednosne pozicije, ali i umerenu inklinaciju ka tržišnim mehanizmima) i tradicionalnu levicu (koja podrazumeva redistributivne mere u ekonomiji, ali je pre svega utemeljena na nacionalnim kulturno-vrednosnim stavovima).

Grafikon 4: Različiti modeli levice u tranzicionim društvima

MODELIRANJE NA PRIMERU SRBIJE

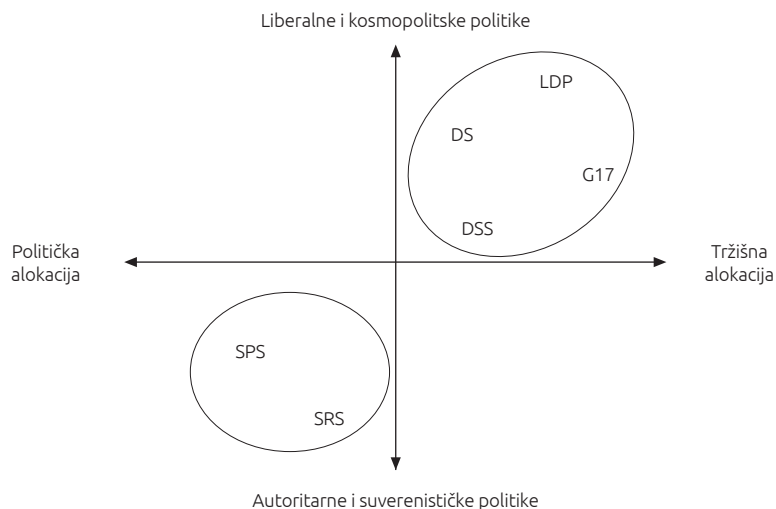
Prema Kičeltovoj klasifikaciji Srbija se u odnosu na oba kriterijuma nalazi u prelaznom obliku. U odnosu na način promene režima, Srbija je klasifikovana između promena pod okriljem starog režima i nastavka režima pod novim imenom i liderima čime se ističe određena promena političkog sistema, ali i svest o dubini te promene. Ipak, nedvosmisleno je da je uvođenje višepartizma i sistema kompetitivnog autoritarizma (Pavlović i Antonić, 2007) koji podrazumeva nadmoćnog nedemokratskog lidera koji zahteva izbornu legitimaciju promena koja je omogućila dalji politički razvoj Srbije i njeno udaljavanje od drugih zemalja koje su klasifikovane u ovoj grupi (kao što su Azerbejdžan i Belorusija). U odnosu na tip komunističke vladavine, Kičelt s pravom ocenjuje da je Srbija prelazni oblik sa značajnim karakteristikama za demokratiju nepovoljnijeg patrimonijalnog komunizma, što se pre svega ogleda u neformalnim, diskrecionim i nepotističkim odnosima.

Ono što nas zapravo najviše zanima je uticaj na partijski sistem i posledično uticaj na moguće pozicije levih stranaka u njemu. Na prvi pogled, u odnosu na tri ideal-tipska modela, Srbija je nakon 2000. godine skoro klasičan primer modela 3 koji podrazumeva grupisanje u dva velika bloka – antikomunistički blok (partije koalicije DOS) i postkomuniste (partije starog režima, SPS i SRS). Razlika u odnosu na model se može pronaći u osnovi suprotstavljanja koje nije zasnovano na komunizmu kao takvom već na liniji sukoba sa postkomunističkim režimom tj. Miloševićevim režimom i njegovim političkim nasleđem. U tom smislu se potvrđuje teza da je Srbija prelazni oblik, jer se kod bloka stranaka starog režima uočava teoretski očekivana dimenzija kulturološkog tradicionalizma koji se od drugih centralnoevropskih tradicionalizama razlikuje po dubini suprotstavljanja promenama. Tako na primer, poljski kulturološki tradicionalisti imaju otpor prema liberalnim i građanskim vrednostima, ali prihvataju demokratska pravila igre i članstvo u EU kao polaznu tačku. Sa druge strane, u slučaju Srbije jasno izostaje grupa redistributivnih liberala koja je osnova za formiranje stranaka klasične socijaldemokratske provinijencije.

Druga linija odstupanja od modela je svojevršno zakrivljenje partijskog sistema ka kulturno vrednosnim pitanjima, tj. ka vertikalnoj skali (grafikon 4). Ovo zakrivljenje je posledica nekoliko paralelnih i međusobno osnažujućih determinanti: 1) u svim tranzicionim društvima se u prvim godinama akcenat stavlja na vrednosna pitanja, a manje na socio-ekonomska (Kasapović, 1996; Elster, Offe i Preuss, 1998); 2) u slučaju Srbije, tranzicija je dodatno bila opterećena vrednosnim pitanjima koji su proistekli iz raspada Jugoslavije (jugoslovensko nasleđe, ratni zločini, odnosi među zemljama regiona sa posebnim naglaskom na odnos sa Crnom Gorom i Kosovom), a koji su zaposeli vrh političke agende u prvoj deceniji tranzicije i (3) dominacija kulturno-vrednosne skale u evropskoj politici tokom 90-ih godina 20. veka, sve do pojave poslednje ekonomske krize (Kitschelt, 2004).

Grafikon 5: Zakrivljenje partijskog sistema u Srbiji ka kulturno-vrednosnim temama (2000)

Izvor: Adaptirano na osnovu Stojiljković i Spasojević, 2013.

Zakrivljenje partijskog spektra ka vertikalnoj osi u prvim godinama tranzicije je još očiglednije ako se ima u vidu distribucija birača tj. dominacije SRS, DSS i DS kao najvažnijih stranaka. Dakle, ključni okvir za razmatranje artikulacije levičarskih politika je dominacija kulturno-vrednosnih tema, i to ne čitavog spektra već onih koji su vezani za raspad Jugoslavije kao što su ratni zločini, status Kosova i odnos između jugoslovenskih republika. Ove teme su na vrh političke agende došle sinergijom nekoliko faktora: proces evropske integracije koji je dominirao tranzicionim procesom u Srbiji je institucionalizovao neka od ovih pitanja; partije starog režima (pre svega SRS) su procenile da im je politički oportunističke da se drže Miloševićevog nasleđa i nacionalističke politike umesto da krenu u proces transformacije (što će se promeniti u drugoj deceniji 21. veka usled želje da povećaju svoj koalicioni potencijal i da se približe poziciji u izvršnoj vlasti), dok je jedan deo partija DOS-a što iz ideoloških razloga, što zbog svesti o velikom broju birača koji i dalje inkliniraju umerenim autoritarnim i suverenističkim pozicijama počeo da se pomera ka centru političkog spektra i da profitira iz polarizacije na liniji DS-SRS. Ukratko, polje identitetskih pitanja je prekrilo sva ostala pitanja, što na teorijskom nivou nije bilo nikakvo iznenađenje. Slučaj Srbije je neobičan zbog snage i složenosti ovih identitetskih pitanja, a imajući u vidu teško političko nasleđe, opštu deprivaciju stanovništva i odlazak značajnog broja visoko-obrazovanih građana u inostranstvo, nije ni čudo da levičarske kulturno-vrednosne pozicije nisu imale podršku značajnijeg dela birača. Sa druge strane, stranke koje su se pozicionirale bliže gornjem polu skale su imale prednost jer se značajan deo građana plašio tzv. povratka u devedesete.

Dominacija kulturno-vrednosnih tema se odigravala nauštrb ekonomske profilizacije stranaka na liniji tržišna vs. politička alokacija. Prve godine tranzicije obeležene su optimizmom i poverenjem u privatizaciju koje je karakterisalo i druge tranzicione procese (Ost, 2005). Podrška tržišnim mehanizmima razumljiva je i zbog polazne tačke koja je bila potpuno u redistributivnom polju (u poziciji koju bi u pluralističkom sistemu zagovarale retke stranke radikalne levice), kao i zbog toga što je *državno vlasništvo temeljito kompromitirano kao izvor totalitarizma i potiranja individualnih sloboda i kao ekonomski neracionalno* (Zakošek, 1996:12). Zbog svega ovoga dolazi do stvaranja jaza između stranaka koje su vodile tranziciju i gubitnika tranzicije koje u ideal-tipskom modelu pronalazimo među radnicima nekadašnjih velikih preduzeća koja nisu uspela da se uspešno privatizuju, među manje obrazovanim i sa manjom sposobnošću adaptacije na tržišne uslove i među stanovnicima siromašnijih i ruralnih krajeva Srbije. Dakle, u odnosu na dve osnovne linije podela formira se osnažujuća (*reinforcing*) konstalacija socijalnih rascepa koja društvo deli na dva bloka i jednu grupu prelaznih partija, uz tendenciju rasta centrifugalnih sila političkog takmičenja (Spasojević, 2011).

Ukoliko bi ovo razmatranje pomerili sa sistemskog na nivo pojedinačnih stranaka, za primer liberalne levice uzeli bismo Demokratsku stranku, dok bi primer konzervativne levice mogla biti SPS (naravno, u analizi smo fokusirani na veće i uticajnije stranke što ne znači da su one jedine koje odgovaraju kriterijumima).

Demokrate su nastale kao stranka desnog centra, da bi se nakon odvajanja grupe oko DSS oslobodio prostor za određeno pomeranje stranke ka polju liberalnih i levih ideja. Ključni iskorak, makar na deklarativnom nivou, dogodio se nakon 2000. godine kada je na inicijativu Zorana Đinđića DS ušla u Socijalističku internacionalu što se najčešće objašnjavalo pragmatičnim razlozima. Pozicija DS nakon 5. oktobra spada u liberalnu levicu i u skladu je

sa sa tzv. Kičeltovom inverzijom koja podrazumeva profilisanje stranaka liberalnih vrednosti i protržišne ekonomske politike. Ekonomska konsolidacija u ovom periodu omogućila je da DS istovremeno zagovara liberalizaciju, ali i da zadrži značajan broj obrazovanih i urbanijih birača koji pripadaju javnom sektoru. Dolazak Borisa Tadića na čelo stranke osnažio je sveobuhvatne politike i pomerio DS ka centru ideološkog spektra, uz zadržavanje formalne socijaldemokratske retorike. Ovom transferu je pomoglo i što sama socijaldemokratija trpi kontinuirano pomeranje ka tržišnim politikama, a naročito pod merama štednje koje su dominantna paradigma nakon izbijanja ekonomske krize.

Nakon dolaska na vlast koalicije oko SNS, DS je pokušala da se delimično prepozicionira ka redistributivnom polju. Nekoliko faktora je uticalo na ovaj transfer – još dok je bila u opoziciji SNS je svoju ideološku poziciju profilisala i kroz kritiku neefikasnog i preobimnog javnog sektora, masovnog stranačkog zapošljavanja i subvencionisanja zapošljavanja u stranim kompanijama (Stojiljković *et al*, 2012); ekonomska kriza je počela da se preliva u Srbiju u vreme kada je DS bila vladajuća stranka u koaliciji sa SPS, pa je to uticalo na nešto redistributivnije mere; konačno, već je postalo uočljivo da u Srbiji nedostaje stranka koja bi popunila ideološku poziciju socijaldemokratije, pa je opet bilo reči i o taktičkom pomeranju.

Može se reći da je DS pokušala da istovremeno zauzme poziciju zaštitnika javnog sektora u kome smatra da ima utemeljenje, ali i da se ne udalji previše od dobitnika tranzicije koji zahtevaju prekid protekcionističkih politika u slučajevima preduzeća poput Železare u Smederevu ili kompanije Jumko. Nepoverenje koje među radnicima i siromašnijima vlada prema DS su jasno ograničavali i demotivisali transfer DS ka dubljem polju levice. Sa druge strane, kao i kod svih pozicija koje inkliniraju centru, ovo balansiranje je otvorilo prostor za kritiku sa skoro svih strana baziranu na tezi da su politike DS neiskrene, usmerene na zaštitu uspostavljenih privilegija i tehnokratske prirode.

Sa druge strane, Socijalistička partija Srbije se nakon 5. oktobra nalazila duboko u polju konzervativnih i autoritarnih politika; njihova polazna tačka je bila odbrana Miloševićevih tekovina, ali se pod kritikama i iz pragmatičnih razloga partija relativno brzo počela menjati, ne toliko na deklarativnom, koliko na nivou političkog ponašanja. Prvi korak ka izlasku iz statusa stranke starog režima, SPS je napravila kada je 2004. dala podršku manjinskoj vladi DSS-NS-G17, dok je ključni korak načinjen 2008. godine kada je SPS ušla u koalicionu proevropsku vladu sa DS pod parolom svog koalicionog partnera da se *patriotizam ne sipa u traktore*. Na simboličkom planu, SPS je transfer ka gornjem polu vrednosne skale utemeljila deklaracijom o političkom pomirenju koju su potpisali predsednici demokrata i socijalista Tadić i Dačić.

Ipak, za poziciju SPS je podjednako važno profilisanje na socio-ekonomskoj skali, koje je od početnog okupljanja gubitnika tranzicije i starijeg biračkog tela koje su zadržali iz Miloševićevog vremena dupunjeno koalicijom sa Partijom ujedinjenih penzionera i protekcionističkom Jedinostvenom Srbijom. Ova koalicija predstavlja redak primer programski komplementarne koalicije partija koja ima i sinergijsko dejstvo o čemu svedoče relativno stabilni i dobri rezultati na izborima uprkos kontroverznim i neočekivanim postizbornim odlukama koje su donete 2008. i 2012. godine. Kao što se u slučaju DS javlja logička međuzavisnost između liberalnih i tržišnih stavova, i kod socijalista se redistributivne mere oslanjaju na konzervativne ideje i flertovanje sa nostalgичnim percepcijama Titovog i Miloševićevog režima. Ove ideje dopunjenje su kritičkim stavovima prema NATO paktu i

Evropskoj uniji, ali se u ovoj kritici pazi da se ne pređe granica koja i dalje omogućava formalno *proEU* stav i saradnju na međunarodnom nivou. Zapravo, kao što se DS u poslednje vreme trudi da se pomeri ka levom redistributivnom polu, tako se i socijalisti kreću ka liberalno-kosmopolitskom polu uz oprez da se ne udalje previše od svoje autoritarne i suverenističke biračke baze. U ovom *pokretu na gore* uočava se pokušaj da se SPS redefiniše i obezbedi sebi budućnost kroz približavanje mlađim biračima ili marginalizovanim grupama; ipak, ove tendencije su često teško pomirljive sa temeljnim uverenjima, ali i sa ustanovljenim imidžom modernizovane i transformisane, ali ipak nekadašnje Miloševićeve partije.

Bilo bi fer podsetiti da ovde ne razmatramo sve političke stranke, već samo one koje su nedvosmisleno relevantne na nacionalnom nivou. Sasvim je moguće da među manjim strankama ima onih koje ideološki spadaju u polje koje smo označili kao socijaldemokratsko; ipak, one ne utiču značajnije na političku scenu. Takođe, postoje dve stranke koje imaju delimično regionalni karakter, a koje bi se kandidovale za gornji levi kvadrant. Pre svega, reč je o Ligi socijaldemokrata Vojvodine, koja se na nacionalnom nivou prvenstveno percipira kao *autonomaška* stranka (dakle, kulturno-vrednosna percepcija), a manje kao stranka redistributivne provinijencije. Druga stranka je Socijaldemokratska partija Srbije koja je nastala kao Sandžačka stranka, ali se vremenom proširila na druge delove Srbije. Ipak, stranka za sada nije profilisana mimo predsednika Rasima Ljajića i teško je oceniti njen politički uticaj i programski profil.

ZAŠTO NEMA SOCIJALDEMOKRATA?

Stojilković i Spasojević (Stojilković i Spasojević, 2015) na osnovu Vukovićevih (Vuković, 2014) analiza profil prosečnog srpskog birača opisuju kao osobu koja je *tolerantan prema nacionalnim manjinama (71%) tradicionalista (64%), koji je pre za decentralizaciju (39%:27%) i EU (39%:25%) nego protiv njih, pri čemu ima ozbiljne dileme oko prihvatanja tržišne privrede (31% za i 21% protiv uz gotovo polovinu uzdržanih), ali i snažan homofobičan stav (49% uz petinu tolerantnih i trećinu neodlučnih)*. U kontekstu tema koje su osnova levih politika, najznačajnije utemeljenje je relativno raspolučeno (ali suštinski neodlučno i neprofilisano) biračko telo u vezi sa osnovnim ekonomskim pitanjem; sa druge strane, osim pasivne tolerancije ka manjinama, tradicionalna i homofobična uverenja određuju političku scenu Srbije u strukturnom smislu.

Ovakav nalaz nije neočekivan; neke od liberalnih vrednosti, uključujući i samu demokratiju možemo povezati sa postmaterijalističkim uverenjima koja se, kao što znamo, pojavljuju tek nakon uspostavljenog bazičnog ekonomskog razvoja i garantovanja lične i imovinske bezbednosti. Imajući u vidu skoriju prošlost, nije čudo što su rezultati na postmaterijalističkim skalama u Srbiji relativno niski i primarno bazirani na urbanom i visokoobrazovanom stanovništvu. Dominacija vrednosnih tema nas vraća na tezu o rastegnutosti Srbije između predmodernih, modernih i postmodernih politika (Pantić, 2003:96), pri čemu su ekonomske mere najčešće shvaćene kao mehanizam postizanja nacionalnih ciljeva. Takođe, levičarske pozicije su pozicije oslabljene neuspostavljanjem logičke veze između redistributivne i demokratske argumentacije; naprotiv, uspostavljen je narativ o redistribuciji kao pomoći siromašnima i nemoćnima, bez refleksije na mogućnost dugoročnog umanjenja nejednakosti.

Dakle, klasične socijaldemokratske opcije su strukturalno deprivilegovane u Srbiji. Ipak, postojanje upražnjenog ideološkog prostora privlači političke aktere, kao i potreba da se partijski sistem Srbije uredi prema poznatim modelima. Tako su se u periodu oko izbora 2012. godine mogle čuti teze o strukturiranju po nemačkom modelu pri čemu bi DS igrala ulogu SDP, dok bi SNS zauzeo poziciju CDU. Razvoj događaja nakon izbora nam pokazuje da se strukturiranje sistema ne može zasnivati na željama aktera, ali i da ponašanje političkih aktera može u značajnoj meri redefinisati strukturalni *input*. To se najbolje vidi u podeli koja danas stoji između nekada jedinstvene Demokratske stranke, nakon odvajanja Tadićeve SDS. Slična podeljenost između lidera partija uprkos bliskosti biračkog tela mogla se videti i između G17 i DS početkom prethodne decenije. Sve ovo nas vraća na Kičeltovu dualnu argumentaciju koja je primarno zasnovana na strukturalističkoj argumentaciji, ali uz uvažavanje institucionalnog okvira (koji nije nužno egzogen) i uticaja političkih aktera.

Imajući u vidu značaj međunarodne zajednice na lokalne političke prilike, ne bi trebalo zanemariti i generalne debate unutar same EU i izazove koji se javljaju sa leveice. Snagu Ciprasove Sirize, laburista pod Korbinom ili španske leveice ne bi trebalo precenjivati, ali ni potceniti mogućnost da se stari narativi o jednakosti vrate na političku scenu upakovani u modernu i privlačniju formu. Ukoliko se može govoriti o načelnim pravilnostima u ideološkom ponašanju stranaka, jedno od njih bi bilo naizmenično smenjivanje talasa deideologizacije i ponovne reideologizacije.

LITERATURA:

- Bartolini, Stefano & Mair, Peter (1990), *Identity, Competition, and Electoral Availability: The Stability of European Electorates, 1885–1985.*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, John; Claus, Offe; Ulrich, K. Preuss (1998) *Institutional Design in Post-communist Societies*, Cambridge University Press, Cambridge, UK
- Kasapović, Mirjana (1996), *Demokratska tranzicija i političke stranke*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Kitschelt, Herbert (1995), *The Formation of Party Cleavages in Post-communist Democracies*, Party Politics 1 (4): 447–472.
- Kitschelt, Herbert (2004), *Diversification and Reconfiguration of Party Systems in Postindustrial Democracies*, Europäische Politik, 2004:3, Friedrich Ebert Stiftung.
- Kitschelt Herbert, Mansfeldova Zdenka, Markowski Radoslaw & Toka Gabor; (1999), *Post-communist Party Systems*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mateju Petr, Rehakova Blanka & Evans Geoffrey, (1999) *The Politics of Interests and Class Realignment in the Czech Republic, 1992-1996* u Evens (ed.) *The end of class politics?*, Oxford: Oxford University press.
- Ost, David (2005), *The defeat of solidarity*, New York: Cornell University Press
- Pantić, Dragomir (2003) *Kulturno-vrednosni rascepi kao determinante partijskog pregrupisavanja u Srbiji* u Komšić, Pantić, i Slavujević (ur.) *Osnovne linije partijskih podela i mogući pravci političkog pregrupisavanja u Srbiji*, Friedrich Ebert Stiftung, Institut društvenih nauka, Beograd.
- Pavlović, Dušan i Antonić, Slobodan (2007) *Konsolidacija demokratskih ustanova u Srbiji posle 2000. godine*, Beograd: Službeni glasnik

- Spasojević, Dušan (2008), *Odmrzavanje "zamrznute hipoteze" - novi pristupi socijalnim rascepima*, u Milan Podunavac (ur.), *Godišnjak Fakulteta političkih nauka II*, Beograd: Fakultet političkih nauka
- Spasojević, Dušan (2011) *Dinamika političkih rascepa u Srbiji 2000-2010*. u *Partije i izbori u Srbiji - 20 godina*, Slaviša Orlović (ur.), Fakultet političkih nauka, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, str. 105-118.
- Zoran, Stojiljković i Dušan, Spasojević (2015). *Partijski sistem Srbije u Kako internu stranačku demokratiju učiniti mogućom?*, Stojiljković, Spasojević i Lončar (ur.), Beograd, Podgorica: Fakultet političkih nauka, CeMI, str. 49-68.
- Stojiljković, Zoran i Spasojević, Dušan (2013), *Teorijsko-metodološki okvir za izučavanje stranačkih programa i unutar-stranačke demokratije u Srbiji u (Ne)demokratsko redizajniranje političkih partija u Srbiji*, Stojiljković, Pilipović, Spasojević (ur), Beograd: Konrad Adenauer Stiftung.
- Stojiljković et al, (2012), *Javne politike u izbornoj ponudi*, Zoran Stojiljković i Gordana Pilipović (ur.), Beograd: Konrad Adenauer Stiftung.
- Vuković, Đorđe (2014) *Profili stranačkih pristalica u Srbiji*, Oko izbora 19, CeSID.
- Zakošek, Nenad (1996), *Ljevica u postkomunizmu*, Politička misao, Vol XXXIII, br. 2-3, str. 8-21.

ASSISTANT PROFESSOR, DUŠAN SPASOJEVIĆ, PH.D.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

WHAT TYPE OF LEFT IS POSSIBLE IN SERBIA?

Abstract: *The aim of this paper is to show why there is no party of social democratic orientation in Serbia today. The main argument is based on Kitschelt's theory regarding the heritage of a communist regime that favours a certain constellation of party systems (including various mobilized political forces) and certain political issues. This theory complements the social cleavage theory, which points to the main political divisions and possible combinations thereof.*

On the basis of these two points of departure, this paper will demonstrate that in the case of Serbia, one might expect a formation of two types of positions in the broader sphere of the Left – an authoritarian and (moderately) nationalist position that calls for economic redistribution (held, for instance, by the SPS - Socialist Party of Serbia), and a value-driven liberal and cosmopolitan position which favours greater market impact in the sphere of economy (held, for instance, by the DS - Democratic Party). Given the constellation of social cleavages, these two positions had been opposed to one another in the first phase of the transition process (a phase where identity-related issues prevailed in the period 2000-2008), but then they established some kind of cooperation in the second phase of this process. The paper will review the limitations of cooperation between these two blocs and examine possible options for further development, as well as the preconditions that must be met in order to strengthen the left-wing parties' field of operation.

Key words: *Left, Serbia, party, post communism.*

PROF. DR DUŠKO RADOSAVLJEVIĆ¹⁰⁶

UNIVERZITET „UNION“
FAKULTET ZA PRAVNE I POSLOVNE STUDIJE
„DR LAZAR VRKATIĆ“, NOVI SAD

SOCIJALDEMOKRATSKE PARTIJE U VOJVODINI 1990-2014: PROGRAMSKA OBELEŽJA

Sažetak: Padom vojvođanskih komunističkih autonomaša, oktobra 1988. godine, stekao se utisak da je za dugo vremena okončana rasprava o karakteru vojvođanske autonomije. Uspostavljanjem sistema višepartijske demokratije u Srbiji 1990. godine, započinje proces formiranja političkih partija sa raznim ideološkim predznacima. Taj proces uključuje i formiranje partija u Vojvodini, kao delova partija koje svoje sedišta imaju u Beogradu, ili onih koje sedišta imaju u Novom Sadu, ili negde u Vojvodini. Među partijama koje su formirane u Vojvodini, od predmeta našeg interesa su one socijaldemokratskog karaktera. U ovom radu ćemo se osvrnuti na njihovo osnivanje, razvoj i na gašenje aktivnosti. To su Liga socijaldemokrata Vojvodine (LSV), Reformisti Vojvodine (RV-SDP) i Socijaldemokratska partija Vojvodine (SDPV). Namera nam je da uzimajući ove partije za predmet našeg istraživanja utvrdimo i mogućnosti za pozicioniranje ideja socijaldemokratije u Vojvodini.

Ključne reči: Vojvodina, socijaldemokratske partije, LSV, RV, SDPV.

„Političke ideologije još uvek su nužan element svake prave demokratije, uprkos delekosežnim društvenim i političkim promenama sadašnjeg vremena.“

Džon Švarcmantel

UVOD

Socijaldemokratske partije koje su formirane u Vojvodini i ostavile određeni trag u višestranačkom životu su Liga socijaldemokrata Vojvodine (LSV), Reformisti Vojvodine (RV-SDP) i Socijaldemokratska partija Vojvodine (SDPV). U svome delovanju su imale različite rezultate, uspone i padove, bile okrenute ka različitim segmentima biračkog tela, nepoverljive jedna prema drugoj i prema zajedničkom nastupu na izborima, posebno ka stvaranju zajedničke (jače?) partije. Liga, godinama prepoznavana kao partija koja okuplja mladu generaciju, reformisti kao opcija obrazovanih i *jugonostalgičara*, SDPV kao partija *starih komunjara*, imali su samo dve dodirne tačke: 1. beskompromisan stav o rušenju miloševićevskog režima, i 2. stav o restituciji vojvođanske autonomije. U ovom tekstu ćemo navesti stavove o Vojvodini, kao i analizu ostalih delova njihovih programa, sa aspekta mogućnosti za pozicioniranje ideja socijaldemokratije u Vojvodini, i šire, u Srbiji.

¹⁰⁶ Redovni profesor Fakulteta za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad. Predsednik Vojvođanske politikološke asocijacije (VPA).
E-mail: vpans2010@gmail.com

VOJVOĐANSKE SOCIJALDEMOKRATE I AUTONOMIJA VOJVODINE

„Vjeruju vo jedinu vo jed i vo inu...”

Miroslav Antić

Vojvodina je najviši stepen autonomije ostvarila na osnovu Ustava SFRJ iz 1974. godine. Tim Ustavom, članom 2, bila je potvrđena dvojna konstitutivnost Vojvodine - konstitutivnost u SR Srbiji, matičnoj republici, ali i konstitutivnost u Jugoslovenskoj federaciji. Pokrajina nije bila država, ali je imala sve neophodne atribute za ostvarenje punog autonomnog statusa. U političkoj praksi, Vojvodina, i Kosovo naravno, bili su u izjednačeni sa ostalim članicama - republikama jugoslovenske zajednice. Vojvodina je ovaj stepen autonomije uživala do 1988. godine, kada je na talasima srpskog populizma¹⁰⁷ on bio prvo reduciran,¹⁰⁸ a zatim, ustavnim rešenjima¹⁰⁹ sveden na formalnost, da bi potpunim zakonima i političkim rešenjima u praksi bio potpuno poništen. Ovi akti su jednovremeno iskazali i poraz komunističke ideje o autonomiji Vojvodine, začetog tokom II svetskog rata, što takođe pokreće određena pitanja o karakteru događanja iz tzv. *antibirokratske revolucije*.

Iako su mnogi *stari autonomaši*, prišli strankama koje su 1990. godine bile osnovane sa vojvođanskim i levičarskim atributima (Liga socijaldemokrata Vojvodine/Jugoslavije, Svenacionalni demokratski front Vojvodine i Savez reformskih snaga Jugoslavije u Vojvodini), one nisu na izborima 1990. godine u znatnijoj meri eksploatisale pitanje Vojvodine niti su o autonomiji Vojvodine imale programske dokumente strateškog karaktera. Interesovanje za autonomiju i sudbinu Vojvodine raslo je sa pripremama režima *Slobodana Miloševića* za rat i razbijanje druge Jugoslavije, zatim tokom rata, gde je Vojvodina posebno bila pogođena ratom, *koji Srbija nije vodila*,¹¹⁰ da bi posle okončanja istog, nakon potpisivanja tzv. *Dejtonskog mira*, došlo do svojevrsnog *buma* u interesovanjima za autonomiju, tolikog da su se za pitanje autonomije Vojvodine počeli zanimati i oni koji su aktivno gušili autonomiju i ime Vojvodine. Krajem 90-ih godina partije sa sedištem u Beogradu započinju proces pisanja partijskih programa vezanih za status Vojvodine, tako da danas nema nijedne ozbiljnije partijske grupacije koja o tome nema svoj stav.

Liga socijaldemokrata Vojvodine je formirana u julu 1990. godine, kao derivat Saveza socijalističke omladine Vojvodine (SSOV), ali je brzo prerasla u *one man band*¹¹¹ po čemu će ostati upamćena na političkoj sceni Srbije i Vojvodine dugo vremena. Prva je izašla sa svojim

¹⁰⁷ Događaji iz tzv. jogurt revolucije od 5-6. oktobra 1988. godine, o tim događajima i duhu vremena više u knjigama: Kerčov, Sava, Radoš, Jovo, Raič, Aleksandar. 1990. Mitinzi u Vojvodini 1988. godine, Novi Sad, i Đukić, Slava. 1992. *Kako se dogodio vođa*, Beograd.

¹⁰⁸ Ustavni amandmani na Ustav SR Srbije od 28. marta 1989. godine.

¹⁰⁹ Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 1. od 28. IX 1990. godine, o autonomiji govori u odeljku VI teritorijalna organizacija, gde u članu 108. nalazimo sledeće: „Autonomne pokrajine obrazovane su u skladu sa posebnim nacionalnim, istorijskim, kulturnim i drugim svojstvima njihovih područja. Građani u autonomnoj pokrajini samostalno ostvaruju prava i ispunjavaju dužnosti utvrđene Ustavom i zakonom. Teritorija autonomne pokrajine utvrđuje se zakonom.”

¹¹⁰ Po tvrdnjama N. Čanka, predsednika LSV: „Do 01.III 1992. iz Vojvodine je u rat otišlo 106.824 čoveka, a otada još oko sto trideset hiljada ljudi. Svaki treći Vojvođanin sposoban da nosi oružje bio je u ratu dok je iz Srbije, po rečima generala Negovanovića ministra odbrane Srbije, bio svaki jedanaesti. Ovde treba dodati i da su mobilizacije u Vojvodini naročito pogodile nesrpsko stanovništvo i opoziciju o čemu postoje materijalni dokazi i dokumentacija.” *Autonomija Vojvodine danas*. 1993. Novi Sad: Svenacionalni demokratski front Vojvodine. str. 88.

¹¹¹ Prvi i jedini predsednik LSV, od osnivanja do danas, je bio Nenad Čanak.

programom o Vojvodini, nazvavši ga *Memorandum o Vojvodini* u zimu 1991. godine.¹¹² Status Vojvodine se propisuje u pet određenja:

- 1) određenje Vojvodine u odnosu na Srbiju;
- 2) unutrašnje određenje Vojvodine;
- 3) spoljno određenje Vojvodine;
- 4) određenje Vojvodine u odnosu na Jugoslaviju;
- 5) teritorijalno određenje Vojvodine.

U odnosu na Srbiju, LSV predlaže da Vojvodina bude konfederalna jedinica, ravnopravna sa ostalim jedinicama u konfederalnoj Srbiji: Vojvodina, Beograd, Kosovo, Sandžak i centralna Srbija.

Za Vojvodinu se predlaže sopstveni ustav, parlament sa zakonodavnim ovlašćenjima, ekonomska samostalnost, sudstvo, administracija i slično. Što se tiče spoljnog određenja Vojvodine, u slučaju da Srbija ne prihvata Vojvodinu kao konfederalnu jedinicu, rešenje za LSV je samostalna Vojvodina, sa međunarodnim statusom i garancijama, neutralna i sa otvorenim granicama prema svojim susedima. Sledeće određenje se odnosi na položaj Vojvodine u budućoj jugoslovenskoj asocijaciji, gde se Vojvodina vidi kao ravnopravni činilac iste. U vezi sa teritorijalnim određenjem, traži se uspostavljanje Vojvodine u njenim istorijskim granicama, iznad Save i Dunava i povraćaj teritorija koje su posle 1945. godine ušle u sastav tzv. *uže Srbije*.

Reformska demokratska stranka Vojvodine¹¹³ je formirana u oktobru 1990. godine, kao deo reformskog pokreta Ante Markovića, od strane univerzitetskih profesora, malih preduzetnika i ljudi koji su želeli da sačuvaju jugoslovensku državnu zajednicu.¹¹⁴ Svoj dokument o Vojvodini je usvojila u okvirima bitisanja tzv. *krnje Jugoslavije*,¹¹⁵ u vreme zahuktavanja rata u Bosni i Hercegovini. Sadržinski okvir autonomije reformisti su videli u sledećim oblastima:

- ekonomskoj - gazdovanje prirodnim i radom stvorenim resursima, kao i pravo uređivanja i kontrole prirodne okoline i prostornog planiranja;
- zakonodavnoj, izvršnoj i sudskoj - pravo normiranja i uređivanja odnosa, kao i rešavanje sporova u oblastima u kojima se ostvaruje autonomija;
- uređivanje međunacionalnih odnosa, posebno zaštite prava manjina - u svim oblastima obuhvaćenim autonomijom Vojvodine;
- obrazovnoj - pravo učešća u donošenju i realizaciji nastavnih planova na svim nivoima obrazovanja;

¹¹² 23. decembar 1991. godine.

¹¹³ Reformisti Vojvodine su više puta menjali ime: Savez reformskih snaga Jugoslavije za Vojvodinu (SRSJ/V), Reformska demokratska stranka Vojvodine (RDSV) i Reformisti Vojvodine – Socijaldemokratska partija (RV-SDP). Možda je i ovo traganje za prikladnim imenom pokazatelj lutanja ove partijske grupacije.

¹¹⁴ Prvi predsednik Reformista je bio Dragoslav Petrović, zatim Ratko Filipović, pa Miodrag Isakov. Partija koja danas nosi ime Reformisti Vojvodine nema nikakve veze sa nekadašnjim reformistima.

¹¹⁵ 1. oktobra 1992. godine.

- kulturnoj - pravo vođenja vlastite kulturne politike u svim oblastima i vidovima kulturnog života;
- naučnoj i tehnološko-razvojnoj - samostalna i sa širom zajednicom usaglašena naučna i tehnološka politika;
- zdravstveno-socijalnoj - pravo da se u okviru jedinstvenog sistema samostalno donosi program i organizuju službe i fondove i raspolaže sredstvima za njihov razvoj;
- demografsko-populacionoj - samostalna organizacija demografskog razvoja, planiranje porodice, brige o deci i starima;
- ekološkoj - samostalno donošenje programa i raspolaganje sredstvima za njihovo ostvarenje;
- informativnoj - pravo pokretanja i uređivanja vlastitih glasila i drugih informativnih medija i vođenje samostalne politike primerene potrebama ovog područja.

Rešenja kojima bi Vojvodina obezbedila svoju autonomiju su sledeća:

- Vojvodina je autonomna pokrajina u sastavu Republike Srbije i Savezne Republike Jugoslavije, u koje se ona dobrovoljno udružuje, voljom svojih građana;
- Vojvodina donosi svoj akt ustavnog karaktera, kojim se reguliše njen status u Republici Srbiji i SR Jugoslaviji;
- promene statusa Vojvodine unutar Srbije i Jugoslavije moguće su samo uz saglasnost organa Vojvodine i njenih građana;
- unutrašnje uređenje Vojvodine polazi od visokih načela lokalne samouprave, što predstavlja i efikasnu realizaciju prava nacionalnih manjina. Formiranjem oblasti, zasnovanih na specifičnim istorijskim, ekonomskim, kulturnim i etničkim osobenostima, ova zaštita treba da da još bolje rezultate;
- Vojvodina kao moderna evropska regija ima pravo da se udružuje u međunarodne asocijacije evropskih regiona, a posebno u oblastima gde neposredno ostvaruje svoju autonomiju.

Svenacionalni demokratski front Vojvodine je nastao 1990. godine kao stranka *diferenciranih* članova, visokih funkcionera Saveza komunista Vojvodine (SKV), nakon oktobarskih događaja 1988. godine. Vodio ga je nekadašnji visoki vojvođanski funkcioner, *Živan Berisavljević*. Nikada nisu ni izlazili na izbore, odričući svaki legitimitet režimu S. Miloševića.¹¹⁶ Svoje stavove su formulisali u programu *Autonomija Vojvodine danas*¹¹⁷ u obliku teza, koje su osim konstatacija poništavanja autonomije Vojvodine izrazile i neslaganje SDFV sa političkom praksom srpskog režima:

- centralizovani direktorij republičke vlasti nad vojvođanskom privredom i resursima;
- rekviriranje velikih sistema, banaka i paradržavnih organizacija i ustanova;
- prelivanje dohotka iz poljoprivrede u druge grane;
- bezobzirna mobilizacija ljudi i materijalnih potencijala u Vojvodini;

¹¹⁶ Tokom 2001. godine su se preimenovali u Uniju socijalista Vojvodine (USV).

¹¹⁷ Teze je usvojio Pokrajinski odbor SDFV 14. novembra 1992. godine.

- negacija komunalnog sistema i lokalne samouprave;
- zloupotreba i degradacija vojvođanskih sredstava informisanja.

SDFV ističe svoj stav o Vojvodini kao stvarnoj autonomnoj pokrajini u okviru demokratske Srbije i Jugoslavije. Dalje se naglašava olako izjednačavanje statusa Kosova sa statusom Vojvodine, iako su to dve sasvim različite i samosvojne regije. Za SDFV autonomija Vojvodine mora biti suštinski interes naroda i narodnosti koji u njoj žive, što je i trajan demokratski interes Srbije i Jugoslavije. Autonomnost Vojvodine bi se ogledala u zakonodavnoj i sudskoj vlasti, ali i sa ingerencijama Republike na celom svom prostoru, kao što je to slučaj sa ustrojstvom moderne evropske zajednice, koja nosi obeležje demokratskog i federativnog uređenja. Na ovaj način bi građani Vojvodine dobili puni legitimitet da sami odlučuju o svojoj sudbini, te bi tako Vojvodina pripadala građanima Vojvodine.

Socijaldemokratska partija Vojvodine je nastala ujedinjenjem dve autentične socijaldemokratske, vojvođanske, reformske i antifašističke partije, Vojvođanske unije - Vojvodina, moj dom!¹¹⁸ i Unije socijalista Vojvodine, 17. septembra 2005. godine. Istaknuto mesto u njihovom programu je imala Vojvodina, istorijski potvrđena pokrajina, civilizacijska i kulturna tekovima svojih građana, prepoznatljiva zbog svojih etničkih, ekonomskih, kulturnih, civilizacijskih i drugih osobenosti. Zato Vojvodina treba da se tretira kao autonomna celina. Ona je specifična zbog svoje šarolikosti, mnoštva ljudi koji se razlikuju po veri, po poreklu, naciji, kulturi, jeziku, po običajima koji neguju svoje posebnosti. Vojvodina je nedeljiva, prirodna, civilizacijska, kulturna, istorijska i politička celina sa specifičnostima, nastalim zajedničkim delovanjem i življenjem mnogobrojnih nacionalnih zajednica i konfesija na celom njenom prostoru.

U taksativno nabrojanim nadležnostima APV moraju biti:

- donošenje Osnovnog zakona;
- donošenje pokrajinskih zakona;
- organizacija pokrajinskih službi, kao i javnih službi;
- utvrđivanje prihoda i rashoda Pokrajine u pokrajinskom budžetu i donošenje završnog računa;
- prostorno i razvojno planiranje;
- upravljanje pokrajinskom imovinom;
- pravosuđe i sudsko organizaciono pravo;
- javni radovi pokrajinskog značaja;
- istraživanje i korišćenje mineralnih nalazišta;
- pokrajinska statistička služba;
- poljoprivreda, šumarstvo, stočarstvo, lov i ribolov, izuzev opštinskih odredbi proisteklih iz međunarodnih obaveza zemlje;
- vodoprivreda, melioracija i navodnjavanje pokrajinskog značaja;

¹¹⁸ Vojvođanska unija je nastala u julu 2002. godine kao jedno od oštepljenih krila Reformista Vojvodine. Činili su je uglavnom pripadnici srednje i mlađe generacije nekadašnjih reformista.

- banje i lečilišta, izuzev opštih medicinskih odredbi;
- turizam i ugostiteljstvo, izuzev odredbi o klasifikaciji hotela;
- drumski, vodeni i železnički saobraćaj pokrajinskog značaja;
- sport, rekreacija i fizička kultura;
- organizacija zdravstvene službe;
- služba socijalnog staranja i brige o deci, porodici, trudnicama i invalidima;
- sajmovi i privredne manifestacije pokrajinskog značaja;
- osnivanje medija pokrajinskog značaja;
- osnivanje prosvetnih ustanova pokrajinskog značaja;
- kultura, kulturna i naučna baština;
- zaštita pripadnika nacionalnih zajednica, njihovog jezika i pisma, izuzev osnova zajamčenog Ustavom i republičkim zakonodavstvom;
- referendum o pitanjima iz pokrajinske nadležnosti;
- održavanje javnog reda;
- saradnja s drugim autonomnim pokrajinama u Republici;
- saradnja sa inostranim regijama u okvirima državne spoljne politike.

Posebno je podvučen stav da puna autonomija Vojvodine osigurava samostalne penzione fondove, sa mnogo višim penzijama, kvalitetan sistem besplatne zdravstvene zaštite, školstvo, smanjivanje socijalnih razlika kroz istinsku reformu društva.

Osnovni zaključak koji se nameće na osnovu čitanja stavova socijaldemokratskih partija o autonomiji Vojvodine je zajednički stav o ekonomskom, političkom i kulturnom pustošenju Vojvodine od strane Miloševićevog režima u Srbiji. Može se reći i da je to jedini zajednički stav partija koje smo uključili u ovu analizu. Taj stav je ostao nepromenjen i nakon demokratskih promena 2000. godine, u kojima su ove partije (LSV i RDSV), ili grupacije koje će praviti nove opcije (USV, VU), aktivno učestvovala u vršenju vlasti na raznim nivoima (lokalna samouprava, gradovi, pokrajina, republika, savezna država, dok je postojala), bez prevelikih ambicija, ali i bez mnogo mogućnosti, da ostvare svoja programska načela vezana za autonomiju Vojvodine. Ostaje kao obrazac za autonomašku poziciju zalaganje za donošenje sopstvenog konstitutivnog akta, odnosno autonomiju zakonodavne, sudske i izvršne vlasti. Prava Vojvodine se garantuju ustavom države. Davnašnja zalaganja LSV za potpuno samostalni status Vojvodine, sa odgovarajućim međunarodnim garancijama, odnosno maglovita formula *Vojvodina republika*, više su izraz naglašenog marketinškog pristupa na političkoj sceni, koja je u stanju permanentne izborne kampanje, nego osmišljenog i sadržinskog značenja. Međutim, većim političkim manevrima, neretko odstupajući od svojih izvornih načela, brižljivo birajući političke koalicije, LSV je ostala kao jedina politička opcija u Vojvodini koja je prepoznata kao autonomaška i socijaldemokratska. Koliko je u tome ostalo od ideološke opredeljenosti¹¹⁹ i prepoznatljivosti, drugo je, mislimo za LSV, i nebitno pitanje. LSV ima određen procenat *tvrdih birača* u Vojvodini¹²⁰ koji joj omogućuju da ih ona krcka već

¹¹⁹ Da li je LSV socijaldemokratska ili liberalna partija, nepoznanica je velikog dela političke javnosti, ali i njenog članstva.

¹²⁰ Oko 10%.

duže vremena. Međutim, to je pitanje za neku drugu priliku. Partije koje smo još spominjali: RV-SDP i SDPV u toj borbi nisu izdržale, insistirajući na *čistoti* stavova, imaginarnom poštenju, kojima su često maskirali svoju inertnost, nedostatak sluha za političke procese u državi, neretko i elementarni nerad sa članstvom.

PROGRAMSKA ZALAGANJA VOJVOĐANSKIH SOCIJALDEMOKRATA – GIDENSOVA ZAMKA

„Teorija postavi zamku i strpljivo čeka da stvarnost upadne u nju.”

Žan Bodrijar

Kada govorimo o iskustvima zemalja u socijalnoj transformaciji/tranziciji,¹²¹ o problemima koje su imale, nameće se pitanje koji bi put bio dobar da se dostigne politički, ekonomski i svaki drugi oblik života razvijenih, evropskih zemalja. Imajući u vidu krah sistema realnog socijalizma u ECE – zemljama, negativne učinke istočnjačkog spovođenja marksističko/lenjinističke ideologije, kao i poststalinističkog načina organizacije države i društva, kao i potrebu zaštite ljudskih prava, dostojanstva, dostizanje određenog životnog standarda građana, neumitnog jačanja uloge tržišta, činilo se da bi tu mogla da se nađe, kao teoretski predložak, *Gidensova* politika *Trećeg puta*. To bi bila opcija uozbiljene socijaldemokratije, kao određeno pomirenje i premošćavanje između nabujalog neoliberalizma, i potrebe da se sačuva, aktivnom akcijom društva, gola ljudska supstanca, odnosno, da ima prostora za njenu implementaciju. Nas ovde zanima slučaj Vojvodine i proces jačanja socijaldemokratskih opcija u njoj.

Kao i druge levičarske formacije na našim prostorima, tako su i socijaldemokratske partije, organizovane nakon uspostavljanja višepartijskog sistema u Vojvodini (1990. godine), vrlo efikasno kidale veze sa društvenim procesima, koji su se odigrali od 1945. do 1990. godine, iako je SFR Jugoslavija, u vreme revolucija u ECE–zemljama, posedovala mnogo solidnije kapacitete za uspešnu socijalnu transformaciju od svih tadašnjih zemalja socijalističkog bloka. Retko se spominjala i mogućnost da se nešto od uspešnih društvenih sistema, institucija i prakse sačuva, da se ne uruši, ne bude predmet *burazerske privatizacije* i slično. Umesto toga, partije sa socijaldemokratskim predznakom su nasedale (pre)često na potrebu *državotvornosti*,¹²² učestvovala u ritualima, povlađivale ukusu masa, ugrožavajući ponekad i multikulturalne osnove zajedničkog života, itd. Pokušaćemo da detektujemo sličnosti, dodirne tačke, ideoloških obrazaca relevantnih političkih partija leve u Vojvodini – Lige socijaldemokrata Vojvodine, Reformista Vojvodine i SDPV, sa osnovnim idejama Antonija Gidensa.

Prvi problem koji smo imali prilikom naše analize, iako tehničke prirode, ukazuje na stav političkih partija o svojim bazičnim principima pretvorenim u programe. Naime, kada pričamo o programima socijaldemokratskih i socijalističkih partija u Vojvodini, većine dugo vremena nije bilo na zvaničnim partijskim sajtovima,¹²³ koji su, očividno, postali osnovni instrument komunikacije partija i njihovih lidera sa članstvom, simpatizerima, zainteresovanim i

¹²¹ Vidi: Radosavljević, Duško. 2001. *Elite i transformacija*, Novi Sad: Ilida štampa.

¹²² Socijaldemokratske partije u Vojvodini su sledstveno tome bile pokrajino-tvorne.

¹²³ Svetlana Slapšak bi rekla: „Osnovna osobina – to su tajni dokumenti!”

potencijalnim glasačima. Teško ih je dobiti u pisanom obliku, sa lakonskim odgovorom da to više niko ne čita! Tako da programi više nemaju svrhu privlačenja članstva ili simpatizera. Zato onda nema mnogo mesta za čuđenje kada govorimo o karakteru partija, odnosno, šta isti oblikuje? Da li je dovoljna reč lidera određene partije da mu se veruje na reč, ili štogod drugo? Umesto kvalitetnog programa, zasnovanog na čvrstim ideološkim principima, imamo *odvajanje partijskih programa od konkretnih društvenih grupa i uspostavljanje interakcije sa svim klasama i slojevima društva, kao i zamenu partijskih programa izbornim obećanjima* (Mihajlović, 2011: 193).

Usled toga moramo priznati da nam nedostaju osnovne pretpostavke za osnovno poređenje sa osnovama socijaldemokratskih postulata. Jer, ako po kojem god kriterijumu pokušamo da merimo vojvođanske socijaldemokratske partije, nađemo se u velikom problemu – one su preko noći postale *partije naroda*, a da pre toga, ni trenutka nisu bile *partije klase*! Ovo se u manjoj meri odnosi na partije koje su se u međuvremenu ugasile, posebno na RV-SDP, koja je dosledno pokušavala implementirati politiku *Trećeg puta* u Vojvodini/Srbiji, ali je više nego očigledno za, još uvek, najuspešniji socijaldemokratski proizvod u Vojvodini – LSV. Za Snežanu Kresoju *političke opcije u Srbiji, koje se samoreprezentuju kao stranke levice, ne prepoznaju duboku strukturalnu krizu i ne poseduju kapacitet da pripreme adekvatne odgovore niti poseduju kapacitet da realizuju politike koje će utemeljiti osnove socijalno odgovorne zajednice, koja teži otklanjanju nepravdi i zaštiti interesa i prava radnika* (Kresoja, 2012). Usled nemogućnosti, neumešnosti ili bilo kojeg drugog razloga, partijski programi na leviци su slični jedan drugom, sa predominantnim predmodernim stavovima o naciji, teritoriji, suverenosti, neotuđivim pravima, kulturi, jeziku, itd. Briga za potlačene, manjine, marginalne grupe, npr. LGBT populacija, studente, radnike, ljude koji žive od svoga rada, rečju - svet rada, saradnja sa sindikatima, postaje razlog za podsmeh, a ne i izvor legitimnosti za dobijene mandate u političkoj borbi; forma političkog ponašanja *reprezentacija bez specifikacije* (Atila Ag), pravilo je političkog života i u Vojvodini, gde je očigledno ignorisanje ideoloških obrazaca, a prihvatanje *oblikovanja javnog mnjenja*, vrhunac je političke inventivnosti svih političkih partija, konsekvantno i levice u Vojvodini, *stranke se ponašaju kao da se zalažu za: jednakost siromašnih i bogatih, solidarnost, socijalnu pravdu, strategije održivog razvoja, ekologiju, demokratiju, zaštitu ljudskih prava, antiradni stav, sekularnu državu..., a uistinu falsifikuju i nipodaštavaju vrednost temeljnih programskih opredeljenja* (Kresoja, 2012).

Imajući u vidu sve što se dešavalo sa socijalističkom idejom, nakon 1989. godine, kada su socijaldemokrate tražile novi smer za obnovu socijaldemokratije, težeći da se obnovi borba ideja nužna za rehabilitovanje određenih pojmova u političkoj areni, prvenstveno pojma socijaldemokratije, pojavile su se Gidensove ideje. Kao i svako delo nabijeno smislom, stavom i kontroverznošću, tako je i njegov *Treći put* nudio svakovrsne mogućnosti ostvarenja, kopiranja, nadogradnje, improvizacije, *ideoloških pozajmica*, sve ono što je odvajkada bilo poznato i normalno u svetu ideoloških borbi i političkog života. Činilo se da se ponešto od njegovih stavova, dosta *mekih, uglađenih i ispoliranih*, gledano jezikom stare socijaldemokratije,¹²⁴ može primeniti i u uslovima odložene socijalne transformacije na ovim prostorima. Ono što je retko ko mogao pretpostaviti, da će uz sve one, posebno

¹²⁴ U razgovorima vođenim oko Gidensovih stavova je preovlađivao stav o „Gidensovoj izdaji levice“, bez ozbiljne argumentacije ili alternative. Napominjemo da Gidensova knjiga nije ni prevedena u Srbiji.

teoretičare levice iz inostranstva, koji su kritikovali i otpisivali to delo,¹²⁵ i stavove iznesene u njemu, biti baš toliko pogrešno shvaćeno, iskorišćeno do neprepoznatljivosti u našim krajevima, gde su se pobrkala ideologija i kampanja, civilno društvo i nosioci političkih mandata, škola i crkva, porodica i rijaliti šou, levo i desno, normalno rasuđivanje i zdrav razum. Znači, levičari su u našim uslovima odbacili pozitivna iskustva socijalističkog samoupravnog sistema,¹²⁶ odbačeni su, zaboravljeni i svesno gurnuti u zaborav, korifeji srpske socijaldemokratije, *Svetozar Marković, Dimitrije Tucović, Dragiša Lapčević, Triša Kaclerović*, kao i vojvođanski socijalisti, *Vasa Stajić i Vitomir Korać* i mnogi drugi. Odbačenost je, po nama, uverljiva, posebno kada se uzmu u obzir tranzicione okolnosti, teorija *Trećeg puta*, sa svojom mešovitom privredom, odgovornom državom, zahtevom za aktivnim i dinamičnim društvom. Umesto toga, došlo se u poziciju ideološke konfuzije, gde nije jasno šta bi činilo modernu socijaldemokratiju na ovim prostorima, posebno u Vojvodini, da li više elemenata klasične, stare socijaldemokratije ili više elemenata *Trećeg puta*, kao efikasna brana onipotentnom političkom izrazu neoliberalizma koji je preplavio ove prostore u periodu socijalne transformacije. Očigledno je, imajući u vidu napred rečeno, da moderna socijaldemokratija danas nema autentičnog predstavnika u Vojvodini, bilo u obliku onoga kakvog znamo u skandinavskom, nemačkom, francuskom ili britanskom obliku, nezavisno od toga da li ga predstavlja *Džeremi Korbin (Jeremy Corbin)*, ili onoga kako je on bio predviđen politikom *Trećeg puta*. Izvesno je da danas u Vojvodini ne postoji moderna socijaldemokratska partija, programski i ideološki utemeljena, spremna da ostvari postulate humanog društva. Međutim, postoji/e prepoznatljivi/neupitni lider/i, sa svim veštinama opštenja sa masama, uključujući i manipulaciju; nažalost kvalitetnog, ideološkog predloška partijske politike. A bez ideala, politika ostaje samo birokratsko administriranje statističkim pokazateljima.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

„Što se grbo rodi, vrijeme ne ispravi“

Valtazar Bogišić

Doslednost i uverljivost u politici može se ostvariti samo na osnovu jake ideološke pozicije. Takva pozicija stvara lidere koji na osnovu zadobijenih mandata, imaju mogućnosti stvaranja novih realnosti – transformaciju sopstvenih zemalja, na šta ih primorava sve globalnija slika sveta. U takvoj aktivnosti, oni ne slede samo događaje, nego im idu u susret, predviđaju ih, oblikuju u skladu sa potrebama i interesima političkih zajednica koje predvode. Takvu situaciju smo očekivali od socijaldemokratskih partija koje su egzistirale u Vojvodini od uvođenja višestranačkog života. Bilo je potrebno da socijaldemokratija bude ne samo politički, nego i intelektualni i moralni lider u promenama koje očekuju svaku pojedinačnu zemlju, ali i globalno društvo. Naravno, uz sijaset ideja šta da se radi i načina kako da se to uradi. Danas vidimo nedostatak kvalitetnih promišljenja o ulozi socijaldemokratije u Vojvodini, sa utiskom da partije samoreprezentovane kao levičarske, ne štite, niti artikulišu interese *sveta rada*. *Vrednosna infrastruktura koju čine sloboda, pravednost, solidarnost i*

¹²⁵ Skrećemo pažnju na jedno izuzetno delo – A. Callinicos. 2009. Protiv trećeg puta: Antikapitalistička kritika, Zagreb.

¹²⁶ Sa odricanjem prethodnog režima, odreklo se i tekovina antifašizma, pa su nas i stranci morali podsetiti šta je bio fašizam, ko se protiv njega borio, koliki je bio naš doprinos i slično.

poverenje je razorena. Levicu u Srbiji karakterišu i nedostatni spoznajni kapaciteti razumevanja kompleksnog okruženja, kao i neuspešna potraga za odgovorima kojim će rešavati duboku krizu postojećeg modela življenja (Kresoja, 2012). Prisustvujemo, dvadeset i pet godina odgođenoj tranziciji u Srbiji što od nje čini faktički *nedovršenu državu*. U toj situaciji ni Vojvodina ne može imati drastično različitu poziciju. Samo, da li situacija u Srbiji može uvek biti izgovor za lošu političku ponudu u Vojvodini, a i za ponudu koja iz Vojvodine ide ka Srbiji? Zato smatramo da je nužnost postojanja socijaldemokratske opcije u Vojvodini, moderne i snažne partije duboko prožete ideološkim obrascima, kako stare socijaldemokratije, tako i one *Trećeg puta*, duboko posvećene rešavanjima problema države i društva, kao i privođenju zemlje, sa posebnom ulogom AP Vojvodine, evroatlanskoj integraciji. Akteri u Vojvodini imaju otvorene mogućnosti, pa bi valjalo neke i iskoristiti.

Dosledno istrajavanje na ideji autonomije Vojvodine je obeležavalo socijaldemokratske partije u Vojvodini kroz ceo posmatrani period. Kada se analiziraju programska načela partija, tu bi bilo najviše mogućnosti za saradnju, zajednički nastup, pravljenje veće političke grupacije. U praksi, ne da nije bilo toga, već se više iskazivalo neprikriveno neprijateljstvo prema drugima - sličnomošljenicima, iskazivao se ekskluzivitet svoje postavke, paradržalo u javnim nastupima, sa jevtinim političkim čarom, ulagujući se koalicionim partnerima izvan Vojvodine, što je bilo praćeno obezbeđenjem solidne partijske, ali i privatne egzistencije. Na javnoj sceni su ostala zalaganja za *istinsku, punu, modernu, evropsku, funkcionalnu... autonomiju*, dok su u drugi plan bila potisnuta zalaganja za jačanje socijaldemokratske opcije, bilo u formi jake partije ili širokog pokreta, u Vojvodini i šire u Srbiji. Zato smo skeptični kada govorimo o mogućnosti jačanja ideje socijaldemokratije u Vojvodini, imajući u vidu četvrt veka postojanja ovako programskih zasnovanih i organizovanih partija, sa kvalitetom lidera kakav imaju.

LITERATURA:

DOKUMENTI:

Memorandum o Vojvodini – LSV, 1991.

Deklaracija o Vojvodini – RDSV, 1992.

Program Lige socijaldemokrata Vojvodine, 2009.

Program i statut Reformske demokratske stranke Vojvodine, 1998.

Program Socijaldemokratske partije Vojvodine, 2005.

OSTALO:

Autonomija Vojvodine danas. 1993. Novi Sad: Svenacionalni demokratski front Vojvodine.

Bernštajn, Eduard. 1979. *Revizionizam i socijaldemokratija*, Zagreb: Promtej.

Callinicos, Alex. 2009. *Protiv trećeg puta: Antikapitalistička kritika*, Zagreb: Jesenski i Turk.

Crouch, Colin 2007. *Postdemokracija*, Zagreb: Izvori.

Đukić, Slava. 1992. *Kako se dogodio vođa*, Beograd: Filip Višnjić.

Džat, Toni. 2011. *Teško zemlji*, Beograd: Peščanik.

Freedon, Michael (ur.), 2006. *Političke ideologije: novi prikaz*, Zagreb: Algoritam.

- Giddens, Anthony. 1998. *The Third Way – The Renewal of Social Democracy*, Cambridge: Polity.
- Giddens, Anthony. 1999. *Treći put: Obnova socijaldemokracije*, Zagreb: Politička kultura.
- Gidens, Entoni. 2009. *Evropa u globalnom dobu*, Beograd: Clio.
- Hejvud, Endru. 2004. *Politika*, Beograd: Clio.
- Hejvud, Endru. 2005. *Političke ideologije*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Ili, Džef. 2007. *Kovanje demokratije: istorija levice u Evropi, 1850-2000*, Beograd.
- Jovanović, Đokica. 2012. *O našoj levisi još jednom*, Beograd, Republika 525-527.
- Kovačević, Boško. 2013. *Stvarnost i izgledi*, Novi Sad: Vojvođanska politikološka asocijacija.
- Krastev, Ivan. 2013. *S verom u nepoverenje – Može li demokratija da opstane kada ne verujemo svojim liderima*, Beograd: Clio.
- Kresoja, Snežana. 2012. *Leвица – ideologija suvišnih građana*, Politikon br. 1, str. 69-88.
- Marković, Brana, Stojilković, Zoran. 2007. *Socijaldemokratija i socijaldemokratske stranke*, Beograd: Službeni glasnik.
- Mihajlović, Srećko. 2011. *Identiteti političkih stranaka i njihovih programa, 20 godina posle, u: Partije i izbori u Srbiji - 20 godina*. Beograd: Fondacija Friedrich Ebert Stiftung, Fakultet političkih nauka – Centar za demokratiju.
- Nedović, Slobodanka. 2005. *Država blagostanja. Ideje i politika*, Beograd: CESID.
- Orlović, Slaviša (ur.) (2011), *Partije i izbori u Srbiji - 20 godina*, Beograd: Fondacija Friedrich Ebert Stiftung, Fakultet političkih nauka – Centar za demokratiju.
- Painter, Anthony. 2012. *After Social Democracy?* Policy Network.
- Piketi, Toma. 2015. *Kapital u XXI veku*, Novi Sad: Akademska knjiga.
- Pribičević, Branko. 1982. *Socijalizam svetski proces*, Beograd: Radnička štampa.
- Radosavljević, Duško. 2001. *Elite i transformacija*, Novi Sad: Ilida štampa.
- Radosavljević, Duško. 2008. *Sto godina samoće: Autonomija Vojvodine i političke partije, 1990-2008*, u: *Vasa Stajić – Misao i delo*, Novi Sad: VANU.
- Radosavljević, Duško. 2011. *Nepodnošljiva lakoća odustajanja: Ustavno zlopačenje Vojvodine od 1988. do danas, Treći program* 151-152, str: 197-222.
- Radosavljević, Duško. 2013. *Pogled s leva*, Novi Sad: Vojvođanska politikološka asocijacija.
- Radosavljević, Duško. 2014. *O Vojvodini 2000-2014*: Pačvork, Novi Sad: Vojvođanska politikološka asocijacija.
- Radosavljević, Duško. 2015. *Politika u povlačenju: Stanje na početku XXI veka*, Politikon br. 12, str: 24-33.
- Ružica, Miroslav. 2012. *Izazovi evropske levice*, Politikon br. 1, str: 23-38.
- Schwarzmantel, John. 2005. *Doba ideologije – političke ideologije od američke revolucije do postmodernih vremena*, Zagreb: AGM.
- Sedlarević, Maja (ur.). 2010. *Liga socijaldemokrata Vojvodine: 20 godina 1990 – 2010*. Novi Sad, Liga socijaldemokrata Vojvodine.
- Varoufakis, Yanis. 2015. *Globalni minotaur*, Zagreb: Profil.
- Zavadski, Silvester. 1975. *Država blagostanja. Prilog kritici savremene buržoaske teorije države*, Beograd: Radnička štampa.

PROF. DUŠKO RADOSAVLJEVIĆ, PH.D.
UNIVERSITY "UNION"
FACULTY OF LEGAL AND BUSINESS STUDIES
"DR LAZAR VRKATIĆ", NOVI SAD

SOCIAL DEMOCRATIC PARTIES IN VOJVODINA FROM 1990 TO 2014

Abstract: *After the toppling of communist autonomists in Vojvodina in October 1988, one has the impression that the debate on the character of Vojvodina's autonomy disappeared a long time ago. With the establishment of multi-party democracy in Serbia in 1990, the process of setting up political parties of different ideologies was launched. This process also included the setting up of political parties in Vojvodina, either as branches of parties with headquarters in Belgrade, Novi Sad or elsewhere in Vojvodina. Among them were also parties of social orientation, which are the topic of this paper. This paper will give an overview of the establishment, development and cessation of activities of the following parties in Vojvodina: the League of Social Democrats of Vojvodina (LSV), Reformists of Vojvodina (RV-SDP) and the Social Democratic Party of Vojvodina (SDPV). This paper aims to analyze these parties in a bid to identify and position the ideas of social democracy in Vojvodina.*

Key words: *Vojvodina, social democratic parties, LSV, RV, SDPV.*

SOCIJALDEMOKRATIJA I CRNOGORSKI BIRAČI

Sažetak: *Dosadašnja istraživanja ponašanja birača su pokazala veoma nisku eksplanatornu moć programske teorije glasanja kada je u pitanju politički izbor u Crnoj Gori. Kada su ideje u pitanju, pa i ideje koje bi se mogle opisati kao socijaldemokratske, između političkih partija i birača koji za te partije glasaju ne postoji korelacija. U ovom radu ćemo prvo pokazati da većina birača u Crnoj Gori baštini znatan broj vrijednosti i stavova koje bi se mogli okarakterisati kao ideje lijevog centra, dok su pak političke partije raspoređene cijelom dužinom ideološkog spektra. Ako između birača i partija za koje oni glasaju ne postoje zajednički stavovi po pitanju osnovnih ideoloških orijentacija možemo tvrditi da ideologija nije nešto što ih motiviše da se politički opredijele. Jedan od izazova na koji se malo obraća pažnja u postsocijalističkim društvima je taj da klasična podjela na lijeve i desne ideje nije uspjela da formira origineran politički rascjep koji bi opredjeljivao političko ponašanje. U primjeru Crne Gore možemo da vidimo da su ideološke podjele mnogo manje relevantne u odnosu na klasične demografske (nacionalna i vjerska) ili pak kulturološke. Nakon što dokažemo prethodno ustvrđeno, pokušaćemo da odgovorimo na pitanje u čemu je vrijednost ideja, posebno ideja socijaldemokratije, ukoliko one ne determinišu politički izbor.*

Ključne reči: *ideologija, partije, birači.*

UVODNE NAPOMENE

Klasični rad o društvenim rascjepima Lipseta i Rokana ukazuje na odgovornost elita prilikom *odabira* glavnog ili bazičnog društvenog rascjepa (Lipset & Rokkan, 1967) koji će kasnije determinisati političku dinamiku jedne zajednice. Kroz tu perspektivu posmatrano vrlo je interesantno pratiti odabir društvenih rascjepa koji će postati važni u tzv. *novim demokratijama* u odnosu na poziciju koju su političke i društvene elite zauzimale prilikom uvođenja pluralizma.

Klasična ideološka podjela na ljevicu-desnicu iz više razloga nije imala šansu da postane osnov političke kompeticije u periodu uspostavljanja pluralizma u Crnoj Gori. Za to postoji više razloga, od strateških preko kulturoloških i istorijskih, zasnovanih na socijalističkom nasljeđu.

Nakon uvođenja pluralizma bivše komunističke partije su u osnovi pred sobom imale tri mogućnosti za programsko pozicioniranje (Bazoki & Ishiyama, 2002): 1) tzv. *strategiju lijevog povlačenja* koja je značila učvršćivanje marksističkih ideja uz jednu vrstu radikalizacije u tom pravcu, što je nužno vodilo marginalizaciji i djelovanju ovakvih partija iz pozicija opozicije, 2) *strategiju pragmatične reforme* koja je podrazumijevala odbacivanje i distanciranje od komunističke prošlosti, te traženje novog identiteta u pravcu tehnokratske, proevropske pragmatične agende, 3) *nacional-patriotsku strategiju* koja je podrazumijevala kombinacija transformisanog komunizma i novouvedenog nacionalizma. Odabir strategije u velikoj mjeri je zavisio od pozicije i snage koju je bivša komunistička partija zauzimala tokom

transformacije. Što je ta pozicija bila slabija, to je bivša komunistička partija imala manje manevarskog prostora. Partije koje su nastavile da upravljaju državama i nakon uvođenja pluralizacije pribjegavale su prilagođavanju novonastalim uslovima i doprinijele *odabiru* odgovarajućeg društvenog rascjepa u odnosu na svoje konkretne interese.

Bivša komunistička partija u Crnoj Gori, tada još uvijek zvanično pod nazivom Savez komunista Crne Gore, iz transformacije je izašla kao pobjednik i nosilac promjena. Nakon unutrašnje smjene elita koja nije podrazumijevala i diskontinuitet vlasti same partije, njenih poluga moći i resursa, ova partija, sada pod novim nazivom - Demokratska partija socijalista (DPS) je kombinovala drugi i treći gore opisani pristup. *Još tokom tzv. Antibirokratske revolucije ova se partija distancirala od marksističkog nasljeđa kroz unutrašnju smjenu elita, čime je sebe predstavila kao pragmatičnu, proevropsku i tehnokratsku vlast, nasuprot bivšem „korumpiranom“ vrhu Saveza komunista. Vrlo brzo zatim (a posebno od 1997. godine i razlaza sa Slobodanom Miloševićem), ona je osnovni legitimitet svoje vlasti zasnovala na odbrani crnogorskih nacionalnih interesa, postavši glavni nosilac borbe za crnogorsku nezavisnost* (Komar, 2013, str. 54). Taj put je u velikoj mjeri definisao odabir glavnog političkog rascjepa – pitanje identiteta, crnogorski vs. srpski, *zapadni vs. istočni*.

Postoji još jedan praktičan razlog zbog kojeg lijevo-desno ideološka podjela nije bila odgovarajući kandidat za bazični društveno-politički rascjep. Naime, iz vremena opšteg uvjerenja u dominaciju kolektiviteta u odnosu na interese pojedinca u svijetlu kojeg su odgajane generacije koje su bile nosioci političkih promjena devedesetih godina bilo je veoma teško početi zagovarati ideje ekonomske desnice. Izašle iz ideologije kojom je dominirao *opšti interes* političke partije nisu bile naviknute na to da razmišljaju u kategorijama parcijalnih interesa u komunikaciji sa biračima. Ova *nelagoda od javnog iznošenja partikularnih interesa* (Goati, 2008, str. 276) navela je partije da na drugom mjestu traže prostor za svoj identitet, uglavnom u domenu etničkih i nacionalnih konflikata (Komar, 2013, str. 43) gdje je *protivnik* mogao biti neko *drugi*. Istovremeno, neke od političkih partija su vrlo konkretno u svom djelovanju preuzele desne pozicije zadržavši i u nazivu, ali i dijelom i u svojim programima odrednice ljevice.

Na kraju, danas ideje ljevice uprkos tome što ih baštini većina građana (što ćemo kasnije pokazati) ostaju izvan realnog političkog konflikta kao nešto što se formalno podrazumijeva, ali u praksi ne sprovodi. Izbori se vode na platformi identiteta, ne socijalnog položaja ljudi i njihovih prava. Dodatno, dešavaju se dva procesa, u vrijeme demokratizacije postkomunističkih država dolazi do značajnih promjena u društvenim strukturama koje postaju fleksibilnije i kompleksnije, a razlike u socio-ekonomskom smislu blaže (Spasojević, 2016, str. 16), dok se istovremeno odvija proces raslojavanja na tzv. gubitnike i pobjednike tranzicije. U takvim uslovima, partije koje su bile u poziciji da određuju političku agendu vrlo pragmatično izbjegavajući odgovornost bježe u domen identitetskog i *državotvornog*.

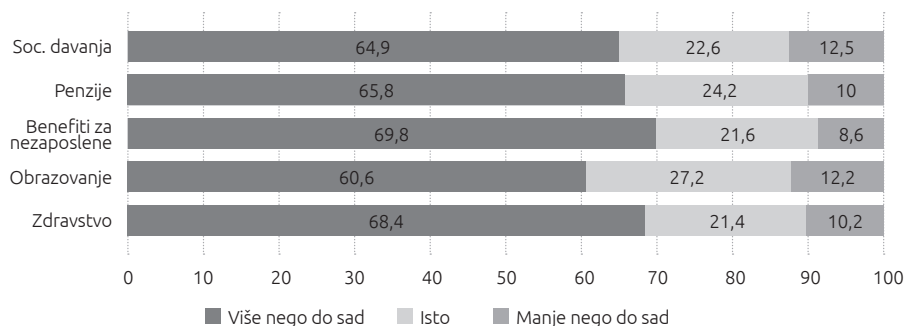
U tom trenutku nijedan od elemenata koji su definiciji rascjepa Knutsena i Skarbro nije mogao biti ostvaren tako da podjela na ljevicu i desnicu zauzme važnije mjesto u političkom diskursu - *članovi strukturalno određene društvene grupe dele vrednosne orijentacije koje su povezane sa grupom i podržavaju partiju koja artikuliše te vrednosti* (Knutsen & Scarbrough, 1995).

IDEJE LJEVICE I CRNOGORSKI BIRAČI

Ne postoji sveobuhvatno istraživanje iz kojeg bi se mogli dobiti podaci o tome u kojoj mjeri građani Crne Gore baštine vrijednosti u skladu sa idejama *socijaldemokratije*. Prvi problem nastaje kod same operacionalizacije tih vrijednosti, bilo da govorimo o *slobodi* (građanskoj i političkoj), *jednakosti* (pravnoj i društvenoj) i *solidarnosti* (nacionalnoj i internacionalnoj). Nakon toga dolazimo do standardnog problema sa kojim se susreću istraživači iz oblasti društvenih nauka u regionu – nedostatka podataka. Države u regionu se tek priključuju nekim od većih međunarodnih istraživačkih programa koji bi omogućili upoređivanje podataka (*European Value Survey, European Social Survey, Comparative Study of Electoral Systems*, da navedemo samo neke od većih). U nastavku ćemo predstaviti podatke koji su dostupni za Crnu Goru po ovom pitanju.

Prije svega treba naglasiti da se samoevaluacija pokazuje kao izuzetno loš način pozicioniranja birača ideološki. Na pitanje da sebe pozicioniraju na skali lijevo-desno, veliki broj ljudi uopšte nema odgovor. U istraživanju koje je sprovedeno krajem 2015. godine na pitanje *U politici ljudi često pričaju o ljevici i desnici, gdje biste vi smjestili sebe na ovoj skali, pri čemu 1 znači lijevo, a 10 desno*, svaki treći crnogorski birač nema odgovor. Naime, procenat odgovora ne znam je 29,3%. Identičan je procenat onih koji su odgovorili *ne znam* na ovo pitanje 2012. godine u postizbornom istraživanju sprovedenom po metodologiji *Comparative Study of Electoral System* projekta. Dakle, praktično svaki treći birač u Crnoj Gori ne razumije koncept ljevice i desnice i ne umije da se na taj način samoidentifikuje. Od onih koji su u stanju sebe da pozicioniraju prosječan crnogorski birač je sebe na skali od 1 do 10 locirao na **5,47**. Ovaj broj dodatno ukazuje na nerazumijevanje i neprepoznavanje ove skale kada su u pitanju birači iz najmanje dva razloga. Prvi je klasični metodološki. Naime, znamo da ispitanici najčešće biraju 5 kao srednju poziciju na skali od 1 do 10 (iako netačno) onda kada ne znaju odgovor i pokušavaju da se bezbjedno pozicioniraju „ni tamo ni ovamo“. Drugi je taj što ovaj odgovor očigledno ne odgovara njihovim konkretnim stavovima. Vrijednost 5,47 bi ukazivao na desni centar što ne odgovara konkretnoj situaciji. Naime, prosječan crnogorski birač se najčešće pozicionira u prostoru lijevog centra. Da bismo to pokazali, korist ćemo dva istraživanja. Prvo, već pomenuto postizborno istraživanje na kome je biračima bilo postavljeno sljedeće pitanje: „Molimo Vas da nam kažete da li bi, kada su u pitanju sljedeće oblasti, trebalo da bude više ili manje potrošnje iz javnih izvora. Molimo da imate u vidu da *više* podrazumijeva povećanje poreza, a *manje* smanjenje usluga u ovim oblastima“. Odgovori su dati u sljedećem grafikonu:

Grafikon 1: Odgovori na pitanje da li bi trebalo da bude više ili manje potrošnje iz javnih izvora u sljedećim oblastima uz napomenu da *više* podrazumijeva povećanje poreza, a *manje* smanjenje usluga u datim oblastima (n=838, 834, 835, 838, 817)

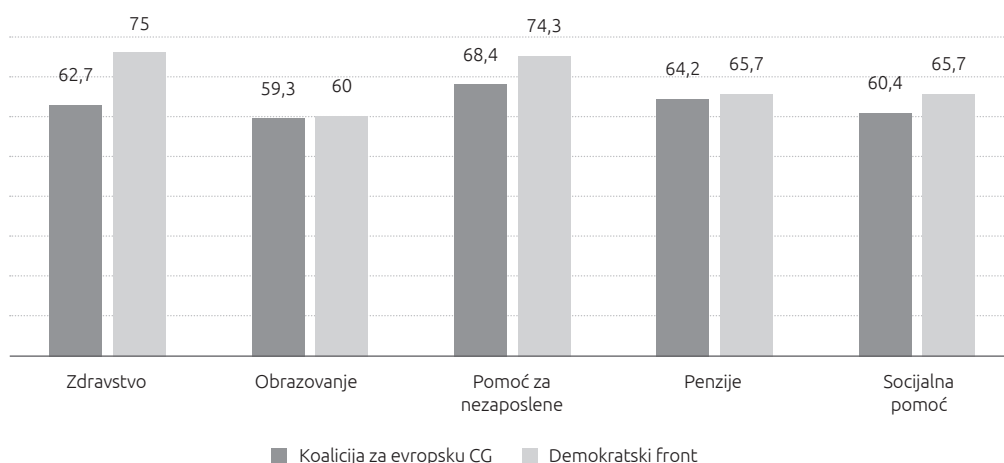

Kao što se iz grafikona može vidjeti u uslovima gdje su informisani o tome da to istovremeno znači povećanje poreza, većina birača smatra da bi trebalo povećati javnu potrošnju za socijalna davanja, penzije, benefite za nezaposlene, obrazovanje i zdravstvo. Naravno, još od Konversa znamo da se nespojive stvari kao što su povećanje javnih rashoda i smanjenje poreza bez velikih problema slažu u svijesti prosječnog birača (Converse, 1964). Pri tome, najviše birača smatra da treba povećati davanja za zdravstvo i benefite za nezaposlene što je veoma simptomatično posebno imajući u vidu da je tokom prethodnog perioda najveći broj reformi bio usmjeren na to da se javna potrošnja u ovim oblastima upravo smanji, npr. postepena privatizacija zdravstvenog sistema.

Ovdje bi trebalo napraviti malu digresiju i postaviti pitanje u kojoj mjeri poreski obveznici u Crnoj Gori imaju svijest o konekciji između plaćanja poreza i javnih rashoda. Gingrič (*Gingrich*) je u svom radu zaključila da *što građani plaćaju više poreze na direktni prihod, važnije im je pitanje distributivnih preferenci prilikom partijske selekcije, dok poreske olakšice imaju suprotan efekat*¹²⁷ (Gingrich, 2014, p. 94). Drugim riječima, što više građani plaćaju poreze to im je više stalo gdje novac koji se ubira od tih poreza ide. S obzirom na to da teret plaćanja poreza i doprinosa na dohodak u Crnoj Gori ide na teret poslodavca, veliko je pitanje koliko je ljudi zaista svjesno da se od njihovih izdvajanja finansiraju javni rashodi. Kako ni u jednom trenutku nemaju priliku da vide svoja bruto primanja, moglo bi se pretpostaviti da mehanizam koji opisuje Gingrič ovdje nema ozbiljnijeg efekta.

Kao što vidimo iz sljedećeg grafikona, u odnosu na osnovnu političku podjelu vlast – najveća opoziciona koalicija, ove razlike su konzistentne, tj. birači i vlasti i opozicije smatraju da javne rashode treba povećati. Najveća razlika među njima je po pitanju izdvajanja za zdravstvo gdje preko 10% više glasača opozicije smatra da izdavanja treba povećati nego birača vlasti. Ipak, po svim segmentima većina onih koji bi povećali rashode je natpolovična.

Grafikon 2: Odgovori na pitanje da li bi trebalo da bude više ili manje potrošnje iz javnih izvora u odnosu na partijsku preferenciju

¹²⁷ „As citizens pay higher direct income taxes, they weigh their distributive preferences more heavily in party selection, whereas receiving party breaks has the opposite effect.”

Drugo istraživanje je sprovedeno krajem 2015. godine, a za selekciju varijabli izabran je dio upitnika koji su koristili Kičelt, Mansfeldova, Markovski i Toka u svom istraživanju programskih orijentacija kao motiva za glasanje postkomunističkih birača (Kitchelt, Mansfeldova, Markowski & Toka, 1999, str. 323).

Varijable su podijeljene u dvije grupe koje bi trebalo da mjere ideološku poziciju birača u odnosu na ekonomiju i politiku (dimenzija konzervativizam – liberalizam). Da bismo osigurali da odabrane varijable zaista tvore jedan konstrukt, provjerena je relijabilnost skala (*Cronbach's Alpha* .844 i .603) i izvršena faktorska analiza koja je pokazala da sve varijable pripadaju istom faktoru u obje grupe varijabli.

U naredne dvije tabele, prvo su predstavljene pojedinačne varijable koje čine kreirane skale sa pojedinačnim srednjim vrijednostima.

Tabela 1: Varijable koje mjere ideološku poziciju birača u Crnoj Gori u ravni ekonomije

DESNO	AS	LIJEVO
Građani bi trebalo da samostalno snose troškove liječenja.	7,1	Državni sistem zdravstvenog osiguranja bi trebalo da pokriva najveći dio troškova liječenja građana.
Onaj ko može više da plati treba da ima pristup boljoj zdravstvenoj usluzi.	7,1	Zdravstvene usluge treba da budu jednakog kvaliteta za sve bez obzira na platežnu moć.
Privatna svojina je bolja od državne.	6,59	Državna svojina je bolja od privatne.
Prilikom privatizacije državne imovine prioritet bi trebalo da imaju brzina i ekonomska efikasnost.	6,87	Prilikom privatizacije državne imovine prioritet bi trebalo da imaju principi socijalne i političke pravednosti, posebno prava radnika.
Nije važno odakle stiže strani kapital sve dok stimulise investicije, produkciju i povećanje broja poslova. Treba ga privlačiti po svaku cijenu.	6,03	Suviše je stranog kapitala koji bi mogao crnogorsku ekonomiju učiniti zavisnom od stranih interesa.

Tabela 2: Odrednice koje mjere ideološku poziciju birača u Crnoj Gori u ravni konzervativizam - liberalizam

DESNO	AS	LIJEVO
Majke bi trebalo da ostanu kod kuće dok djeca ne odrastu dovoljno da se brinu o sebi.	6,3	Država bi trebalo da obezbedi sistem brige o djeci i omogući da većina majki može da radi.
Država bi trebalo da zabrani abortus.	5,72	Trudnica bi trebalo da može sama da odluči da li želi da zadrži dijete i tu država ne smije da se meša.
Crkva bi trebalo da utiče na političko odlučivanje.	5,91	Crkva ne bi trebalo nipošto da utiče na političko odlučivanje.

Kao što vidimo, crnogorski birači preferiraju vrijednosti ljevice u odnosu na vrijednosti koje bi se politički i ekonomski mogle pripisati desnici.

Kada kreiramo rezultat koji obuhvata sve gore predstavljene varijable srednja vrijednost u prvom slučaju (ekonomija) je 6,98 dok je u drugom slučaju (politika) 6,04 što jasno ukazuje

na to da su se birači na konkretnim pitanjima, za razliku od samoevaluacije pozicionirali na području lijevog centra. Ovako kreiran rezultat ćemo kasnije koristiti za upoređivanje sa pozicijama političkih partija.

Iako smo svjesni nedostataka instrumenta mjerenja, mogli bismo reći da su dokazi prilično uvjerljivi u smislu da birači u prosjeku više preferiraju vrijednosti ljevice, nego desnice.

IDEJE LJEVICE I CRNOGORSKE PARTIJE

Na evropskoj sceni, socijaldemokratske partije su doživjele svojevrsan pad u posljednjih par decenija. Od 90-ih godina kada su partije ljevice bile na čelu dvanaest od petnaest država tadašnje Evropske unije do danas kada trpe relativno česte poraze (Karreth, Polk, & Allen, 2013, str. 792). Čak i u periodu tokom finansijske krize 2008. godine uprkos slomu ekonomskih sistema partije ljevice nisu uspjele da kapitalizuju svoju ideološku poziciju i nastavile su da gube izbore.

Studija Adamsa i Somer-Topkua iz 2009. godine je identifikovala nešto što su nazvali *lagged policy moderation benefit* analizirajući partije i njihovo ideološko kretanje u 25 demokratija. Naime, oni su zaključili da su birači nagrađivali partije ljevice i partije desnice koje su se kretale u pravcu centra, tj. činile svoje pozicije *umjerenijim*. Sa druge strane kažnjavale su političke partije koje su se kretale ka radikalizaciji svojih ideoloških pozicija (Karreth, Polk, & Allen, 2013, str. 793). Ipak, Keret, Polk i Alen u svojoj studiji zaključuju da je za partije ljevice, konkretno partije socijaldemokratskog profila kretanje ka centru dugoročno gubitnička strategija jer birači centra iskazuju slabe ili nikakve afilijacije ka socijaldemokratskim partijama: *Naprotiv, kretanje prema centru lovi birače koji nisu 'sigurna opcija' za socijaldemokratske partije na budućim izborima dok istovremeno ima potencijal da odbije one više vezane, tzv. core birače ka partijama koje su dalje na ljevici. Na osnovu naše analize, kontinuirana moderacija i preuzimanje catch all politika koje je Kirhajmer (Kirchheimer) predvidio će vrlo vjerovatno dodatno oslabiti ove partije (misli se na socijaldemokratske, prim.aut.) i otežati njihovu poziciju kao funkcionalnih političkih organizacija*¹²⁸ (Karreth, Polk, & Allen, 2013, str. 815).

Ozbiljnija studija o ideološkim profilima partija u Crnoj Gori do sada nije urađena. Prilikom pozicioniranja političkih partija na ideološkoj skali moguće je izabrati više taktika. Prva bi bila osloniti se na partijske programe i dokumente, tj. na određeni način samoevaluaciju partija po tom pitanju. Problem sa ovim pristupom je u tome što partijski programi političkih partija u Crnoj Gori u velikoj mjeri liče i veoma često ne odražavaju stvarne politike za koje se partije zalažu ili koje sprovode. Drugi pristup bi bio pitati same birače da pozicioniraju političke partije za koje glasaju, što smo već vidjeli da nije optimalna opcija. Na kraju, moguće je pribjeći tzv. ekspertskoj evaluaciji i tražiti naučnicima koji se bave političkim partijama da ih evaluiraju i pozicioniraju, što smo mi ovdje i uradili. Međutim, i ovaj pristup ima određene probleme. Prvi je taj što je tzv. eksperata ili uopšte naučnika koji se bave političkim partijama u Crnoj Gori relativno malo. Za potrebe ovog rada uspjeli smo kontaktirati njih šest i dobiti njihove evaluacije. Drugi problem je što su i oni sami prijavili da je posao pozicioniranja

¹²⁸ Rather, moving to the center captures voters that are no "safe bet" for SD parties for future elections and simultaneously has the potential to drive more attached "core" voters to other parties on the left side of SD parties. Based on our analysis, continued moderation and embrace of the catchall policies that Kirchheimer lamented will likely weaken these parties further and undermine their role as functional political organizations.

političkih partija na jednoj ideološkoj skali veoma težak jer mnoge od njih u svom djelovanju nemaju distinktivne crte po ovom pitanju. Nerijetko, eksperti su birali opciju *ne znam*, što govori o jednoj vrsti konfuzije koja u ovoj sferi vlada.

Konfuzija u pozicioniranju političkih partija u Crnoj Gori ideološki dodatno je komplikovana terminološkim problemima – da se partija koja u svom nazivu ima odrednicu *socijalistički* ili *socijaldemokratski* u svom djelovanju ponaša u konkretnim situacijama suprotno ovim odrednicama.

U tabeli koja slijedi date su ekspertske evaluacije političkih partija na ideološkoj skali po pitanju ekonomije, pri čemu 1 znači desno, a 10 lijevo.

Tabela 3: Ideološka evaluacija političkih partija u Crnoj Gori
(1= desno, 10 = lijevo)

Partija	Ekspertska evaluacija partije
Demokratska partija socijalista DPS	3,5
Demokratski front	5,3
Socijalistička narodna partija	6,7
Socijaldemokratska partija CG	5,8
Socijaldemokrate (Ivan Brajović)	4,6
Pozitivna CG	4
Ujedinjena reformska akcija (URA)	5,6
Demokrate Alekse Bečića	6,2
DEMOS Miodrag Lekić	6

VEZA IZMEĐU BIRAČA I PARTIJA NA OSNOVU PROGRAMA

Teorije koje afirmišu programske veze između birača i partija akcentuju teme na osnovu kojih se birač opredjeljuje. Pod temama se podrazumijeva najšira definicija ovog pojma. Naime, termin koji je proistekao iz američke političke nauke je *issues* u sebi sadrži skup ideja i konkretnih prijedloga koji politička partija stavlja na meni u obliku svoje *ideologije* sadržane u partijskom programu. Postoje dvije osnovne *programske teorije*: teorija proksimacije (*proximity theory*) i direkciona teorija (*directional theory*) i obje počivaju na mjerenju distance između pozicije koju prema određenom pitanju-temi zauzimaju partije i birači. "(...),.... Postoji zajednička pretpostavka za sve ove teorije, a to je, naime, činjenica da postoji varijacija u distanci između birača i partija koje su u ponudi i da se kroz funkciju ove distance može identifikovati koju će od ponuđenih partija izabrati svaki birač¹²⁹ (Evans, 2004, str. 95).

¹²⁹ "There is an underlying assumption common to all the theories, namely that there is variation in distance between a voter and the parties on offer; and that a function of this distance can identify the party which is chosen at an election by each voter".

Sa prethodnim napomenama možemo ući u objašnjenje dvije dominantne programske teorije glasanja. Proksimaciona teorija kreće od tri osnovne premise: 1) da se svaki birač može predstaviti u hipotetičkom prostoru tačkom koja bi trebalo da reflektuje idealan set politika i stavova za koje se zalaže, 2) da se politička pozicija svakog kandidata (u ovom slučaju partije) može takođe predstaviti tačkom u ovom prostoru i što je najvažnije 3) da će birač odabrati kandidata ili partiju čija pozicija je najbliža njemu (Rabinowitz & Macdonald, 1989, p. 93).

Nakon smještanja birača i partija u koordinatni sistem u odnosu na njih ove preference prema identifikovanim važnim temama, prema teoriji proksimacije, prostom formulom (zasnovanom na Pitagorinoj teoremi) se računa razdaljina između njih sa pretpostavkom da će se birač opredijeliti za sebi *najbližu* partiju.

Jedan od problema koji nastaje u ovoj kalkulaciji jeste činjenica da se u ovako postavljenom sistemu podrazumijeva da birač pridaje jednaku važnost svakoj pojedinačnoj temi, tj. da svaka tema ima jednaku težinu, što evidentno najčešće nije slučaj. Ili, drugačije rečeno, birač može imati prilično jasne stavove prema nizu tema, neke će smatrati ključnim za svoj odabir partije za koju će glasati, dok će druge biti manje važne. Umjesto formiranja jedinstvenog indeksa stoga se predlaže da se svaka tema posebno mjeri, pri čemu istraživač treba da na osnovu konkretnog konteksta odredi važnost svake pojedinačne teme.

Teorija koja je nastala kao alternativa *teoriji proksimacije* promovisana je u članku koji je objavljen u *American Political Science Review* od strane Rabinovica i Mekdonalda pod nazivom *A Directional Theory of Voting* (Rabinowitz & Macdonald, 1989). U nedostatku adekvatnog prevoda, ovu teoriju smo nazvali direkcionom teorijom glasanja. Naime, Rabonovic i Mekdonald mijenjaju osnovne postavke proksimacionog modela kroz odgovore na dva pitanja: 1) Da li birač ima pozitivan ili negativan stav prema datoj temi? 2) Koliko je snažan taj stav? Naime, odnos birača prema temama i problemima koji se nalaze na političkoj agendi imaju dvije karakteristike koje se ne smiju zanemariti u modelu predviđanja opredjeljenja birača: pravac i intenzitet (Rabinowitz & Macdonald, 1989, p. 94). U pitanju je kombinacija kognitivnog elementa – *koja je moja pozicija u odnosu na temu* (*side of the fence* (Evans, 2004, p. 107)) i afektivnog elementa – *koliko su snažna moja osjećanja u odnosu na temu*. Ovaj model djelimično ispravlja nedostatke teorije proksimacije i to u dva smjera: ugrađuje momenat važnosti teme za birača i onemogućuje apsurdnu situaciju koja se teorijski može desiti primjenom teorije proksimacije – da se partija i birač među kojima postoji najmanja distanca nađu na suprotnim stranama ograde koja dijeli stav *za* i *protiv*. Prema direkcionoj teoriji, birač će između partija koje se nalaze sa iste strane ograde birati onu koja ima jasniji stav.

Pozicija direkciono teorije je da će se birač uvijek opredijeliti za partiju sa jasnijim stavom djelimično došla u koliziju sa realnošću, te su zbog toga učinjene neke dopune koje bi trebalo da eliminišu problem. Naime, problem je u tome što su partije koje imaju *jasniji* stav uvijek partije bliže ekstremima nego centru, a ove partije očigledno imaju manju podršku birača od onih koje se nalaze na centru. U stvarnosti, ekstremne partije, dakle one sa čvršćim stavom, veoma teško i u veoma specifičnim uslovima uspijevaju da uzmu primat nad onima koje su bliže centru.

Da bi otklonili ovo *nesaglasje* sa uočenim ponašanjem birača tvorci direkciono teorije uključili su koncept *regiona prihvatljivosti* koji u osnovi znači da će se birači opredjeljivati za partije sa jasnijim stavovima sve do određenog limita ekstremnosti, nakon kojeg im partije koje ga prelaze neće biti više prihvatljive. No, iako je ovaj element imao za cilj da *popravi*

model zapravo je unio dosta zabune iz razloga što je *region prihvatljivosti* veoma teško definisati i u praksi odrediti.

Određeni autori su zagovarali povezivanje ove dvije teorije u jedinstvenu pod pretpostavkom da će birač prvobitno zaista odlučivati prema postavkama direkcione teorije, tj. tražiti partiju koja se nalazi na istoj strani ograde i koja ima što jasnije pozicije po pitanju od značaja, međutim, kako distanca između partije i birača raste, on će se okrenuti opredjeljivanju prema proksimacionom modelu i između više *ponuda* birati bližu sebi (Iversen, 1994, str. 45).

Sada ćemo uporediti pozicioniranja birača konkretne političke partije na ranije konstruisanoj ekonomskoj ideološkoj skali sa ekspertskom evaluacijom. Važna napomena je da ovdje nismo koristili samoevaluaciju birača već smo ih mi pozicionirali na osnovu stavova po konkretnim pitanjima.

Kao što vidimo iz tabele koja slijedi, razlike u nekim slučajevima prelaze stranu ograde tako da su birači npr. partije DPS-a pozicionirani na osnovu sopstvenih stavova prilično lijevo, dok su eksperti partiju za koju glasaju pozicionirali s desne strane ideološkog spektra. Pored toga, uočavamo i da su sve razlike negativne, tj. da su u svim slučajevima eksperti pojedinačne partije pozicionirali više u desno u odnosu na njihove birače.

Tabela 4: Poređenje pozicioniranja birača u odnosu na ekspertsku evaluaciju partija (1= desno, 10 = lijevo)

Partija	Ideološka pozicija njenih birača	Ekspertska evaluacija partije	Razlika
Demokratska partija socijalista DPS	7	3,5	-3,5
Demokratski front	6,6	5,3	-1,3
Socijalistička narodna partija	6,9	6,7	-0,2
Socijaldemokratska partija CG	6	5,8	-0,2
Socijaldemokrate (Ivan Brajović)	5,3	4,6	-0,7
Pozitivna CG	6	4	-2
Ujedinjena reformska akcija (URA)	7,9	5,6	-2,3
Demokrate Alekse Bečića	6,6	6,2	-0,4
DEMOS Miodrag Lekić	6,7	6	-0,7

ZAKLJUČAK

Na kraju, mogli bismo izvući nekoliko zaključaka. Prije svega, birači svih partija u Crnoj Gori baštine slične vrijednosti kada je u pitanju osa lijevo-desno. Većina je, bez obzira na partijsku preferenciju pozicionirana u prostoru tzv. lijevog centra gdje prirodno stanuje *socijaldemokratija*. Sa druge strane političke partije se, bar po ocjeni eksperata, međusobno nešto više razlikuju. Ipak, treba naglasiti da razlike među njima nisu dovoljno javno deklarisanе i jasno komunicirane prema biračima. Naprotiv, imajući u vidu partijske nazive, njihove programe i djelovanje, čak i za one koji se bave političkim partijama ostaje problem da ih nedvosmisleno odrede.

Dva su najvažnija zaključka ovakvog pokušaja da se partije i birači pozicioniraju. Prvi je da između birača pojedinih partija i samih partija za koje oni glasaju ne postoji korelacija, tako da, bar prema podacima, birači jedne partije više odgovaraju nekoj drugoj po ovom pitanju. Drugi je da među samim biračima ne postoje velike razlike u ovom pogledu i da su svi pozicionirani u manje – više prostoru lijevog centra. Sve to zajedno znači da birači u Crnoj Gori uglavnom ne biraju partije za koje će glasati na osnovu *lijevo-desno* ideologije.

Uprkos brojnim slabostima ovakvog postupka, počev od Konversovih zaključaka o izostanku teorijske ideološke konzistentnosti kod birača, preko očiglednog nerazumijevanja koncepta koji se ogleda u nemogućnosti da se samopozicioniraju, do poteškoća u pozicioniranju samih partija, nameće se zaključak o tome kako tzv. ideje lijevog centra iako nemaju mjesto u bazičnom političkom rascjepu imaju mobilizacijski potencijal koji nije dovoljno iskorišten. U radu nismo mogli da demonstriramo neiskorištenost tih ideja direktno već samo posredno iz razloga nedostatka empirijskog materijala. Ipak, ono što vidimo je da birači svih političkih partija baštine vrijednosti iz tog prostora, te da je zapravo odgovornost političkih elita u tome da ovu temu vrati ozbiljnije na dnevni red, što nas vraća na početak rada. Da bi se to desilo političke partije, posebno one koje se određuju kao partije lijevog centra i socijaldemokratske partije treba da pojačaju svoju *integrativnu* funkciju i na dnevni red političke debate umjesto identitetskih agresivnije postavljaju pitanja iz domena socijalne redistribucije i zaštite za šta je, očigledno, moguće naći plodno tlo u biračkom tijelu.

LITERATURA:

- Andersen, S. K., Dolvik, J. E., & Ibsen, C. L. (2014). *Nordic Labour Market Models in Open Markets*. Brussels: European Trade Union Institute.
- Anderson, B. (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. London, NEws York: Verso.
- Bazoki, A., & Ishiyama, J. (2002). *Introduction and theoretical framework*. In A. Bazoki, J. Ishiyama, & eds., *The Communist Successor Parties of Central and Eastern Europe* (pp. 3-14). New York: M.E. Sharpe.
- Bohle, D., & Greskovits, B. (2012). *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*. Cornell University Press.
- Capital in the Twenty-first Century* (2014). Cambridge, Massachusetts / London: The Belknap Press of Harvard University Press
- Cerny, P. G. (1997). *Paradoxes of the Competition State: The Dynamics of Political Globalisation*. Government and Opposition - International Journal of Comparative Politics, 32. (2.), 251-274.
- Converse, P. (1964). *The Nature of Belief Systems in Mass Public*. In D. e. Apter, *Ideology and Discontent* (pp. 206-260). Toronto: The Free Press of Glencoe.
- Drahokoupil, J., & Myant, M. (2014). *Transition Economies after 2008: Responses to Crisis in Russia and Eastern Europe*. London: Routledge.
- Enlarging the Varieties of Capitalism: The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe* World Politics 670-702
- Esping-Andersen, G. (1985). *Politics Against Markets: The Social Democratic Road to Power*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

- Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton New Jersey: Princeton University Press.
- Evans, J. A. (2004). *Voters and Voting*. London: SAGE Publications.
- FAFO. (2014). *NordMod2035*. Oslo: FAFO.
- Giddens, A. (1999). *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*. London: Polity Press.
- Gingrich, J. (2014). *Structuring the vote: welfare institutions and value-based vote choices*. In S. Kumlin, & I. Stadelmann-Steffen, *How welfare states shape the democratic public: Policy Feedback, Participation, Voting and Attitudes* (pp. 93-112). London: Edward Elgar Publishing.
- Globalization and the State in Central and Eastern Europe: The Politics of Foreign Direct Investment 2008 Basees / Routledge
- Goati, V. (2008). *Političke partije i partijski sistemi*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka.
- Hassel, A. (2007). *Wage Setting, Social Pacts and the Euro: A New Role for the State*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Iversen, T. (1994). *Political Leadership and Representation in West European Democracies: A Test of Three Models of Voting*. American Journal of Political Science , 45-74.
- Karreth, J., Polk, J., & Allen, C. (2013). *Catchall or Catch and Release? The Electoral Consequences of Social Democratic Parties' March to the Middle in Western Europe*. Comparative Political Studies, 791-822.
- Kitchelt, H., Mansfeldova, Z., Markowski, R., & Toka, G. (1999). *Post-Communist Party Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Knutsen, O., & Scarbrough, E. (1995). *Cleavage Politics*. In J. Van Deth, *Impact of Values*. Oxford: Oxford University Press.
- Komar, O. (2013). *Birači u Crnoj Gori: Faktori izborne i partijske preferencije*. Beograd: Čigoja štampa & FPN.
- Konings, M. (2015). *The Emotional Logic of Capitalism: What Progressives Have Missed*. Stanford: Stanford University Press.
- Korpi, W. (1983). *The Democratic Class Struggle*. London: Routledge.
- Lipset, S., & Rokkan, S. (1967). *Party Systems and Voter Alignments*. New York: Free Press.
- Meidner, R., & Rehn, G. (1951). *Fackföreningsrörelsen och den Fulla Sysselsättningen*. Stockholm: LO.
- Mirowski, P. (2014). *Never Let a Serious Crisis Go To Waste: How Neoliberalism Survived the Financial Meltdown*. London New York: Verso.
- Mirowski, P., & Plehwe, D. (Eds.). (2009). *The Road from Mont Pelerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*. Harvard University Press.
- Modern Capitalism*, 1965, Oxford Oxford University Press.
- Nozick, R. (1974). *Anarchy, State and Utopia*. Basic Books.

ASSISTANT PROFESOR, OLIVERA KOMAR, PH.D.
UNIVERSITY OF MONTENEGRO
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

SOCIAL DEMOCRACY AND MONTENEGRIN VOTERS

Abstract: *Research has so far demonstrated the very low explanatory power of issue voting theories in Montenegro. Speaking of ideas which include those of social democracy, there is no correlation between voters' attitudes and opinions and the parties they vote for. In this paper we will show that most voters in Montenegro have values that could be described as left-centre positions, while political parties differ more along the ideological spectre. If voters and the parties they vote for are not connected in the sense that they share the same basic ideological orientations, we could claim that ideology is not their motive for voting, but something else. One of the challenges of post-socialist societies is that the classical left-right division failed to become a relevant political cleavage that could determine political behaviour. In the case of Montenegro, we can see that ideological positions are far less relevant compared to classical demography (national and religious) and cultural differences. At the very end of the paper we will seek to provide some answers to the question of what the value of social democracy is if it doesn't determine political choice.*

Key words: *ideologies, parties, voters.*

INKLUZIVNE INSTITUCIJE U SRBIJI – IZAZOV ZA 21. VEK

Sažetak: Ovaj tekst preispituje ulogu institucija u zakasneloj i usporenoj modernizaciji Srbije i nudi odgovor na pitanje kako se, na makro nivou, političke i ekonomske institucije u Srbiji mogu preokrenuti iz ekstraktivnih u inkluzivne. U tekstu se najpre definiše pojamovno-teorijski okvir analize uloge institucija u razvoju, a potom se analizira institucionalno nasleđe (u postotomanskoj istoriji) i savremeni profil institucija u Srbiji. Na kraju se razmatra mogućnost institucionalne promene koja bi omogućila održivi razvoj.

Ključne reči: institucije, neformalnost, razvoj, modernizacija, Srbija.

UVOD

U ovom tekstu se preispituje uloga institucija u zakasneloj i usporenoj modernizaciji Srbije. Konkretnije, glavno istraživačko pitanje je: kakve institucije su potrebne da bi Srbija kao zemlja na periferiji globalnog sistema mogla da postigne održiv razvoj, a njeni građani dostignu viši nivo ljudskog razvoja? Odgovor se traži u opštim i specifičnim karakteristikama institucionalnog nasleđa (u postotomanskoj istoriji) i savremenog profila institucija u Srbiji. Institucije i njihove karakteristike se analiziraju na opštem nivou institucionalnog uređenja, a ne na nivou konkretnih sadržaja njihove reprodukcije. U tekstu se najpre ukazuje na trenutne pokazatelje kašnjenja u modernizaciji u Srbiji, potom se izlaže tumačenje institucija i njihove uloge u razvoju nacionalnih privreda i društava, onako kako je to primenjeno u analizi situacije u Srbiji i potom se razmatra mogućnost institucionalne promene koja bi omogućila održivi razvoj.

IZAZOV MODERNIZACIJE U SAVREMENOJ SRBIJI

Sredina druge dekade 21. veka, period u kojem Međunarodni monetarni fond traži od Vlade Republike Srbije da privatizuje ili pusti u stečaj poslednja državna preduzeća i racionalizuje poslovanje javnih preduzeća, obeležava ulazak u novu fazu transformacije srpske ekonomije, njeno stabilizovanje na periferiji globalnog kapitalizma. Pod formalnom politikom usklađivanja sa standardima globalnog ekonomskog poretka i normativnog ujednačavanja sa dominantnim kapitalističkim obrascem odvija se izmena društvene strukture koja pojačava ekonomske i druge društvene nejednakosti. Neoliberalne norme u sferi privrede i tržišta rada smanjuju sigurnost zaposlenosti, povećavaju siromaštvo i nejednakost i slabe ulogu države u socijalnim uslugama (zdravstvenoj zaštiti, obrazovanju, socijalnoj zaštiti). Ovo sve ukazuje na slabljenje države i transformaciju njene uloge od komandne ka regulatornoj. Dominantna ideološka interpretacija ovakvog stanja je da je ovo prelazna faza u kojoj je potrebno izdržati dok se zakoni i institucije ne dovedu u red toliko da Srbija postane poželjno okruženje za strani kapital i velike investicije, što bi na koncu trebalo da donese ekonomski rast i poboljšanje standarda građana.

Međutim, iskustva iz brojnih pokušaja reformi periferijskih zemalja u novijoj istoriji pokazuju da ishod ovog procesa nije ni najmanje jednoznačan – dugotrajni istorijski i aktuelni globalni faktori promene zapravo uglavnom daju argumente da politike krojene prema merilima institucija globalnog kapitalističkog poretka zemljama koje kasne u modernizaciji samo ojačavaju položaj zavisnosti i dodatno ih izlažu ekonomskim rizicima (Acemogly and Robinson, 2001). Teorijska objašnjenja ovakvog ishoda se razlikuju: dok jedni autori tvrde da je to gotovo zakonska pravilnost determinisana strukturnim odnosima u globalnom poretku i zapečaćena normama globalnih finansijskih institucija (George, 1990; Madeley, 1999), drugi tvrde da je to isključiva krivica dominacije *distributivnih* vrednosnih obrazaca među građanima periferijskih zemalja i neefikasnosti njihovih institucija (Rawls, 1999). Treća grupa autora bira srednje tumačenje prema kojem je vladama ovih zemalja smanjen manevarski prostor, ali da one ipak mogu napraviti modernizacijski iskorak ako uspeju da iskoriste eventualne mogućnosti za zauzimanje autonomnije pozicije u odnosu na globalne finansijske institucije i u granicama svojih zemalja nametnu sistem vrednosti i *pravila igre* koja omogućuju održiv rast u okolnostima specifičnim za svaku zemlju (Acemoglu and Robinson, 2001). Ipak, može se reći da se većina autora slaže u jednom: bez izgradnje institucija koje podstiču privrednu aktivnost, široku političku participaciju i nekakav oblik socijalne pravde nema uslova za održivi razvoj.

ODRŽIVI RAZVOJ U INTERAKCIJI FORMALNIH I NEFORMALNIH INSTITUCIJA

Interesovanje društvenih teoretičara za institucije i njihovu ulogu u društvenom razvoju je obnovljena sredinom 1970-ih sa prvim većim efektima naftne krize, kada je Oliver Viliamson (*Oliver Williamson*) svojom knjigom „Tržišta i hijerarhije“ (1975) obeležio nastanak nove institucionalne ekonomije.¹³⁰ Kao reakcija na izazov koji je ponudila nova institucionalna ekonomija, interesovanje za institucije je ponovo oživelo i u sociologiji (Granovetter, 1985, 2002) i politikologiji (March and Olsen, 1989). Brojni radovi objavljeni od tog vremena do danas na temu institucija i institucionalne promene u velikoj meri objašnjavaju zašto su institucije značajne za funkcionisanje i održiv razvoj društva.

Kada pravila igre predložena kroz formalne i neformalne norme određuju strukturu u okviru koje akteri u sistemu imaju mogućnost da sprovode svoje strateške aktivnosti koristeći delove strukture koji imaju specifičnu ulogu i statusnu poziciju, tada, zapravo, institucije označavaju granice legitimne akcije i na taj način smanjuju nesigurnost u odnosima između ljudi (Nee, 2003). Norme predstavljaju implicitna ili eksplicitna pravila očekivanog ponašanja u kojima su oličeni interesi i preferencije članova blisko povezane grupe ili zajednice. Neformalne norme su takođe *pravila igre* koja mogu i ne moraju biti jasno istaknuta, ali koja počivaju na neformalnim mehanizmima nadzora, kao što su odobravanje ili neodobravanje. Kada su formalne norme u skladu sa interesima različitih društvenih grupa, onda neformalne norme imaju tendenciju uparivanja sa formalnim normama. Međutim, ako su formalne norme samo isprazni ritual koji treba da pruži legitimitet, a zapravo neformalne norme upravljaju praktičnim aktivnostima, onda postoji tendencija da ove norme postanu *suprotne norme* koje ohrabruju pojedince da se suprotstave formalnim institucijama (Nee & Ingram, 1998).

¹³⁰ Više o ovome u Cvejić, 2011.

Analizirajući odnos između formalne i neformalne sfere u funkcionisanju političkih institucija Helmke i Levicki (Helmke and Levitsky, 2004:725) daju još preciznije određenje neformalnih institucija. Slično Niju oni neformalne institucije tretiraju kao *pravila rasprostranjena u društvu, obično nepisana, koja su stvorena, komunicirana i nametana van zvaničnih kanala sankcionisanja*. Nasuprot tome, *formalne institucije su pravila i procedure koje su stvorene, komunicirane i nametane kroz kanale koji su široko prihvaćeni kao zvanični*. Ovo uključuje državne institucije (pravosuđe, upravni aparat) i od strane države nametana pravila (ustav, zakone, pravila), ali i organizaciona pravila, tj. zvanična pravila na osnovu kojih se upravlja organizacijama kao što su korporacije, političke partije i interesne grupe. Helmke i Levicki naglašavaju da je za preciznije znanje potrebno praviti razliku između neformalnih institucija i drugih neformalnih pojava, kao što su: slabe institucije, pravilnosti u neformalnom ponašanju, neformalne organizacije i kultura (Ibid: 725-728). Nadalje ovi autori prave razlike između četiri vrste uloga koje neformalne institucije mogu da igraju u odnosu na formalne: komplementarnu (kada neformalne institucije zadovoljavaju interes koji nije *pokriven* formalnim pravilima), substitutivnu (kada neformalne institucije štite interes koji nije efikasno zaštićen formalnim propisima), prilagođavajuću (kada neformalne institucije omogućuju interpretiranje formalnih pravila na način koji odgovara interesu suprotstavljenom onom koji je oličen u formalnim pravilima) i kompetitivnu (kada neformalne institucije podstiču kršenje formalnih pravila da bi se zaštitio (najčešće partikularni) interes) (Ibid: 728-730).

Prethodno opisani pristup pokazuje da je društveni život složen proces u kojem se brojni individualni i grupni interesi sukobljavaju i usklađuju kroz kompleksan odnos pisanih i nepisanih pravila definisanih zvanično ili nezvanično. Što se više pojedinci i grupe drže pisanih i zvaničnih pravila u promovisanju i zaštiti svojih interesa, to je lakše postići društvenu koheziju i zaštititi javno dobro. Međutim, formalne institucije su pred stalnim izazovom promene. Deo tih izazova potiče iz okruženja sistema čije funkcionisanje te institucije regulišu ili iz promenljive dostupnosti resursa potrebnih za njegovo funkcionisanje, ali deo izazova potiče i iz nastojanja određenih grupa da svoje partikularne interese stave iznad interesa zajednice ili ih štite na račun javnog dobra (Vuletić, 2008). Acemoglu i Robinson (2001) razvrstavaju političke institucije na inkluzivne (razvojne) i ekstraktivne (predatorske), gde inkluzivne institucije proizvode prosperitet, ograničavaju uzurpaciju političke moći i stvaraju okruženje za razvoj inkluzivnih ekonomskih institucija, dok su ekstraktivne institucije obično kontrolisane od strane elita koje teže da se obogate na račun ukupnog stanovništva, stvarajući negativni povratni podsticaj za razvoj ekstraktivnih ekonomskih institucija. Ovi autori u svojoj analizi uzroka (ne)uspeha razvoja nacionalnih država u modernoj eri pokazuju da je sposobnost država da razviju inkluzivne institucije i ograniče predatorske pretenzije različitih interesnih grupa ključna za uspeh u modernizaciji. Oni istorijskom uporednom analizom razvoja više različitih država i zajednica, u kojoj testiraju argumente različitih teorija razvoja, uspevaju da istaknu značaj inkluzivnih institucija u odnosu na faktore kao što su bogatstvo resursa, dostupnost novih tehnologija ili čak srećne istorijske okolnosti. Ono što je još važnije za naslov ovog rada, oni pokušavaju da daju odgovor na pitanje: kako savremene periferijske zemlje mogu da izađu na put održivog i stabilnog razvoja? Njihov odgovor je da recepta za uspeh preko noći nema i da su svi takvi pokušaji propali, kao i oni gde je razvoj planiran *prema dizajnu* neke razvijenije zemlje, bez uvažavanja nacionalnih specifičnosti i osobenosti datog istorijskog trenutka. Važno pitanje, na koje treba odgovoriti pre ovog o izlasku na put uspeha jeste - kako zaustaviti stalno zaostajanje periferijskih zemalja za centrom? Njihov odgovor je da je izgradnja inkluzivnih institucija ključni faktor, a da zemlje

koje to uspeju treba da čekaju odgovarajuću istorijsku šansu, ili da je većtom spoljnom i ekonomskom politikom stvore same, da bi eventualno prešle na put stabilnog razvoja.

PUT INSTITUCIONALNOG RAZVOJA U MODERNOJ SRBIJI

Kakva je situacija u Srbiji na početku 21. veka i kakve su šanse da se u Srbiji konstituiše održiv model razvoja? Ako pođemo od pretpostavke da je razvoj pouzdanih institucionalnih mehanizama i participativne političke kulture ključni faktor za uspostavljanje održivog razvojnog obrasca, onda valja konstatovati da je transformacija Srbije u moderno društvo zaglavljena između nasleđa evropskog periferijskog društva na jednoj strani i predstave o *razvoju prema dizajnu* i lukrativnih aspiracija političke i ekonomske elite na drugoj strani.

Istorija institucionalnog razvoja Srbije se u opštijem tipu može svrstati u kategoriju srednjeg i istočno-evropskog modela, zemalja koje su u vreme ekspanzije industrijalizacije u zapadnoj Evropi ušle u drugo kmetstvo¹³¹ (Acemoglu and Robinson, 2001). Početkom 19. veka Srbija je ušla u višedecenijski proces izgradnje nacionalne države. U to vreme institucije su u Srbiji bile potpuno nerazvijene, te je trebalo iznova graditi administrativni, pravosudni i represivni sistem. Izgradnja novih institucija je bila obeležena specifičnim spojem političkih i ekonomskih faktora, što je vodilo mešanju privatnih i javnih interesa. Nova državna elita je nastala iz društvenih grupa koje su predvodile pokret za osamostaljenje: lokalnih političkih vođa i trgovaca koji su stekli imovinu pre svega kroz prekograničnu trgovinu sa Austrijom. To su ljudi koji su zauzeli javne pozicije u državnoj upravi, koristeći ih za dalju akumulaciju sopstvenog privatnog kapitala (Čalić, 2004). Na ovaj način je javni interes tesno spregnut sa privatnim interesima novoformirane elite, dok su državne institucije služile potrebama jačanja vlasti suverena (Lazić, 2011). Za ekonomski slabu i politički zavisnu trgovačku buržoaziju služba u državnim institucijama je predstavljala skoro jedini mehanizam zaštite sopstvenih ekonomskih interesa. Na ovaj način su u političku sferu uvučeni skoro svi vredniji ljudski resursi, stvarajući društvo u kojem je politika uticala na skoro sve društvene odnose, od ekonomskih do privatnih (Stojanović, 2013). Na ovaj način je uloga neformalnih mreža moći ugrađena u same temelje novog institucionalnog poretka. Moderne političke institucije nisu funkcionisale kako je planirano. One su bile samo prazna forma, dok se stvarni politički život odvijao kroz neformalne prakse bazirane na dominantnom premodernom shvatanju politike oslonjenom na tradicionalne autokratske elemente. Tokom vremena formalne institucije su derogirane i učinjene gotovo besmislenim. Podela vlasti je učestalo narušavana, a zakone je kršila čak i sama Vlada. Zahvaljujući tome monarh je mogao da preuzme kontrolu i nad onim političkim i ekonomskim procesima nad kojima nije imao pravo upravljanja (Stojanović, 2013). U siromašnoj zemlji sa ovakvim političkim institucijama političke partije su imale neformalnu ulogu sasvim suprotnu od pretpostavljene: umesto da reprezentuju stavove i interese birača one su služile za povezivanje političara i finansijskih institucija, pre svega banaka u klijentelističku mrežu. Osnovna funkcija klijentelističkih mreža je bila da ekonomskoj eliti omoguću dobijanje poslova finansiranih iz državnog budžeta, a pripadnicima političke elite

¹³¹ Iako je agrarna reforma nakon sticanja samostalnosti od Otomanske vlasti u Srbiji izgledala drugačije nego u većini istočno-evropskih zemalja, Srbija je po opštim pokazateljima privrednog i društvenog razvoja imala sličan razvojni put kao druge zemlje jugoistočne Evrope (Čalić, 2004).

moć i kontrolu nad finansijskim tokovima. Ustanovljena partijska patronaža se oslanjala na sistem državnih monopola, nabavki, koncesija i kontrole tržišta (Stojanović, 2013).

Sa početkom socijalizma, neformalne prakse ustanovljene tokom prethodnog perioda su bile poremećene dubokim društvenim promenama koje su uticale na svaki aspekt društvenog života: privredu, lokalne zajednice, porodicu, institucije, itd. Međutim, kako se socijalistički sistem razvijao, kultura neformalnosti se oporavljala i prilagođavala u svojoj formi dominantnom institucionalnom okruženju i normativnom okviru. Neformalne institucije su igrale važnu ulogu u održavanju i razvoju socijalističkog sistema i pogotovo u konsolidaciji klasne pozicije vladajuće klase. Neformalnost je tokom socijalizma bila bitna odlika društvene reprodukcije, nekada dopunjujući dominantne društvene procese ustanovljene kroz normativno i institucionalno okruženje, a nekada im se suprotstavljajući, sve zavisno od istorijski specifičnih okolnosti. Zapravo, moglo bi se reći da se neformalna sfera razvila tokom vremena, od početne faze (nakon kraja Drugog svetskog rata) kada je Komunistička partija dominirala svim sferama života, bez slobode individualne ili kolektivne akcije pod stegom *gvozdene šake*, do razvijene faze u kojoj je sistem sazeo i njegova klasna struktura se kristalizovala zahvaljujući, između ostalog, neformalnim praksama koje su se odvijale paralelno sa zvaničnom interpretacijom zakona. Ono što je bitan ishod je da se tokom vremena formalno egalitarni pristup različitim resursima (poslovima, informacijama, obrazovanju, finansijskim izvorima, stanovima...) diferencirao tako da je razotkrio klasnu strukturu društva Srbije, a veliki deo ove diferencijacije je bio zasnovan na neformalnim praksama. Iako je neformalnost, brojana po glavi, bila prisutnija među nižim klasama (neregistrovana proizvodnja sitnih seljaka, rad *na crno* manuelnih radnika, itd.), klasa kolektivnih vlasnika je zarobljavala daleko više resursa (obično u društvenom vlasništvu ili vlasništvu države) tako što je uticala na važne odluke u privredi i politici. Članstvo u Savezu komunista je bilo preduslov za ulazak u krug moći, ali su neformalne mreže bile važne da se u tom krugu opstane i napreduje. Srednjoj klasi je kroz različite beneficije (veće plate, bolji stanovi, lakši pristup obrazovanju) velikodušno nadoknađivano to što je omogućavala reprodukciju sistema, a ove beneficije su često bile bazirane na neformalnim mrežama (*vezama*). Pred kraj socijalizma neformalne institucije i prakse su se dodatno diferencirale. Dok je ceo sistem još uvek formalno funkcionisao u skladu sa propisima samoupravljanja i demokratskog socijalizma, na snazi su dobijale tendencije ka nacionalnom osamostaljivanju. Međutim, čak su i te nacionalističke tendencije bile samo paravan za rekonstrukciju vladajuće klase (Mirić, 1985: 13). Nacionalizam je bio legitimizacijski princip za očuvanje saveza političke i ekonomske elite koje su održavale ili uvećavale svoju moć i bogatstvo kroz propale investicije i povećanje zaduženosti (Ibid:149). Neformalne veze su bile važne na dva načina: jedan je bilo jačanje nacionalističkih frakcija unutar Saveza komunista da bi se obezbedila legitimizacija odvajanja od Jugoslavije, dok je drugi bilo održavanje kontrole nad preduzećima u društvenom i državnom vlasništvu kako bi se obezbedilo finansiranje tog odvajanja.

Nakon urušavanja socijalizma Srbija je ušla u dugu fazu blokirane postsocijalističke transformacije (Lazić, 2000). Ovaj proces je omogućio bivšim članovima socijalističke političke i ekonomske elite da pretvore svoj raniji pozicioni kapital u privatni ekonomski kapital. Istraživanja regrutacijskih obrazaca elite u Srbiji tokom ranih 90-ih pokazuje visok nivo reprodukcije elite (Lazić, Cvejić, 2006). Blokirana transformacija je imala katastrofalne posledice po društvo Srbije. Ona je vodila razaranju institucija, društvene strukture, kulture

i ukupnog društvenog sistema. Zbog slabosti formalnih institucija neformalni akteri i mreže su preuzeli ulogu vršioca funkcija neophodnih za društvenu reprodukciju. Opisujući mrežu međusobno uvezanih pripadnika političke i ekonomske elite tokom prve faze postsocijalističke transformacije u Srbiji, Arandarenko (2000) zaključuje da su se na vrhu ove piramide moći nalazili ministri-direktori, osobe koje su pripadale istovremeno političkoj i ekonomskoj eliti, ispod kojih se nalazio sloj direktora velikih javnih preduzeća koji su istovremeno bili i članovi koordinacionih tela u Vladi. Treći sloj je bio sačinjen od direktora srednjih i malih javnih preduzeća, dok su se na dnu nalazili direktori čija je partijska lojalnost bila upitna i sitni preduzetnici. U zavisnosti od pozicije u ovoj piramidi akteri su imali pristup različitoj imovini i resursima, kao što su ugovori u profitabilnim poslovima (naftna i gasna indurstrija i sl.), dozvole za uvoz i izvoz, povoljni devizni kursevi, krediti sa niskim kamatama, itd.

Period *odblokirane transformacije*, koji je počeo nakon rušenja Miloševićevog režima 2000. godine, doneo je promenu i u neformalnim odnosima između političke i ekonomske elite. Politička elita je tokom poslednjih 15 godina zadržala kontrolu nad tokovima ekonomskog života, u prvo vreme kontrolišući proces privatizacije (produženu konverziju pozicionog u ekonomski kapital), a potom zadržavajući vlasništvo nad nekoliko važnih preduzeća (električna energija, gas, telekomunikacije) (Lazić, Pešić, 2012). Uprkos problemima sa ekonomskim razvojem i političkom stabilnošću, ili u skladu sa njima, kapitalizam je u Srbiji konsolidovan, kao i nova vladajuća klasa, što je podrazumevalo spregu između političke i ekonomske elite. Međutim, sa jačanjem institucija tržišta i političkog pluralizma menjao se i karakter neformalnih odnosa između ove dve grupacije. On danas podrazumeva nešto veću autonomiju ekonomskih aktera nego prethodnih decenija i samim tim složenije mehanizme uslovljavanja i nagrađivanja zahvaljujući kojima politička elita održava zavisnost ekonomskog života od političkih odluka, bivajući, istovremeno, sve više zavisna od finansiranja iz privatnog sektora. Antić (2006) na osnovu vrste razmenjenog kapitala razlikuje dva tipa odnosa unutar klijentelističkih mreža: u slučaju stranih investicija protekcijsko umrežavanje dobija karakteristike kompradorskih odnosa, dok se u slučaju domaćeg kapitala vide elementi ličnog i partijskog klijentelizma.

Kada sa ove istorijske distance osmotrimo put institucionalnog razvoja Srbije, faktori zaostajanja u modernizaciji bivaju bolje osvetljeni. Možemo da vidimo incidentalne faktore zaostajanja kao što su bili svetski ratovi,¹³² kao i propuštene istorijske prilike, kao što je bio Maršalov plan i mogućnost uključivanja u rastuću globalnu ekonomiju 60-ih godina. Ali, ono što se vidi kao konstanta čitavog modernog perioda razvoja Srbije jeste postojanje jakih neformalnih mreža između političke i ekonomske elite i njihovo delovanje u pravcu zaštite sopstvenih partikulrnih interesa na račun javnog dobra. Ova konstanta je praćena drugom, a to su slabe formalne institucije (slaba država), koja je kratak diskontinuitet imala svega 20-ak godina nakon Drugog svetskog rata. Političke elite u Srbiji su konstantno propuštale mogućnost da modernizuju institucije i radije su ih stavljale u funkciju jačanja sopstvene moći i kontrole ekonomskih tokova. Zbog toga su formalne institucije u Srbiji uglavnom imale ekstraktivan karakter i čak i u periodu dominacije egalitarne ideologije su tek pola vremena imale inkluzivan karakter.

¹³² Pokrenuti i usmeravani iz centra globalnog kapitalizma, ovi ratovi se pojavljuju incidentalno pred zemljama periferije koje nemaju moć da ih spreče ili njima upravljaju.

MOGU LI SE U SRBIJI IZGRADITI INKLUZIVNE INSTITUCIJE?

Sa predloženim institucionalnim nasleđem, trenutnim stanjem privrede u Srbiji i narastajućim ekonomskim i bezbednosnim rizicima u svetu, pozitivan odgovor na ovo pitanje je malo verovatan. Ali, nije i nemoguć. Primarna prepreka je već prepoznata u naučnoj literaturi (Acemoglu and Robinson, 2001): od Srbije se očekuje da kroz proces pristupanja EU izgradi političke institucije u skladu sa zapadno-evropskim modelom, a kroz program podrške MMF reformiše ekonomske institucije tako da ostvari makro-ekonomsku stabilnost, smanjenje javnog sektora i sl. I dok ovi ciljevi sami po sebi nisu sporni, ostaje pitanje njihove dostižnosti i održivosti. Prepreka, dakle, ne leži u proklamovanim ciljevima ovih politika, nego u interesima najmanje dve grupe aktera se mogu prepoznati kao generatori opstrukcije na putu ostvarenja tih ciljeva. Jedno su interesi globalne kapitalističke klase koji su često oličeni u propozicijama međunarodnih organizacija, a koje zapravo nameću takve uslove periferijskim zemljama koji ih zadržavaju u poziciji zavisnosti. To je prepreka koja je za male zemlje često nesavladiva jer nemaju ni političke ni ekonomske resurse da je zaobiđu. Ali, pre toga se nailazi na jednu prepreku više lokalnog (nacionalnog) karaktera (i samim tim moguće savladiva), a to su interesi domaće političke elite koja je u Srbiji, kao što smo videli, tokom cele istorije politički socijalizovana tako da održava sistem političkog klijentelizma.

Bilo da su se kroz noviju istoriju opirale politikama međunarodnih institucija ili su im se prilagođavale političke elite, u Srbiji su svoju političku akciju uvek usmeravale ka reprodukciji sopstvene moći i dominaciji nad privredom. Zbog toga je prva prepreka koju treba prevazići u uspostavljanju održivog razvoja u Srbiji transformacija ekstraktivnih političkih i ekonomskih institucija u inkluzivne. Da bi se ovo postiglo, kao što pokazuju Asemoglu i Robinson (2001), nije dovoljno baviti se samo argumentima paradigmi *neznanja* (političke elite), kulturne specifičnosti ili resursne specifičnosti. Ovde treba razmišljati o tome kako da se prevaziđu partikularni interesi pojedinačnih grupacija, odnosno kako da se postigne kompromis između ovih interesa na način da kolektivni interes građana Srbije ne bude ugrožen. Adekvatno rešenje traži akciju na više polja istovremeno, te je potrebno:

1. redukovati poslovanje ekstraktivnih ekonomskih institucija (velikih javnih preduzeća, ali i onih lokalnih, komunalnih, kao i privatnih koja posluju zahvaljujući protekciji u javnim nabavkama);
2. onemogućavati delovanje ekstraktivnih političkih institucija (kroz borbu protiv korupcije, strogu kontrolu finansiranja političkih stranaka i promenu izbornog sistema);
3. jačati poverenje u formalne državne institucije kroz zaštitu nezavisnih regulatornih tela i unapređenje efikasnosti i nezavisnosti pravosuđa;
4. jačati funkcije inkluzivnih političkih, ekonomskih i socijalnih institucija (kroz administrativnu decentralizaciju i jačanje lokalnih političkih i ekonomskih institucija, pravedniji i efikasniji sistem oporezivanja, povećanje jednakosti pristupa obrazovanju, kvalitetniju zdravstvenu prevenciju i zaštitu);
5. koristiti raspoložive mere političke i ekonomske podrške od strane međunarodne zajednice na način da se privreda Srbije osnaži i modernizuje i na taj način primakne bliže globalnom centru.

LITERATURA:

- Acemoglu, Daron and James A. Robinson, 2012: *Why Nations Fail?*, New York: Crown Publishing.
- Antonić, Slobodan, 2006: *Elite, građanstvo i slaba država*, Beograd: Službeni glasnik.
- Arandarenko, M. 2000. Ekonomska stvarnost Srbije, u Lazić, M, ur. *Račji hod*, Beograd: Filip Višnjić.
- Cvejić, Slobodan. 2011. *Društvena određenost ekonomskih pojava*. Beograd: ISI i Čigoja.
- Čalić, Žanin Mari. 2004. *Socijalna istorija Srbije. 1815-1941*. Beograd: Clio.
- George, Susan. 1990. *A Fate Worse Than Debt*, New York: Grove Weidenfeld.
- Granovetter, Mark. 1985. Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*, Vol. 91, No. 3, pp. 481-510.
- Granovetter, Mark. 2002. A Theoretical Agenda for Economic Sociology, in Guillen, M.F, R. Collins, P. England and M. Meyer, *The New Economic Sociology. Developments in an Emerging Field*. New York: Russell Sage Foundation.
- Hall, Peter A. and Rosemary C. R. Taylor. 1996. *Political Science and the Three New Institutionalisms*. Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung: Discussion paper No. 96/6.
- Helmke, Gretchen and Steven Levitsky, 2004: Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda, *Perspectives on Politics*, Vol. 2/No. 4, pp 725-740
- March, James G. and Johan P. Olsen. 1989. *Rediscovering Institutions*. New York: Free Press.
- Lazić, Mladen, ur. 2000. *Račji hod*. Beograd: Filip Višnjić.
- Lazić, Mladen, 2011: *Čekajući kapitalizam*, Beograd: Službeni glasnik.
- Lazic, Mladen and Slobodan Cvejić. 2006. Changes in the Recruitment Patterns of the Economic and Political Elites in Serbia, *Sociologija*, 2006, Vol XLVIII, No 2.
- Lazić Mladen and Jelena Pešić, 2012. *Making and Unmaking State-centered Capitalism in Serbia*. Belgrade: ISI FF
- Madeley, John. 1999. *Big Business Poor Peoples; The Impact of Transnational Corporations on the World's Poor*. Zed Books.
- Mirić, J. 1984. *Sistem i kriza*. Zagreb: CEKADE.
- Nee, Victor, 2003. New Institutionalism, Economic and Sociological. http://www.researchgate.net/profile/Victor_Nee/publication/237643624_NEW_INSTITUTIONALISM_ECONOMIC_AND_SOCIOLOGICAL/links/0deec53a3b1696c153000000.pdf
- Nee, Victor and Paul Ingram, 1998. Embeddedness and Beyond: Institutions, Exchange, and Social Structure, in: Brinton Mary and Victor Nee (eds.), *The New Institutionalism in Sociology*, New York: Russell Sage Foundation
- Rawls, John. 1999. *The Law of Peoples*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Stojanović Dubravka, 2013. *Iza zavese*. Beograd: Udruženje za društvenu istoriju.
- Vuletić, Vladimir. 2008. *Između nacionalne prošlosti i evropske budućnosti*. Beograd: Službeni glasnik.

PROF. SLOBODAN CVEJIĆ, PH.D.
UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

INCLUSIVE INSTITUTIONS IN SERBIA – A CHALLENGE FOR 21ST CENTURY

Abstract: *This paper deals with the role of institutions in the late and slow modernization of Serbia and offers an answer to this question at a macro level on how political and economic institutions in Serbia could be reversed and changed from extractive into inclusive ones. In the paper, first we will define the conceptual-theoretical framework for the analysis of the role of institutions in development, and then we will analyse the institutional heritage (in post-Ottoman history) and contemporary profile of institutions in Serbia. At the end we will consider options for institutional change that would enable sustainable development.*

Key words: *institutions, informality, development, modernization, Serbia*

RADNIČKA KLASA I MOGUĆNOSTI SOCIJALDEMOKRATIJE: SLUČAJ SRBIJE

Sažetak: U radu se bavimo mogućnostima razvoja socijaldemokratije u Srbiji, usredsređujući se na radničku klasu kao njenu tradicionalnu osnovu podrške i društvenih savezništava. Postavljamo pitanje organizovanosti i homogenosti radničke klase u Srbiji, odnosno pitanje postojanja „klase za sebe“. U tom kontekstu promišljamo i o problematici organizovanosti i koherentnosti delovanja sindikatâ kao zastupnika i artikulanta radničkih interesa, kao i strategije koje su isti koristili s ciljem zaštite i promocije radničkih prava. Analiziramo i vrednosnu orijentaciju radničke klase u Srbiji kako bismo utvrdili da li ista predstavlja „dom“ za umereno leve ideologije. Na kraju iznosimo predloge za razvoj veće društvene i klasne ukorenjenosti socijaldemokratskih pogleda na svet.

Ključne reči: radnička klasa, Srbija, „klasa za sebe“, sindikati, vrednosna orijentacija, razvoj socijaldemokratije.

UVOD

Padom Berlinskog zida istočna Evropa doživela je propast dugotrajno dominantne političke paradigme koja se zasnivala na autoritarnoj ili totalitarnoj distorziji socijalističke misli. Istovremeno, Zapad se, oslobođen unutrašnje i spoljašnje pretnje alternativnog koncepta države i društva, počeo još značajnije udaljavati od ideje socijalnog kapitalizma i u njega utkanih vrednosnih preferencija. Promena ideološke slike društva, započeta ekonomskim problemima države blagostanja, perpetuirana je snažnim udarom na misao tekovine levice u njenoj sveukupnosti. Krah zemalja realnog socijalizma označio je i duboku krizu marksističkih naučnih oruđa, te je jedan *credo* pobedničkog neoliberalnog diskursa bio: „Klase više ne postoje“. Visens Navaro (*Vicenç Navarro*) o ovoj promeni u svetu nauke i javnosti ističe: „Očigledno je da je jedna (željena) posledica takve vizije da više niko ne priča o klasnoj borbi [...] Ko je koristio ove koncepte i ove kategorije bio je smatran za donosioca starog otpada. Bio je smatran *intelektualcem*, otpornog na realnost koja ga okružuje“ (Navarro, 2014). Navarov zaključak je logičan: desnica teži da iz upotrebe eliminiše termin *društvena klasa* kako bi oslabila klasnu svest radništva i ostvarila potpunu vrednosnu i političku hegemoniju.

Društvene klase izgubile su važno mesto u društvenom i političkom govoru. Slučaj Srbije nije u ovome različit u ishodu, već u logici i dinamici promene. Vladajući sloj izbornog autoritarizma koji je bio na snazi devedesetih godina preferirao je pojam nacije spram pojma radničke klase. U tom periodu politička vlast je deklarativno bila zaštitnik radnika (pritom kreirajući *ujedinjenost u siromaštvu*), a praktično je formirala model državnog kapitalizma u kom nije bilo mesta za nezavisne sindikate i autonomno misleću radničku klasu. Kasnije nastupajući neoliberalni diskurs samo je otežao pozicije radničke klase. Dok je tranzicija

¹³³ radivojejovovic@gmail.com

gotovo unisono shvaćena kao privatizacija, kao glavni katalizator društvenog blagostanja predstavljeno je privlačenje investicija koje zahteva odricanje od radničkih prava i sistema socijalne sigurnosti. Duh novog tranzicionog vremena bila je sloboda tržišta, koja ne poznaje klase i druge relikte odbačene *crvene prošlosti*. Praksa postpetooktobarskih političkih elita vrlo značajno je derogirala prava radništva i nametnula prot tržišni *weltanschauung*. Time se nameće pitanje postoji li u današnjoj Srbiji, Markšovim rečima rečeno, radnička klasa kao *klasa za sebe*, i kakve su njene (odnosno njenih institucionalnih reprezenata) društvene i političke strategije i stavovi?

RADNIČKA KLASA I SINDIKATI PRE 2000. GODINE

Radnička klasa u Srbiji počela je da se formira tek pedesetih godina prošlog veka, usled zakasnele industrijalizacije koju je preduzela socijalistička država. Međutim, uobličavanje samosvojne klasne svesti ometeno je delovanjem tadašnjih političkih elita, koje su od sindikata kreirale produženu ruku partije.¹³⁴ Sindikalizam u Srbiji stoga nema istorijat i tradiciju autentičnog radničkog pokreta *odozdo*, niti autonomnog demokratskog samoorganizovanja. Deficit u kreiranju samostalne i samosvesne radničke klase očitovao se i u postojanju tzv. polutana, radnika-seljaka koji nikada nisu izvršili migraciju prema urbanim industrijskim centrima već su ostali na selu (Lazić, 2011b). Pored ovakve *geografsko-profesionalne* decentralizacije koja je onemogućila nastanak brojne klasične industrijske radničke klase, ekonomski sistem bio je postavljen tako da izaziva krizu solidarnosti među radnicima.

Političke elite koristile su devizu *divide et impera*. Uvođenjem koncepta društvene svojine radništvo jeste imalo osećaj da (bar) parcijalno kreira politiku svojih preduzeća, ali je njime uistinu rasparčana radnička klasa budući da je društvena svojina podrazumevala decentralizaciju rukovođenja kroz radne organizacije i još sitnije *osnovne organizacije udruženog rada* (Musić, 2013:14). Imajući u vidu da je političko-ekonomski sistem kombinovao planiranje sa tržišnim odnosima preduzeća u društvenoj svojini, a u izostanku centralnog i autonomnog privrednog tela koje bi organski proizašlo iz tih preduzeća i koordinisalo njihov rad i poslovne odnose, efekat je bio taj da su *radni kolektivi svoje firme doživljavali sve više kao ortakluke, a sve manje kao svojinu društva, što je neretko dovodilo i do sukobljavanja interesa različitih organizacija udruženog rada, koje bi u krajnjoj instanci rešavala država* (Ibid). Time se država pojavljivala u ulozi spasioca u rešavanju radničkih problema, postigavši fragmentaciju radničke klase i osujetivši razvoj *klase za sebe*.

Konceptom radničkog samoupravljanja nesvesno je kreirana i izvesna osnova za kasniji uspon nacionalizma. Naime, budući da je sistem fluktuirao između tržišnog i planskog koncepta, radništvo bolje stojećih preduzeća neretko je zauimalo negativan stav prema preduzećima koja su manje prihodovala, a za čiji razvoj je često izdvajalo sredstva. Time je, rečima Gorana Musića, stvoren *provincijalan pogled na odbranu radničkih interesa* (Ibid: 16). Kada se ovaj obrazac mišljenja učvrstio bilo je izvodljivo preneti isti i na odnose republika i pokrajina te populističkim delovanjem napraviti tranziciju od jugoslovenskog društva radničke klase ka društvu nacija.

¹³⁴ „Služio je kao manipulativno-demobilizacijsko sredstvo vladajuće grupacije“ (Lazić, 2009: 45).

Politička kontrola i manipulisanje sindikatima nastavljani su i tokom devedesetih godina. Najveći deo radništva instrumentalizovan je ili se povukao u društvenu i političku apatiju uz pružanje pasivnog pristanka vladajućem sloju. Režim je upotrebom antiimperijalističke retorike napravio uspešan (ma koliko kontradiktorno to zvučalo i suštinski bilo) spoj novog nacionalizma sa starim komunizmom. Takođe, po rečima Mladena Lazića, *kolektivističko-populistička matrica nacionalizma zadržavala je i elemente egalitarizma pa je tako bila strukturno homologna do tada vladajućoj socijalističkoj ideologiji*, čime je režim uz kritiku komunističkog nasleđa profitirao upravo na izvesnim njegovim elementima (Lazić, 2011a: 45-6).¹³⁵ Režim nije dozvolio opšte radničko nezadovoljstvo. U žestokim društvenim i ekonomskim turbulencijama i problemima on je osmišljavao različite mehanizme socijalnog *ventiliranja*; počev od prinudnih odmora koji su značili formalnu zaposlenost bez rada uz određena davanja i dostupnost javnih usluga radništvu, preko pružanja neke vrste opšte socijalne pomoći (često u naturalnom obliku) i tome sličnog, do državnog ignorisanja metastazirane sive ekonomije. Diferencijacija u redovima radničke klase osnažena je novim podelama. Mladen Lazić i Slobodan Cvejić ukazuju da su nove linije podele bile na nezaposlene, prividno (tj. formalno) zaposlene i prividno nezaposlene, a praktično aktivne u zoni sive ekonomije (Lazić i Cvejić, 2008). Uz to, postojala je i podela na *državne* i *opozicione* sindikate koja je izraženo osuđivala bilo kakvu homogenizaciju radničke klase. S druge strane, opozicione snage su, premda u saradnji sa izvesnim sindikalnim snagama (npr. nezavisni sindikat „Nezavisnost“), najvećim delom radničku klasu doživele kao smetnju u reformama ka humanijem demokratskom društvu koje je nedvosmisleno podrazumevalo i brz prelaz u kapitalizam (ovom negativnom stavu nesumnjivo je doprinelo i nepoverenje opozicije prema klasi koja je velikim delom skliznula u nacionalizam i bila izvor legitimizacije režima).¹³⁶ Kako je režim *Slobodana Miloševića* kompromitovao levičarsku ideologiju i njene prakse, tako je i radnička klasa, čiji je navodni bio zaštitnik, sa petooktobarskim promenama postala suštinski neželjen akter političkih događaja.

Nikad formirana *klasa za sebe*, radnička klasa *po sebi*, sa slabim iskustvom u demokratskom samoorganizovanju, u atmosferi međusindikalnog nepoverenja i krize solidarnosti, naviknuta na autoritarne političke modele i pojave, ekonomski devastirana i slabog društvenog ugleda, dočekala je 5. oktobar 2000. godine.

RADNIČKA KLASA I SINDIKATI NAKON PETOG OKTOBRA

Nakon 2000. godine sindikati su nastavili sa praksom (prekomerne) bliskosti sa političkim partijama. Dok lideri najvećih sindikata ocenjuju da je za nedostatak međusindikalne solidarnosti kriv uticaj političara na druge sindikate (Jašović, 2012:29), oni sâmi imali su različite epizode delovanja pod okriljem neke od političkih partija ili u tesnom savezništvu. Reč je o izvesnom nasleđu sindikalne prakse koja se očituje u potrebi za političkim koalicijama zarad ispunjenja izvesnih radničkih zahteva (čega je bilo u maloj meri), ali i

¹³⁵ Lazić na drugom mestu navodi da radnička klasa jeste izraženo osiromašila, ali da je došlo do tzv. blokiranog transformacije (zaustavljen prelazak na tržišnu privredu, pre svega), te je „upravo ta blokiranost – nerazmrsivo isprepletena s okolnostima rata i međunarodne izolacije – onemogućavala da se posebni interesi manuelnih radnika kristališu“ (ibid.: 50).

¹³⁶ Premda je ova klasa tokom devedesetih godina sve više napuštala zvaničnu nomenklaturu, pa je velikim delom i doprinela njenom rušenju (primera radi, štrajk radnika rudnika uglja Kolubara bio je pokretač petooktobarske revolucionarne situacije).

svakako iz interesa sindikalnih rukovodstava u određenom broju slučajeva. Kako ističe Nada Novaković, *postojanje velikog broja sindikata u preduzećima pre privatizacije jedan je od pokazatelja raznih uticaja političkih stranaka, poslodavaca i sindikalnih centrala* (Novaković, 2012:51). Činjenica da položaji u sindikatima podrazumevaju formalne i neformalne sinekure takođe je nasleđena praksa iz prethodnih decenija, te je nedemokratsko ustrojstvo sindikata pre pravilo nego izuzetak. Prekomeran uticaj partijskih struktura i moćnih lobi grupa ogleda se u brojnim slučajevima nedostatka međusindikalne solidarnosti (čak i od strane sindikalnih centrala), kao i međusobnim sukobljavanjima sindikata iste grane ili istog preduzeća. Vrlo često nedostaje transparentnost finansiranja. Bliskost sindikata sa partijama i autoritarna praksa sindikalnih rukovodstava kažnjeni su gubitkom članstva i društvenog ugleda. Izražen partikularitet pozicija i prikazivana nemoć doveli su do stanja u kom je 2008. godine samo po 15% kvalifikovanih i nekvalifikovanih radnika bilo članstvo sindikata, dok je 90% od tog broja predstavljalo sebe kao pasivno članstvo (prema: Jašović, 2012: 18). Prema rezultatima istraživanja iz 2010. godine, 46 odsto građana izjavilo je da nema poverenja u sindikate naspram 15 odsto koji im veruju (Stojiljković, 2010: 35).

Privatizacija je u značajnoj meri *pomogla* ove procese. Pad zaposlenosti bio je ogroman (preko 600.000 hiljada radnih mesta je izgubljeno), a deindustrijalizacija dodatno brojčano smanjila tradicionalnu radničku klasu. Dok je učešće industrije u bruto društvenom proizvodu 1988. godine bilo 44,8%, 2008. godine iznosilo je 18,6% (prema: Novaković, 2012: 50). Pri tome je u drugim sektorima ekonomije (uslužni sektor je doživeo izraženiji rast) značajno malobrojnije sindikalno članstvo. Godine 2008. je u tercijarnom i kvartarnom sektoru 8 odsto zaposlenih predstavljalo sindikalno članstvo, dok je taj broj u privatnom sektoru iznosio 7 odsto (prema: Jašović, 2012:28). Uvećan je broj malih i srednjih preduzeća. Međutim, privatizacija nije značila samo restruktuiranje ekonomije i umanjeње industrijske radničke klase – njom su nekritički zavlitali i novi vrednosni obrasci koji se ne obaziru na pitanje socijalne pravde.

Već je izneto da su problemi sindikalne solidarnosti nastali još u periodu SFRJ, te da su u narednom periodu bili samo ojačani unošenjem novih linija podela. Podele su bile na bazi različitih ekonomskih i socijalnih pozicija, tipa (ne)zaposlenosti, političke i drugih pripadnosti. Međutim, nakon 2000. godine promoviše se neoliberalni sistem vrednosti koji insistira na preuzimanju individualne odgovornosti, a kao osnovnu polugu za privlačenje investicija i stvaranje novih radnih mesta promoviše radničku fleksibilnost. U društvu opterećenom ekonomskim nedaćama i nedostatkom socijalnog poverenja, čije su političke elite apriorno i rezolutno odbacile sva pozitivna iskustva socijalističke prošlosti (a time i ideju socijalne države), radništvo se našlo u atmosferi straha. *Spiritus movens* novog vremena postao je strah od gubitka radnih mesta. Od obrasca tradicionalnog radnika, koji je uprkos pomenutom *provincijalnom pogledu na odbranu radničkih interesa*, ipak delovao u nekakvom kolektivu za čija se prava zalagao, napravljen je prelaz ka atomizovanoj klasi pojedinaca uglavnom nezainteresovanih za *javnu stvar*. Ako pritom imamo u vidu nepostojanje vladavine prava u Srbiji,¹³⁷ visok stepen korupcije u političkim institucijama i opšte nepoverenje prema državi, ali i sindikatima, formira se slika apatičnog i egoizmu okrenutog radnika.

Iz ovako turobne atmosfere sindikalizma formirana je i ideja učešća pojedinih sindikata na izborima. Bilo da su u pitanju lukrativni motivi pojedinaca visoko pozicioniranih u

137 Primera radi, radni sporovi su vrlo često rastezani i rešavani u korist poslodavaca.

rukovodstvima sindikata, bilo da je reč o široj saglasnosti sa članstvom, zaključak je isti: sindikati su zaključili da nešto mogu dobiti samo ukoliko su bliski nomenklaturi. Dugotrajno iskustvo sa partokratijom učvrstilo je radničku klasu, kao i veliki deo društva, u takvom uverenju. Međutim, takva ideja pogubna je po radnička prava. Ukoliko sindikat postane politička partija, on nesumnjivo podleže logici partijskih odnosa i koalicionih ustupaka. S jedne strane, time se smanjuje manevarski prostor delovanja i broj potencijalnih partnera u pregovorima. Čak i ukoliko zamislimo snažan, demokratski organizovan sindikat kome je na umu isključivo zaštita radničkih interesa, isti će vremenom svakako izgubiti izvornu *no pasarán* prirodu i etičku pozadinu. Za ostvarenje ekonomskih, socijalnih i drugih interesa radništva važna je autonomna pozicija iz koje sindikati mogu kritikovati ili podržavati različite mere *svih* političkih aktera. Od izrazite je važnosti i minimiziranje uticaja svih tipova podela unutar radničke klase i sindikata. Stoga sindikati ne smeju biti izborno-politički angažovani, bilo pretvaranjem u novu partiju, bilo pod okriljem neke partije ili koalicije. Za stvaranje jedinstvenog fronta koji bi predstavljao čvrstu osnovu sindikalizma neophodno je raditi na horizontalnoj saradnji sindikata, ne na partikularnim dogovorima sa partijskim vođstvima koji po prirodi stvari izazivaju međusindikalne netrpeljivosti i produbljuju krizu solidarnosti.

VREDNOSNE ORIJENTACIJE RADNIČKE KLASSE U SRBIJI

Sticanje uvida u vrednosne orijentacije radničke klase od velike je važnosti za pitanja mogućnosti i taktike ostvarenja socijaldemokratskog savezništva sa ovom klasom. U društvu sa slabo razvijenom i relativno nepoznatom (socijal)demokratskom praksom tip komunikacije socijaldemokratske partije i radničke klase biće kompleksniji nego što je to slučaj sa društvima demokratske političke kulture koja su imala istorijska savezništva i zajedničke pobeде socijaldemokratije i radništva. Razni autori se slažu da postoje problemi kompatibilnosti socijaldemokratskih i radničkih pogleda na svet u današnjoj Srbiji.

Mladen Lazić i Jelena Pešić pružaju podatke o vrednosnim orijentacijama društvenih klasa istražujući stavove prema parovima međusobno suprotstavljenih koncepata (Lazić i Pešić, 2013: 292-6). Upotrebljen je sledeći model podele na klase:

1. Politička elita, direktori i krupni preduzetnici (koji se smatraju višom klasom).
2. Niži rukovodioci, srednji i sitni preduzetnici i stručnjaci (srednja klasa).
3. Službenici i tehničari (koji se postavljaju kao posredni sloj između srednje i radničke klase).
4. Kvalifikovani i nekvalifikovani radnici (radnička klasa).
5. Poljoprivrednici.

Korišćene kategorije su politički liberalizam/autoritarni kolektivism i ekonomski liberalizam/redistributivni etatizam. Rezultati su dati za 2003. i 2012. godinu.

U istraživanju o stavovima klasa prema političkom liberalizmu, odnosno autoritarnom kolektivismu, autori su postavili sledeći set iskaza:

1. Bez vođe je svaki narod kao čovek bez glave.
2. Dve su vrste ljudi na svetu: jaki i slabi.
3. Najvažnija stvar za decu je učiti ih poslušnosti prema roditeljima.
4. Potpuna sloboda govora danas vodi u dezorganizaciju društva.
5. Mediji bi trebalo da imaju više razumevanja za vlast.
6. Medije koji ne vode računa o nacionalnim interesima trebalo bi zabraniti.

U tabeli 1 prikazani su rezultati istraživanja.

Tabela 1. Politički liberalizam/autoritarni kolektivism (faktorski skorovi)¹³⁸

Klasa	2003.	2012.
Viša klasa	0,63	1,10
Srednja klasa	0,62	0,36
Posredni sloj	0,24	0,02
Radnička klasa	-0,23	-0,21
Poljoprivrednici	-0,48	-0,43

Preuzeto iz: *ibid.* 294.

Prema podacima iz tabele može se doneti generalni zaključak da je nedemokratska društvena mobilizacija u Srbiji realno zasnovana opasnost. Takođe, usredsređujući se na vrednosnu orijentaciju radničke klase, vidljivo je da je u periodu tranzicije ostvaren vrlo slab, gotovo nepostojeći napredak u prihvatanju korpusa liberalno-demokratskih vrednosti. Radnička klasa je permeabilnija za autoritarne političke koncepte i pojave nego za politički liberalizam i demokratske prakse socijaldemokratije.

Kada je o odnosu prema ekonomskom liberalizmu, odnosno redistributivnom etatizmu reč, autori su istraživanje podelili u dve grupe iskaza.

Prva grupa iskaza odnosi se na opšti ekonomski liberalizam, shvaćen načelno:

1. Društveni napredak će uvek počivati na privatnom vlasništvu.
2. Sve vrste javnih usluga bi bolje funkcionisale da su privatizovane.
3. Bez privatizacije preduzeća bi bila u goroj situaciji nego što su sada.

Druuga grupa iskaza odnosi se na model ekonomskog liberalizma u Srbiji:

1. Što vlada manje interveniše u ekonomiji, to bolje za Srbiju.
2. Privatizacija funkcioniše u teoriji ali, ne i u praksi.
3. Vlada ne bi trebalo da pokušava da kontroliše, reguliše ili se na bilo koji drugi način meša u privatne firme.

Rezultati su prikazani u tabeli 2.

¹³⁸ Pozitivne vrednosti iskazuju veću privrženost političkom liberalizmu, dok negativne podrazumevaju davanje prednosti autoritarnom kolektivismu.

Tabela 2. Ekonomski liberalizam/redistributivni etatizam (faktorski skorovi)

Klasa	Opšta orijentacija ekonomski liberalizam / redistributivni etatizam		Specifična orijentacija ekonomski liberalizam / redistributivni etatizam	
	2003.	2012.	2003.	2012.
Viša klasa	0,35	0,69	-0,12	-0,25
Srednja klasa	0,25	0,12	-0,11	0,01
Posredni sloj	0,05	0,07	0,01	0,02
Radnička klasa	-0,14	-0,09	0,02	0,06
Poljoprivrednici	-0,02	-0,26	0,09	-0,17

Preuzeto iz: ibid.: 296.

U tabeli 2 prikazani rezultati očituju vrednosnu konfuziju različitih klasa. Radnička klasa nešto je sklonija redistributivnom etatizmu na opštem nivou, premda ne značajno. S druge strane, njena (minimalna) sklonost ka ekonomskom liberalizmu u Srbiji predstavlja izvesno iznenađenje. Odgovor se delimično krije, verovatno, u konkretnim iskustvima sa karakterom državne intervencije. Veliki deo radničke klase iz sopstvenog ugla upoznat je sa problemima državnog/društvenog vlasništva iz prethodnih decenija, čemu se samo pridružila nepopularnost državnih mera u periodu nakon 2000. godine: davanje tržišnih i drugih privilegija pojedincima i monopolizacija tržišta, sporne izvedbe privatizacija, sveprisutna partokratizacija i politizacija, rast ionako obimne administracije i nagomilavanje procedura, gušenje sitnih preduzeća, kao i razni drugi faktori, uticali su na radničku klasu da na državu *gledaju* sa netrpeljivošću. Korelativno, viša klasa upravo je zainteresovana za državnu intervenciju – pomenuto potkrepljuje zaključak o državi kao zaštitniku ove grupacije.

Srećko Mihailović ističe da kod radničke klase u Srbiji dominira vrednosna nesređenost. Rezultati istraživanja ovog autora ukazuju da 60 odsto radnika ima nekonzistentne i protivrečne stavove, 28 odsto zastupa socijaldemokratske poglede, dok 12 odsto iskazuje stavove svojstvene drugim ideološkim konceptima, najčešće neoliberalnom (Mihailović, 2013: 151). On ukazuje da je pomenuta konfuzija *rezultat prožimanja: zbrkane stvarnosti, zbrkane interpretacije stvarnosti i sve prekarrijeg položaja samih radnika i njihove nemoći da samostalno, a shodno svom položaju i svojim interesima, interpretiraju datu stvarnost i prihvate njeno konzistentno vrednosno uobličavanje* (Ibid.). Svakako da transformacija proletarijata u prekarijat ograničava mogućnosti ovog dela društva da razvije sposobnosti, iskustva i znanja za procenu društvene, političke i ekonomske stvarnosti. Pritom, država nije uložila suštinski napor da izmeni autoritarnu političku kulturu nasleđenu iz perioda pre 2000. godine – niti medijskim niti obrazovnim ni drugim politikama. Političke elite nikada se nisu stvarno socijalno utemeljile; umesto stvaranja relativno trajne i izdvojene baze podrške u društvu, delovale su kao *catch-all* partije – usled čega je i postojao visok stepen izborne volatilnosti (Orlović, 2012: 62). Nikada se nije *desio* bazični društveni konsenzus, temeljni dogovor o osnovnim vrednostima nastajućeg demokratskog društva, kao što nikada nije definisan jasan raskid sa negativnim iskustvima prošlosti. Rečju, ne može se očekivati da radnik ima kristalisane stavove kada političke elite, čime i celokupna javna stvarnost, nisu rešile prethodna civilizacijska pitanja.

UMESTO ZAKLJUČKA

Razvoj socijaldemokratije u savezu sa radničkom klasom Srbije u sadašnjici ima slabe perspektive. Radnici su politički i vrednosno dezorijentisani i razočarani dosadašnjim tokom reformi i postpetooktobarskim političkim merama. Sindikati su podeljeni i međusobno (politički) suprotstavljeni. Međutim, u opštoj rezigniranosti radništva i nedostatku iole značajnijeg političkog saveznika nalazi se i potencijal za stvaranje novog socijaldemokratskog aktera. Takav projekat može biti samo dugoročno zamišljen, a potencijalna nova (ili izmenjena stara) partija morala bi biti spremna na dug period ulaganja u odnos sa sindikatima i radničkom klasom. Reč je o projektu povećanja društvene participacije radništva i stvaranja poverenja prema političkom akteru koji organski zastupa njegove interese.

Socijaldemokratska partija mogla bi taktiku komunikacije sa radničkom klasom da otpočne na sledećim stubovima političke prakse:

1. Ravnopravan dijalog (ne i *mentorstvo*) sa svim zainteresovanim sindikatima i radništvom, uz razvijanje različitih modusa saradnje (po mogućstvu na osnovu potpisanih sporazuma) i partijsku pomoć u političkoj i drugoj neformalnoj edukaciji radništva (sa naročitim akcentom na *razmeni* znanja i stavova), organizacionu, medijsku i drugu pomoć u sindikalnom delovanju i isticanju radničkih zahteva;
2. Partija bi trebalo da pomogne sindikatima u ovladavanju diplomatskom komunikacijom i veštinom lobiranja i preduzme konkretne korake u interesnom povezivanju sindikata sa potencijalnim, kako domaćim, tako i inostranim i nadnacionalnim partnerima (drugi sindikati i sindikalne mreže, nevladine organizacije, obrazovni centri, različite međunarodne organizacije, institucije EU itd.).
3. Formiranje *forum*a za *socijalni dijalog* (Stojiljković, 2012: 105) kao institucionalnog okvira koji bi na bazi načela demokratije, socijalne pravde, jednakosti, solidarnosti i suživota bio otvoren za aktere iz sveta radništva, partije iz redova izvršne i zakonodavne vlasti, nevladine organizacije i akademske eksperte. U slučaju poteškoća sa institucionalizacijom ovakvog (ovde samo ukratko skiciranog) tela partija u međuvremenu može u saradnji sa sindikatima, NVO, ekspertima i drugim zainteresovanim partijama zasnovati forumsku praksu. U svakom slučaju, na forumu bi se razmatrala ključna pitanja konsolidacije demokratije, postizanja ekonomskog rasta kao i socijalno i ekološki održivog razvoja.

Ovde navedeni predlozi svakako bi se mogli značajno detaljnije razložiti i definisati u separatne, a komplementarne strategije. Oni mogu poslužiti kao osnova za dugoročni razvoj saradnje sa radničkom klasom i postepenu obnovu međusindikalne solidarnosti i političke i društvene participacije kolektiva i pojedinaca, kao radnika i kao građana. Od presudne su važnosti podrška radničkom organizovanju i delanju, kao i razmena znanja i iskustava, čime bi se socijaldemokratske ideje i prakse učinili razumljivijim i vrednosno prihvatljivijim radničkoj klasi. Slikovito i banalno govoreći, socijaldemokratija mora da se seti ulica i fabrika. Bez ovakvog *terenskog* pristupa nužno će biti odvojena od društvene baze zbog koje i postoji, i u nemogućnosti da razvije snažnu političku poziciju. Takođe, biće u opasnosti da još jednom ponovi grešku koju su mnoge socijaldemokrate u brojnim zemljama, *nolens volens*, počinile – raskinuvši sprege sa radnicima i same su vremenom izgubile jasnu vrednosnu orijentaciju.

LITERATURA:

- Jašović, Boris. 2012. *Sindikalizam u eri globalizma*, u: Mihailović, Srećko, i Zoran Stojiljković (ur.). *Sindikati i politika*. Beograd: Službeni glasnik
- Lazić, Mladen, i Slobodan Cvejić. 2008. *Postsocijalistička transformacija i fragmentacija radničke klase: slučaj Srbije i Hrvatske*, u: Vujović, Sreten (ur.). *Društvo rizika*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja
- Lazić, Mladen. 2011. *Postsocijalistička transformacija u Srbiji: društveni akteri i društvene promene*, u: Mihailović, Srećko (ur.). *Dometi tranzicije od socijalizma ka kapitalizmu*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung
- Lazić, Mladen. 2011. *Rasuta klasa koja nikad nije nastala*. Vreme. <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=995025> (pristupljeno 12.01.2016. godine)
- Mihailović, Srećko. 2013. *Raširenost socijaldemokratskih uverenja među radnicima Srbije*, u: Stojiljković, Zoran (ur.). *Levica u postkriznom kontekstu*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung
- Musić, Goran. 2013. *Radnička klasa Srbije u tranziciji 1988-2013*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung
- Navarro, Vicenç. 2014. *La ridefinizione del conflitto di classe*. Vicenç Navarro. <http://www.vnavarro.org/?p=11271&lang=it> (pristupljeno 07.01.2016. godine).
- Novaković, Nada G. 2012. *Političke elite, sindikati i radnici Srbije na kraju tranzicije*, u: Mihailović, Srećko, i Zoran Stojiljković (ur.). *Sindikati i politika*. Beograd: Službeni glasnik
- Orlović, Slaviša. 2012. *Sindikati, politika i političke stranke*, u: Mihailović, Srećko, i Zoran Stojiljković (ur.). *Sindikati i politika*. Beograd: Službeni glasnik
- Stojiljković, Zoran. 2010. *Socijalni dijalog u Srbiji – razlozi (pre)skromnog dosadašnjeg učinka*, u: Stojiljković, Zoran, i Srećko Mihailović (ur.). *Stanje socijalnog dijaloga u Srbiji posle dvadeset godina tranzicije*. Beograd: Swiss Labour Assistance
- Stojiljković, Zoran. 2012. *Alisa u Zemlji čuda ili sindikati u minskom polju politike*, u: Mihailović, Srećko, i Zoran Stojiljković (ur.). *Sindikati i politika*. Beograd: Službeni glasnik

RADIVOJE JOVOVIĆ, PH.D.
UNIVERSITY "UNION"
FACULTY OF LEGAL AND BUSINESS STUDIES
"DR LAZAR VRKATIĆ", NOVI SAD

THE WORKING CLASS AND THE POSSIBILITIES OF SOCIAL DEMOCRACY: THE CASE OF SERBIA

Abstract: *In this paper we deal with the possibilities of the development of social democracy in Serbia, focusing on the working class as its traditional basis of support and social alliances. We question the organization and homogeneity of the working class in Serbia, i.e. the existence of a "class for itself". In this context we discuss the issue of the organization and coherence of labour union initiatives, where labour unions are the representatives and spokesmen for the workers' interests, as well as the strategies they use to protect and promote workers' rights. We also analyze the value orientation of the working class in Serbia in order to determine whether it represents a "home" for moderate left ideologies. At the end of the paper, we give recommendations for the development of higher social and class acceptance of the social-democratic worldview.*

Keywords: *working class, Serbia, "class for itself", trade unions, value orientation, development of social democracy.*

SOCIJALNI DIJALOG I POLITIKA TRŽIŠTA RADA U SRBIJI

Sažetak: *Proces kreiranja i sprovođenja politike zapošljavanja i tržišta rada u Srbiji u potpunosti prati simptomatologiju demokratskog deficita u srpskom društvu. Počev od normativnog okvira, preko uloge radnih tela čiji smisao uticaja na izvršnu vlast konstatno izostaje i već hroničnog nedostatka javne rasprave, pa sve do neefikasnosti sudske prakse - politika tržišta rada može se posmatrati kao zbir indikatora bolesti srpskog društva. Jedini put prevazilaženja nagomilanih problema jeste uspostavljanje – ne formalizovanog, već istinskog socijalnog dijaloga. Za takav socijalni dijalog, neophodno je da postoje jasno definisani i ravnopravni socijalni partneri koje vlast uvažava kao partnere, te da prostor dijaloga bude popunjen konkretnim i smislenim sadržajem. Ovako definisani socijalni dijalog trebalo bi da bude osnovni instrument kreiranja i relizacije politike tržišta rada. Umesto toga, na današnjoj političkoj sceni Srbije imamo deformisani socijalni dijalog bez ili sporednog sadržaja – koji nije ostao samo bez svojih osnovnih konstitutivnih elemenata, već i bez političke volje vlasti da ga sprovodi i bez podrške javnosti koja ne shvata njegovu svrhu.*

Ključne reči: *socijalni dijalog, demokratske procedure, socijalno pravедno društvo, politika zapošljavanja, politika tržišta rada.*

UVOD

Društvo socijalne pravde i jednakosti kao socijaldemokratski model idealnog društvenog okruženja, u savremenom globalnom neoliberalnom poretku za koji Fukujama (*Francis Fukuyama*) veruje da predstavlja *kraj istorije*, dobija nostalgičan prizvuk romantičarske ideje iz vremena kada je još uvek postojala raznolikost ideoloških društvenih koncepata. U kontekstu društava u tranziciji od socijalističkog ka modernom demokratskom društvu, pak, ove vrednosti dobijaju tek sporednu ulogu na velikoj sceni opšte društvene transformacije i gube čak i svoju potencijalno utopističku snagu. Zašto je socijaldemokratski koncept toliko udaljen od srpske stvarnosti s početka XXI veka?

Ovaj rad polazi od hipoteze da je osnovna demokratizacija poretka nužni preduslov da bi kvalitetna debata o izazovima i perspektivama socijaldemokratije u Srbiji danas uopšte mogla da bude pokrenuta i da kao takav, uprkos četvrt veka dugoj tranziciji, on i dalje nedostaje. Formalno obavljena demokratska transformacija ostala je bez sadržaja, na gotovo svim nivoima.

Pluralizacija političkog polja, uspešno obavljena 1990. godine, ubrzo se pretvorila u hiperprodukciju političkih stranaka koje pak, nisu postajale prepoznatljive po programskim odrednicama, već po liderima, a gotovo sve (izuzev jasno i otvoreno definisane ekstremne desnice) i sa veoma problematičnim autopozicioniranjem na političkom spektru leve i desnice. U međuvremenu iskazana sposobnost političkih snaga da koaliraju sa programski veoma šarolikim profilom potencijalnih političkih partnera demonstrirala je svu snagu želje da se vlast održi po svaku cenu, pa makar joj se žrtvovala i osnovna programska načela. U

takvoj situaciji, procedure demokratskih izbora su u velikoj meri formalizovane, a vrednosne orijentacije birača marginalizovane. Rezultat izostanka osnovne vrednosne supstance političkog polja u izbornom se procesu manifestuje kao narastajuća sklonost ka političkoj i izornoj apstinenciji.

Sa druge strane, pluralizacija civilnog društva koje je u prvoj deceniji tranzicionog procesa, demonstriralo svu svoju oslobađajuću snagu, nakon 2000. godine se dobrim delom pretvorila u konkurentsko tržište različitih udruženja i organizacija koje su, takođe hiperprodukovane i atomizirane, ubrzo zaboravile na smisao građanske inicijative i usmerenost ka opštem dobru i pretvorile se u mini menadžerske centre neprofitnog profita. O efikasnom vršenju bilo kakve demokratske kontrole političke vlasti iz civilnog polja društva danas teško da možemo da govorimo. Umesto da udruženi građani uspostave demokratsku kontrolu nad nosiocima vlasti, vlast je do danas uspostavila gotovo potpuno kontrolu nad medijima, dokidajući time i poslednju šansu za formiranje istinski demokratskog javnog mnjenja.

Ne funkcionišu na pravi način ni osnovni elementi formalne podele vlasti. Najproblematičnija je sudska vlast koja, pored toga što nije efikasna, nije ni nezavisna, već je sve vreme u funkciji vladajućeg sistema i kao takva, praćena nizom korupcijskih i političkih afera. Takođe, nije se otišlo daleko ni u pravcu decentralizacije vlasti.

Kad je reč o državnim institucijama, one za ovih dvadeset i pet godina tranzicije nisu uspele da postanu niti odgovorne niti efikasne, ali su zato i one uspešno hiperprodukovane. Uspostavljanje ogromnog broja državnih agencija čiji je demokratski smisao u tome da profesionalno i autonomno obavljaju svoj posao na kraju je percipirano kao idealan dodatni prostor za partijsko zapošljavanje.

I na kraju, ne postoji artikulisana i sistematična vizija ekonomskih i socijalnih reformi koje bi Srbija kao država trebalo da sprovede, uprkos hiljadama i hiljadama stranica različitih strateških dokumenata koje su donosile demokratske birane Vlade, a od kojih je većina bila nesprovodiva. Svi su reformski pokušaji ekonomske prirode, obojeni odsustvom privredne strategije razvoja Srbije, završavali u neuspešnim privatizacijama, delimičnim kopijama Breton-Vudskih mantri o politici štednje i neophodnim stranim investicijama, dok se polje socijalne politike pokazalo kao idealno žrtveno jagnje na oltaru MMF-a, Svetske banke i Evropske unije.

Ako tome dodamo i statusom Kosova izazvan nedostatak jasne teritorijalne definicije, onda je Srbiju zaista teško posmatrati kao modernu mladu demokratiju koja treba da izabere između mogućnosti svog liberalnog, odnosno socijaldemokratskog razvojnog puta. Permanetna banalizacija demokratskih procedura, uz relativno slabe institucije, srpsku je tranziciju dovela do stanja u kojem je formalno demokratski poredak u potpunosti ispražnjen od demokratskog sadržaja i ne ostavlja mogućnost za uvođenje kvalifikovane rasprave o socijaldemokratskim vrednostima.

Sa aspekta moderne demokratske zajednice koja pripada evropskom kulturnom miljeu, jedini put za prevazilaženje demokratskog deficita je efikasan socijalni dijalog koji bi vodio uspostavljanju konsenzusa o osnovnim pravcima razvoja moderne Srbije.

USPOSTAVLJANJE I RAZVOJ SOCIJALNOG DIJALOGA U SRBIJI

Prva tranziciona decenija u Srbiji obeležena je tek sporadičnim pokušajima oblikovanja ambijenta za uvođenje socijalnog dijaloga kao mehanizma rešavanja nagomilanih socijalnih tenzija. Tako je, 1994. godine, u okviru Savezne Republike Jugoslavije, osnovano tripartitno telo na saveznom nivou pod nazivom „Socijalni savet“, ali je ono imalo isključivo savetodavni karakter i nije delovalo kao nezavisno telo, već kao organ Vlade, sačinjen od predstavnika Vlade, Parlamenta, Saveza samostalnih sindikata Jugoslavije, Privredne komore Srbije i stručnih naučnih radnika. Budući da, u to vreme, SRJ nije imala niti uspostavljene kriterijume za reprezentativnost socijalnih partnera (sindikati su sticali *reprezentativnost* podelom na većinski i manjinske sindikate) niti bilo koji stepen obaveznosti odluka Saveta, ovaj pokušaj uspostavljanja socijalnog dijaloga ostao je bez demokratskog legitimiteta.

Na nivou Srbije, nijedno telo analogno Socijalnom savetu nije formirano, a tek 2000. godine ratifikovana je Konvencija međunarodne organizacije rada br. 144 o tripartitnim konsultacijama iz 1976. godine, kao i Preporukama br. 113 i 152. Nakon smene Miloševićevog režima, na izričiti pritisak Ujedinjenih granskih sindikata NEZAVISNOST, 2001. godine je konačno formiran Socijalno-ekonomski savet, ali ne donošenjem zakona već potpisivanjem Sporazuma o formiranju Socijalno-ekonomskog saveta, dakle bez adekvatnog normativnog okvira. Zakon o socijalno-ekonomskim savetima donet je tek 2004. godine („Sl. Glasnik RS“, br. 125/2004), ali je ovo telo - sve do maja 2005. godine - ostalo bez osnovnih uslova za rad (prostorija, sredstava, analitičko-istraživačke službe itd).

Rad Socijalno-ekonomskog saveta u protekloj deceniji nije zadovoljio čak ni formalno postavljene kriterijume. Prema Poslovniku o radu (član 8. stav 2.), predsedavajući Saveta zakazuje sednicu najmanje jedanput mesečno, a po potrebi i češće. Analiza rada SES-a pokazuje da *u posmatranom periodu (2010-2014) ovo pravilo nije primenjeno nijednom. Ova tvrdnja važi i kada posmatramo širi vremenski okvir od deset godina. Za posmatrani period od pet godina je bilo ukupno dvadesetpet sednica, što predstavlja prosek od pet sednica godišnje* (Nemec, M. i Masar, B, 2015:8).

Formalna odstupanja od normativnog okvira predstavljaju daleko manji problem od suštinskog izostanka sadržaja. Prema članu 10. Zakona o SES-u, Savet razmatra nacрте zakona i predloge drugih propisa od značaja za ekonomski i socijalni položaj zaposlenih i poslodavaca i o njima daje mišljenje. Broj zakona koji je trebalo da budu dostavljeni Socijalno-ekonomskom savetu, a nisu – je nedopustivo veliki. Prema gore navedenoj analizi, radi se o ukupno 26 zakona donetih u periodu od 2010. do 2014. godine. U analizi postoji i podatak da se *navodi u godišnjem izveštaju SES-a za 2010. godinu, da se ne dostavlja nijedan predlog zakona Socijalno-ekonomskom savetu. Navodi se samo Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, koji je Vlada predložila na mišljenje Savetu, ali je zahtevala mišljenje u roku od jedne nedelje. Kao što se sa pravom i navodi u izveštaju, tripartitno telo nije u mogućnosti da u tako kratkom vremenskom roku iznese mišljenje* (Ibid:14). I inače, u praksi rada Socijalno-ekonomskog saveta Republike Srbije, kao i ostalih tripartitnih organa i tela, postoji negativna praksa dostavljanja materijala za koje se očekuje mišljenje socijalnih partnera u roku koji je toliko kratak da u potpunosti onemogućava bilo kakvu kvalitetnu analizu i eventualnu konstruktivnu reakciju socijalnih partnera.

Stiče se utisak da je, kod vlasti u Srbiji, u potpunosti izostalo prepoznavanje suštine i smisla nacionalnog tripartitnog socijalnog dijaloga, čija je svrha *postizanje kompromisa – socijalnog pakta o sadržaju, dinamici i socijalnoj ceni ekonomskih i društvenih promena* (Stojiljković, Z, 2008:293). U razvijenim evropskim zemljama, tripartitni socijalni dijalog u realnosti predstavlja dobro uređenu arenu u kojoj socijalni partneri razmenjuju argumentovana mišljenja, sučeljavaju stavove i tragaju za kompromisnim rešenjima koja će voditi ka uspostavljanju i održavanju socijalne kohezije. Pri tome, osnovni proces se odvija između predstavnika sindikalnih i poslodavačkih udruženja, dok država figurira kao garant dijaloškog okvira.

U Srbiji, pak, država sebe percipira kao glavnog *igrača* na sceni, dok ulogu socijalnih partnera nastoji da marginalizuje, a socijalni dijalog svede na proces u kojem socijalni partneri samo autorizuju odluke koje je već unapred pripremila i donela Vlada, bez konsultacija.

Osim kroz rad Socijalno-ekonomskog saveta Srbije, socijalni dijalog odvija se i kroz brojne tripartitne radne grupe koje mogu biti *ad hoc* formirane ili imati trajniji karakter.

SOCIJALNI DIJALOG U OBLASTI POLITIKE TRŽIŠTA RADA I ZAPOSŁJAVANJA

Jednu od tripartitnih radnih grupa trajnog karaktera formiralo je Ministarstvo za rad, zapošļavanje, boračka i socijalna pitanja za implementaciju Nacionalne strategije zapošļavanja u periodu od 2010. do 2020. godine. U radu ove grupe koje se bavi izradom i praćenjem implementacije godišnjih nacionalnih akcionih planova stalne predstavnike imaju reperezentativni socijalni partneri, predstavnici Nacionalne službe za zapošļavanje, kao i brojna ministarstva koja su, takođe, uključena u proces reformi politike tržišta rada i zapošļavanja (kao što su: Ministarstvo finansija, Ministarstvo prosvete, Ministarstvo privrede i Ministarstvo omladine i sporta). Ova radna grupa, prema oceni predstavnika reprezentativnih sindikata, predstavlja telo u kojem se, u najvećoj meri u odnosu na prosek u Republici Srbiji, uvaŹava ravnopravnost socijalnih partnera i poštuju principi socijalnog dijaloga.

Međutim, mogućnosti za istinsko vođenje dijaloga i pronalaŹenje zajedničkih kompromisa mnogostruko su limitirane različitim faktorima o kojima se ne pregovara: nepostojanjem kulture međusektorske saradnje u okviru same Vlade (neusklađenost delovanja različitih ministarstava), uslovljenošću programskih reformskih orijentacija diktatom međunarodnih finansijskih organizacija, nedostatkom kvalitetnih podataka koji bi odražavali realno stanje u pogledu stepena zaposlenosti i potreba tržišta rada u Republici Srbiji, a ponajviše odsustvom jedinstvene strategije privrednog razvoja.

Srbija se suočava sa rastućim problemom nezaposlenosti i veoma ograničenim mogućnostima novog zapošļavanja. Broj zaposlenih se dugo kontinuirano smanjivao po prosečnoj godišnjoj stopi od 4%, dok se stopa nezaposlenosti radno aktivnog stanovništva sa 19% u 1990. godini popela na čak 28% u 2005. godini (podaci iz Programске platforme UGS „Nezavisnost” 2006. godine). U dosadašnjim tokovima privatizacionih procesa, na osnovu logike tržišne ekonomije, socijalna funkcija je bila Źrtvovana u korist ekonomske funkcije preduzeća, te je realni broj zaposlenih lica drastično smanjen, što je uvećalo obim ukupne nezaposlenosti. Sve je ovo tržište rada u Srbiji učinilo gorućim problemom za koji se konstantno ne pronalazi adekvatno rešenje.

Za formulisanje efikasnog godišnjeg plana zapošljavanja neophodni su precizni i tačni *ulazni* indikatori: ostvareni i projektovani rast BDP-a, stopa zaposlenosti, nezaposlenosti, odnosno aktivnosti i neaktivnosti po grupama radno sposobnog stanovništva, podaci o razvoju po privrednim oblastima i regionima. Koliko su ti podaci u Republici Srbiji validni, može se ilustrovati svežim primerom slučajno odabranog podatka iz dokumenta „Statistički godišnjak Republike Srbije – Tržište rada, 2015” Republičkog zavoda za statistiku. U navedenom dokumentu se, kao relevantna, navode dva podatka o ukupnom broju zaposlenih u Republici Srbiji u oblasti građevinarstva u 2015. godini. Prvo podatak je dobijen iz Polugodišnjeg istraživanja o zaposlenosti i zaradama zaposlenih (RAD – 1/P i ARAD – 1) i daje informaciju o 63.490 zaposlenih u ovoj oblasti. Drugi, pak, dobijen iz Ankete o radnoj snazi,¹³⁹ govori o 107.504 zaposlenih u istoj oblasti, odnosno o čak 70% više radne snage!¹⁴⁰ Nepotrebno je objašnjavati da bilo kakva projekcija, bazirana na ovako strukturiranim podacima, ne može ni teorijski da rezultira realno sprovodivim planom, uprkos činjenici da je obezbeđeno kako ravnopravno učešće socijalnih partnera, tako i učešće nezavisnih domaćih i međunarodnih eksperata. Koliko god dobro bio odigran *igrokaz socijalnog dijaloga*, monopol nad podacima i manipulacija statistikom će isprazniti njegov stvarni sadržaj. Neselektivna primena standarda Međunarodne organizacije rada u vidu (za socijalno-ekonomsku situaciju u kojoj se Srbija trenutno nalazi - nedovoljno adekvatne) Ankete o radnoj snazi kao glavnom (odnosno, dopunskom) izvoru statističke građe za projekcije ne vodi uvećavanju šansi za kreiranje efikasne politike zapošljavanja, ali sa druge strane značajno uvećava mogućnost Vladi da lažno prikaže privredni rast kojeg nema. I ona to uveliko koristi.

Slična je situacija i sa normativnom delatnošću u ovoj oblasti. U oblasti radnog i socijalnog zakonodavstva, najznačajniji, krovni zakon – Zakon o radu, donet je 2014. godine – bez konsultacija sa socijalnim partnerima, bez mišljenja Socijalno-ekonomskog saveta Republike Srbije i bez javne rasprave: „Kao najveću komplikaciju vidimo činjenicu da su u 2014. godini od strane Narodne skupštine Republike Srbije usvojene široke izmene i dopune Zakona o radu bez razmatranja u Socijalno-ekonomskom savetu. Ovo možemo smatrati kršenjem Konvencije Međunarodne organizacije rada br. 144 iz 1976. godine, a u najmanjoj meri kršenje Preporuke MOR br. 152 iz 1976. godine” (Nemec, M. i Masar, B: 2015, pp. 15).

Neposredno pred donošenje zakona, faktički je raspuštena tripartitna Radna grupa koja se bavila mesecima usklađivanjem novih zakonskih odredbi, Vlada je uputila Narodnoj skupštini neusaglašen tekst zakona, a izostanak javne rasprave je opravdan nužnošću usvajanja Zakona o radu *po hitnom postupku*. Redovno donošenje sistemskih zakona u proceduri hitnog postupka koja je, inače, namenjena iznimnim slučajevima i situacijama, zahvaljujući mogućnosti da se izbegne javna rasprava – postala je prava i često konzumirana poslastica demokratskih vlasti u tranzicionoj Srbiji.

Nakon ovakvog manevra, Vlada Republike Srbije je ušla u novi projekat izmene čitavog seta zakona koji bi činili tzv. Kodeks rada, te u tom cilju formirala čak pet radnih grupa, bez ikakvih kriterijuma – bez poštovanja principa reprezentativnosti, pa čak i bez vođenja računa o relevantnosti organizacija i pojedinaca koje je pozvala u svoje članstvo. Nezadovoljna, dakle,

¹³⁹ Prema *Anketi o radnoj snazi* se kao zaposlena tretiraju i sva lica koja su (makar i povremeno, odnosno u određenom vremenskom intervalu) angažovana, i ostvaruju određeni prihod, u sivoj ekonomiji, porodičnim preduzećima, ili kućnoj radinosti i poljoprivredi.

¹⁴⁰ Još veći raspon isti dokument pokazuje u slučaju oblasti državne uprave, odbrane i obaveznog socijalnog osiguranja: prema RAD – 1/P u ovoj je oblasti zaposleno 72.889 osoba, a prema ARS čak 141.658, što čini razliku od celih 94,3 %.

postojećim socijalnim partnerima, Vlada je odlučila da suspenduje važeće zakonske odredbe i umesto tripartitnog socijalnog, formalno vodi široki društveni dijalog sa poželjnijim, verovatno poslušnijim partnerima. Uprkos najavama da će ove radne grupe posao završiti u roku od godinu dana i da se, krajem 2015. godine, očekuje donošenje Kodeksa rada, nakon što su reprezentativni socijalni partneri odbili da legitimišu ovu nakaradnu konstrukciju, ništa se od toga nije dogodilo. U Srbiji je i dalje na snazi nelegitimno donet Zakon o radu, a primedbe socijalnih partnera na ovu temu, jednostavno nisu unete u tekst godišnjeg Izveštaja Radne grupe zadužene za praćenje sprovođenja Nacionalne strategije za zapošljavanje 2001-2010 čiji su navodno ravnopravni članovi.

Manipulacija sa utvrđivanjem reprezentativnosti socijalnih partnera, čijim primerima obiluje kratka istorija srpskog socijalnog dijaloga, još je jedan od omiljenih mehanizama za izvršavanje formalno uspostavljenog socijalnog dijaloga u suštinski monolog vlasti u Srbiji koja socijalne partnere i dalje percipira kao puke overioce odluka koje samostalno donosi.

ZAKLJUČAK

Ukoliko namerava da se, na evropskoj pozornici, kvalifikuje kao socijalno pravедno društvo, Srbija će morati da reši brojne probleme u oblasti politike tržišta rada. Jedini put prevazilaženja nagomilanih problema jeste uspostavljanje – ne formalizovanog, već istinskog socijalnog dijaloga. Za takav socijalni dijalog, neophodno je da postoje jasno definisani i ravnopravni socijalni partneri koje vlast uvažava kao partnere, te da prostor dijaloga bude popunjen konkretnim i smislenim sadržajem. Ovako definisani socijalni dijalog trebalo bi da bude osnovni instrument kreiranja i realizacije politike tržišta rada, kao i svih ostalih ekonomskih i socijalnih politika iz oblasti u kojima je, za uspešnost ukupnih tranzicionih reformi, neophodno obezbediti socijalni konsenzus.

U kontekstu privredne krize i brojnih strukturnih promena koje već dve i po decenije potresaju srpsko ekonomsko tlo, problem nezaposlenosti je narastao do dramatičnog obima. Iz tog razloga, reforma tržišta rada i donošenje adekvatnih mera za podizanje stepena zaposlenosti kroz otvaranje novih produktivnih radnih mesta - nameću se kao prioriteti. Smanjenje stope nezaposlenosti ne može se rešiti intervencijom u statističku obradu podataka, kao što se ni do dostizanja evropskih standarda funkcionalnog dijaloga ne može stići putem obezbeđivanja njegovih minimalnih i strogo formalizovanih okvira: „Moglo bi se čak reći da *dobrog zdravlja i kondicije demokratije* nema bez kulture dijaloga i duha međusobnog uvažavanja i tolerancije. Dobro vođen i usmeravan – strukturisan i proceduralan dijalog dalje vodi kompromisu i sporazumu. Sam bazični socijalni i politički konsenzus temeljna je pretpostavka i uslov stabilnosti poretka“ (Stojiljković, Z, 2008:293). Osnovu ovakvog dijaloga, prof. dr Stojiljković pronalazi u *prihvatanju logike konfliktnog socijalnog partnerstva, odnosno ideologije društvenog zajedništva kojom se negira razumevanje industrijskih odnosa kao igre nultog zbira u kojoj pobednik dobija sve* (Ibid:294).

Iz ovog razloga, i posle decenije praktikovanja institucionalizovanog socijalnog dijaloga, u Srbiji je i dalje cilj isti: konačno otpočinjanje efektivnog procesa socijalnog dijaloga kako na republičkom, tako i na granskom, regionalnom i lokalnom nivou. Ovaj je cilj nemoguće postići bez permanentnog unapređivanja kulture dijaloga i duha međusobnog uvažavanja i tolerancije među socijalnim partnerima koji pri tome, moraju biti i *de jure* i *de facto* ravnopravni i čija reprezentativnost ne može biti predmetom dnevno političkih trgovanja.

Osim tripartitnog socijalnog dijaloga, kao poseban problem treba tretirati razvoj i unapređivanje kolektivnog pregovaranja i zaključivanje kolektivnih ugovora, na kojima počiva čitav sistem i mreža socijalnog dijaloga. U Programskoj platformi UGS Nezavisnost iz 2006. godine, predlaže se jačanje procesa kolektivnog pregovaranja kroz: 1) preduzimanje mera i aktivnosti za zaključivanje Opšteg kolektivnog ugovora, uz obavezno donošenje odluke o proširenom dejstvu na sve zaposlene u Republici Srbiji, čime će se utvrditi minimum prava zaposlenih, kao polazna osnova za zaključivanje posebnih i pojedinačnih kolektivnih ugovora; 2) edukaciju, podsticanje, iniciranje i pokretanje procesa pregovaranja za zaključivanje granskih (posebnih) kolektivnih ugovora i 3) razvoj i unapređivanje korporativne kulture i industrijskih odnosa, na nivou privrednih društava.

Na socijalnim partnerima ostaje zadatak da, na unutrašnjem planu, vrše konstantni pritisak na vlast da dosledno realizuje sopstvene zakonske odrednice i da uspostavlja širi (multilateralni) dijalog sa ostalim organizacijama civilnog društva i nezavisnim državnim institucijama – ali u cilju proširenja dijaloga, a ne u cilju dobijanja manevarskog prostora za njegovo zaobilazanje. Na evropskoj sceni, pak, neophodno je raširiti svest o činjenici da prepreku socijalnom dijalogu u Srbiji ne čini pomanjkanje kapaciteta socijalnih partnera za kvalifikovani dijalog, već nedostatak političke volje za njegovo sprovođenje.

Ostaci nasleđene autoritarne političke kulture opstaju na ovom prostoru, uprkos činjenici da se na tranzicioni put krenulo pre punih dvadeset i pet godina. U ponašanju vlasti, oni se očituju kao čvrsta paternalistička namera države da ostane u ulozi *glavnog igrača*, ne deleći suštinski odgovornost sa ostatkom društva za posledice tranzicionih reformi. U ponašanju građana, deficit demokratske kulture prepoznajemo u nedovoljno snažnom pritisku na vlast da demokratizuje institucije i procedure, te u posledičnom nepoverenju u institucionalni poredak koje, u krajnjem ishodu, rezultira apatijom.

Tek nakon što demokratski mehanizmi odlučivanja budu postavljeni na zdrave osnove, a ukupna demokratska kultura bude razvijena do nivoa da može činiti stabilan temelj na kojem država može da počne da se hvata u koštac sa konstantno narastajućim izazovima na tržištu rada, na dnevni red može doći debata o odbrani socijalne pravde, solidarnosti i jednakosti kao bazičnih socijaldemokratskih vrednosti. Do tada je svaka rasprava o izazovima i preprekama socijaldemokratije u tranzicijskoj Srbiji preuranjena.

LITERATURA:

Martinić, Marija. 2014. *Informacija o problemima u realizaciji Tving projekta Unapređenje socijalnog dijaloga*, Beograd, interni dokument UGS NEZAVISNOST.

Nemec, M. i Masar, B. 2015. *Unapređenje zakonskih kapaciteta i politika efektivnog socijalnog dijaloga, Analitički izveštaj o funkcionisanju Socijalno-ekonomskog saveta Republike Srbije*, Beograd, dokument Tving projekta "Unapređenje socijalnog dijaloga" SR 12 IB SO 01.

Programska platforma UGS NEZAVISNOST, 2006. Beograd, dokument.

Programska platforma UGS NEZAVISNOST, 2011. Beograd, dokument.

Statistički godišnjak Republike Srbije – Tržište rada 2015, 2015. Beograd, dokument, Republički zavod za statistiku.

Stojiljković, Zoran. 2008. *Konflikt i/ili dijalog*, Beograd, Fakultet političkih nauka.

Zec, Zlata. 2005. *Prilog za Nacionalni akcioni plan zapošljavanja: Upravljanje NAPZ – konsultacije, proces donošenja i praćenja implementacije*, Beograd, interni dokument UGS NEZAVISNOST.

Zec, Zlata. 2006. *Prioritetni programi zapošljavanja – viđenje sindikata*, Beograd, interni dokument UGS NEZAVISNOST.

Zec, Zlata. 2008. *Nacionalni akcioni plan zapošljavanja za Republiku Srbiju za 2009. godinu – primedbe, predlozi i sugestije*, Beograd, interni dokument UGS NEZAVISNOST.

MARIJA MARTINIĆ, M.A.

UNITED BRANCH TRADE UNION "NEZAVISNOST"

SOCIAL DIALOGUE AND LABOUR MARKET POLICY IN SERBIA

Abstract: *The creation and implementation of employment policy and the labour market in Serbia fully corresponds with the lack of democracy in Serbian society.*

Starting from a normative framework, to the role of working bodies whose influence on executive power are constantly absent, to the chronic lack of public debate, to the inefficiency of judicial practice - labour market policies can be viewed as the sum of the indicators of the diseases of Serbian society.

The only way to overcome these accumulated problems is to establish - not a formal, but a true social dialogue. For such a social dialogue, it is essential that there are clearly defined and equal social partners who the government respect as partners, and that the dialogue space is filled with a concrete and meaningful content. Such a defined social dialogue should be the main instrument in creating and implementing labour market policy.

Instead, on today's political scene in Serbia we have a deformed social dialogue without any content or with a secondary content, which is not only without basic constitutional elements, but its implementation is without the political will of the authorities and not supported by the public, who do not understand its purpose.

Key words: *social dialogue, democratic procedures, social justice, employment policy, labour market policy.*

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

329.14(082)
316.334.3(082)
321.01(082)

МЕЂУНАРОДНА конференција Социјална демократија у Европи и концепт "Доброг друштва"
(2015 ; Београд)

Socijalna demokratija u Evropi i koncept "Dobrog društva" / priredio Slaviša Orlović. - Beograd :
Fondacija Fridrih Ebert : Centar za demokratiju, 2016 (Beograd : Glasnik). - 248 str. ; 24 cm

Tiraž 250. - Str. 5: Predgovor / Heinz Albert Huthmacher. - Napomene i bibliografske reference uz
tekst. - Bibliografija uz svaki rad.

ISBN 978-86-83767-55-7 (FES)

а) Социјална демократија - Зборници б) Политика - Зборници с) Политичке науке - Зборници
COBISS.SR-ID 223895564